RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA 164.

RAZREDI HISTORIČKO-FILOLOGIČKI I FILOZOFIČKO-JURIDIČKI.

65.

U ZAGREBU 1906.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE)
(GJURO TRPINAC.)

Digitized by Google

Slav 8101.74
Stav 130.1

(C. III. b. 7)

HARVARD COLLEGE
AUG 3 1907
LIBRARY.

Bright fund.
(1-4-5.166-7)

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Život i djela Fra Mate Ferkića iz Krka, konventualnog franjevca (1583—1669.) Od Fr. Jose Miloševića K. F. 1—36

Razvitak vlasnosti. I. dio: Današnje stanje nauke o razvitku vlasnosti. Od dra. Ivana Strohala . . . . . 37—156

O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama. Od dra. Đure Körblera . . . . . 157—266

Digitized by Google

Digitized by Google

Život i djela Fra Mate Ferkića iz Krka,

konventualnog franjevca (1583—1669.)

Primljeno u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27. siječnja 1905.

NAPISAO FR. JOSO MILOŠEVIĆ K. F.

I.

Zaslužnim uskrisiteljima hrvatske književnosti ne bijaše dosta marljivo sabirati i pretiskivati, što naši stari napisaše u milom nam narodnom jeziku, već se takodjer latiše truda, da brižno sakupe imena i opišu rad onih muževa, koji po rodu pripadaju doduše narodu hrvatskomu, ali kruta sudbina učini, da se životom i djelima proslave u tudjim zemljama.

Medju takove slavne muževe nesumljivo spada i naš Fra Mate Ferkić, te ja držim za ugodnu rodoljubnu dužnost opisati njegov život i djela, s tim više, što on našem narodu nije poznat gotovo ništa.

Fra Mate Ferkić rodio se na otoku Krku, i to u mjestu istog imena 24. siječnja 1583. od Ivana Ferkića, čovjeka dobra i zabrinuta za odgoj djece svoje: *„vir optimus et magnae solertiae in educandis filiis“*[1], kako svjedoči o njemu naš Fra Mate, koji ga je još mlad izgubio 27. studenoga 1599., niti je sreću imao, da ga tješi u zadnjim časovima, jer se je te godine nalazio u Bergamu na nauci.

Naš Fra Mate latinski se pisao sad *„Frater Matthaeus Ferchius“*, sad *„Frater Matthaeus Veglensis“*, a najviše *„Frater Matthaeus Ferchius Veglensis“*. Talijanski tako isto[2]. Prerijetki su slučajevi,

[1] Franchini, *Bibliografia e memorie letterarie dei Scrittori Minori Conventuali, Modena 1693. p. 441.*

[2] Renan spominje *Matthieu Ferchi* i *Matthieu de Veglia* kao dva različita pisca (Isp. *Histoire littéraire de France Tom. XXV p. 413).*

Digitized by Google

u kojima bi on propustio spomenuti rodno mjesto, tako da ga neki pisci spominju samo tim nazivom, njemu zaista omiljelim. Evo n. p. kako ga slavi nadbiskup Teuli: „*Hunc humilitate, integritate, charitate, caeterisque meritis ornantibus, hominem incomparabili modo decorum, venerare, mirare, Lector, quia* Veglensis *est*“[1].

Pored svega toga čini mi se opravdanim zvati ga Ferkićem, i evo razloga. Popitao sam se u Krku, dali ima tamo koje prezime, koje odgovara ovome. Trud moj i prijateljâ nije imao povoljnog uspjeha. Ne samo u gradu Krku, dapače ni na cijelom otoku nema prezimena, koje bi se ikako sudaralo s ovim. Još je čudnije, da u maticama grada Krka nema o toj obitelji nikakvog spomena, premda znamo, da je naš Fra Mate tamo rodjen i kršten.

Ja mislim, da se je koja obitelj doselila te stanovala u gradu Krku i da je iščezla bez potomaka. Pa zbilja u primorju hrvatskome, pak i u križevačkome kotaru ima i danas Ferkića, a vjerojatno je, da se odonud preselila koja obitelj, s tim više što znamo, da je otac našeg Fra Mate posjedovao nešto zemlje, od koje je živio, a Fra Mate bio je sin jedinac, i tako s njime iščeznu obitelj Ferkićeva u Krku[2]. Kad je postao književnikom, on je iskrivio svoje ime, kako su to običavali činiti humanisti onog vremena.

Renan videći, da se Ferkić piše sad na jedan, sad na drugi način, podvostručio ga i tako grubo zabrazdio. Franjevački istoričari Wadding, Sbaraglia, Franchini i drugi spominju samo jednog. Isp. de Martigne *La Scolastica e le tradizioni francescane* (prevod s francuskog *Assisi 1889. Vol. II p. 138).*

[1] Teuli, *Triumphus Seraphicus c. VIII p. 135.*

[2] U spisima arhiva samostana krčkog nahodi se oporuka Ivana Ferkića pisana „Die Sabbati 30. oct. 1593“ iz koje vadim slijedeće: „(ommissis). Dixit ipse testatoribus — lasso e raccomando il Fratino Mattio mio figliolo alli RR. PP. del Convento di S. Francesco, pregandoli a dover insegnarlo e dottrinarlo di buoni costumi et virtù, siche possi esser Frate da Messa et a salute dell' anima mia et che li sia data la parte dei suoi beni paterni e materni“. Fra Mate je imao i jednu sestru udatu za Franju Samana, komu je fra Mate dao u najam svoj dio za godišnjih 40 lira. Za ove podatke dužnost mi je zahvaliti veleč. o. Augustinu Bajčiću, Trećoredcu.

Ovdje ću istaknuti, kako je naš Fra Mate god. 1629 primljen u Zavod Bogoslovaca u Padovi „*more nobilium*“. To bi dalo misliti, da je bio plemić, osobito što kaže Bertelli, da je imao grb sa slikom nosoroga *(Oratio Parentalis, Patavii 1669 p. 15).* Cijenim, da je ovo odlikovanje primio Fra Mate od mletačke vlade, koja ga je u velike cijenila.

Digitized by Google

Ferkić se kao učenjak za pravo odlikovao i dičio na književnom polju, a istoričari složno ga slave radi velike njegove učenosti. O njemu piše Tomasini: „*Vir insignis, multiplicis lectionis. Philosophus ac theologus hac aetate inter alios praeclarus, ingenii monumentis celeberrimus*[1]; nadbiskup Bone Teuli: „*Matthaeus Ferchius ex provincia Dalmatiae, vir undequaque spectatissimus, hujus aevi linguarum generibus, speculativis omnium facile primus*". Kaže dalje, da su njegova djela „*sublimis et profundissimi ingenii stillae, sed maximi momenti*", — „*quae tantus vir scripsit, studiosi desiderant, omnium nationum discipuli narrent*"[2]. Karlo Patino veli, da je Ferkić bio „*doctrina orbi notissimus*"[3]. A Hurter, da druge ne spominjemo, koji je danas vrlo uvažen i cijenjen kao bogoslovac i kritičar, evo kako se izrazuje o našemu Ferkiću: „*Matthaeus Ferchius O. Min. Conv., natione Dalmata Veglensis, vir solide eruditus, stylo gravis et elegans, conversatione amabilis*". Još bih mogao navesti citata, osobito iz franjevačkih istoričara. — Iza smrti Ferkić je imao dva lijepa natpisa u bazilici sv. Antuna u Padovi; donijet ću ih na svršetku ove radnje.

Malo je pisaca, koji bi se naročito bavili tim mužem, što se odlikovao na književnom polju izdavanjem raznovrsnih knjiga te mnogogodišnjim predavanjem na sveučilištu padovanskom.

Kako sam jur rekao, u nas nije ni malo poznat. Katkad doduše imao sam prigodu čitati njegovo ime u našim i inozemskim novinama i smotrama, kad bi što pisale o Krku, ali nigdje ne vidjeh ni riječi o tome, kako se je proslavio, kakvu je ulogu imao u svojem vijeku, i što je napisao. Sve ovo ipak vrijedi istaknuti, da upoznamo svoga zemljaka, koga je sudbina natjerala, da pod vladanjem usilnih gospodara drugdje razvija svoj lijepi um, ali on se rado sjećao svoga rodnog mjesta, te je i hrvatski jezik poznavao.

Istoričari padovanskog sveučilišta Facciolati, Tomasini, Papadopolo malo se bave našim Ferkićem, kao gotovo i svim drugim profesorima spomenute universe. Tako isto u kratko o njemu govore istoričari franjevački, Wadding, Sbaraglia, Ivan od sv. Antuna, Teuli i drugi. Nu ipak svi skupa pokazuju svoje udivljenje za

---

[1] *Tomasini, Elogia illustrium virorum pars II c. IV.*

[2] Teuli, *Triumphus Seraphicus c. VIII p. 134—5.*

[3] Patino, *Lyceum Patavinum sive icones et vitae Professorum publice docentium Patavii 1682 p. 48.*

Digitized by Google

Ferkićem, slave njegov veliki um, tako vješt bogoslovnom znanju, da je u svoje vrijeme zapremao prvo mjesto medju katoličkim učenjacima. O Ferkiću je najopširnije pisao franjevac Ivan Franchini, čiju sam knjigu već citirao.

Premda Franchinijev stil odaje književno doba, u koje je živio, ipak je životopis Ferkićev važan sa više razloga: prvo, što je Franchini lično poznavao Ferkića i s njim drugovao boraveći u Mlecima, a drugo, što nam pripovijeda neke potankosti, koje se inače ne mogu drugdje doznati; napokon Franchini je imao pri ruci autobiografiju Ferkićevu, koji ju je napisao, kad mu je generalni kapitul god. 1625. dao nalog, da napiše povjest reda, ali je bio zapriječen te je nije dovršio.

Boraveći u Padovi sakupljao sam po raznim arhivima gradivo za biografije profesora na padovanskom sveučilištu, koji su slijedili nauk najvećeg franjevačkog učenjaka, oštroumnog Duns Skota, i predavali ga na universi. S istih razloga skočio sam više puta u Mletke. U ovaj broj profesora spada i naš Ferkić.

Iz sakupljenih listina i Franchinijeve knjige složit ću ovdje život Fra Mate Ferkića.

II.

U gradu Krku postoji i danas lijep franjevački samostan, što su ga držali u Ferkićevo doba koventualni franjevci, a danas je u rukama dičnih Trećoredaca. Za rana se Ferkić povukao u ovaj samostan, gdje ga starješine rado primiše U Maji je učinio svoju godinu kušnje i zavjetovao Bogu doživotnu vjernost god. 1599. Na krštenju je Ferkić dobio ime Petar—Mate, a unišavši u red napusti ime Petar i pridrža samo Mate.

Najbolji dio svoga vijeka proživio je Ferkić u poučavanju, osobito na padovanskom sveučilištu, gdje je bio profesorom preko trideset i pet godina. Ovo je bilo uzrokom, da starješine ne mogahu njega upotrebiti za vladanje u upravi reda. Ipak, kad bi se prilike prikazale, te je bila od potrebe koja izvrsna sila, na Ferkića bi se obratili znajući za njegove lijepe vrline i sposobnosti.

Tako ga vidimo god. 1618. gdje putuje Francuskom i Njemačkom u društvu generala reda o. Jakova Montanarija, koji je u velike cijenio našega Ferkića. Ferkić se tada nalazio u Mlecima kao „regens studiorum“.

On je bio na glasu u Francuskoj. U to vrijeme držao se kapitul Borgonjske provincije pod predsjedanjem spomenutog Montanarija.

Digitized by Google

Sabrani oci odabraše jednoglasno za provincijala Ferkića. Montanariju je bilo teško naći drugog tako vrijednog zamjenika i hotio je, da Ferkić nastavi put s njime u Njemačku, pak da se slobodno povrati u Francusku. Tako je i bilo.

Nalazeći se oni u Kölnu prva misao zaslužnog generala bijaše pregledati moći franjevačkog učenjaka Ivana Duns Skota. S kakvom je nasladom prisustvovao ovom pregledanju i kako je ovom prigodom usplamtila u Ferkiću ljubav prema Skotu, to on sam kaziva u jednom svom djelu, o kome ćemo govoriti. Obašavši samostane u Njemačkoj povrati se u Borgonju, da upravlja onom provincijom.

God. 1620. vidimo ga u Rimu na generalnom kapitulu. Tada se morao opeta povratiti u Borgonju, da dovrši treću godinu svoga starješinstva, no bijaše mu teško odlučiti se na tako daleko putovanje, zato ostane u Italiji, i bi imenovan iste godine „regens studiorum" u Bolonji, gdje je uživao veliki ugled.

U Bolonji ostade prilično kratko vrijeme, jer ga god. 1623. starješine zovnu na uzvišeno mjesto generalnog druga pod vladanjem spomenutog Montanarija. Medjutim Montanari postade biskupom, i tako bi Ferkić bio morao ostaviti službu, da ga nije sv. stolica, kojoj su bile dobro poznate Ferkićeve sposobnosti, potvrdila naročitom odlukom. Tako on ostade u Rimu do generalnog kapitula god. 1625.

Ferkić se je istakao u ovom kapitulu radi nekih predloga, koje vrijedi navesti. Zatražio je naime, da se provincijama Češkoj, Austrijskoj i Štajerskoj podijeli pravo, da same od svojih članova izaberu provincijalnog starješinu. On je ovaj svoj predlog obrazložio tako temeljitim razlozima, da ga je kaptol jednoglasno primio. Važno je to za ono doba, kada su Talijanci stavljali u spomenute provincije, kao i po ostalim inozemskim zemljama, za starješine samo svoje sunarodnjake. Ferkić im je kazao, da i tamo ima vrijednih i zaslužnih osoba. — Kako se je u ovom kaptolu radilo o preustrojstvu pravila redovničkih, a u odboru su bili sami Talijanci, radi toga Ferkić predloži, da budu zastupane i inozemske provincije. I ovaj predlog bi usvojen. Još Ferkić predloži, da novi samostan, koji se imao graditi na Trsatu, bude pripojen dalmatinskoj provinciji, kojoj je takodjer pripadala i Rijeka, ali kao da se o tom nije ništa konačno uredilo.

Pri svršetku ovoga kaptola odstupajući generalni povjerenik istaknu zasluge Ferkićeve na korist reda i ujedno predloži, da

Digitized by Google

mu se povjeri, da napiše novu povjest reda, jer da će on to najbolje učiniti. Ferkić se primi, te mu bi doznačena svota od 50 škuda za nabavu potrebitih knjiga. Zaista Ferkić se bio i latio posla, ali čuvši, da je oko iste stvari radio o. Ciatti, ovome pošalje napisane crtice. Kasnije rukopis Ferkićev dodje u ruke Franchiniju. Danas ga nema više, a bio bi važan, jer je u njemu bila autobiografija Ferkićeva.

Iz godine 1625.—1628. skoro ništa ne znamo o njemu, samo nam je poznato, da je god. 1628. bio gvardijanom u Krku, a možda je odmah iza kaptola primio tu čast, da se valjada malko odmori.

Da je u redu bio u velike cijenjen, tomu je dokaz, što je više puta bio delegiran kao zamjenik generala reda za predsjednika kod provincijalnih kaptola, i to u Umbriji (1624.), u Vicenzi (1629.), u Piove di Sacco (1631.), u Kopru (1632.) i u Padovi (1642. i 1661.).

Mislilo se dapače god. 1653. staviti ga na vrhovno starješinstvo cijelog reda, o čemu je radio uplivni mons. Fagnani, koji je držao Ferkića najvrednijim te časti. Zauzeo se zato i kod pape nastojeći, da Ferkić bude imenovan posebnim papinskim listom, kao što se učinilo tada za neke druge redove. Ali sabravši se spomenute godine kaptol, ovaj da spasi svoja prava, i možda uvrijedjen tajnim upletanjem mons. Fagnanija izabra drugoga mjesto Ferkića.

Ferkić zapriječen službovanjem u Italiji nije mogao upotrebiti svoje lijepe vrline za svoju dalmatinsku provinciju. A kad je prestao taj razlog, i on se riješio poučavanja u Padovi sakupljeni oci u kaptolu god. 1666. u Krku na predlog i želju odstupajućeg o. Sušića izabraše ga za provincijala. Ferkiću su tada bile 83 godine. Radi poodmakle starosti general reda, koga je on zamolio, da ga izbavi te časti, dopusti mu, da si može odabrati zamjenika, ali da ostane provincijalom. Zamjenikom si izabra učenog Sušića. Nije dočekao svrhe svoga provincijalata, jer ga zateče smrt već 8. rujna 1669.

Ferkić je bio strog u opsluživanju svojih dužnosti, i nepopustljiv, kad se što ticalo pravice i njegovih načela. Franchini donosi više slučajeva, iz kojih se razabira, da je Ferkić držao mnogo do svoga ponosa. Medju ostalim kaziva nam, da je Ferkić nalazeći se u Imoli na zahtjev vikara imolskog biskupa morao položiti ispite za ispovijed. I premda je on bio na glasu kao valjan teolog i

Digitized by Google

filosof te bio na više mjesta „regens studiorum“, nije se vikaru opr'o i zbilja pristupi na ispit, koji se počeo i svršio komično. Evo kako. Ispitatelj zapita Ferkića: *quot sunt praecepta Decalogi?* Ferkić, možda uvrijedjen radi tako prosta upita, odgovori: *tu respondes, vel iocaris.* Odgovora ispitatelj nije shvatio, i zato ponovi upit zahtijevajući, da mu kaže, koliko je zapovijedi u dekalogu, ali Ferkić hladno ponovi odgovor: *tu respontes, vel iocaris.* Ispitatelj ne razumjevši umjesni odgovor Ferkićev ukori ga i srdito otjera. Sada nastadoše pritužbe. Išlo se čak do Rima, ali na posljetku Ferkić pobijedi i dobi dozvolu bez daljih ispita. Zaista čudnovat je bio onaj eksaminator, koji nije opazio, da je stavljajući pitanje sam sebi dao i odgovor!

O Ferkiću kao redovniku potpuno se slaženio s onim, što kažu o njemu njegovi biografi, koji ga u tom smislu lijepo hvale i slave. Premda je bio svuda štovan radi svoga znanja, ipak se držao strogo svojih redovničkih pravila. Jednoč ga bolesna dodje pohoditi kardinal od Este i nadje ga, gdje leži medju rogožnjarama, od kojih je on bio načinio šatorić, da se osigura od studeni. Kardinal se je divio tom kreposnom življenju i često je pripovijedao o tome svome pohodu.

Možda se Ferkiću može nešto prigovoriti, da je više puta u polemici prekoračio granice umjerenosti pokazujući u tom oštru, a katkad i zagrižljivu ćud. Bio je nepopustljiv u obrani svojih načela, koja uvijek nisu bila najbolja, kako će se vidjeti, kad budemo govorili napose o tim načelima i djelima. Ali opet ne smijemo biti prestrogi sa Ferkićem, jer se mnogo toga mora pripisati duhu vremena, u kojem je živio, i vladanju osoba, s kojima je polemizirao.

III.

I ako je Ferkić imao više puta posla oko uprave reda i u tom se istakao, ipak se slažem sa Gonzatijem[1], da je njegova narav više naginjala na nauku, kako će se svak uvjeriti iz ove radnje.

Ferkić je učio humanistiku i filosofiju u Bergamu, kamo je otišao odmah iza položenih zavjeta u srpnju 1599. Ne znam, koliko je godina tamo ostao, ali već god. 1607. bio je u Padovi, kako se razabira iz biografije Filipa Fabra, koju je on napisao. U Padovu

[1] Gonzati, *La Basilica di S. Antonio di Padova ecc., Padova 1853 Vol. II p. 207.*

Digitized by Google

došao je na više nauke, a to je dokaz njegova velikog napretka, jer su u Padovu išli samo vredniji, da se u većim naucima usposobe.

Kad se držao u Rimu god. 1608. generalni kaptol, po starom običaju reda, označili su se u istom nekoji valjaniji mladići, da nastave dalje nauke u glasovitom zavodu sv. Bone u Rimu. Ova sreća dopade i našega Ferkića. Brzo se je on istakao u naucima, da je i ne dovršivši trogodišnjicu učenja postao „baccelliere".

Dovršio je nauke u Rimu i ovdje je doktorirao god. 1611., i bi odmah poslan kao „regens studiorum" u Rimin, gdje ostade do god. 1617., kada bi premješten za istu službu u Mletke, a god. 1620. u Bolonju. Najslavnije doba njegova života jest, kad je poučavao kao profesor najprije filosofije, pak bogoslovije na padovanskom sveučilištu, ali o tome ćemo napose govoriti.

Po kazivanju Franchinijevu Ferkić je gojio osobitu veliku ljubav i skrajni zanos za Aristotela. Njega je učio, učio uvijek, i svoj um s njegovim naukom izjednačio. Da je ljubio Aristotela i učio ga neprestano, u tom se slažem za Franchinijem, ali za cijelo nije mu bio rob, kako bi se dalo misliti iz Franchinijevih riječi, jer se tome protive njegova djela.

Aristotel je od desetog vijeka vladao skolastikom: bio je pravi orakul u filozofičnim pitanjima. Svak se je njega držao, svak navadjao, svak slijedio, ali ne do servilizma, kako neki iz neznanja tvrde. I Ferkić je ljubio Aristotela, potpuno ga poznavao tako, da ga je cijela imao na pameti, te bi znao nepogrješno navesti tekste velikog Stagirita i označiti tačno knjigu, poglavlje, stranu pa i redak. Koju Aristotelovu knjigu uvijek bi uza se imao i iz nje svagda štogod čitao. Nalazeći se jednoć u Mlecima radi nekog posla posjetili su ga mnogi prijatelji, pa se pred večer tužio Franchiniju, kako nije onaj dan ništa čitao iz Aristotela. Franchini mu primijeti, da će sutra moći nadoknaditi: „Da, da, odgovori Ferkić, dosta mi je, da svagda čitam jednu stranu i shvatim je. Nemoj misliti, da se može Aristotel čitati kao Amadis"[1]. Kaže Franchini, da je Ferkić ovako o Aristotelu mislio, kad mu je bilo već osamdeset i šest godina.

---

[1] *Amadis iz Gaule* (Galije). Ovo je naslov jednoga ljubavnog romana portugalskog, koga je napisao Vasco od Lobeire iz Oporta god. 1350.

Digitized by Google

Ljubav prema Aristotelu pokazuje on i u svojim djelima. Nekima, koji su pisali o Aristotelu, da nije mnogo znao, Ferkić odgovara: *„me aegre ferre, quod Aristotelem, sapientissimum virum, ignarum dictitant“*[1]. Njemu je Aristotelov autoritet najbolji dokaz: *„citare ergo Aristotelem est citare rationem, unde illius ratio est quasi centrum, ex quo innumerae lineae veritatum ducuntur“*[2].

Nema sumnje, da je Ferkić mnogo cijenio Aristotela, no griješili bismo, kad bismo mislili, da ga je ropski slijedio. Navedene riječi napisao je braneći neka pitanja, ali u mnogima znao je i ustati protiv Aristotela. Marko Nali, Ferkićev slušatelj i štovalac, kaže, da je Ferkić 12. ožujka 1631. u Padovi izrekao govor, u kome je žestoko napao Aristotela zovući ga bezbožnim zato, što se njegove misli ne samo o Bogu, nego i o prirodnim, geografskim i astronomičkim stvarima kose sa vjerom i zdravim razumom[3]. Tako još pobija Aristotela, kad on kaže, da rijeka Don izvire u Aziji, i dokazuje, da je pisao krivo i o Dunavu, zaveden od Herodota[4]. Još bi se mnogo toga moglo navesti[5].

Nije dakle bio Ferkiću Aristotel sve u svemu; znao se je on i otresti njega, što je važno za ono doba, kad su mnogi možda i preveć slijedili Aristotela, i Ferkić je zato naišao na prigovore.

Udiljno čitanje Aristotelovih dubokih rasprava učinilo je, da Ferkić zadobije veliku vještinu u dokazivanju u čemu je pokazao, veli Franchini, ne samo koliko drugi znadu, nego bolje i više od drugih. I ako je u polemici katkad znao i cjepidlačiti, ipak je i u njoj vještak prvog reda, i radi duboke nauke i lijepog razlaganja s pravom se nasladom čita.

IV.

Ferkić se je najvećma proslavio kao profesor na padovanskom sveučilištu. Zaslužuje, da se o njegovu predavanju pozabavimo osobito za to, što je to doba, kako smo rekli, najznatnije u Ferkićevu životu.

---

[1] De quibusdam Philosophicis ad mentem Aristotelis, Paduae 1639 c. X n. 27.

[2] Defensio Vestigationum Peripateticarum, Paduae 1646 p. 344.

[3] Marc. Ant. Nali, *Avisi di Parnaso a Poeti Toschi p. 57.*

[4] De ortu Danubii etc., Paduae 1623 c. VIII i c. VII, XIII, XIV etc.

[5] Isp. Ferkićevo djelo: *De coelesti substantia, Paduae 1649 c. II p. 5.* U istoj knjizi p. VIII—XIX slijedi Anaksagoru, a zabacuje Aristotela.

Digitized by Google

God. 1628. ostade ispražnjena katedra metafizike *in via Scoti*[1], na sveučilištu u Padovi, jer je o. Oktavijan Strambiati prestao predavati radi bolesti. Montanasi zauzme se svojski, da bude imenovan prijatelj mu Ferkić. To se i zbilo. Dekretom od 20. siječnja 1628. Ferkić koji se u ovo doba nalazio u Krku, bi imenovan profesorom metafizike[2], ali za kratko vrijeme, jer 10. veljače 1630. premješten je na katedru bogoslovije[3]. Godinu dana prije ovoga premještenja nastojalo se u Rimu, da se Ferkić pozove za regenta u zavodu sv. Bone, na koje mjesto su se tražile najsposobnije i najvrednije osobe. Ali Ferkić ne htjede ostaviti Padove[4].

Ovako se Ferkić namjestio u Padovi. Prva njegova misao bila je, da bude upisan u „*Collegium Theologorum*", ali je za to valjalo podvrći se ispitima i velikim troškovima. Ferkić je zamolio, da bude primljen bez ispita i troškova. Tomu se usprotivi cijeli bogoslovni zbor. Ferkić se uteče reformatorima, koji uvažujući sposobnosti i zasluge njegove narediše zavodu, da ga usliši. Zavod opet zabaci molbu i naredbu[5]. Ali 12. listopada 1629. prisiljeni možda od javnog mnijenja, koje je priznavalo Ferkićevu učenost, obratiše se biskupu, da zadovolji želji Ferkićevoj. Biskup blagohodno pristane, i tako Ferkić „*hoc anno (1629.) Theologorum col-*

---

[1] Ovo znači one, koji su se držali nauka Skotova (n. p. *Metaphysicus in via Scoti, theologus in via Scoti)*, te su se razlikovali od škole zvane *in via S. Thomae.*

[2] Archivio Antico dell'università di Padova n. 661 R. M. p. 250.

[3] Ibidem *p. 87 i 125.* — Pogrješno tvrde Papadopolo *(Historia Gymn. Patavini lib. I. c. XXII* p. 165) Facciolati *(Fasti Gymn. Pat. an. MDCXXI)* i Tomasini *(Elogia illustrium vir. pars II c. IV)*, da je Ferkić bio imenovan za bogosloviju 4. veljače 1628; tako isto Franchini *(op. cit. p. 451)* pogrješno bilježi, da je samo godinu dana bio profesor metafizike.

[4] Za ovo se najviše zauzimao kardinal Centini, bivši Ferkićev učitelj: „Eminentissimus Card. Centinus ad istius Collegi (S. Bon.) selegit, sed quia metaphysicus publicus in universitate Patavina habebatur, urbem accedere noluit". Teuli, op. cit. p. 134.

[5] Arch. dell'Università di Padova num. 454 „Decrevi, piše Ferkić kolegiju, implorare ut facio benignitatem Excell. Dom. Mag. atque eos humiliter supplicare, ut dignentur ex speciali eorum gratia me in eorum numerum cooptare cum dispensatione statutorum". Kad je kolegij odbio molbu, reformatori narediše mu „*quod debuit collegio agregari*".

Digitized by Google

legio adscriptus est sine examine, more nobilium, kaže istoričar Facciolati[1].

Ferkić je imao sve lijepe sposobnosti, da kao profesor steče slavno i veliko ime u Padovi, u cijeloj Italiji i u ostalim zemljama Europe. Sa svih strana hrlili su učenici, da ga slušaju. Mnogi strani učenjaci kad bi došli u Padovu, ne bi iz nje otišli, da prije ne čuju Ferkića Udivljeni dubokim naukom i razlaganjem Ferkićevim svuda bi raznosili lijep glas o njegovoj učenosti[2]. Njegovo znanje bilo je opširno, i kako kaže Franchini, on je vladao potpuno retorikom, poezijom, algebrom, matematikom, istorijom, kosmografijom, filozofijom, teologijom, pa čak i medicinom. Pri svrsi predavanja običavao je nešto svojega nadovezati s ovim riječima: *„addo ego ex meo captu"*. Franchini veli, da bi time najviše zanimao slušaoce. Mi vjerujemo, da se je u tom više puta pokazao originalan, a ne uvijek sretan, barem sudeći po njegovim djelima, o čemu će biti riječ u svoje vrijeme. Ferkić je bio vrlo uman, ali nije imao stvaralačkog duha. Uspjehu njegovu pomogla je mnogo lakoća govora, a povrh svega izvrsno poznavanje latinskog jezika, i bio je u istinu *„stylo gravis et elegans"*, kako kaže Hurter. Mislim, da ne ću pogriješiti, ako Ferkića ubrojim medju pisce najčistijega latinskog jezika u ono doba.

Nije čudo, da su se u Padovi odličnije osobe dičile njegovim prijateljstvom i rado k njemu dolazile, da čuju njegovo mišljenje u znanstvenim pitanjima. I mletačka vlada cijenila ga je u velike, pa bi se njemu obraćala za savjet, kad bi što zasijecalo u njegove nauke. U slučaju, kad bi nastala koja prepirka medju profesorima, njegovo bi mišljenje i riječ njegova odlučili.

Mletačkoj vladi bilo je milo, da takovu silu ima na sveučilištu padovanskom, zato je nagradjivala Ferkića neobičnom plaćom, da ga na drugo mjesto ne primame, već da ostane u mletačkoj državi.

---

[1] Facciolati *Fasti gymn. Pat. an. MDCXXIX.* Po svoj prilici bit će reformatori drugim listom oštrije pisali, a stalno je, da je za Ferkića učinjena vanredna iznimka, jer znamo *(Arh. dell' Univ. di Padova ib. p. 4)*, da je pod istim uvjetima prikazao molbu i profesor metafizike *in via S. Thomae;* za tu molbu držala se sjednica, *„sed non fuit capta"*.

[2] „Cui (Matthaeo Ferchio) populi omnes et ignotae gentes tributa persolvebant honoris, per quem, et per eius genium, litterarum Principes iurabant". Bertelli, Parentalis Oratio etc. p. 6.

Digitized by Google

Kao profesor metafizike „in via Scoti“ Ferkić je primao 120 for.[1] Ali iza smrti Filipa Fabra, kad se imala naći druga osoba, da naukom i stručnjaštvom uzdrži unaprijed katedru (Skota) toliko važnu, iskustvo je dokazalo sposobnost i vrijednost o. mag. Ferkića toliko u predavanju metafizike koliko u tiskanim djelima. Ovakovim dekretom od 10. veljače bi premješten Ferkić na katedru bogoslovije uz godišnju platu od 150 for.[2] Dne 7. ožujka 1635. povisi mu se na 300 for., i kaže se, da je Ferkić dao dokaza svojih rijetkih vrlina, svoga nauka i uma, radi čega je naišao na opće odobravanje, zadovoljstvo i priznanje[3]. Trećim dekretom od 23. srpnja 1641. opet mu se poveća plata na 450 for., jer je mag. Ferkić dokazao potpuno svoju valjanost predavajući na korist učenika, koji postojano hrle da ga slušaju, što mu je zaista na diku[4]. Godine 1647. (22. lipnja) dobi Ferkić 700 for. zajedno sa priznanjem, da je njegova učenost na ures i korist sveučilišta[5]. Dekretom od 20. svibnja 1629. dobi 1000 for. i prizna mu se, da je sjaj i ures padovanskog sveučilišta[6]. Napokon godine 1660. (24. siječnja) uz priznanje velikih njegovih zasluga, dade mu se godišnjih 1100 for.[7] U ono doba zaista velika i neobična plata[8].

Ferkića je po malo ostavljalo zdravlje. Zadnjih godina sasvim se slabim ćutio, zato god. 1660. zamoli mletačku vladu, da nadje drugog profesora, jer on radi starosti i bolesti ne može dalje predavati. Želja njegova ne bi uslišana, već mu se odgovori, da je potvrdjen za druge četiri godine. God. 1661. Ferkić upravi na vladu drugu molbu, iz koje vadimo slijedeće: „Ugodno je bilo V. V. potvrditi me u službi, a ne osloboditi. Pristao sam na Vašu zapovijed, ali u zao čas, jer prošle veljače zaoštrila mi se bolest tako, da sam do deset puta bio na pragu smrti, koju su mi liječ-

[1] Archivio Antico dell'Universita di Padova num. 661 p. 250 R. M.
[2] *Ibid. num. 660 p. 125 i 87 R. M.*
[3] *Ibid.*
[4] *Ib. num. 661 p. 125, a tergo.*
[5] *Ibid. p. 126.*
[6] *Ibid.*
[7] *Ibid.*
[8] Ni jedan profesor redovnik nije primao toliku platu kao Ferkić, ni prije ni poslije njega. Facciolati kaže, da je bila „praeter consuetudinem vitae coenobiticae“ (o. c. ib); a Nikola Papodopolo: „ad hanc sedem theologicam venit multisque ac pinguibus premiorum accessionibus auctis, tandem raro imo nullo inter coenobitas exemplo“. (Hist. gymn. Pat., Venetiis, Coleti 1728, lib. I c. XXII).

Digitized by Google

nici proricali. Sada se nešto oporavljam, ali bolest me je istrošila, i još me muči katar. Zato V. G. javljam slabo stanje moga zdravlja. Zaduha ne da mi hodati ni predavati. Ali kad zahtijevaju, ostajem i dalje na svom mjestu, poučavat ću, kako i koliko budem mogao[1]. Dalje Ferkić spominje, kako je republika u sličnim okolnostima uslišala molbu Dom. Andronika, liječnika Salvatica, pravnika Carlonea i drugih, zašto dakle njemu starcu od 78 godina, koji 31 godinu predaje, ne udijeli istu milost? Na ove opravdane razloge ipak republika nije pristala, već je Ferkića ostavila na njegovu mjestu, valjada zato, što je Ferkić bio ures i sjaj padovanskog sveučilišta.

Iz jedne druge spomenice Ferkićeve, koju je isto tako upravio na vladu, daje se nagadjati, da je vlada smjerala, kako bi onu katedru oduzela konventualnim franjevcima. Ferkić je to razumio, pak spominje vladi, kako su konventualci s najboljim uspjehom poučavali s one katedre 300 godina, i da zna, da ni sada redu ne fali vrijednih osoba, pa spominje njih devet, koje su tada bile na glasu te su mogle potpuno odgovarati svim znanstvenim zahtjevima[2].

Vlada mletačka nije Ferkiću dala ni odgovora. A on vidjevši, da ga sile izdaju, opet piše, dapače u istu svrhu putuje u Mletke. Ali badava. Javlja vladi, da je uzrok njegove bolesti prehlada, koja ga hvata, pošto se ugrije u predavanju ..... „Preuzvišeni reformatori, rek bi, hoće svakako, da umrem, i umrijet ću, ali je li moguće, da što takovo mogu imati u pameti?“ Pak kazuje, kako ga je do smrti dotjerao katar, koji ga jednako muči bez nade, da može od njega ozdraviti[3].

Jedva nakon četiri godine moljakanja odlukom od 18. ožujka 1665. bi uslišan. Lišivši ga službe vlada mu doznači za mirovinu 700 for. godišnjih, „mala svota, kaže se u odluci, za ono malo dana, što mu preostaje živjeti“.

---

[1] Arch. dell'Università di Padova VII p. 116. Ovo pismo ne nosi potpisa, no razni podaci odaju, da je Ferkićevo. Rukopis je njegov; i u njemu se kaže, da predaje 31 godinu bogosloviju „in via Scoti“. Pismo je pisano god. 1661, kada je Ferkić bio navršio 31 godinu predavanja.

[2] Ferkić ovdje spominje samo devet osoba, ali mogao ih je navesti još i mnogo više, i to osoba, koje su nama poznate, i koje su tada (u zlatno doba) bile prvaci u redu radi svoga opširnog znanja.

[3] *Atti del Convento di S. Antonio presso il Museo Civico num. 648, VII p. 118.*

Digitized by Google

Ovdje ćemo napomenuti, da je Ferkić kao profesor osnovao za profesore bogoslovije u Padovi god. 1636. biblioteku, koje prije njega nije bilo. U tu je biblioteku on dao skoro sve svoje knjige. I morala je biti dosta bogata, kad su reformatori iduće godine zahtijevali, da se učini od nje inventar. Ne znamo, gdje se je u Padovi nalazila ova biblioteka, koja je početkom osamnaestog vijeka bila smještena u svetoantunsku biblioteku.

Za vrijeme svoga profesorstva Ferkić je bio stekao veliko ime. Tada je bilo različitih škola, koje su imale različite smjerove u bogoslovnom i filozofičkom nauku. Dobro je proučiti, koga se je pravca Ferkić držao.

V.

Ferkić je na padovanskom sveučilištu bio profesorom „in via Scoti" preko trideset i pet godina. Po tom bi se moglo misliti, da je pravi Skotist, mnogi ga ipak drže vjernim sljedbenikom sv. Bone. Tko ima pravo, t. j. kojoj od označenih škola pripada Ferkić?

Franjevci su imali, kao i red sv. Dominika, svoje velikane, koji su vanrednim znanjem postali začetnici posebnih škola. Slavni sin dominikanskog reda sv. Toma Akvinski dao je pravac u nauku i znanosti svojemu redu i tako osnovao vlastitu školu, koja je poznata pod imenom Tomista. Ne zaostaše za njima franjevci. Originalni umovi, uzgojeni u krilu njihova reda, svojom tankoumnom pronicavošću uzvisili su znanost i razbistrili premnoge tajne filosofične, bogoslovne i prirodne, te i oni dadoše pravac i značaj posebnoj franjevačkoj školi.

Neki misle, da su se franjevci prije Skota držali sv. Bonaventure. Ovo se mišljenje ne može istorički dokazati, jer znamo, da su prvi naučitelji reda, Aleksandro od Alesa i Rikard iz Middletowna mnogo utjecali na franjevačku inteligenciju, pak i na samog sv. Bonaventuru, koji je u ostalom malo mogao imati sljedbenika, jer iste godine, kad je on umro, rodio se Skot.

Ivan Skot, veliki i čudesni um, svojim je neumornim radom zadivio znanstveni svijet. Netom se on pokaza, u čas potamni slava prvih učenjaka, i izuzev neke rijetke pojave, svi su bili za Skota. On je franjevcima bio sve, vodja i nadahnjivač, te oni svoju školu nazvaše Skotovom, koje se ime zamjenjivalo sa franjevačkim, a imalo je isti smisao. Svjedoči Okam, žestoki protivnik

Digitized by Google

Skotov, da je od reda Skot bio odabran za vodju, „Doctor ordinis“[1].

Nauk Skotov nije zanimao samo franjevce, nego se je službeno uveo gotovo u sva europejska sveučilišta, u Padovi najranije, preko sto godina prije od onog sv. Tome. Katedri sv. Tome dalo se drugo mjesto, a prvo je držao profesor „in via Scoti[2].

Ferkić je u padovanskom sveučilištu predavao u duhu ovog nauka. Ali možemo li ga zato smatrati Skotistom? Pišući o Ferkiću držimo važnim, da se riješi ovo pitanje, koje nam tumači pravac njegove misli i razjašnjuje znanstveni sadržaj njegovih knjiga.

Ovaj pravac mi moramo doznati i iscrpsti iz njegovih djela, jer ako je Ferkić bio dugi niz godina profesor nauka Skotova, taj čin kaže nam nešto, ali ne sve.

Pita se, možemo li što saznati iz njegovih knjiga glede ovog pitanja? Možemo saznati, da je Ferkić iskreno ljubio Skota, kao i to, da je iskreno naginjao na sv. Bonaventuru, ali opet možemo slobodno tvrditi, da se nije držao isključivo ni jednog ni drugog. Pripadao je u jednu riječ obojici, bavio se obojicom i pisao o obojici. Sljedbenik, u pravom smislu riječi, nije bio ničiji, najviše je njihov tumačitelj. Stalno je, da su mu obadva mila, i možda je bila želja u njemu, da franjevačkim školama bude vodja sv. Bonaventura; no sigurno je, da je o Skotu više napisao i više ga slavio. Rekao sam, da su ga u ono doba svojatali i Skotisti i Bonaventuristi radi učenosti njegove, ali on izričito i odlučno nije prianjao ni uz jedne ni uz druge.

Kakov je Ferkić prema Skotu? Više štovatelj, i ako hoćemo, učenik nego sljedbenik. Nalazeći se on u Kölnu god. 1617. imao je osobitu sreću, da u svojim rukama drži dragocjene moći Ivana Duns Skota. Ova prigoda ražarila je u njemu ljubav prema franjevačkom velikanu, te u kratko vrijeme napisa tri apologije protiv njegovih klevetnika, Matenesija, Bzovija i Giovija. U njima Ferkić oduševljeno brani i slavi Skota, ali nigdje se ne izrazuje, da mu je on vodja u nauku, i da ga u tom smislu slijedi.

---

[1] I Ferkić kaže, da su svi franjevci slijedili Skotov nauk: „*Quotquot Seraphicus Ordo post Scotum genuit, non doctores, sed Scoti discipulos genuit*“ (Isp. Oratio in laudem Scoti, Patavii 1634).

[2] Facciolati (Fasti Gymn. Pat. p. I pag. 96—97) kaže, da nauk Sv. Tome „obtinuit sedem ordine secundam“, dočim „penes ipsum unum (scil. Scotistam) omnem theologiae publicae explicandae auctoritatem fuisse“.

Digitized by Google

Osim tih apologija imamo još od Ferkića: *Oratio in laudem Scoti* i *Vita Scoti;* u prvom djelu s velikim zanosom i rječito slavi on nauk Skotov i njegov sveti život, a u drugom daje nam možda najljepši i najobilniji život Skotov, što se do onoga doba napisao. Njegov je zanos za Skota tolik, da ga blaženim zove. Ovo je sve lijepo i mnogo je koristilo, da ispravi pojmove nekima, koji su naopako mislili o Skotu.

Napokon napisao je djelo *Epitome Theol. in 4 sent. Scoti*, u četiri sveska. Sam naslov kaže, da je ovo djelo kratki sadržaj „Sententiarum Scoti", a ne naročita obrana njegovih načela.

Toliko možemo reći o Ferkiću prama Skotu, i ako nam je upravo žao, da ga ne možemo smatrati sljedbenikom njegovim.

Predjimo sad na pitanje, kakav je Ferkić prema sv. Bonaventuri? Nije sasvim njegov sljedbenik, ali više sljedbenik nego išta.

O sv. Bonaventuri, kao osobi, nije ništa napisao. Imamo njegovo djelo *De Angelis* u dva omašna sveska. Obilježje mu je *ad mentem S. Bonaventurae.* U nekim kvestijama, da obrani sv. Bonaventuru, protivi se i Skotu, ali ako i rijetko, dogadja se i obratno. Ako li je po srijedi Aristotel, tada zapostavlja i sv. Bonaventuru.

Ovo djelo *De Angelis* naišlo je na opće zadovoljstvo, tako da ga je radi tog djela, mislimo, Bartul de Barberiis nazvao: „solus inter omnes fidelissimus Bonaventurista;[1] ipak čini se, da se ne može držati takvim u pravom smislu riječi.

Čujmo, što Ferkić sam kaže o sebi: „Scotista non sum. Seraphici Collegii Romani S. Bonaventurae Baccalaureus fui: ex eo collegio Doctor prodii. Venetiis regens S. Bonaventuram declaravi. Provinciae S. Bonaventurae Minister sum: proque B. Bonaventura, etiam contra Scotum, publice in comitiis generalibus Min. Conv. anno 1627. Romae, conclusiones utcumque defendi"[2].

U ovoj izjavi, doista važnoj, rek bi, da se Ferkić izjavljuje odlučno za sv. Bonaventuru, ali prvo: ne smijemo dati velike važnosti, što je on u Rimu branio „conclusiones S. Bonaventurae contra Scotum", jer to su obične prepirke znanstvene i vježbe skolastične, koje su držali uvijek u vrijeme generalnog kaptola „alumni Collegii S. Bonaventurae", — a drugo, ako kaže, da „Venetiis S. Bonaventuram declaravi", ipak negdje drugdje piše:

[1] Bartholomaeus de Barberiis: *Praefatio ad cursum Theologicum.*
[2] *Apol. in Maten. num. 64 p. 73.*

Digitized by Google

Defendi ego ipsum Scotum in publica cathedra Patavina[1]. Na druge razloge ne vrijedi osvrtati se.

U istinu, kad bismo strogo uzeli one njegove riječi „*Scotista non sum*“, kako bismo onda opravdali protivno njegovo vladanje u padovanskom sveučilištu? .... Ovdje je Skotov nauk tumačio punih trideset i pet godina i tim se naukom proslavio. Kako je dakle mogao napisati one riječi? Valja znati, da je on to pisao, kad je bio provincijalom u Francuskoj god. 1618., dakle još prilično mlad; budući da je branio Skota protiv Matenesija, hotio je onom izjavom reći, da nije zanesen za Skotom tako, da ne prizna sv. Bonaventuru. Zato je on dao veću vrijednost svojoj apologiji. Da ne bude on mario nikako za Skota, ne bi došao poučavati njegov nauk u Padovu, nego bi pisao djela samo u duhu sv. Bonaventure; ali iz njegovih djela proistječe samo to, da se odlučno nije držao ni Skota ni sv. Bonaventure.

Ipak ova neodlučnost (zovimo je tako) ne umanjuje njegove slave ni njegova čvrstog nauka. U njegovim djelima radi toga ne ima protuslovlja. Bit će, da mu je doista bilo teško, da skoro svi franjevci u filozofiji i bogosloviji zabacuju sv. Bonaventuru, pak spominjući se, da je u Rimu u njegovom zavodu učio i tamo se izobrazio, zamislio je možda staviti ga za vodju franjevačkoj školi, i možda bi bio oko te namisli radio i pisao, da ga okolnosti ne prisiliše predavati u Padovi „in via Scoti“.

VI.

Ferkić je mnogo djela napisao, a kako je bio učenjak na glasu, zato su se knjige njegove mnogo čitale. Pisao je o različitim predmetima, a neke njegove knjige i danas bi bile od važnosti. Razumije se, da je protivnika imao, jer neki njegovi osobiti nazori bili su zaista originalni i nisu se svakome svidjali.

Kod pisaca obdarenih velikim umom gotovo uvijek nalazimo nešto novo, pak nije čudo, da nalazimo i u Ferkića. I upravo

[1] *Defensio Vestigationum Peripateticarum, Paduae 1646 p. 288.* Da se vidi, kako je on cijenio nauk Scotov, navest ću slijedeću brazdu iz govora *in laudem Scoti*, što ga je držao u Padovi god. 1634. a to poslije one izjave: „Scoti doctrina, sacra, subtilis, profunda, orbem partes per omnes resonare fecit, et factura est: ad cujus auditiones ut vos paratos spero, ita me paratum exoptem. Exposui doctorem, doctrinam in sequentibus expositurus.

Digitized by Google

radi toga zapodjele su se žestoke borbe, koje je Ferkić vodio sa glasovitim Lichetijem, sa Mastrijem i Bellutijem.

Kad koji pisac iznosi nove teorije, dužnost mu je, da ih dobro dokaže. Rijetko se događa, da nove teorije odmah poluče potpuni uspjeh. Imati samo osobno uvjerenje, a bez temeljitih dokaza nije znak, da je teorija istinita, pače ona osobita duševna sklonost na teoriju često je u sebi varka i uzrok velike pomutnje. Ovo može služiti za svaku znanost, a osobito za stvari, koje se na vjeru odnose, gdje pisac mora da bude pored svega drugog još i oprezan i obziran.

Istakoh ove nazore, ne da izrečem svoje mišljenje o nekim Ferkićevim teorijama, nego u namjeri, da budem nepristran i prema njemu i prema njegovim protivnicima.

Ljudska povjest nam kaže, da umovi nisu jednaki: neki stvaraju novo, a neki nisu za to, nego neumornim radom razvijaju poznate znanosti i bolje im temelje stavljaju. Bez sumnje i jedni i drugi su zaslužni i veliki. Ferkić je bio vele uman, ali nije imao snage stvaralačke. Njegovo opširno i veliko znanje zgodnije je bilo, da znanost podupre, nego da osniva nove teorije. Ne ćemo nabrajati razna njegova mnijenja, to bi nas odvelo na dugo[1], ustavit ćemo se samo na jednom, koje je onda uzvitlalo mnogo prašine medju učenjacima. Raspra, žalibože, nije uvijek ostala u granicama znanosti. Prešlo se često na osobnosti, i tako je izgubila svoju prvašnju ozbiljnost i važnost. Žestok je Ferkić u ovoj znanstvenoj borbi, a u tome ne zaostaju za njim protivnici Mastrio i Belluti. Nije se raspra vodila mirno ni učtivo.

Netom Ferkić bijaše zauzeo mjesto na sveučilištu u Padovi god. 1629., on razglasi neku vrstu teorije glede riječi *stvoriti* i *činiti* (creare et facere). Na prvi mah rekao bi čovjek, da se tu radi o sitnicama, ali nije tako. Ferkić je htio, da *stvoriti* znači: izvesti nešto iz tvari, koja postoji, a *činiti* da znači: dati bivstvo nečemu iz ništa. Dakle sasvim obratno, nego se obično misli. Ferkić upo-

[1] Evo za primjer tri rečenice Ferkićeve: „Omnem formam substantialem universim esse separabilem a materia, sempiternam atque incorruptibilem“ (Isp. Vestigationes Peripateticae de quibusdam Philosophicis l. I c. II); „Non dari scientiam practicam communem ad activam et factivam“ (Ib. l. I c. I n. 9); „Dari tantum octo categorias“ (expunctis situ et habitu, Ib. l. I c. III n. 7) itd. U ovim i drugim kvestijama Ferkić se protivi općem mišljenju u filozofiji; ipak moramo priznati, da ih lijepo i duboko razlaže.

Digitized by Google

trebljava ove riječi i u bogoslovnim pitanjima; odavde važnost i pogibelj svake raspre. Evo kako on izriče ovu teoriju: „*creatio* est productio rei ex materia, *factio* est productio rei ex nihilo. Teorija je ta imala ove kratke formule: *factio ex nihilo*, *creatio ex aliquo.*

Kakav je utisak učinila ova teorija, kazuje nam sam Ferkić: Cum anno 1629. metaphysicam in hac universitate legerem, meam opinionem (de factione ex nihilo) in medium attuli, quae magnam commovit Peripateticorum multitudinem. Variae responsiones et fugae inveniebantur ad authoritates a me observatas in Aristotele: plures negare libros esse Aristotelis, multos affirmare, textus a me non penetrari. Alios nolle recedere a sententia Averois et communi, nam tempore procedente inveniri posse responsa etiam ad textus per me allatos. Recurrere etiam ad peritiores et scribere ad absentes[1].

Čini se, da Ferkić nije mnogo držao do toga, što je došao u sukob sa općim mišljenjem i izazvao protiv sebe filologe i filozofe, on smiono prelazi na drugo polje i izazivlje bogoslovce. Čujmo ga: Cum ex oraculo expresso Dei, creatio sit productio entis ex aliquo, principio praesupposito et interno ipsi rei productae: Factio vero entis ex nihilo, ac proinde (creatio) theologice ad intra extendatur, ut rerum creatarum esse sapientissimam Dei primogenitam non tamen factarum, cum non sit facta, sed creata, quam particulam non negarunt Patres de Filio Dei, sed solum factum esse negaverunt[2].

Ovako Ferkić tumači i aplicira svoju teoriju. Zato je o predmetu više toga napisao; a poglavite su dvije knjige, jedna od god. 1639., a druga od god. 1646. U prvoj navodi dokaze, u drugoj ih množi i brani se od napadaja protivnika; u toj drugoj izrazitiji je i odlučniji sa strane teološke[3]. U raspri, kako se vidi iz ove dvije knjige, Ferkić pokazuje veliku oštroumnost u dokazivanju i obrani svoga uvjerenja, koje moramo držati da je iskreno. Dokaze vadi iz sv. pisma, svetih otaca, crkvenih sabora, navodi citate iz crkvenih učitelja i pisaca starih i novih; oslanja se mnogo na riječi i nauk glasovitih filozofa, a najviše na Aristotela. Sve, što

[1] *Vestigationes Peripateticae de quibusdam Philosophicis ad mentem Aristotelis*, Paduae 1639 p. 230.

[2] Ib. l. II p. 242.

[3] *Defensio Vestigationum Peripateticarum ab offensionibus Belluti et Mastrii*, Paduae 1646.

*

Digitized by Google

je znao i mogao sakupiti, to je naparbičio iz tih izvora. Pred takovim aparatom dokaza i erudicije ostaje čovjek zaista zapanjen i divi se iskreno njegovu znanju. Svoju raspru znanstveno je obilno obrazložio, i to u filozofskom i teološkom smislu, dočim dio filološki ostavio je netaknut: radi toga se cijela kvestija sastojala u pukim riječima.

Više poznatih pisaca digoše se proti Ferkiću, medju njima vrijedi istaknuti najprvo Licetija, učenjaka prvog glasa, liječnika i filozofa, nenatkriljena u erudiciji; još ćemo spomenuti Mastrija i Bellutija, dva velika uma, kojima se ponosi franjevačka škola. Liceti govori protiv Ferkića u knjizi: *De septimo quaesitis*, pače cijela je knjiga naperena protiv Ferkića[1]. Ferkić je odgovorio, a Liceti morao je priznati, da u njemu ima jakog protivnika.

Mastrio i Belluti pišu žestoko protiv nove teorije[2]. I na napadaje Licetijeve[3] i na napadaje ove dvojice Ferkić je isprva mislio ne odgovarati, ali ga izazivno prisiliše[4]. Opet se dakle lati pera; brani se muževno i vješto, ali zaveden od protivnika zalazi s puta znanstvenog. U odgovoru je oštar i zagrižljiv, premda se znade kriti elegancijom stila i jezika.

Mastrio mu odgovara naročitom knjigom, u kojoj Ferkića napada pabirčeći rečenicu po rečenicu iz njegovih knjiga, i zato se odalečuje od predmeta. Dade se razumjeti, da je mislio barem umanjiti sjaj slave, u kojoj je bio Ferkić među učenjacima. Ferkića je on natkrilio u žestini, ali za njim zaostaje u poredu i ljepoti jezika. Mastrio u toj knjizi brani sebe, kolegu Bellutija i još druge, koje je Ferkić napao, a ne spada na predmet. Knjiga Mastrijeva ne da se čitati poradi nebrojenih štamparskih pogrje-

[1] Liceti je pisao svoje knjige odgovarajući redom na upite, koje su mu stavljali učeni prijatelji; tako odgovarajući na sedmi upit, izašla je knjiga: *De septimo quaesitis*, ali je dao u javnost Seb. Baldo. U njoj se raspravlja protiv Ferkića „*de creatione Filii Dei ad intra*". Ferkić nije ostao dužan ni Licetiju ni Baldu, ali o tom će biti još govora.

[2] *De generatione et corruptione Disp. V q. I, Venetiis 1640.*

[3] *Observationes super epistola primi libri de septimo quaesitis, Creatione Filii Dei ad intra, et epistola Liceti. Venetiis, 1652.*

[4] *Defensio Vestigationum Peripateticarum*, Paduae 1646. Na str. 5 ovog djela evo što kaže: „Offensores contentionis avidi, non cessarunt, imo prorsus per quosdam familiares mihi, saepe saepius me ad pugnam provocarunt, responsionem petere, impugnationes offerre. Ego aure surda tacere volui".

Digitized by Google

šaka, neumjesnih i bezbrojnih zaporaka, od kojih rek bi da je dobar dio nadostavio popravljač ili izdavatelj. Radi toga knjiga je mnogo izgubila, a ima mjesta, gdje se ne da ništa razumjeti[1].

Ova raspra, u kojoj su i drugi sudjelovali u prilog Ferkića[2], nije donijela nikakve koristi, premda je zanimala tadašnji znanstveni svijet. Mastrio je bio u ono doba prvi dijalektik, upravo nenatkriljiv. Svak se bojao doći s njime u sukob, znao je svojom neobičnom vještinom mrviti protudokaze: ipak, kaže Franchini (a možemo mu vjerovati), da je u Ferkiću imao najvrednijeg protivnika, i da ga nitko nije mogao natjerati u tjesnac koliko njegov oštri i veliki um.

VII.

Iz samog popisa Ferkićevih djela svak će dobro razumjeti, kakav je to čovjek bio, i kako doista zaslužuje, da upoznamo mi Hrvati ovoga našeg zemljaka. Mnoga su njegova djela ostala u rukopisu, i prava je grjehota, što se je toliko otezalo iza njegove smrti, da se izdadu na svijet: to je bilo uzrok, te su se sasvim zaboravila, i tako danas nemamo upravo ništa, što je on u rukopisu ostavio.

Izuzevši samo nekoje radnje Ferkićeve sva njegova djela ističu se kritičnim razmatranjima. Na temelju povjesti i erudicije borio se junački za svoja načela. Njegov lijepi um, zamjerna bistrina, lakoća jezika latinskoga, pokazuju nam ga više kao čovjeka našega doba, nego li onoga, toliko pokvarenog na književnom polju. U pisanju je jednostavan; uzvišeno svojstvo u ono vrijeme, kad su se neuredno trpali u knjige besmisleni izrazi. Kad je bilo potrebno, znao se dignuti do prave govorničke visine. Ima poleta, izraza, prispodoba zaista krasnih, te je malo pisaca u onom vijeku, koji ga u tom dostižu. Ovo je poglaviti razlog, da su se knjige njegove rado čitale.

---

[1] *Scotus et Scotistae, Bellutus et Mastrius expurgati a probrosis* (sic!) *querelis Ferchianis, earumdem centuriae*, Ferrariae, apud Succium, 1650. Mastrio mi je dobro poznat, pak čitajući ovu neurednu knjigu pitao sam se često, jeli moguće, da ju je napisao on, veliki filozof i teolog? I upravo me je smirilo, kad sam pročitao u Franchinija *(op. cit. p. 509)*, da je to djelo onoga Strambiatija, koga je Ferkić naslijedio na katedri metafizike.

[2] Medju ostale, koji su pisali u obranu Ferkića, vrijedi spomenuti Franju Betottija: *„Examen de septimo quaesitis a Fortunio Liceto*, Paduae, Pasquati, 1652.

Digitized by Google

Ovdje navodimo djela Ferkića po redu, kako ih je on štampao, i dodajemo gdje treba po koju opasku.

1. Apologia pro Scoto adversus Federicum Matenesium, Coloniae, 1619.

Ovo je djelce Ferkić posvetio svome prijatelju generalu reda Montanariju, po čijem ga je nalogu napisao, kako se razabira iz posvetnog pisma, na obranu Skota protiv Fridrika Matenesija[1]. Pošto je Ferkić naveo riječi Matenesija, ovako ga apostrofira: Hactenus tua scripta, Matenesi, quibus Joannis Scoti scripta numquam satis laudata laceras, vitam nullo crimine notatam inficis, mortem atroci facinore vel Scoto vel religioni sui ordinis, imo (ne ullis tuo parceres calamo) utrisque imposito laceras (ib. n. VI.). Ferkića u duši boli, što se Matenes u Kölnu usudio napisati toliko neistina o Skotu, te se lakoumno povodi za Bzovijem, dočim je imao prigode, da ga ispravi: Tandem tu (Matenesi) dolorem dolori addis, et inscriptiones de Scoto loci atque temporis defectum imples: loci, quoniam Coloniae vivis, ubi Scotus est mortuus, ideoque documenta habebas; temporis, quia iunior prisca historicorum monumenta, tui operis principio proclamante persecutus es. Occurrendum est malo, ne ultra serpat (ib. num. II). Neumoljiva Ferkićeva kritika smrvila je neosnovane tvrdnje Matenesijeve. Važna je ova knjižica Ferkićeva radi obilnih i novih dokaza, koje iznosi. Matenes mu nije odgovorio, jer nije znao, kako da odgovori, a Ferkićeva „Apologia“ mnogo se je čitala i više puta bila pretiskana.

2. Correptio historica Abrahami Bzovii, Camberii 1619.

Matenes se povodio za Bzovijem, pak evo Ferkića, da ovom knjigom pobije i Bzovija. U mene je drugo izdanje pod naslovom: Apologia pro Joanne Duns Scoto etc. in Abrahamum Bzovium Polonum (Bononiae 1620), a posvećeno je „D. Felici Centino Asculano S. R. E. Cardinali“. Ferkić prebacuje Bzoviju (upravo: Bzovskom) zlu namjeru, da umanji slavu velikog franjevca; zato ga opominje, da bi ga kao dominikanac iz bratske ljubavi morao ljubiti, a ne napadati. Medju ostalim budalaštinama Bzovius je tvrdio, da je Skot bio protivan vjeri. Ovu zlobnu uvredu Ferkić ovako odbija: An christiani orbis perillustres Universitates, Parisiensem, Patavinam, Papiensem, Complutensem, Ro-

[1] Fed. Matenesius, *Historiae Ecclesiasticae ex annalibus A. R. P. Abrahami Bzovii etc.*

Digitized by Google

manam ipsam aliosque multos Scotum, si talis esset, praelecturas arbitraris? An religionem francescanam, quae pro fide catholica multum iam sudorem sparsit et sanguinem profundere adhuc prompta, putas doctorem recepturum Fidei catholicae tam adversum? — Ferkić kaže, zašto je napisao ovo djelo: Igitur mei superioris iussus, Joannis Scoti honor, Abrahami Bzovii fructus, tres fuere causae hujus operis. Mihajlo Orseti govoreći o ovom djelu ovako se izjavljuje: Volens, nolens, Bzovius alienam secutus fidem, in alienos prolapsus est errores.

3. Apologia historica Scoti in Paulum Jovium Novocomensem, Bononiae 1620.

Bzovius je prenio neslane lakrdije iz Giovia, zato *„vulnus refricuit" (Apol. in Maten. num. II)*, kako mu kaže Ferkić. U svom djelu Giovio „sub laudis praetextu minus laudabiliter Joannem Scotum Ord. min. Conv. Doctorem subtilem nuncupatum excipit, carpit, villicat". Da je Ferkić na napadaje Giovija odgovorio po svih sedam zakona, o tom ne može biti sumnje; tkogod pročita ovaj odgovor, najpovoljnije će ga se dojmiti. Giovio je bio, kao pisac, pokvaren, pristran, prevrtljiv i zloban. Evo što kaže o njemu istoričar Just Lips[1]: Paulus Jovius multorum judicio magis acerba quam libera experitur. Acriter valde in virum eunt. Ego de eo sic censeo. Stylo bonum gravemque esse et plane ad hystoriam: iudicio ac fide ambiguum. Ubi affectus non distrahunt, rectum: ubi illi adsunt, obnoxium. Ad gratiam scilicet se dat et aurem. Laudationum nec causam saepe habet, nec modum. Genti suae, Vartio, Medicaeis, nimis ex professo addictus. — Što se je dakle moglo očekivati od tog prodanog pera? Ferkić je lijepo otkrio njegove namjere i bjelodano dokazao neistinitost njegovih tobože istoričkih dokaza.

Dodatak. Isporedjujući medju se ove tri apologije opažamo, da se Ferkić više puta vraća na iste stvari, ali uvijek su različita razlaganja i novi dokazi, navodi i množi broj istoričkih spomenika, koji svjedoče o istini. Ferkić je tako stalan o onom, što piše, da izazivlje protivnike: Ergo produc (prema Matenesiju) in primo saeculo Scoti, hoc est a nato Christo XIV. testem historicum: produc ex altero saeculo ab anno supra millesimum quadragesimo ad quinquagesimum aliquem assertorem (Apol. in Maten. num. LXVI). Bzovius je natkrilio druge u klevetama, ali i njega i druge

[1] *Lib. I Politicorum p. 8.*

Digitized by Google

Ferkić je slavodobitno pobio, tako da je čuveni Döllinger mogao pisati: Pisanje Bzovija o Skotu u šesnaestom vijeku tek je prosta bajka, koja ne zaslužuje, da se pobija i o kojoj danas nije više govora"[1]. Ova pobjeda istine pripada Ferkiću.

4. Vita B. Scoti, Bononiae per Nicolaum Tebaldinum, 1623.

Sa tri spomenute apologije obranio je Ferkić Skota od njegovih klevetnika, a ovim djelcem daje nam biografiju Skotovu. Ne možemo se slagati sasvim s njime, jer ovdje ondje ima po koja netočnost. Danas se drži za stalno, da se Skot rodio u Engleskoj, dočim je Ferkić nastojao dokazati, da mu je porijetlo u Škotskoj[2]. Iz ovog životopisa drago nam je prenijeti slijedeći citat: Verum tamen, quia de tanti viri (Scoti) doctrina scribo, primum scientiam, quarum iudicium reliquit percurram, posterius iudicii Scotici considerationem habiturus. Joannis Scoti peritia in plurimis scientiis comperta, in Philosophia Peripatetica singularis, atque ad Philosophos Aristotelicos contra fidem sese armantes retundendos, efficassima. Ut cum multi Theologorum adversus philosophos praelium princeps ducit (Ib. p. 39).

5. De Ortu Danubii aliorumque fluminum ab Aristotele inductorum metheor. primo et de lacu Asphaltidis, apud Carretonium 1623, Dominico Theopolo dicatum.

Iz naslova se vidi, da je ova knjiga važna. U nekim kvestijama Ferkić slijedi Aristotela, ali u nekojim ga i zabacuje. Kori ga, što je mislio, protivno Herodotu, da rijeka Don izvire u Aziji, i što je slijedio Herodotovo mišljenje o izvoru Dunava: Denique in aperto est, Aristotelem vehementer deflexisse a conditionibus Tanais, solum verum dixisse Tanaim in Meotide terminari: non credidisse autem Herodoto vera dicenti de Tanai, cui crediderat falsa dicenti de Danubio (pag. 7—8). A gdje izvire Dunav? Fons eius, ut Germani etiam scriptores tradunt, insignis est et perpetuus, quatuor parvis muris inclusus, longitudine 18. cuius fontis situs intra villam est, quae germanice „Doneschingen", id est Danubii „eschingen" vocatur (p. 4). U Ferkićevo doba mnogi su mislili, da Danubij izvire u Pirenejima, a Ferkić kaže, da je doista onako, kako je

[1] *Dictionnaire encyclopédique de la Théologie catholique, traduit de l'allemand par Goschler. Tom. XXI p. 494.*

[2] Isp. De Martigne, *La Scolastica e le tradizioni francescane, traduzione dal francese, Assisi 1889 p. II pag. 110.* — Milošević, *L'Immacolata Concezione di Maria difesa dal Ven. Gio. Duns Scoto, Padova 1897 pag. 49 nota 1.*

Digitized by Google

on opisao, a tko ne vjeruje, nek se požuri vidjeti: Quibus omnibus, qui fidem negat, paucorum laborem dierum assumpto, investigatum pergat, tum denique, sibi, suisque oculis, suismet manibus, si non aliis crediturus.

6. Oratio praeludialis ad metaphysicam et alia similis ad theologiam, Paduae apud Julium Orinellium 1634.

Imamo ovdje dva govora, koja je Ferkić izrekao u Padovi; prvi kao profesor metafizike 12. ožujka 1629., drugi kao profesor bogoslovije 12. ožujka 1631.

5. Oratio in laudem Scoti, habita Patavii anno 1634. typis Crivellari 1634.

Ovaj govor nije puka akademička deklamacija ili koja znanstvena raspra, nego pravi panegirik o Skotu. Ushićenim žarom Ferkić slavi svetost života i znanost Ivana Skota. Lijepim govorničkim poletima kite se plemenite i duboke misli. Čujmo ga, kako prispodablja Skota sa Sv. Franom: In omnibus tum datur status cum pervenitur ad summum; quemadmodum ergo minorum sodalitium in B. Francisco pervenit ad apicem sanctitatis, ita in Joanne Scoto ad culmen sapientiae procurrit. Non plus ultra hae duae columnae Ordini Franciscano praestitutae, Franciscus Pater, sanctorum prominet ad sanctitatem, Joannes Magister, Doctorum ad doctrinam. Ne treba misliti, da se Skot nije takodjer odlikovao i u svetosti života, zato ga Ferkić slavi kao „nitidissimum candorem innocentiae, singularis vitae normam, christianae probitatis speculum; evangelicae perfectionis culmen, Divinarum litterarum sacrarium, Scholasticae Theologiae propugnaculum, Accademiae subtilis coriphaeum, Franciscanae religionis Doctorem supremum, Universitatum catholicarum ornamentum, christianae Ecclesiae scutum inexpugnabile, atque humanae sapientiae, sive naturalis, sive rationalis apicem eminentissimum". U istom govoru takodjer lijepo poredi Skota sa Sv. Antunom.

8. Vita Philippi Fabri Faventini Theologi publici Patavini 1637.

Ferkić je namjeravao napisati biografije franjevačkih profesora padovanskog sveučilišta, ali to žalibože, nije izveo: Optarem equidem, kaže on u ovom životopisu, omnium eorum, qui ex Ordine Franciscano in alma Universitate Patavina sapientiam sunt professi, laudes texere, sed votis vires non suppetunt. Ego unum saltem ex praedecessoribus meis exponendum assumo, a to je o. Filip Faber. Biografiju ovog vrijednog Skotista Ferkić je stavio na početku

Digitized by Google

Fabrove metafisike. Što dakle Ferkić kazuje o Fabru? „Ea propter illa dumtaxat narrabo, quae partim vidi partim ab ipso vivente accepi". Faber se rodio u Faenci god. 1554. Zamilovao je franjevačko-konventualni red i za rana pokazao lijepa svojstva pameti i srca. Mnogo je zaslužan u franjevačkoj školi, i Ferkić ga zove „Conventualis familiae gemmam pretiosam, Scoticae Academiae propugnaculum inconcussum, Gymnasii Patavini stellam fulgidissimam". Faber je umro u 66. godini života 28. kolovoza 1630. Iza smrti je imao dva spomenika, jedan u basilici Sv. Antuna sa lijepim natpisom, drugi u ovoj Ferkićevoj biografiji, koja vrijedi više od prvoga spomenika.

9. Discussiones (duae) Scoticae, quibus Metaphysicam, quae circumfertur impressa et Reportata cussa a Joanne Majore convincitur non esse opera Scoti, Paduae per Joannem Bapt. Pasqualem 1638.

Ovo su dvije raspre, a obadvije su napisane protiv čuvenog franjevca o. Cawella, Irca. U prvoj se Ferkić bavi komentarom Aristoteleve metafizike i kaže, da onaj tiskani od Cawella nije Skot napisao, nego Antun Andrea. Prvi dio zahvaća str. 74 u velikoj osmini; u drugom, koji ima 34 strane, raspravlja „Reportata Parisiensia". Ova druga raspra je zanimljivija, pak ćemo o njoj nešto reći. Spomenuti Cawell pretiskavajući „Reportata" napao je Ferkića poradi njegova mišljenja o piscu „Reportata"[1], ali ga ne spominje; on piše: „Author quidam vir alioquin undequaque doctissimus" i t. d. Ferkić na to primjećuje: Nomen laudati suppressum, laudes expressae. Id non probabit vir undequaque doctissimus: nam laudes in vacuum effunduntur, cum per eas laudatus non agnoscitur. Utcumque supprimi optassem, vel neutrum i t. d. Žali zatim, što Cawell nije poveo s njime riječ u Rimu, dok su tamo oba boravili god. 1625., a tada je morao poznavati njegovo mnijenje, koje je izrazio u životu Skotovu tiskanom god. 1623., pak nastavlja: Concessi post hoc in Histriae ac Dalmatiae regiones a politioribus studiis fere dissitas. Kasno odgovara Cawellu, jer je za njegov napadaj jedva doznao god. 1629., kad je naime bio imenovan profesorom u Padovi.

Sada o raspri. Cawell je svoja tiskana „Reportata" pripisao Skotu kao njegovo originalno djelo s razloga, što su se njime služili Skotisti, Barges, Vorillon, Trombetta, Mauritz i drugi nekoji. Ferkić

[1] Isp.: Ferkić, *Vita Scoti num. 34.*

Digitized by Google

pobija ga dokazujući, da je to djelo Antuna Andree. Originalno djelo Skotovo, nastavlja Ferkić, tiskao je prvi put god. 1478. u Bolonji franjevac Bartol Bellati, a pretiskao ga je god. 1517. Ivan Major. Mnogo dokaza donosi Ferkić za svoje mnijenje; svi su dobri, ali mu je najbolje svjedočanstvo Augustinca Grgura od Rimina.

Zanimljive i važne su opaske Ferkićeve, gdje poredi „Reportata" tiskana od Cawella s djelom „Scriptum Oxoniense", koje je od Skota. Vješto i potanko ističe razlike u stilu, poretku, nauku i kvestijama. Napokon odgovara na prigovore Cawella kazujući, da su se spomenuti Skotisti poveli za Bargesom, koji je krivo mislio o „Reportatima". Zdrava kritika mora priznati valjanost Ferkićevih dokaza, a priznao ih je i Cawell, koji da bi se nekako spasio, tiskao je ista „Reportata", ali ispravljajući stil, nauk, kvestije itd. Prava je grjehota, što u zadnjem izdanju Skotovih djela nisu tiskana „Reportata" označena od Ferkića[1].

Smiješno je, što Cawell prebacuje Ferkiću, da se protivi njegovim „Reportatima" zato, što ne će da prizna, da se Skot rodio u Irlandiji, jer je Ferkić držao, da se rodio u Škotskoj. Pošto je Ferkić iznio nekoliko dokaza za svoje mnijenje, nastavlja: Examina, quaeso, cuias es tu, cuias ego. Tu Hybernus, ego Dalmata. Certant Angli, Scoti, Hiberni pro Scoto, Doct. Subt. sibimet asciscendo. Igitur tu in causa sedes reus, actor et iudex? Et me, de cuius interesse non agitur, condemnas? (Ib. lib. II p. 5).

10. Vestigationes Peripateticae de quibusdam Philosophicis ad mentem Aristotelis, Paduae, Trambotti 1639.

Ovdje Ferkić brani onu svoju teoriju (de factione ex nihilo), o kojoj smo dosta govorili. Djelo je posvećeno „Joanni Baptistae Basadonna, Veneto Senatori".

11. De Fabulis Palestini Stagni adaures Aristotelis, Paduae, 1641.

Ferkić u ovoj knjižici istražuje, kako je Aristotel mislio o propasti Pentapola, i o osobitim svojstvima Mrtvoga mora (Stagni Palestini). Po Ferkiću je Aristotel sve držao za bajevno. Knjižica je napisana u formi dialoga.

12. Osservazioni sopra il Goffredo del Signor Torquato Tasso, Padova, Pasquati 1642.

---

[1] *Opera omnia Joannis Duns Scoti, Doctoris subtilis complectens XXVI volumina, Paris, Vivès 1892.*

Digitized by Google

Lijep je ovo komentar poznatoga djela Tassova *La Gerusalemme liberata.* Svako pjevanje, dapače svaku kiticu Ferkić komentira. Studija je ova ne samo filološka, nego i bogoslovna, moralna i povjesna. Bez obzira i nepristrano, kako gdje treba, Ferkić sad hvali, sad kori slavnoga pjesnika.

13. De personis producentibus Spiritum Sanctum, Patavii typis Cribellarii 1644., ad Aloysium Mustum Procuratorem S. Marci.

Važno je ovo djelo, a po samom naslovu se razabira, da je napisano protiv grčke crkve. Ima šest kvestija: 1. *An Spiritus Sanctus sit productus a Patre;* 2. *An Spiritus Sanctus sit productus a Filio;* 3. *An ex divinis litteris Spiritus Sanctus sit productus a Filio;* 4. *An ex ecclesiae patribus ostendi valeat Spiritum Sanctum esse a Filio;* 5. *An ratione probari valeat Sp. Sanct. esse a Filio;* 6. *An Spiritus Sanctus si non procederet a Filio, distingueretur ab eo.* Veliku erudiciju i oštroumnost pokazuje Ferkić u ovom djelu.

14. De coelesti substantia, eiusque ortu ac motu in sententia Anaxagorae, Paduae typis Trambotti 1646., dicatum Aloysio Musto procuratori S. Marci.

Ispred ovoga djela štampao je Ferkić život Anaksagorin. Govoreći „De coelesti substantia" u uvodu kaže: Duas de coeli substantia video tribui sententias Anaxagorae. Aristoteles testatur secundum Anaxagoram coelum esse igneum: Simplicius, coelum esse corpus grave, forsan terreum, vel aqueum. Cremonensis hac in re plus credidit Simplicio quam Aristoteli de Anaxagora, ego potius Aristoteli. U dijelu „de ortu coeli" najbolje je ono, gdje dokazuje, da je svijet stvoren, protiveći se onima, koji tvrde „mundum non fuisse genitum, sed aeternum". Pri kraju raspravlja „de coelestis motus contrarietate" i kaže, da nebo može ostati na miru, dapače kad nastane chaos, da će onda doista mirovati. Stari nauk!

15. Defensio Vestigationum Peripateticarum ab offensionibus Belluti et Mastrii, Paduae, apud Pasqualem 1646.

O ovoj smo knjizi jur nešto rekli; u njoj Ferkić brani poznatu teoriju *(de factione ex nihilo)* protiv Mastrija i Bellutija. Ovdje je Ferkić veoma zagrižljiv. Napadaji protivnika zanesoše mu ruku, i on je napisao mnogo toga, što će biti i sam kasnije požalio. Možda je ova žestina dala povoda, da je kongregacija (12. svibnja 1655.) djelo stavila u „Index" sa klausulom „donec corrigatur".

Digitized by Google

Kažem: možda, jer da bude to učinila radi teorije, tada bi zabranjene bile i „Vestigationes Peripateticae“, gdje je temeljito obrazložena.

16. Epitome Theologicum in 4 lib. sent. Scoti quatuor tomis, Paduae 1647 ad Petrum Ottobonum, Patritium Venetum.

Krasno djelo, koje bi valjalo da bude u rukama bogoslovaca, osobito onih, koji se povode za naukom Skotovim. I drugi su pokušali prikazati u kratko veliko djelo „*Sententiarum Scoti*“ prije i poslije Ferkića, kao Nikola de Orbellis, Petar de Aquila, Antun Andrea, Nüsse, Angles, Gonis, ali nitko od njih nije natkrilio ovoga djela Ferkićeva, koje se odlikuje čistoćom jezika, bistrinom razlaganja i kratkoćom. Veoma je čudno, što Ferkić izostavlja neke kvestije, kao n. p. o bezgrješnom začeću Majke Božje. Ovo nam je doista nerazumljivo, jer je Ferkić morao znati, da je Skot u ovome imao najvećih zasluga. Ovo se je djelo mnogo puta tiskalo.

17. De productione Filii Dei ad Sebastianum Baldum. Venetiis, apud Milocum 1650.

Baldo je štampao knjižicu: De productione Filii Dei ad intra, protiveći se onoj teoriji Ferkićevoj. Ferkić mu odgovara ovim djelcem u formi dialoga.

18. Observationes super Epistola primi libri de septimo quaesitis, Creatione Filii Dei ad intra, et epistola Liceti, Venetiis 1652, ad reformatores Studii Patavini.

Kad je Ferkić izdao knjigu protiv Mastrija i Bellutija: „Defensio Vestigationum Peripateticarum etc.“ Sebastijan je Baldo pisao o njoj Licetiju, ovaj mu odgovori, te su god. 1650. bila tiskana oba pisma, i još je Baldo dodao treći. Knjiga ima naslov „De septimo quaesitis“, a naperena je protiv Ferkića, koga i ne imenuje[1]. Ferkić im odgovara ovim djelom, a cijela prepirka tiče se spomenute teorije. Dodajem, da Ferkić u ostalim knjigama samo nuzgredice svoju teoriju aplicira u bogosloviji, više u njima raspravlja skolastički. Ovdje pak odlučno uvodi u bogosloviju.

19. Recognitio Peripatetica Aristotelis ut magistri, Liceti ut discipuli, an omnium Aristotelicorum celeberrimi? Paduae, Pasquati 1656.

---

[1] Tomasini, *Gymn. Patav. p. 464.*

Digitized by Google

Liceti je bio na glasu kao jedan od najvrednijih ljudi onoga doba, a držali su ga napose za najučenijeg Aristotelika. Ferkić se pothvati, da to kontrolira, a bio je najkompetentniji, da to učini, zato napisa ovo djelo, u kom kaže: Fortunius Licetus quandoque falso citat, quandoque falso explicat Aristotelem et Aristotelis dicta, addendo, mutilando, pervertendo textum. His interea excitatus duo mihi proposui facienda. Primum est breve summarium locorum Aristotelis in Observationibus positorum. Secundum est in libro de Pietate Aristotelis percurrere quam accurate cl. Licetus adducat, applicet, explicet textus in hoc opere de Pietate Aristotelis. Knjigu je razdijelio u dva dijela (str. 2—11 i 12—357). I da nije Franchini kazao, koliko je Ferkić poznavao Aristotela, ova bi knjiga to na pretek dokazala.

20. De Angelis, Tractatus Theologicus ad mentem S. Bonaventurae, Tomus I. Paduae, apud Pasquatum 1658, ad Joannem Bapt. Pallotum Cardinalem.

21. De Angelis, ad mentem S. Bonaventurae, Tomus II. Patavii, typis Pasquati 1665 ad eumdem.

Ova dva sveska smo stavili pod različite brojeve, jer su u različito vrijeme štampani, i jer ih tako donose Franchini, Wadding, Sbaraglia i drugi. Ne ćemo pogriješiti, ako ovo Ferkićevo djelo ubrojimo medju najbolja, koja je napisao, dapače je najbolje od svih. Sjećajući se Ferkić, kako je učio nauku sv. Bonaventure u njegovu zavodu u Rimu, odlučio je napokon, da dade svijetu ovo djelo „ad mentem S. Bonaventurae". Kažem: napokon, jer davno je on o tome govorio i obećavao, da će štogod tiskati u duhu sv. Bonaventure, kako nam kaže Mastrio: *„Seraphicae doctrinae cultoribus .... plurima largissime pollicitus est*[1]. U posvetnom listu veli: Primi fructus doctrinae Seraphicae, a me diu tenebris oppressi, nunc erumpentes etc. Dakle ovo djelo: „De Angelis" prvo je u duhu sv. Bonaventure, koje je Ferkić napisao, a bilo je i najzadnje. Oba sveska su omašna; prvi obuhvaća str. 936, a drugi 716. Teško je kazati, s kakovim je veseljem bilo primljeno od bogoslovaca, s kakovim se zanimanjem čitalo. I premda Ferkić nije drugo ništa napisao u duhu sv. Bonaventure, ipak Bartol de Barberiis radi samoga ovog djela nazvao ga je *„solus inter omnes fidelissimus Bonaventurista"*. Kad bi se danas pretiskalo ovo djelo, valjalo bi izostaviti neke skolastične tančine, a neke potrebite

[1] Mastrius, *Scotus et Scotistae etc. p. 9.*

Digitized by Google

stvari umetnuti. Ferkić nije djelo napisao u duhu strogo dogmatičkom, nego metodom skolastičnom; a ja ne znam, je li koji franjevac tako opširno i učeno pisao kao Ferkić „*De Angelis*".

22. Il gusto afflitto di Gesù Cristo N. S. Venezia, Valvasense 1663, dedicato al Cardinale Fransoni.

Kongregacija je god. 1681. (dakle poslije smrti Ferkićeve) stavila ovu knjižicu u „Index"; koji su razlozi bili toj zabrani, nije mi poznato, osobito kad nisam imao prilike, da pregledam ovo djelce. Ono je u zadnjem „Indexu" (1900) izostavljeno, a po tom bi se dalo misliti, da u radji Ferkićevoj nije bilo dogmatičkih pogrješaka.

23. Praecursor de sancta Conceptione Sanctissimae Dei Matris Mariae, sancta Romana Ecclesia invocante: „sentiant omnes tuum juvamen quicumque celebrant tuam sanctam Conceptionem". Paduae, typis Guthellae 1668.

Da se je crkva kroz vijekove uvijek držala istog nauka o bezgrješnom začeću Majke Božje, to Ferkić nastoji dokazati u ovom djelu; za to navadja on svjedočanstva usmene predaje, sv. Grgura Neocezaretskog († 260.), pak sv. Augustina, Damaskina, Anzelma i druge; oslanja se na crkvene sabore, prvi Nikejski i Toletanski, na sinode, drugi Nikejski i šesti Carigradski itd. Napokon odgovara na protudokaze, osobito sv. Tome Akvinskoga, te veli: Tunc interrogo, quo iure Doctor Angelicus recedit a doctrina Augustini et Anselmi, concedens nativitatem Virginis esse sanctam et sine originali. Recessit Angelicus a paterna hereditate Augustini et Anselmi (pag. 39). Nije veliko ovo Ferkićevo djelo, ali je u njemu jezgra nauka lijepo izražena i napisana.

24. Vita Scoti seu Additiones ad vitam Scoti iam impressam, Paduae 1671 ad P. M. Felicem Rotundum.

Ovaj dodatak biografiji Skotovoj Ferkić je ostavio u rukopisu, pa radi važnosti novih dokumenata, koje sadržava, bi štampan iza smrti Ferkićeve. Nabrojeni su ovdje profesori konventualnih franjevaca na sveučilištu padovanskom sa kratkim životopisom. Knjižica je danas veoma rijetka, veli Hurter[1].

25. Discorso di S. Quirico.

Ne mogoh doći do ovoga govora, koga je Ferkić tiskao, kako nam sam kaže u „*Additiones ad vitam Scoti*".

[1] *Nomenclator Litterarius, Oeniponte 1895 Vol. II p. 2.*

Digitized by Google

26. (mscr.). In metheora Aristotelis scriptum S. Bonaventurae in antiquo codice mss. Assisii repertum et observationibus Ferchii illustratum.

Da ovo djelo štampa, Ferkić je bio dobio dozvolu 12. siječnja 1666., ali štampao ga nije. Po smrti njegovoj namisliše neki da ga tiskaju, i njima bi dat dopust 25. siječnja 1677., no i ovoga puta ništa se ne učini. Danas valjada toga rukopisa više nema.

27. (mscr.). Fueritne B. Virgo in originali concepta peccato?

Ovu kvestiju prepisao je iz rukopisa Ferkićeva 27. studenoga 1632. neki Teodor Cremonensis, bakalaurej zavoda sv. Antuna u Padovi. Cremonensijev rukopis je kasnije došao do ruku Sbaraglie, koji kaže, da ne zna, je li jednak drugom djelu štampanom, koje smo stavili pod br. 23. Čudnovato je, da istoričar Sbaraglia nije svoju sumnju kontrolirao, a mogao je[1].

28. (mscr.). Quaestiones tres ad Logicae proemium de necessitate secundarum intentionum et de Logica docente ac utente, utrum sit scientia.

I ovaj je rukopis imao Sbaraglia[2], kasnije darovao ga je knjižnici sv. Franje u Ferrari. Po naslovu ove Ferkićeve radje prije bi se dalo slutiti, da se je u njoj držao nauka Skotova u logici.

29. (mscr.). Annales Ord. Min. Conventualium.

U Ferkićevu životu rekli smo koliko treba o ovim analima.

30. (mscr.). Tres propositiones Theologicae scripturales.

Evo što kaže Sbaraglia o ovoj radnji: In Bibliotheca Fr. Min. Strict. Observ. Discalc., extat Mathaei a Nativitate illius instituti Hispani opusculum Theologicum Apologeticum pro tribus propositionibus Theologicis Scripturalibus P. Matthaei Veglia Profesoris in Accademia Patav. incip.: Petis a me, o Matthaee frater carissime, instanterque petis litteris transmarinis etc.

Ovo su djela, za koja znamo, i koja je Ferkić ili štampao ili u rukopisu ostavio. Ali nisu sva. Franchini tvrdi, da su franjevci u Macerati imali u više svezaka mnogobrojna pisma, koja je Ferkić šiljao svome dobrom prijatelju o. Cavalliju. Spominjući Sbaraglia

[1] Sbaraglia, *Supplementum et castigatio ad scriptores Trium Ordinum S. Francisci a Waddingo aliisque descriptos, Romae, Canterini 1806.*

[2] Sbaraglia, *Op. cit.*

Digitized by Google

rukopise Ferkićeve nadodaje: *„Et forsam alia (scripsit), quorum notitia nos fugit: audio namque Patavii plura alia asservari mss“.* U Padovi se ne nalazi danas nikakav njegov rukopis, a možda ni drugdje, koliko sam propitao. Kad su ukinuti redovnički redovi u Italiji, na žalost raspršeni su i uništeni mnogobrojni dragocjeni rukopisi. Istu krutu sudbinu bit će doživjeli i Ferkićevi spisi.

VIII.

Eto opisah Ferkića, kako sam znao i mogao. Držao sam za potrebno ocrtati njegov život i rad, da ga upozna hrvatski narod, pod čijim je nebom Ferkić ugledao svjetlo božje, i komu on pripada, pa premda ga tadanje tužne okolnosti oteše majci domovini, ipak ga sasvim ne otudjiše.

U domovini našoj, po svjedočanstvu samoga Ferkića, nije tada bilo ni nauka ni škola: regiones (Histriae et Dalmatiae) dissitae a politioribus studiis[1], — jer su silni gospodari smatrali naše predje robovima sposobnima, da samo oružjem u ruci ratuju za njihove svrhe. Tko je onda slučajno imao sposobnosti za nauk, taj je morao daleko od svoje zemlje, u tudjim mjestima tražiti nauka i naobrazbe. Teška ova sudbina je vijekove tlačila i jezik i narod naše lijepe otadžbine!

I Ferkić se drugdje naobrazio i proslavio, ali kako sam rekao, svojoj se domovini nije otudjio ni od svoga roda odrodio. Drago nam je istaknuti, kako smo našli skoro svuda, da se on sjeća svoga rodnog mjesta Krka i s nekim ponosom piše se: *Veglensis.* Znao je više jezika: latinski, grčki, jevrejski, talijanski, njemački, francuski, a znao je tako isto i pripovijedao hrvatski[2], što s radošću ističem.

Franchini, koga smo više puta citirali, u kratkim potezima opisuje Ferkića. Bio je, veli, čedna pogleda, dugačka lica, koje je resila lijepa i duga brada. Oprezan je bio u govoru, ugladjen u načinu, tih u govorenju i dostojanstven u hodu. Znao je u malo riječi izraziti svoju misao, a bile su mu iskrene bez nakita, prava slika njegove duše, dostojne njega kao redovnika i učenjaka. Hurter i Sigismund iz Mletaka kažu takodjer, da je bio *„conversatione amabilis“.* Takove vrline spojene sa njegovom učenošću

[1] *Discussiones Scoticae etc. liber II. p 5.*

[2] Gonzati, *La Basilica di S. Antonio di Padova ecc., Padova 1853. Vol. II p. 207.*

Digitized by Google

dokazuju, zašto je on od savremenika bio toliko cijenjen, štovan i ljubljen.

Već smo napomenuli, da je Ferkić umro 8. rujna 1669. Treći dan iza smrti njegove bio mu je veličanstven sprovod. U baziliku sv. Antuna dohrlila je sila štovatelja, da pokažu vrijednom učenjaku i čestitom redovniku posljednju čast.

Prisustvovao je biskup padovanski sa klerom, redovničke obitelji, cijeli universitetski profesorski zbor sa mladeži, teološki zavod, čiji je prisjednik bio Ferkić, i sva sila naroda. Sve se to skupilo u veliku baziliku, da se sa suzama oproste od nezaboravnog profesora, koga su u životu toliko ljubili.

Iza otpjevanih zadušnica pope se na propovjedaonicu čestiti sin dominikanskog reda Jerolim Bertelli. Njegov govor ponešto prebujan, ali opet ganutljiv, nije bio drugo nego slavopjev Ferkićevu umu, njegovim vrlinama i zaslugama. Bertelli je s velikim žarom ocrtao život Ferkićev i dao nam pravu sliku njegova života i rada, s kojega je bio toliko slavljen u ono doba.

Priopćit ću nekoliko redaka iz toga govora. Spomenuvši govornik, kakav gubitak u Ferkiću trpi svećenstvo, franjevački red, teološki zavod, i da bi Ferkić morao uvijek živiti na korist znanosti i kršćanstva, nadodaje: Quidquid autem sit, hoc unum me scire cognosco, et vos non ignorare desidero, Patrem scilicet indulgentissimum honestatis imaginem, virtutum exemplar, sapientiae genium, templum probitatis obiisse. Ferkić je bio cijenjen kao učenjak, zato govornik žali: Non unius viri deplorandus est exitus, sed omnium litteratorum funus concelebrandum, litterarum capite extincto, — pak nastavlja: hoc unum dixisse sufficiat, tantum virum, cui populi omnes et ignotae gentes tributa persolvebant honoris, per quem, et per eius genium litterarum principes iurabant: hunc, inquam, nullo unquam temporis vixisse momento, quo omnium saluti, omnium utilitati adlaborans, vel bene vivendi, vel bene discendi, tot in lucem ex universa philosophia et theologia voluminibus editis, non protulerit vel scripserit oracula. Napokon završuje: Euge, grandis anima, moestissima eorum corda solare, qui nec tecum, nec sine te vivere valent. Nostri potius, quam tui, te moriente, deflemus iacturam . . . Tu namque, si dum viveres, plures aemulatores habuisti, nunc mortuus plures longe me nobiliores laudatores habebis.

Digitized by Google

U toj prigodi tiskani su takodjer mnogi sastavci, natpisi, pjesme latinske i talijanske, od kojih je nešto štampano ujedno sa govorom o. Bertellija g. 1669.[1]

Ferkić je sahranjen u hodniku pobočnih vrata sa južne strane, koje vode u kaptolski kloštar. Na grobnoj ploči, koje danas nema više, bio je ovaj epitafij:

H. S. E. Sacrae Palladis Heros Matthaeus Ferchius Veglensis Ord. Min. Conv. Patavinae Universit. Metaphysicus ac Theologus praeclarissimus, qui obiit sexto Idus sept. an. MDC.LXIX.[2]

Ferkića je naslijedio na teološkoj katedri mudri franjevac o. Feliks Rotondi, koji želeći pokazati svoju ljubav prema nezaboravnom prijatelju dade staviti spomen-ploču u istoj basilici sv. Antuna. Ploča je od crnog mramora, a uzidana je na stupu, koji dijeli kapele sv. Agate i sv. Katarine; nad tom pločom je bila u okviru i slika Ferkićeva, ali je izgorjela u strahovitom požaru godine 1749. Ploča i goli okvir i danas su sačuvani. Evo natpisa:

Spectator magni haec est sapientis imago Matthaei Ferchii Veglensis Pub. Theol. Ord. Min. Conv. qui Patavino in Lyceo ingenti gloria ac doctrina omnibus antecellens Scoti meta. et ss. theol. lustris VII illustrando tot arcana reclusit, quot iste occludit. summos honoris ac virtutis gradus tenens ceteros cum superasset, emeritus pervenit ad superos aet. suae duo de XC rep. sal. MDC.LXIX. cui hoc perenne amicitiae monum. Fr. Felix Rotundus a Monte Leone Theologica in cathedra successor. cons. S. Off. et assist. Gen. Ord. po.

U kloštru „del Noviziato“ kod sobe rektora bazilike u Padovi u jednom hodniku naslikano je nekoliko franjevačkih profesora

---

[1] *Parentalis Oratio in obitu Patris Mag. F. Matthaei Ferchii, Veglensis, Ord. Min. Conv. etc. Patavii, typis Pasquati 1669.*

[2] Ovaj sam epitafij uzeo iz Gonzatija (op. cit.), a drugi daje Sbaraglia (op. cit. ib.), iz koga donosim samo početak: „Q. S. E. P. Mag. Matthaeus Ferchius Veglensis Ord. Min. Conv. re et fama orbi notissimus, Doctor fundatus, subtilis et seraphicus, in omni doctrinarum genere versatissimus, sapientia, probitate et eloquentia celebris etc.; zatim se nabrajaju časti, koje je u redu imao, i godine učiteljevanja. Epitafij je dao postaviti O. Feliks Rotondi. Ne znam, kako je to, da spomenuti istorici daju dva različita epitafija; u tekst sam uzeo kraći, a drugomu, jer je predug, nije mogla dostajati jedna nadgrobna ploča; zato mislim, da je na kojem drugom mjestu bio, pak su to pomeli rečeni istorici.

Digitized by Google

na sveučilištu padovanskom, medju njima je i Fra Mate Ferkić. Slike su iz XVIII. stoljeća, loše izradjene.

U našoj domovini osim ono malo, što smo spomenuli, drugih spomenika nema. Samo franjevci u gradu Krku da se oduže svom vrijednom bratu i da ga se potomci sjećaju, nad vratima sakristije postaviše ne znam ili sliku njegovu ili poprsje, jer je to iščezlo; a još i danas stoji ovaj urezani natpis:

Ferchius (!) hic stantem — Ne iam mirere viator, — stat columen patriae — Religionis honos.

Digitized by Google

Razvitak vlasnosti.

I. dio: Današnje stanje nauke o razvitku vlasnosti.

Primljeno u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27. siječnja 1905.

NAPISAO DR. IVAN STROHAL.

§ 1. U XIX. vijeku pojavio se novi način spoznavanja pojedinih prirodnih pojava. U novije naime doba nastoji se kroz spoznaju razvitka pojedinih pojava doći do spoznaje samih tih pojava. Prije se nauka zadovoljavala s odraslim životinjama, razvijenom umjetnošću, razvijenim društvom; za stupnjeve razvitka i za zakone, na kojima se to razvijanje osniva, nije nitko mario; pače rijetko je tko i pomislio, da postoje ovakovi zakoni. Danas je povjest razvitka upravo ishodište istraživanju organskih tjelesa. U geologiji, u fiziologiji, u povjesti, u umjetnosti, svuda se teži zatim, da se pronađu stupnjevi razvitka. Da se spozna ono, što je nastalo, nastoji se proniknuti u sam postanak.

Ovaj način spoznaje pojedinih prirodnih pojava bio je prvobitno ograničen samo na prirodne znanosti u užem smislu, napose na astronomiju, geologiju i biologiju. S vremenom proširio se taj način spoznaje i na druge znanosti, napose na antropologiju, etnologiju, filologiju, mitologiju, historiju i t. d. Najnepristupnijom ovom načinu spoznaje pokazuje se pravna znanost. Uzrok ovoj njenoj nepristupnosti nalazi se u njezinom temeljnom načelu, po kojemu zakonodavac, t. j. onaj, koji se bavi proučavanjem i ustanovljivanjem subjektivnih prava, ima kroz svoje zakone, t. j. kroz rezultat svog proučavanja, stvarati tek objekat svoga proučavanja, t. j. subjektivna prava.

Pored ovakovog načela mora doista svaka znanost ostati nepristupna ne samo za rečeni način spoznaje, nego i za svaki drugi način spoznavanja prirodnih pojava. Kad bi astronomija postavila temeljno načelo, da astronomi imadu u svojim knjigama postavljati

Digitized by Google

zakone, iz kojih bi se rađala prava nebeskih tjelesa, da se onako mogu kretati i razvijati, kako je u tim knjigama propisano, bila bi i ona ovom načinu spoznaje isto tako nepristupna, kao što je i današnja pravna znanost.

A. Merkel poredi[1] doduše rad K. Savignya s radom Ch. Darwina te uči, da se evolucionističko shvaćanje svijeta javlja u Savignya kao i u Darwina. No rad Savignyev ne može se nikako porediti s radom Ch. Darwina i njegovih pristaša. To bi moglo samo onda biti, kad bi se i Darwinov rad ponajprije sastojao u istraživanju nauke o biološkim zakonima i o pojedinim organizmima počevši od starih Rimljana pak sve do najnovijega doba. Darwin je mjesto toga proučavao razvitak samih organizama i prema tome stvarao samostalne sudove o biološkim zakonima, i to je činio posve neovisno o razvitku same nauke o tim organizmima. Darwin je proučavao neposredno razvitak prirodnih pojava, dok je historička škola ponajprije proučavala razvitak nauke o prirodnim pojavama.

Istina je doduše, da se je Savigny, začetnik novije historičke škole u pravnoj znanosti, mnogoputa, a osobito u radnji „Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft“ ogriješio o temeljno načelo pravne znanosti, t. j. o načelo, da zakonodavac kroz svoje zakone stvara prava u subjektivnom smislu; istina je, da ga je i *Bergbohm*[2] prekorio, da je vrlo često skrenuo s pravoga puta. No ipak nije ni Savigny nikada učio, da se subjektivna prava razvijaju neovisno o pravu u objektivnom smislu, nego je tek u skladu s onovremenom naukom razumnoga prava (Vernunftrecht) učio, da se pravo u objektivnom smislu ne može stvarati posve samovoljno, već da je ono izraz neke opće pravne svijesti.

Da je pravna znanost doista nepristupna evolucionističkom načinu spoznaje svijeta, pokazuje i najnoviji spor, spor naime, dali u opće postoji kakova pravna znanost, i dali je o pravu moguća kakova znanost. *Bergbohm* ne govori više o pravnoj znanosti, nego samo o jurisprudenciji[3]. *Ihering* poredi pak pravo u objektivnom smislu s lončarskim i čizmarskim zanatom[4].

---

[1] „Ueber den Begriff der Entwickelung in seiner Anwendung auf Recht und Gesellschaft“ u Grünhutovu „Zeitschrift-u für das Privat- und öffentl. Recht“, god. 1876., str. 625. i d. i god. 1877. str. 1. i d.

[2] Jurisprudenz und Rechtsphilosophie, § 16.

[3] Kako se vidi već iz naslova djela, navedenog u bilješci 2.

[4] Zweck im Recht, II. sv., str. 112.

Digitized by Google

§ 2. Objektom proučavanja pravne znanosti ne bavi se samo pravna znanost, dotično ne bave se njime samo pravnici u užem smislu. S ovim objektom bave se, a i odavna su se već bavili i drugi učenjaci, a napose filozofi. U koliko se novija filozofija bavi objektom proučavanja pravne znanosti, zavladao je njome skoro isključivo evolucionistički način proučavanja svijeta. Uz ovaj se je pače način — u filozofiji, koja se bavi s proučavanjem pravnih uredaba, — razvila posve nova grana znanosti zvana „sociologija". Sama ta sociologija prekinula je na oko svaku svezu s prezrenom starom pravnom filozofijom, napose s naukom naravnoga i s naukom razumnoga prava, te je krenula novom, prividno još neutrtom stazom.

Sociologija se bavi ponajprije istraživanjem razvitka društva i nastoji pronaći prirodne zakone, po kojima se društvo razvijalo. Većina sociologa postupa kod toga s društvom kao s posebnim organizmom te nastoji zakone o razvitku organizama primjenjivati na ovaj najsavršeniji organizam — „društvo".

Da se uzmogne raspravljati o kojem organičkom razvitku, potrebne su neke jedinice, neke stanice, iz kojih bi se imali razvijati sastavljeni mehanizmi (kolonije jedinica, kolonije stanica), a iz ovih tek mehanizama samostalni individuumi (organizmi), koji svaki za sebe tvore posebno jedinstvo sa stalnim obaveznim i nasljednim oblikom. Ovakova jedinica morala bi biti posve jednostavna i malena. U ljudskom društvu moglo bi se prikazivati ovakovom jedinicom ponajprije kakovo posve jednostavno subjektivno pravo, iz kojega se mogu s vremenom rađati i razvijati druga subjektivna prava i dužnosti, u kojima bi se imalo sastojati čitavo društveno uređenje i čitavo društvo. Radi toga čini se, da bi i sociologija imala izabrati jedinicom, iz koje bi se sve drugo imalo razvijati, takovo posve jednostavno subjektivno pravo. Sociologija imala bi se ponajprije baviti spoznajom ovakovih jednostavnih prava, zatim spoznajom razvitka i naravi drugih subjektivnih prava, i tako bi tek mogla doći do spoznaje razvitka i naravi samoga društva.

Sociologija je krenula upravo protivnim putem. Njoj je naime jedinica i ishodište proučavanja samo društvo[1], i to ne kakovo

[1] Tako *Post* (Ursprung des Rechts, str. 31.) veli, da je individualni čovjek tek tvorevina državnog stanja; u prvobitnom (porodičnom) se stanju osoba posve srasla sa svojim rođacima u jednu cjelinu; pojedinac, koji se u takovom stanju odjeljuje od svojih rođaka,

Digitized by Google

određeno društvo s određenim granicama, već društvo kao neki posve neodređeni pojam sa posve neodređenim granicama i oznakama. Sociologija uči, da takovo društvo stvara zasebnu cjelinu; ona poredi ovu cjelinu s drugim organizmima i primjenjuje prirodne zakone, koji vrijede za druge organizme, na ovaj najsavršeniji organizam[2]. Iz ovog se tek organizma, uči dalje sociologija, diferencijacijom prvobitno jednolične mase razvija pojedinac čovjek sa svojim posebnim subjektivnim pravima kao posebni organ toga najsavršenijeg organizma. Uslijed ove diferencijacije usavršuje se doduše prvobitno jednolična masa, koja je tvorila prvobitno nediferencirano društvo, — pojedini naime njezini dijelovi dobivaju posebne funkcije te se sve više usavršuju; no s druge strane gubi se uslijed ove diferencijacije prvobitno jedinstvo toga organizma, a pojedini organi toga prvobitno jedinstvenog organizma postaju sve samostalniji, te se polagano razvijaju u posve samostalne nove organizme.

Sociologija drži, da je s naukom, — da se iz društva kao organizma razvija pojedinac čovjek kao kakav organ sa posebnim funkcijama, — pronašla nešto posve novo, o čem stariji učenjaci nijesu još ništa ni slutili, a što se ipak ontogenetički može svaki dan dokumentirati, jer država (društvo) kroz svoje zakone svaki dan stvara nova subjektivna prava, a po njima stvara i razvija također i pojedine ljude u pravnome smislu. Za pravo je sociologija ovdje samo prikrpala staroj nauci nekoliko novih izraza, koji zvuče doduše posve moderno i darwinistički, kao n. pr. „organizam“, „diferencijacija“, „funkcija“ i t. d., — no inače ostalo je sve pri starom. Načelo naime, da je društvo starije od pojedinca,

---

ne može se uzdržati u borbi za opstanak. *Summer-Maine* (Ancient Law, str. 126.) uči, da je jedinica u prvobitnom stanju bila porodica, dočim je u današnjem stanju takova jedinica odijeljeni zasebni čovjek. *Ratzenhofer* (Die sociologische Erkenntnis) veli, da je socijalno izvorno, a da se je individualno razvilo iz toga izvora. *Zenker* (Die Gesellschaft, I. sv., str. 40.) uči, da se ljudi nijesu nikada udruživali, nego su već u društvu postali ljudima; društvo je starije od ljudstva; nije čovjek stvorio društvo, nego je čovjek tek u društvu nastao. *Ludw. Stein* (Der Sinn des Daseins, str. 217.) veli, da je individuum, kako je to već Comte učio, samo fikcija; socijalno je prius, logično je posterius; sociološki akcijom glasi, da je već u početku postojalo neko društvo ljudi i t. d.

[2] Tako napose: *Schäffle*, *Jušakov*, *Novikov*, *Espinas* i t. d.

Digitized by Google

izrekao je već odavno Aristotel[3]. Načelo ovo proživjelo je i stari i srednji vijek, i školu naravnoga prava i historičku školu; ono se u modernoj sociologiji javlja tek u novom, modernom ruhu. Ta ovo načelo je temeljno načelo čitave današnje pravne znanosti; u njemu je izrečeno, da država, dotično (prema modernoj terminologiji) „društvo" stvara zakone, a ovi opet prava u subjektivnom smislu, a kroz to i pojedinca čovjeka u pravnome smislu.

Sociologija se razilazi od današnje pravne znanosti samo u tome, što ne drži, da zakonodavac može stvarati zakone, a po tome i subjektivna prava, kako mu se slučajno kada svidi; ona ne drži, da je zakonodavac kod stvaranja zakona posve neovisan o prirodnim zakonima. Nasuprot ona uči, da društvo postignuvši određeni koji stupanj razvitka mora također proizvesti pravo (u objektivnom smislu), koje odgovara tomu stupnju razvitka. Sociologija je pače postavila sebi zadaću, da istražuje ove stupnjeve društvenog razvitka i po tome stupnjeve razvitka prava u objektivnom smislu, i da tako pronađe prirodne zakone, na kojima se taj razvitak osniva, i po kojima društvo stvara i mijenia svoje društvene zakone, a kroz ove zakone i pojedina subjektivna prava. Tim načinom čini sociologija zakonodavca ovisnim o nekim prirodnim zakonima, dočim bi on po načelima pravne znanosti imao biti u svom zakonodavnom radu posve neovisan o svim prirodnim zakonima. Time pak, što sociologija čini zakonodavca ovisnim o prirodnim zakonima, postavlja ona nad društvene zakone, koje stvara zakonodavac, t. j. nad pozitivno pravo u objektivnom smislu, neke prirodne zakone, koji vežu zakonodavca, t. j. postavlja neko naravno pravo; tako uskrisuje ona barem donekle ono odavno već prezreno i osuđeno naravno pravo, koje se uvijek poput stoglave hidre, kad mu se odsiječe jedna glava, javlja opet s novom glavom[4].

Da bi pronašla prirodne zakone, na kojima se osniva razvitak društva, i po kojima društvo sebi stvara pravo u objektivnom smislu, poredi sociologija ljudsko društvo s drugim organizmima. Tako uči sociologija, da se ljudsko društvo razvija isto tako, kao što se razvijaju pojedini bilinski i životinjski organizmi. Svako društvo imade svoju dobu djetinjstva, svoju mladenačku dobu, svoju muževnu i svoju staračku dobu. Svaka od tih doba donosi

[3] Politika, 1. knj., 1. pogl.: „καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν. τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους . . . "

[4] Isp. *Bergbohm:* Jurisprudenz und Rechtsphilosophie.

Digitized by Google

sa sobom svoj posebni način živovanja. Razlika postoji samo u tome, što društvo sebi unaprijed opisuje taj način živovanja u posebnim društvenim zakonima kao u nekom prospektu živovanja.

Uslijed toga postaje razvitak društava vrlo jednoličan, jer sva ljudska društva imadu proći kroz jednaki kalup faza i stupnjeva razvitka, a konačno imadu propasti kao i drugi stari, obnemogli organizmi. Neka današnja društva, uči sociologija, nalaze se na nižem, druga opet na višem stupnju razvitka, no sva će ona proći kroz isti kalup razvitka.

§ 3. Cijela ova nauka o jednoličnom razvitku ljudskih društava, o djetinskoj i muževnoj dobi u životu ljudskoga društva i t. d., bila bi vrlo lijepa i poučna, kad bi pojedina ljudska društva doista bila posebni organički individuumi. No ljudsko društvo nije ni iz daleka organički individuum. Ono nije živa masa s nasljedno-obaveznim oblikom, ono ne tvori jedinstvo sa stalnim oblikom, ustrojstvom i razvitkom. Društva ova ne ispunjaju sama od sebe praznine, koje su u njima nastale pod vanjskim utjecajima. Ona pače i ne imadu nikakvih određenih granica. Radi toga ne mogu se ona smatrati ni kolonijama individuuma, ne mogu se smatrati ni pukim mehanizmima, a kamo li posebnim novim individuumima, novim organizmima.

Sociolozi u opće ne kušaju dokazivati, da su ljudska društva posebni organizmi, već se zadovoljavaju s pukim navodima, da su ona doista organizmi posebne vrste. U najboljem slučaju ističu pojedine momente, koji su zajednički ljudskim društvima i drugim organizmima.

Sociolozi nadalje, premda tvrde, da se njihova nauka osniva na zakonima, koje su pronašli Darwin, Haeckel i drugi evolucionisti na polju biologije, ipak ne razlažu, kako je nastala i kako nastaje ova najnovija vrsta organizama, t. j. ljudska društva. Oni samo pripovijedaju o primitivnom ili prvobitnom stanju društva, iz koga se razvijaju dalji stupnjevi i faze društvenoga stanja. A kod toga jednostavno pretpostavljaju, da je neko društvo postojalo već najprimitivnijoj dobi, pače njima je to društvo u primitivnoj dobi mnogo čvršće i jedinstvenije nego li u kasnijim periodama, s vremenom počinje se ovo prvobitno jedinstveno društvo sve više raspadati; naknadno se razvijaju na truplima ovih organizama najviše kategorije novi organizmi niže kategorije, t. j. pojedin i zasebni ljudi.

Digitized by Google

Ne misle napose ovi sociolozi na to, da bi, kao pravi sljedbenici Haeckelovi, imali u prošlosti istraživati filogenezu ovoga novoga najsavršenijeg organizma, a u sadašnjosti njegovu ontogenezu iz stanica i organizama niže kategorije. Oni nasuprot poriču ovoj novoj vrsti organizama svaku filogenezu i svaku ontogenezu iz organizama niže kategorije. Oni naime postavljaju na početak razvitka već gotove organizme najviše kategorije, t. j. ljudska društva, iz kojih se tek naknadno razvijaju organizmi niže kategorije, t. j. pojedini zasebni ljudi. Oni znadu samo za filogenezu i ontogenezu pojedinca iz organizma zvanog „društvo", ali za to, kako je nastao i kako nastaje taj organizam „društvo", oni i ne pitaju.

Kada bi ljudsko društvo doista bilo posebni organički individuum, ne bi ono nikako moglo biti tek posebna vrsta organizama iste kategorije, u koju spadaju i pojedini ljudi kao zasebni organizmi, već bi moglo biti samo organizam više kategorije, kao što je organizam čovječji organizam više kategorije za deme, a ove opet za zoïde, a ove za meride i t. d. Diferencijacijom ne nastaju nikada organizmi nove. a pogotovu ne nastaju organizmi niže kategorije, već samo nastaju nove vrste organizama iste kategorije. Isto se tako uslijed diferencijacije nikada ne razvijaju iz organa organizama više kategorije novi organizmi niže kategorije. Nove kategorije organizama nastaju samo skupljanjem i asimilacijom organizama niže kategorije u jedinstveni organizam više kategorije.

Sociolozi ipak da bi dokazali, da se iz većih društava razvijaju manja, a iz ovih opet pojedinci, pozivlju se na analogne slučajeve iz biologije. *Novikov* n. pr. tvrdi, da su prvobitno postojala samo velika i mnogočlana društva isto tako, kao što su prvobitno na ovoj zemlji živjele samo ogromne životinje poput megalosaura i dinosaura; kasnije tek istisnuli su maleni sisavci velike megalosaure, a pojedinci i manja društva prvobitna velika društva. Ali da su mali sisavci istisnusli veće životinje, to nikako ne stoji. U starijoj bo dobi bilo je isto tako velikih i malenih organizama kao i u današnjoj, samo su se ostanci manjih životinja iz starije dobe laglje i više izgubili, nego li ostanci većih životinja. No kad bi i bilo utvrđeno, da su doista manji organizmi istisnuli prijašnje veće organizme iste kategorije, odatle se ipak ni per analogiam ne može zaključivati, da tečajem vremena mogu također organizmi niže kategorije istisnuti organizme više kategorije; a po gotovu ne može se zaključivati, da te organizme više kategorije mogu istisnuti

Digitized by Google

upravo oni organizmi niže kategorije, iz kojih su dotični organizmi više kategorije sastavljeni.

§ 4. Kako je navedeno, sociolozi time, što su postavili načelo, da je društvo starije od čovjeka i da se je tek iz društva razvio pojedinac čovjek u pravnome smislu, izrekli su podjedno, da su privatna prava kasnija od samoga društva i da tek društvo stvara pojedina privatna prava. Sociologija nije ipak do tih načela došla slobodnim, samostalnim prosuđivanjem onih prirodnih pojava, koje se nazivlju subjektivnim privatnim pravima. Ona je naime bila prisiljena, da dođe do tih načela, ako nije htjela, da dođe u sukob s pravnom znanošću, koja uči, da si društvo (država) najprije stvara zakone sa svrhom, da se ovih zakona točno drže svi njegovi članovi u kasnijem životu, a da se zatim tek iz tih zakona rađaju privatna subjektivna prava za članove ovoga društva. Ta čitava ideja, da je društvo organizam, koji daje svojim organima posebne funkcije, nije ništa drugo nego plod načela, da društvo (država) daje kroz svoje zakone svojim državljanima posebna subjektivna prava.

Apstrahira li se taj utjecaj pravne znanosti na sociologiju, postaje upravo nepojmljivo, kako su sociolozi mogli doći do misli, da se tek iz društva razvijaju pojedini zasebni ljudi i da društvo daje pojedincima posebna pravna područja isto onako, kao što drugi organizmi daju pojedinim organima posebne funkcije. Od Darwina, Haeckela i drugih biologa nijesu to naučili, jer ti učenjaci nijesu nikada učili, da se organi diferencijacijom njihovih funkcija pretvaraju u nove organizme, da je ljudsko društvo organizam sličan životinjskom organizmu, da su prvobitno postojali samo organizmi najviših kategorija, a da su se naknadno iz tih organizama razvili organizmi nižih kategorija i t. d.

S druge opet strane posve je jasno, zašto sociolozi prihvativši načelo pravne znanosti, da država (društvo) kroz svoje zakone stvara prava u subjektivnom smislu, nastoje to načelo obrazložiti s evolucionističkog stajališta. Ponajprije oni to hoće već radi toga, jer je postalo moderno sve prirodne pojave i zakone s toga stajališta tumačiti. No osim toga postoje i drugi mnogo važniji razlozi, s kojih se je moralo spomenuto načelo početi obrazlagati s evolucionističkog stajališta.

Time, što je novija pravna znanost srušila nauku naravnoga prava o društvenom ugovoru, izgubila je svaku znanstvenu podlogu

Digitized by Google

za svoje temeljno načelo, da zakonodavac kroz svoje zakone stvara subjektivna prava. Teorija naime, kojom se današnja pravna znanost toliko ponosi, — teorija, da je zakonodavac kod stvaranja zakona posve slobodan i neovisan o prirodi i prirodnim zakonima, nije posljedak nikakvog dubokog istraživanja. Teorija ta pokazuje samo potpunu nemoć pravne znanosti u istraživanju, odakle zakonodavcu pravo, da drugim ljudima pače i dalekim potomcima stvara subjektivna prava, koja one, koji s tim zakonima nijesu ništa ili vrlo malo dobili, tako teško terete i u tako velikoj mjeri ograničuju u osobnoj slobodi. Prije ili kasnije morat će se osjetiti ta nemoć i morat će se napustiti teorija, da je zakonodavac posve neovisan kod stvaranja zakona. Toj potrebi doskočila je sociologija te je prividno pronašla prirodne zakone, koji zakonodavca sile, da stvara društvene zakone onako, kako mu oni nalažu, i nikako drukčije; dalje pronašla je prirodne zakone, koji razjašnjuju, kako dolazi društvo dotično država kao zakonodavac do vlasti, da stvara pojedincima subjektivna prava.

Sociolozi su naime opazili, da su evolucionisti na polju biologije pronašli neke prirodne zakone, po kojima organizam određuje funkcije svojim organima, — zakone, na koje je vezan organizam uređujući življenje svojih organa, ili kako bi se reklo u duhu današnje pravne znanosti: zakone, na koje je vezan organizam stvarajući svojim organima posebne organičke zakone. U filogenezi bo organizama nalazi se uzrok različitosti funkcija pojedinih organa, dotično nalazi se uzrok i podloga razdjeljivanju i prerazdjeljivanju različnih funkcija među različne organe; filogenezom organizama može se razjasniti, zašto organizam daje i mijenja organičke zakone za svoje organe. — Trebalo je radi toga samo pronaći filogenezu zakonodavca za društvene zakone, dotično filogenezu društva, i zakonodavčeva vlast stvaranja zakona i subjektivnih prava postala je jasna. Kod toga trebalo je samo iz vida pustiti, da društvo nije organizam i da ono ne ima organičke filogeneze.

§ 5. Ovako je, čini se, došla sociologija s pomoću rezultata polučenih na polju biologije dosta lakim načinom do neke znanstvene podloge za načelo, da država kroz svoje zakone stvara svojim državljanima subjektivna prava; dok su se škole naravnoga i umnoga prava badava trudile, da pronađu budi kakovu znanstvenu podlogu za ovo načelo. Nije bo uspjela škola naravnoga prava sa svojom teorijom o društvenom ugovoru, koga su tobože sklopili

Digitized by Google

divljaci, izilazeći iz naravnoga stanja, a kojim ugovorom su oni jednom za uvijek odredili sebi i svojim potomcima šira ili uža pravna područja napose i područje zakonodavne vlasti. Škola naravnoga prava nije mogla dokazati, da je takav ugovor ikada bio sklopljen, već su protivnici te škole nasuprot dokazali, da je apsolutno nemoguće, da bi takav ugovor ikada bio sklopljen. Nije uspjela ni škola umnoga prava sa svojom teorijom, da se podloga spomenutom temeljnom načelu nalazi u nekoj općoj volji cijelog naroda, dotično s teorijom, da zakoni jesu — ili barem da moraju biti izraz volje čitavog naroda, pa da upravo radi toga vežu također čitav taj narod te stvaraju subjektivna prava jednom državljaninu na teret drugoga. Ta svakidanji život pokazuje, da takove opće volje ne ima, i da zakone ne stvara čitav narod, nego ih stvaraju ljudi, koji su makar kojim načinom došli do vlasti, da stvaraju zakone, — a napose stvaraju ih ljudi, koji ili vladaju nad drugim ljudima ili se upravo strukovno bave sa spoznajom subjektivnih prava.

Sociolozi su tek pronašli, da imade organa u organizmu društva, koji poput moždana u životinjskom organizmu, uređuju živovanje ostalih organa. Sociolozi su tek pronašli, da su se takovi moždanski organi u organizmu društva razvili diferencijacijom prvobitno jednolične društvene mase. Oni su pronašli, da se vlast zakonodavaca, — da stvaraju zakone, iz kojih nastaju subjektivna prava za ostale članove društva, — osniva na prirodnoj evoluciji društva.

S pomoću bioloških zakona, a osobito s pomoću Haeckelova biogenetičkog zakona može se pače protumačiti, kako može zakonodavac stvarati zakone, iz kojih nastaju subjektivna prava, premda nije imao svijesti o tim subjektivnim pravima, premda on tih subjektivnih prava nije nikad prije toga u vanjskom svijetu zamijetio, a nije nikada ni mogao zamijetiti, jer su ona nastala tek iz njegova zakona. S pomoću ovih zakona može se protumačiti, kako je moguće, da su prije nastali neki opisi i neka nauka o stanovitim pojavama, a da su se tek naknadno iz tih opisa i iz te nauke razvile opisane u njima pojave; jer ovi zakoni razjašnjuju, zašto organizam i nesvijesno upravlja sa svojim organima upravo tako, da s pomoću njihovom postizava stanovite svrhe uzdržavanja kako čitavog organizma tako i svakoga organa napose. Ti zakoni razjašnjuju, kako bi se u duhu pravne znanosti reklo, zašto organizam stvara zakone, iz kojih nastaju za pojedine organe prava i dužnosti, premda taj organizam nema svijesti ni o tim pravima i

Digitized by Google

dužnostima ni o tim zakonima. Sociologiji je trebalo samo ove prirodne zakone, koji vrijede za ostale organizme, primijeniti i na najsavršeniji organizam „društvo“, pak je bio rasjašnjen i najparadoksniji zaključak iz temeljnog načela današnje pravne znanosti.

S pomoću zakona o vječnom usavršivanju, koga su neki evolucionisti postavili na polju drugih grana znanosti, razjasnili su sociolozi uz nešto površnije promatranje društvenog stanja u kulturnih tobože naroda u opreci sa društvenim stanjem u primitivnih tobože i manje kulturnih naroda, zašto se mora uzeti, da se je prvobitno pojedinac čovjek posve gubio u organizmu „društvo“ kao dio jednolične, nediferencirane mase, dočim se je tek naknadno razvio do samostalnog, zasebnog individuuma. Ti su sociolozi primijetili, da su u današnjem društvu pojedini ljudi posve samostalni, zasebni organizmi; dakle, ako je ljudsko društvo doista polučilo kakav napredak, jamačno se pojedini ljudi prvobitno nijesu nipošto prikazivali kao zasebni individuumi, nego tek kao dijelovi jednolične mase najsavršenijeg organizma, društva. Tim načinom su sociolozi ne samo postavili načelo pravne znanosti, da država s pomoću svojih zakona stvara subjektivna prava i da je država starija od pojedinca čovjeka, kao prirodni zakon utvrđen na polju drugih grana znanosti, nego su još i povrh toga pronašli filogenezu, koja se uz površno promatranje pričinja filogenezom društva, a koja se ontogenetički svaki dan pojavlja, kada država stvara pojedinim građanima nova subjektivna prava.

Kada se uvaže sve ove koristi, koje donosi današnjoj pravnoj znanosti i temeljnom njezinom načelu poređenje društva sa životinjskim organizmom i primjenjivanje bioloških zakona na društveno uređenje, postaje jasno, kako su sociolozi mogli doći do tako apsurdne misli, da je ljudsko društvo jedinstveni organički individuum, ili do misli, da se je pojedinac čovjek razvio do zasebnog individuuma iz najsavršenijeg organizma zvanog „društvo“.

Primjena bioloških zakona na društveno uređenje nije samo dobro došla pravnoj znanosti u užem smislu, već i pojedinim strujama nauke o narodnom gospodarstvu. Osobito je zakon o prirodnom izboru ponajboljih vrlo dobro došao industrijalnom sustavu u nauci o narodnom gospodarstvu, sustavu, koji također uči, da se je individualna vlasnost s vremenom razvila iz prvobitne zajednice dobara. Ovim zakonom opravdavaju pojedini nacionalni ekonomisti i najbezobzirniju i najnepoštenију utakmicu među pojedinim ljudima. Ovaj zakon, čini se, daje i najgadnijoj borbi za

Digitized by Google

opstanak i najgadnijem egoizmu neku osobitu posvetu. Pored ovoga zakona čini se, da je egoizam glavni i temeljni pokretač čitavog društvenog poretka. Individualisti zaboravljaju ipak kod toga, da upravo borba za opstanak sili pojedine ljude, da stupe međusobno u što tješnje veze, samo da se tako sjedinjeni uzmognu oduprijeti vanjskim navalama i da opet sjedinjenim silama uzmognu navaljivati na vanjski svijet; oni zaboravljaju, da bi u ovakovim zajednicama mogao pojedinac s vremenom sve više gubiti svoju zasebnu individualnost i sve više postajati dijelom organizma više kategorije; napokon zaboravljaju, da bi u ovakovim zajednicama mogao stupiti na mjesto bezobzirnog egoizma žarki altruizam prema ostalim članovima zajednice.

§ 6. S istraživanjem pojedinih subjektivnih prava ne bavi se sociologija skoro ništa. Taj nemar sociologije za pojedina subjektivna prava razjašnjuje se time, što su joj ne samo pojedina subjektivna prava, nego i čitav čovjek u pravnome smislu tek izvedeni pojmovi, tek nešto, što se je s vremenom razvilo iz prvobitno jednoličnog društva. S pojedinim čovjekom postupa sociologija više kao s organom čitavog društva nego li kao s posebnim individuumom.

No ipak već time, što sociologija izriče, da se pojedinac čovjek u pravnom smislu razvio s vremenom iz prvobitno jednoličnog društva, uči podjedno, da je čitavo društvo prvobitno bilo vlasno raspolagati sa dobrima ovoga svijeta, a da su se posebna privatna prava razvila tek naknadno; ona poput stare škole naravnoga prava uči naime, da je prvobitno postojala „communio primaeva“, a da su se privatna vlasnost i ostala imovinska subjektivna prava, razvila naknadno, no ne uslijed društvenog ugovora, nego uslijed diferencijacije, dotično uslijed društvenih zakona stvorenih pod pritiskom neodoljivih prirodnih zakona. Sociologija nastoji pače ovu nauku dokumentirati sa društvenim (državnim) zakonima o vlasnosti kao i sa samim prirodnim pojavama te vlasnosti kod različnih naroda i u različnim dobama. Napose nastoji ovu nauku dokumentirati sa zakonima o vlasnosti i sa prirodnim pojavama vlasnosti u primitivnih tobože naroda nasuprot takovim zakonima i pojavama u kulturnih tobože naroda.

Na ostala se imovinska prava sociologija gotovo i ne obazire već postupa s njima kao s nekom prikrpinom same individualne vlasnosti. Uslijed toga ograničuje se čitavo opisivanje razvitka

Digitized by Google

privatnih prava u sociologa na opisivanje razvitka same vlasnosti. A kako se sociologiji prikazuju sva imovinska subjektivna prava zajedno sa vlasnošću tek kao jedna cjelina, ograničuje se i nauka o razvitku vlasnosti na dokazivanje, da se je doista individualna vlasnost razvila iz prvobitne društvene, zajedničke ili skupne vlasnosti, dotično da se je privatna (individualna) vlasnost razvila iz prvobitne zajednice svih dobara (communio primaeva). Na to pak, kada i kako su se razvila pojedina ograničenja individualne vlasnosti, kada i kako su se razvila stvarna prava na tuđoj stvari, nadalje obavezna prava, prava žene na imovinu muževu, i prava muža na imovinu ženinu, prava roditelja na imovinu djece, i prava djece na imovinu roditelja, zakonska nasljedna prava i t. d., kada i kako su razvile juristične osobe i t. d., na to sociolozi gotovo i ne misle.

A i samo njihovo dokazivanje, da je prvobitno postojala zajednica svih dobara (društvena vlasnost), pa da se je s vremenom razvila strogo individualna vlasnost, pobuđuje u onoga, komu je poznat razlog ovomu dokazivanju, opravdanu sumnju o nepristranosti sociologa pri ovom dokazivanju i pri traženju primjera za zajednicu svih dobara u primitivnih naroda, a za strogo individualnu vlasnost u kulturnih naroda. Oni su naime prisiljeni, da to dokazuju; a uslijed toga ne ima njihovo istraživanje već a priori toliko slobode i nepristranosti, koliko je mora biti u svakom znanstvenom istraživanju.

Sociolozi su prisiljeni dokazivati, da prvobitno nije bilo individualne vlasnosti, radi toga, jer uviđaju, da u kulturnih naroda postoji takova individualna vlasnost. A jer se u dublje proučavanje individualne vlasnosti ne će da upuštaju, te se ne obaziru na to, da je individualna vlasnost u kulturnih naroda stegnuta s mnogobrojnim privatnim i javnim pravima, da u tih naroda postoji množina prerazličnih subjektivnih imovinskih prava, — to su s obzirom na zakon o neprestanom usavršivanju prisiljeni učiti, da u primitivnih naroda nije bilo, a nije ni moglo biti individualne vlasnosti.

Nadalje prisiljeni su sociolozi učiti, da je prvobitno postojala društvena vlasnost, jer bez te vlasnosti ne bi bila moguća postepena diferencijacija među pojedinim manjim grupama i konačno među pojedinim ljudima u istom društvu. Bez zajednice svih dobara ne može se ni pomisliti ona prvobitna jednolična društvena masa, iz koje se je, kako uče sociolozi s vremenom razvio pojedinac čovjek.

Digitized by Google

Oni su prisiljeni dokazivati, da je prvobitno postojala zajednica svih dobara s istih razloga, s kojih je nekoč također i škola naravnoga prava učila, da je prvobitno postojala takova zajednica dobara. Prisiljeni su to dokazivati, jer je inače nepojmljivo, ako prvobitno nijesu svi bili ovlašteni na sve, kako je to društvo (država) došlo do vlasti, da stvara individualnu vlasnost, t. j. da daje pojedine stvari pojedincima u vlasnost, a oduzimlje ih svima drugima.

§ 7. Kao što posve pogrješno postavlja sociologija jedinicom i ishodištem društvenog razvitka samo društvo, isto je tako posve pogrješna nauka, da je prvobitno postojala društvena vlasnost i da je zajednička vlasnost znak društvene inferiornosti. Jer iz rezultata, do kojih je došla antropologija istražujući tjelesno ustrojstvo pračovjeka i njegovo podrijetlo, ne može se nipošto zaključivati, da je prvobitno u opće i mogla postojati među ljudima kakova primitivna zajednica dobara. Antropolozima je naime pošlo za rukom, te su pronašli na mnogim mjestima ostataka (naročito kosti) od ovih praljudi. A iz tih se ostataka može zaključivati, da su praljudi bili vanredno divlji, okrutni, siloviti, bezobzirni i puni zvjerskih strasti, da su morali biti podvrgnuti momentanim utiscima bez svake stalnosti i dosljednosti, u opće da su bili posve nesposobni za poveći društveni život. Radi toga posve je nevjerojatno, da je kod ovakovih ljudi mogla postojati zajednica dobara.

Po Haeckelovu biogenetičkom zakonu imala bi se filogeneza pojedine vrste individuuma ponavljati kod ontogeneze svakog pojedinog člana te vrste napose. Prema tome morala bi se i u ćudi novorođenog djeteta ponavljati ćud ljudi iz početka društvenog razvitka. Dakle, ako su prvobitni ljudi bili tako skloni komunizmu, puni altruizma, bez ikoje sumjese egoizma, mora da su i danas novorođena djeca puna žarkog altruizma. Uz ovaku pretpostavku dolazi se i opet do istoga onog paradoksnog zaključka, do koga se dolazi i uz shvaćanje društva kao jedinice društvenom razvitku; dolazi se naime do zaključka, da je sastavljeno starije od jednostavnoga, t. j. da dijete prije ima svijest o društvu i da prije ćuti, da imade činiti samo ono, što drugi hoće, nego li ima svijest o svojoj eksistenciji i nego li ćuti, da imade činiti ono, što godi njegovu tijelu. Sam život malene djece pokazuje, da su ona do skrajnosti sebična i samovoljna, da se nikada ne obaziru, dali su njihovi čini drugima ugodni ili neugodni; pače dijete kao

Digitized by Google

svaki slabić uživa, kada osjeća, da uslijed njegovog čina trpe drugi ljudi, jer se u njemu s time podjedno budi osjećaj njegove vlasti i moći nad vanjskim svijetom; dijete je obično okrutno. Njemu treba mnogo valjanog i pomnog odgoja, da se barem donekle obuzda i skrši prirođena sebičnost i samovolja. Postepeno tek počinje se u djeteta buditi i razvijati ljubav prema materi i drugim ljudima, i svijest, da ono nije samo zasebni individuum, nego da je i dijete svoje matere, član porodice, član društva i t. d. — Nauka, da je dijete bezazleno, da je od prirode dobro, posljedak je sućuti i ljubavi, koju svaki odrasli, a osobito mati i otac osjećaju prema djetetu; nadalje ta je nauka posljedak pogrješnog zaključivanja odatle, što dijete ne zna, što je zlo (u moralnom obziru), da ono ne može ni činiti ništa zla; jer dijete čini zlo baš radi toga, jer ga još ne poznaje, jer još nema svijesti o svojim dužnostima prema drugim članovima društva, jer je u njemu egoizam mnogo jači od altruizma.

Bolje poznavanje primitivnih (divljih) naroda dokazuje, da su oni siloviti, okrutni, da je u njima jedan prema drugomu često do skrajnosti bezobziran. Divljak nije, kako uči i sam *K. Bücher*[1], sposoban ni za kakove refleksije, on ne razmišlja, on samo hoće. Brige za sutrašnji dan on ne poznaje. Zalihu hrane ne sakuplja nikada. Dođe li do hrane, on će je uništiti, ako je ne može svu odmah pojesti, a poslije će gladovati. Divljak je do skrajnosti egoističan, u njega ne ima skoro ni traga sućuti, isto tako ne ima kod divljaka ni pamćenja ni zaključivanja. Čitav rad divljaka je posve impulzivan i nepromišljen. On je vrlo sklon laži i krađi, lijen je, bezbrižan i zaboravljiv. — Egoizam divljaka dokazuje rašireni običaj ubijanja vlastite djece. Isto je tako malo ne u svih divljaka vrlo običajna prodaja vlastite djece. Bolesnike i starce prepušta divljak, kao pravi Nietscheov nadčovjek, svome udesu, neka poginu, kad se sami ne mogu boriti za svoju eksistenciju, neka ustupe mjesto boljima od sebe, neka se vrši izbor ponajboljih. Kod mnogih divljaka postoji običaj, da nemoćne starce i bolesnike ubijaju, sažižu, žive pokapaju, pače postoji i običaj, da ubijene starce i bolesnike jedu. Često smatraju oni nekom religioznom dužnošću prikratiti starcima i bolesnicima boli i muke, koje donosi starost i bolest, te ubijaju starce i bolesnike uz posebne religiozne obrede. Kod divljaka obično ostavlja dijete već u sedmoj ili osmoj

[1] U djelu: „Die Entstehung der Volkswirtschaft".

Digitized by Google

godini svoje roditelje i počinje posve zasebno živjeti. Dođu li divljaci do valjanog europejskog oružja, oni su kadri u najkraće vrijeme bez svake svrhe opustošiti čitavu faunu. Većina divljaka osim toga je ljudožderska. Posve je dakle nemoguće, da bi među takovim okrutnim, bezobzirnim, bezbrižnim, beščustvenim ljudožderima mogla postojati kakova zajednica dobara, kakova društvena vlasnost. — Pa ipak uče sociolozi, da se ovakovi divljaci nalaze na najnižem stupnju društvenog razvitka, i da u njih mora postojati opća društvena vlasnost. Sociologija, a još više komparativna pravna znanost pače dokazuje, da u ovakovih divljaka postoji zajednica dobara. Napose dokazivao je to i prije spomenuti *K. Bücher*[2].

Često se pripovijeda, da su prvobitni ljudi bili prisiljeni na zajednički život, da se uzdrže na životu u borbi s vanjskim svijetom. No ni to nikako ne stoji. Primitivan čovjek ne briži se kao ni maleno dijete za sutrašnji dan, on živi bezbrižno od dana u dan. Kako bi se dakle moglo pretpostavljati, da ovakav čovjek predviđajući vanjske pogibelji sklapa društva za zajedničku obranu i navalu! Osim toga u kolijevci ljudskoga roda, na toplome jugu, gdje raste sago-palma, kokos-palma, pisang, kruševac, datulja i t. d., nije čovjeku nikada ni bila tako teška borba s vanjskom prirodom, napose nije mu bila teška sama dobava hrane, dočim odijela i stanova nije mu pod žarkim južnim nebom ni trebalo. U obrani pak protiv napadaja divlje zvjeradi ne mogu si primitivni ljudi pružati skoro nikakve međusobne pomoći, baš kad bi im to i dopuštala prirođena okrutnost. Primitivni su ljudi naprotiv prisiljeni na zasebni život, da se tako mogu laglje sakriti od divlje zvjeradi, te da sa svojim mnoštvom ne privabe zvjerad, koja traži što više hrane. Naknadno tek počinju ljudi s većom pomnjom i brigom ne samo tražiti momentano potrebnu hranu, nego i sakupljati zalihu hrane potrebnu za buduća vremena, naknadno tek počinju se ljudi osiguravati od svih mogućih nepogoda. Sada tek postaje potreban zajednički rad sa zajedničkom vlasnošću, koja je podloga i rezultat toga rada. Sada tek postaje čovjek uslijed mnogovrsne diobe rada ovisan o društvu, jer ne može sve, što je potrebno za njegov život, sam sebi pribaviti; sada se tek javljaju prerazličnе potrebe, kojih nije moguće namiriti bez zajedničkog rada.

[2] U svom prijevodu i nadopuni Laveleye-eva djela (De la propriété et des ses formes primitives) pod naslovom „Das Ureigenthum“.

Digitized by Google

Kulturni napredak najnovije dobe pokazuje najbolje, da svaki dan postaju sve potrebnija velika poduzeća, za koja treba mnogo kapitala stečenog radom mnogih i mnogih ljudi, — poduzeća, za koja je često potreban zajednički rad upravo bezbrojnih radnika. Ovakova poduzeća počela su se javljati u većoj mjeri tek u XIX. vijeku, a u starom i srednjem vijeku, kao i kod nekulturnih naroda, ne ima im ni traga. Kako mogu dakle sociolozi, koji vjeruju u vječno usavršivanje ovoga svijeta, učiti, da je prvobitno trebalo mnogo više zajedničkog rada i zajedničkog kapitala? — zar se je možda tek u najnovijoj dobi, osobito u posljednjem vijeku ljudski rod iznevjerio općem zakonu vječnog usavršivanja, te je počeo upravo rapidno nazadovati?

§ 8. Apsolutno je nemoguće, da je u prvobitnih ljudi postojala neka zajednička vlasnost čitavog društva nad svim zemaljskim dobrima; to se uviđa, čim čovjek malo pomnije stane razmišljati o uređenju ovakove zajednice svih dobara. Svaka naime zajednica pretpostavlja bezbrojna prava i dužnosti među članovima te zajednice. Što je ta zajednica veća, što je položaj njezinih članova više izjednačen, dotično što je diferencijacija u ovakovoj zajednici manja, i što se ta zajednica proteže na više životnih prilika, s tim moraju među tim bezbrojnim pravima i dužnostima postojati veće razlike tako, da se mogu priljubiti svima mogućim prilikama i svakom članu zajednice bez obzira na razlike, koje među njima čini doba, spol, zdravlje, duševne i tjelesne sposobnosti i t. d. Svemu tomu treba prethodne spoznaje jednostavnijih prava i dužnosti, treba, da već postoji neka pravna znanost.

Radi toga ne može se ovakova prvobitna zajednica svih dobara drukčije tumačiti nego onako, kako je tumači *Posidonije*, koji uči, da su u prvoj zlatnoj dobi, u dobi zajednice svih dobara, nad ovom zemljom morali vladati sami mudraci, koji su upućivali članove ovakovih zajednica u njihove dužnosti i prava[1]. No Posidonije ne misli na to, odakle bi došli u tu prvu dobu takovi mudraci; ne misli ni na to, odakle bi ovi mudraci imali takovu moć, te bi prisilili kojekuda rastresene, posakrite, po svojoj prirodi bezbrižne, okrutne i bezobzirne prvobitne ljude, da se pokore njihovim savjetima; ne misli ni na to, da bi ovi mudraci sa svojim savjetima i sa zahtjevima, da se drugi ljudi pokoravaju njihovim savjetima,

[1] Isp. *Seneca:* Epist. ad Lucilium 90.

Digitized by Google

grdno vrijeđali prvobitne ljude u njihovoj prirodnoj slobodi. Ovi bi mudraci morali imati vanredno mnogo proročanskog duha i mnogo bujne fantazije, te predviđati sve pravne povrede, koje bi se mogle dogoditi među ljudima od prirode silovitima, okrutnima i bezobzirnima, koji bi uza sve nejednakosti u spolu, dobi, zdravlju, sposobnostima i t. d. ipak u svemu morali biti posve ravnopravni. Ovi mudraci morali bi imati i vanredno mnogo iskustva te bi morali unapred znati, na koji bi se način tim prerazličnim povredama doskočilo i na koji bi se način one mogle sanirati. Takovih mudraca ne ima ni u najkulturnijih naroda, a po gotovu nije ih bilo i nije ih moglo biti u divljih primitivnih naroda na prvom stupnju društvenog razvitka. Radi toga drugi opisivači prve zlatne dobe drže, da su u toj dobi morali sami bozi vladati na ovoj zemlji, naročito da je nad tom zemljom vladao Kronos (ili Saturn.)

Koliko visoki stupanj pravnoga razvitka treba za ovakovu zajednicu dobara, uviđa se već odatle, što se sama ova zajednica dobara prikazuje juristićkom osobom. Nadalje u ovakovom društvu, u kom nije provedena diferencijacija, i koje se sastoji iz jednolične, ravnopravne mase, mora postojati množina prerazličnih juristićkih osoba i subjektivnih prava bez određenog subjekta samo s određenom svrhom. Juristićke pak osobe i prava s određenom svrhom plod su tek vrlo visokog pravnog razvitka, kako najbolje pokazuje povijest rimskoga prava. U početku se gubi osobnost ovakovih juristićkih osoba u naravnoj osobi, koja poslije postaje zastupnikom dotične juristićke osobe i upraviteljem njezine imovine.

Tako se je u starih Rimljana čitava osobnost obitelji kao juristićke osobe gubila u osobi oca obitelji. Prvobitno je otac obitelji bio posve neograničeni i isključivi vlasnik ne samo čitave obiteljske imovine, nego i svih članova obitelji. On je mogao nad obiteljskom imovinom raspolagati i s pravnim poslovima među živima i s pravnim poslovima za slučaj smrti, kako mu se je kada slučajno svidjelo, bez ikakova obzira na ostale članove njegove obitelji. On je mogao svu tu imovinu lakoumno protepsti bez svakog obzira, tko je tu imovinu stekao, bez svakog obzira na to, da je on tu imovinu naslijedio od svojih djedova, da je opet prenese na svoje potomke, — bez svakog obzira na to, da je ta imovina tek plod muke, truda i pregaranja ostalih članova njegove obitelji. Isto tako prvobitno mogao je on po volji raspolagati i sa samim članovima svoje porodice; napose mogao ih je prodavati, posuđivati, davati drugima

Digitized by Google

na doživotno uživanje, zlostavljati, sramotiti, ponizivati, vrijeđati, mučiti i ubijati. Tek s vremenom je ograničena vlast oca obitelji u pravu raspolaganja sa članovima svoje obitelji. Najprije oslabila je ta vlast nad vlastitom ženom, te već po starom civilnom pravu nije smio otac obitelji svoju ženu ni prodati ni ubiti. Mnogo kasnije oslabila je ta vlast nad djecom. Tek jednim reskriptom cara Aleksandra Severa od god. 227. po Is. određeno je, da otac obitelji smije neposlušno dijete samo kazniti i prijaviti ga „praeses-u provinciae", a da ga ne smije samovlasno ubiti[2]. Car je Konstantin tek odredio, da otac obitelji smije samo u skrajnoj nuždi prodati svoje, i to samo novorođeno dijete (infans a matre sanguinolentus). Konstantin je također odredio, da imade „fiscus" davati siromašnim roditeljima alimentaciju, samo da ne izlažu svoje djece[3]. A tek carevi Valens, Valentinijan i Gracijan su zabranili svako izlaganje djece[4]. Carevi Antonin Pije i Marko Aurelije zabranili su ocu obitelji svojevoljno razriješiti „matrimonium bene concordans" svoga djeteta, a tek u justinijanskom pravu izgubila se je vlast oca obitelji, da svojevoljno ženi i udaje svoju djecu i da im svojevoljno uskraćuje privolu za ženidbu i udaju. Najkasnije i najmanje oslabila je ta vlast nad stranim pomoćnicima u zajedničkom gospodarstvu, t. j. nad robovima. Sve do dobe careva mogao je gospodar svoje robove posve slobodno prodavati, zlostavljati, mučiti, sakatiti i ubijati. „Lege Petronia" od god. 61. posl. Is. bilo je zabranjeno gospodaru bez sudačke osude dati svoje robove, da se bore sa divljom zvjeradi[5]. Tek car Antonin Pije odredio je, da se imade gospodar, koji je svog roba ubio bez opravdanog razloga, kazniti, kao da je ubio slobodnog čovjeka[6]. Car Konstantin odredio je, da se onaj, koji je svoga roba tako mučio, da je umro, ima kazniti, kao da ga je ubio[7], dočim je prije toga mogao samo magistrat prisiliti gospodara, da proda roba, koga je tako mučio, da je pred njim utekao u gaj bogovima

[2] l. 3. C. de patria potestate 8. 47.

[3] l. un. C. Th. de his qui par. vel lib. occiderunt 9. 13. i l. un. C. de his qui par. vel lib. occiderunt 9. 17.

[4] l. 2. C. de infantibus expositis 8. 52.

[5] l. 11. D. ad legem Corneliam de sicariis et veneficis 48. 8.

[6] Gai. I. 53., l. 1. § 2. D. ad legem Corneliam 48. 8. i l. 24. pr. D. ad legem Juliam 48. 5.

[7] l. un. C. de emendat. servorum 9. 14.

Digitized by Google

posvećeni ili „ad statuas principum“[8]. Carevi Valentinijan, Valens i Gracijan odredili su, da dijete ropkinje, koje je njegov gospodar izložio, ima postati slobodnim[9].

Naknadno je oslabila vlast oca obitelji i u raspolaganju s obiteljskom imovinom. Naročito naknadno postale su ne samo žene, nego i djeca obitelji pravno i djelatno sposobne, te je žena mogla imati svoj „dos“, svoja paraphernalna dobra, a djeca obitelji opet svoja „peculia“. Istina je doduše, da je u početku muž dotično otac obitelji bio neograničeni vlasnik miraza, da u početku nije žena mogla imati paraphernalne imovine, i da je u početku dijete obitelji postajalo samo vlasnikom „peculium-a castrense“. No s vremenom proširila su se prava žene na dotalnu imovinu tako, da je konačno Justinijan mogao reći, da su dotalne stvari „iure naturali“ ženine, a da se samo „legum subtilitate“ uzimlje, da su te stvari došle u imovinu muževu[10]. S vremenom sve je češće bivalo, da su žene imale zasebnu paraphernalnu imovinu, i razvijalo se je sve više vrsta pekulija, te su djeca obitelji vrlo često imala svoju zasebnu pekulijarnu imovinu. Kasnije su i robovi mogli imati dosta slobodnu upravu nad kojim dijelom gospodareve imovine. Osim toga razvili su se iz ratarskih robova poluslobodni coloni (kmetovi), koji su bili dosta slobodni, osim što su bili vezani na tlo gospodarevo, koje su morali obrađivati, a bili su dužni gospodaru davati određeni „canon“.

S vremenom je oslabila vlast oca obitelji i nad onom imovinom, koja je po imenu ostala pod njegovom neposrednom vlasnošću i upravom, te je on postao od neograničenog i isključivog gospodara barem donekle pukim upraviteljem nad tom imovinom, koja je imala služiti u prerazlične druge svrhe.

Prvobitno je onaj, koji nije imao dovoljno vlastite imovine, da se sam prehrani, morao postati, ako je hotio, da ga drugi tko prehrani, robom ovoga drugoga, koji mu je dao hrane iz svoje imovine. Prvobitno morao je onaj —, koji se je hotio poslužiti, ma i samo prolazno, kojom osobom ili stvari, koja nije bila u njegovoj vlasnosti, — postati neograničenim i isključivim vlasnikom nad tom osobom ili stvari. Kasnije tek mogao je pojedinac dobiti od drugoga potrebna sredstva za samouzdržanje, a da nije za to morao

[8] Gai. I. 53. i d. i l. 1. § 8. D. de officio praefecti urbi 1. 12.
[9] l. 2. C. de infantibus expositis 8. 52.
[10] l. 30. C. de iure dotium 5. 12.

Digitized by Google

postati robom toga drugoga, već je za to imao postati samo obvezanim, da uz određenu naplatu dobivena sredstva samouzdržanja opet povrati. Kasnije tek mogao je pojedinac dobiti od drugoga vlasnika pojedine stvari samo na određeno vrijeme ili na određenu upotrebu, a da nije morao postati vlasnikom dotičnih stvari; mogao je nadalje dobiti od drugoga ili određene usluge ili njegovu radnu snagu kroz određeno vrijeme, a da nije morao postati vlasnikom nad tim drugim; sve to mogao je postići ili uz naplatu ili besplatno. — Prema tomu razvili su se s vremenom pored slobodnih i neovisnih otaca obitelji s jedne strane i podređenih članova obitelji kao pukih objekata gospodareve vlasnosti s druge strane, još i oci obitelji, koji su, premda slobodni, ipak u stanovitom pravcu postali ovisni o drugim ocima obitelji, te su tako postali od neograničenih i isključivih vlasnika nad sobom i svojom imovinom donekle puki upravitelji svoga tijela, svojih tjelesnih i duševnih sposobnosti i svoje imovine, dočim su to tijelo, te sposobnosti i ta imovina zadobili svrhu, da namire preuzetu obavezu. Tim načinom dolazio je pojedinac u poseban odnošaj prema onomu, koji mu je privremeno pružio sredstva potrebna za samouzdržanje. Taj je odnošaj bio prvobitno potpuno ropstvo, zatim neki odnošaj vrlo sličan ropstvu zvan „nexum“, zatim neki odnošaj, koji je nastao iz posebne formalne pogodbe zvane „stipulatio“, konačno odnošaj, koji je nastao iz neformalne pogodbe kao zajma (mutuum) i njemu sličnih pogodba. — Prema navedenome razvila su se s vremenom pored neograničene i isključive vlasnosti jošte i druga različna prava, na kojih temelju dotični se ovlaštenik mogao određenom osobom ili stvari služiti samo u određenu svrhu, u određenoj mjeri ili kroz određeno vrijeme, dočim su prijašnjoj slobodnoj osobi dotično prijašnjem neograničenom vlasniku njezina sloboda dotično vlasnost ostale u načelu netaknute, ali ipak ograničene. Tako nijesu više ni prijašnji slobodni čovjek ili neograničeni vlasnik, a ni novi ovlaštenik, glede one osobe, koja je imala učiniti uslugu, ili glede one stvari, kojom se je imao poslužiti novi nevlasnik, bili pravi vlasnici, već su bili i jedan i drugi samo upravitelji one osobe ili stvari, koja je imala služiti određenim svrhama. Takovi odnošaji ovakove osobe ili stvari prema novom ovlašteniku i prema samom sebi ili prema svom prijašnjem gospodaru, nadalje odnošaji među novim ovlaštenikom i prijašnjom slobodnom osobom ili prijašnjim neograničenim vlasnikom nijesu također nastali kod Rimljana odmah onakovi, kakovi se javljaju u justinijanskom pravu. Ovdje je ta-

Digitized by Google

kođer bilo prvobitno mnogo odnošaja sličnih ropstvu ili neograničenoj vlasnosti novog ovlaštenika. Prije nego su se razvile „locatio-conductio operis“ i „locatio-conductio operarum“ i njima slični ugovori, postojao je i tu „mancipium“; prije običnog zalaganja i sličnih pravnih posala postojao je i tu potpuni prijenos vlasnosti uz različna „pacta“, napose uz „pactum fiduciae“. Kasno su se tek razvila onakova stvarna prava na tuđoj stvari i obavezna prava, kakova predočuje Justinijanov „corpus iuris civilis“, a koja su iz slobodnih ljudi i neograničenih vlasnika učinila samo upravitelje nad svojim tijelom, svojim sposobnostima i nad nekom imovinom bez određenog vlasnika, dočim su sva ta tjelesa, sve te sposobnosti, sve te neosobne stvari zadobile tek neke posebne određene svrhe, koje se međusobno nadopunjuju, križaju, a često se i protive jedna drugoj.

Vlast oca obitelji nad prvobitnom svojom imovinom nije samo oslabila prema osobama izvan njegove obitelji, nego je oslabila i prema samim članovima njegove obitelji. Ponajprije razvilo se je tako zvano zakonsko nasljedno pravo, po kom imadu određeni članovi pokojnikove obitelji pravo, da poslije njegove smrti sebi prisvoje njegovu imovinu; dočim je prije toga mogao svatko prisvojiti imovinu, koja je smrću gospodarevom ostala bez vlasnika; a i poslije toga je sve do cara Hadrijana onaj, koji si je neovlašteno prisvojio imovinu koga pokojnika, postao potpunim vlasnikom te imovine, ako ju je samo kroz jednu godinu mirno posjedovao[11]; tek car Marko Aurelije odredio je, da se imade ovakovo prisvojenje kazniti, no ipak ne kao obična krađa, nego kao posebni „crimen extraordinarium expilatae hereditatis“[12]. — Mnogo je kasnije u korist drugih članova obitelji oslabila vlast oca obitelji u raspolaganju sa prividno svojom imovinom. Oslabila je ona s vremenom i glede pravnih posala za slučaj smrti i glede pravnih posala među živima. — Napose nije smio oporučitelj sa različnim legatima preopteretiti nasljedstvo i time umanjiti nasljednikovo pravo na oporučiteljevu imovinu. Nadalje se razvilo formalno nužno nasljedno pravo, po kome nije smio ostavitelj u svojoj oporuci određene članove svoje porodice naprosto mimoići, već ih je morao ili imenovati nasljednicima ili razbaštiniti; razvilo se je i materi-

[11] Gai. II. 52—58.

[12] l. 1. i 2. § 1. D. expilatae hereditatis 47. 19., l. 33. D. de usurpationibus et usucapionibus 41. 3. i l. 4. C. in quibus causis cessat longi temporis praescriptio 7. 34.

Digitized by Google

jalno nužno nasljedno pravo, po kome je imao ostavitelj određenim članovima svoje obitelji ostaviti barem određeni dio njihova zakonskog nasljednog dijela. — S druge opet strane smio je otac obitelji preko određene visine činiti darove iz svoje imovine samo uz propisane forme; dalje je bilo ocu obitelji zabranjeno, da oslobađa robove preko određenog broja. Pojedini članovi pokojnikove obitelji dobili su pravo, da pobijaju pojedine raspoložbe oca obitelji sa svojom imovinom, kojima je on kakovim pravnim poslom među živima, napose darovanjem povrijedio njihov propisani nužni nasljedni dio. Konačno ako je otac obitelji odviše i nerazumno trošio obiteljsku imovinu, mogli su njegovi rođaci tražiti, da se proglasi rasipnikom i da mu se postavi posebni „curator“, te je nakon toga smio samo uz privolu (consensus) ovoga kuratora raspolagati sa svojom imovinom.

Po starom rimskom pravu mogli su biti potpuno pravno sposobni samo takovi ljudi, koji su bili također potpuno tjelesno i duševno razviti. Djeca, luđaci, a i žene nijesu prvobitno ni u kojem slučaju mogli biti pravno sposobni, te su u slučaju, kad su im umrli ascendenti dotično muž, došli zajedno sa imovinom, koja bi inače njima pripala, pod vlast koga rođaka. Ovaj rođak postao je prvobitno neograničenim gospodarem i nad dotičnom nesposobnom osobom i nad imovinom, koja bi toj osobi pripala; — tek naknadno nastala je za tog rođaka zvanog „tutor“ ili „curator“ dužnost, da se imade za dotičnu nesposobnu osobu brinuti i da joj imade povratiti imovinu, koju je zajedno s tom osobom dobio, kada ta osoba postane pravno dotično djelatno sposobnom ili kada dođe pod vlast koje druge osobe. Tim načinom postao je ovakav tutor od vlasnika puki upravitelj ove imovine, koja je dobila svrhu, da se ima neokrnjena sačuvati, dok ne prođe vrijeme tutorstva. U slični položaj došao je s vremenom i muž glede ženine (dotalne) imovine i otac glede nekih vrsta „peculia“ svoga djeteta.

§ 9. Kod primitivnih naroda ne javlja se ni država kao posebni pravni subjekat, već se čitava njezina osobnost gubi u osobnosti njezina zastupnika jednoga ili više njih. Ne ima tu posebne državne imovine, već postoji samo vladareva imovina, te se vladareva vlasnost proteže često ne samo na čitavi teritorij države i na sve stvari, koje se na tom teritoriju nalaze, nego i na sve državljane. U ovokovim državama u opće ne ima državljana, već postoje samo robovi, podanici, s kojima vladar raspolaže, kako mu se svidi. Na-

Digitized by Google

pose tjeraju u ovakovim državama vladari svoje podanike u rat iz posve ličnih interesa, a ne obaziru se ni najmanje na interese svojih podanika. Kako je velika vlast vladara nad svojim državljanima kod takovih primitivnih naroda, dokazuje najbolje dosta rašireni običaj, da se sa umrlim kraljem sažižu ili pokapaju njegove žene i njegovi najmiliji robovi. — Kako malo vrijedi život podanika prema volji i hirima vladara kod ovakovih naroda, dokazuje činjenica, da vladar ovakovih naroda znade kušati valjanost ubojitog oružja na svojim podanicima, koji slučajno mimo prolaze. Vrlo se često događa, da se ovakovi vladari bave prodavanjem svojih podanika strancima u ropstvo.

Naknadno tek počinje se u državljanima buditi svijest, da su i oni pravni subjekti, da i oni imadu u državi neka posebna prava i neki posebni pravni položaj. Ovo buđenje svijesti počinje se najprije javljati kao puko maštanje, te se plodovi ovog maštanja prenose ili u daleku zaboravljenu prošlost ili u daleke nepristupne krajeve. Po malo počinju ovi državljani također stjecati pojedina prava, o kojima su prije samo sanjali, no tim porastom prava pojedinih državljana rastu i mašte za sve veća prava, pa se šire od viših slojeva društva na sve niže slojeve. A uvijek ostaje još dosta povoda maštama o zlatnim minulim vremenima.

U kolikoj su mjeri divljaci nepristupni za svaku zajednicu dobara, pokazuje činjenica, što i u onim slučajevima, u kojima priznavaju pojedinim ljudima neku vanjsku imovinu, smatraju tu imovinu tako usko vezanom sa njezinim gospodarem, te drže, da ona ima zajedno sa svojim gospodarem propasti. *Bücher*[1] piše, da po cijelom svijetu vlada u primitivnih naroda uvjerenje, da ono, što pojedinac posjeduje, ima s njime zajedno i propasti. Kalifornijci pokapaju sa mrtvacem sve njegovo oružje i oruđe. Kod Tehuelca u Patagoniji ubijaju se na grobu pokojnikovu njegov konj, njegovi psi i druge njegove životinje, a oružje i oruđe sažiže se. Kod Bororo-indijanaca u Braziliji uništuje se sve, što je pokojnik upotrebljavao tako, da njegova koliba ostaje posve prazna. O Bagobosima na jugu otoka Mindanao izvješćuje se, da se kod njih kuharsko posuđe pokojnikovo donosi na njegov grob i tu se napunja rižom, dočim sva ostala njegova imovina ostaje u njegovoj kući, koju ne smije nitko dirati. Slično biva i kod brđana u Indiji.

[1] Entstehung der Volkswirtschaft str. 27.

Digitized by Google

U drugih opet naroda, u kojih se imovina pokojnikova ne uništuje zajedno sa truplom pokojnikovim, postaje ona objektom plijena onih, koji su jači i koji si prije prisvoje tu imovinu. Ta i u Rimljana, kako je već navedeno, nije „ad usucapionem pro herede" bila sve do cara Hadrijana potrebna ni „bona fides" ni „justus titulus".

§ 10. Sociologija, kako navedosmo, ne zadovoljava se s pukim tvrdnjama, da je prvobitno u svih naroda postojala zajednica svih dobara, dotično skupna (zajednička) vlasnost čitavog društva nad svim dobrima. Ona nastoji to dokazati primjerima sakupljenim sa svih strana svijeta iz prošlosti i sadašnjosti. Ona je doista uz pripomoć komparativne pravne znanosti sakupila toliko primjera prvobitnih zajednica kod primitivnih naroda, da se čini, da mora svaka borba protiv nauke o prvobitnoj zajednici dobara ostati posve bezuspješna. U sakupljanju primjera prvobitne zajednice pomaže sociologiji, kako je već rečeno, komparativna pravna znanost.

Komparativna je pravna znanost jedna od najmlađih grana znanosti. Nju su izazvale slične znanosti na polju drugih grana ljudskoga znanja. Naročito izazvale su je komparativna filologija, nauka o postanku religije, mitologija i slične znanosti. Komparativna pravna znanost bavi se, t. j. pothvaća se, da se bavi poređenjem pojedinih pravnih uredaba u različnim narodima i vremenima. Poglavito bavi se ona poređenjem dviju najznatnijih pravnih uredaba: vlasnosti i obitelji. Ona nastoji ovim prispodabljanjem doći do dublje spoznaje same naravi pojedinih uredaba i pojedinih subjektivnih prava. Ovaj je cilj u svakom obziru hvale vrijedan; a uspjesi polučeni ovim načinom proučavanja prirodnih pojava na polju drugih grana znanosti jamče za dobar uspjeh i komparativnoj pravnoj znanosti. No ipak put, kojim je ponajviše krenula današnja komparativna pravna znanost, ne čini se, da bi ikada mogao dovesti do žuđenog cilja.

Prva pogrješka komparativne pravne znanosti nalazi se u tom, što ona kao posebna grana pravne znanosti ostaje u glavnom posve vjerna temeljnom načelu pravne znanosti, da naime pravo u objektivnom smislu, t. j. zakoni stvaraju prava u subjektivnom smislu. Držeći se komparativna pravna znanost toga temeljnoga načela, ne smatra pojedine pravne uredbe i pojedina subjektivna prava prirodnim pojavama, te se ne bavi toliko poređenjem prava u subjektivnom smislu, koliko poređenjem onoga, što je o

Digitized by Google

tim pravima napisano; ona se naime u prvom redu bavi poređenjem zakona. Uslijed toga ne dolazi ova znanost do isticanja zbiljnih razlika među pojedinim pravima, već ostaje kod isticanja razlika među manje ili više pogrješnim opisima pojedinih prava.

U mnogih naroda i današnje i starije dobe ne ima skoro nikakove pravne znanosti, ne ima nikakovih zakona, a po tom moglo bi se reći, da ne ima ni prava u objektivnom smislu ni prava u subjektivnom smislu. Komparativna pravna znanost držeći se navedenog načela vrlo često u ovakovim slučajevima uzimlje, da u takovog naroda ne ima subjektivnih prava; a uzimlje također, da u nekog naroda ne ima pojedinih vrsta subjektivnih prava, ako u zakonima dotičnog naroda nijesu ove vrste subjektivnih prava napose normirane[1].

Uz spomenuto temeljno načelo smeta komparativnoj pravnoj znanosti također okolnost, što i onda, kada u nekog naroda postoji već dosta znatan broj zakona i dosta znatna pravna znanost, ipak se ovi zakoni ne mogu tako lako porediti sa pravnom znanošću i zakonima svakoga drugoga naroda; jer u dotičnog naroda može vladati posve drugi način promatranja svijeta, drugi način izražavanja misli i drugi način stvaranja zaključaka iz onoga, što je rečeno i napisano. Komparativna pravna znanost može uslijed toga držeći se svoga temeljnog načela i riječi samih zakona doći do posve krivih zaključaka. Povrh toga sili navedeno temeljno načelo komparativnu pravnu znanost, te već a priori uzimlje, da je u početku kod svih naroda postojala zajednička vlasnost.

Nije vjerojatno, da bi komparativna pravna znanost mogla doći do žuđenog cilja, već radi toga, jer poredi pojedine pravne uredbe i pojedina prava u subjektivnom smislu, a ne ima ni jasnog pojma o dotičnoj uredbi, o dotičnom pravu, a valjano i ne poznaje dotičnoga prava. Istina je doduše, da bi se točnija spoznaja nekog subjektivnog prava imala postići tek poređenjem pojedinih prirodnih pojava toga prava i naukom o razvitku dotičnog prava osnovanom na tome poređenju; no i za takovo poređenje potrebno je, da bude objekat u toliko poznat, da se barem po svom obliku uzmogne u prirodi raspoznati. Nauka o razvitku nekoga prava morala bi naime poznavati oblik objekata, koje hoće da proučava;

[1] Tako dokazuje n. pr. *Jul. Lippert* (Social Geschichte Böhmens I. sv. str. 191.), da u starih Slavena (a napose u Čeha) nije bilo nasljednoga prava.

Digitized by Google

njeno proučavanje bi imalo ići samo za tim, da pronađe nutarnju prirodu tih objekata. Kod same vlasnosti ne poznaje komparativna pravna znanost ni oblika objektu svoga proučavanja.

Komparativna pravna znanost i sociologija ne osjećaju međutim, da ne poznaju ni oblika svojim objektima proučavanja. One se nasuprot s ovim neznanjem upravo okorišćuju. Sociologija, okorišćujući se nepoznavanjem samoga društva, nalazi nekakove društvene organizme, gdje takovih ne ima; nalazi nekakove karakteristike daljih stupnjeva tomu razvitku, a ipak niti postoje takove karakteristike niti postoji u opće kakav društveni organizam.

Sama nauka o razvitku vlasnosti iz prvobitne zajednice svih dobara ne briži se mnogo za pojam vlasnosti i za oblike, pod kojima se taj pojam u prirodi javlja. Uslijed toga događa se, da pojedini učenjak nalazi u nekom društvu onakovu vlasnost, kakova odgovara njegovom sustavu o razvitku vlasnosti i njegovim nazorima o stupnju društvenog razvitka u dotičnog naroda. Radi toga događa se također, da jedan pisac dokazuje, da u nekoga naroda (društva) postoji zajednička vlasnost, dočim drugi pisac, često na temelju istih dokazala, dokazuje, da u toga naroda postoji individualna vlasnost.

Rachfahl[1] prigovara *R. Hildebrand*-u, *Halban-Blumenstock*-u i *Dargun*-u, što se ne zadovoljavaju s ovakovim postupkom kod istraživanja razvitka vlasnosti, pak što prigovaraju, da se mnogo toga smatra vlasnošću (naročito zajedničkom vlasnošću), što doista nije vlasnost. Rachfahl drži, premda se je pojam vlasnosti mijenjao, da ipak postoje neka stalna i bitna obilježja, po kojima se može vlasnost raspoznati. On sam smatra vlasnost nekim pravom raspolaganja nad nekom stvari dotično nad nekim zemljištem, i veli, da se po tome, tko ima to pravo raspolaganja, može ustanoviti, dali postoji skupna ili individualna vlasnost. Rachfahl ne misli kod toga, da pored ove od njega pronađene oznake vlasnosti, napose oznake skupne vlasnosti, može svatko, gdjegod mu se svidi, pronaći skupnu vlasnost, i gdje mu se opet svidi, pronaći individualnu vlasnost. Ne misli na to, da nije ništa laglje, nego s pomoću ove oznake sagraditi čitav sustav razvitka vlasnosti i za taj sustav nahvatati dokazala sa sviju strana svijeta. Tako se uz ovu oznaku može dokazati, da društvena (državna ili narodna) vlasnost postoji

[1] Zur Geschichte des Grundeigenthums u Conradovim „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“ III. F. 19. sv. str. 25. i d.

Digitized by Google

i u današnjim kulturnim zemljama, napose kod nekretnina. U tim kulturnim zemljama imade n. pr. čitavo društvo (država) pravo raspolagati sa svakom nekretninom, od koje nije dulje vremena plaćen porez. Uz ovu oznaku postojala bi zajednička vlasnost također među vlasnikom i založnim vjerenikom nad založenom stvari. Uz ovu oznaku bila bi žena vlasnica i one imovine, koju je muž naslijedio od svog oca, samo ako bi ona u obitelji vodila glavnu riječ; a opet kada bi muž i žena sve u sporazumku činili, tada bi uz ovu oznaku postojala skupna, primitivna vlasnost u korist obiteljske zajednice i t. d.

Komparativna se pravna znanost obično služi s ovakovim oznakama vlasnosti te s pomoću ovih oznaka dokazuje, da skupna vlasnost postoji u primitivnih naroda i da je postojala prvobitno u svih naroda, a individualna vlasnost da postoji samo u kulturnih naroda.

§ 11. Osim sociologije i komparativne pravne znanosti bavi se pitanjem o razvitku vlasnosti također i nauka o narodnom gospodarstvu.

Pod utjecajem evolucionističke metode promatranja svijeta nastala je u nauci o narodnom gospodarstvu s jedne strane t. zv. historička škola nauke o narodnom gospodarstvu, a s druge strane t. zv. znanstveni socijalizam. — Historička škola u nauci o narodnom gospodarstvu i znanstveni socijalizam nastoje također pronaći zakone, na kojima se osniva narodno blagostanje i narodno gospodarstvo, tim načinom, da istražuju razvitak toga blagostanja i toga gospodarstva. Istražujući nauka o narodnom gospodarstvu razvitak narodnog gospodarstva došla je u prvom redu do toga, da istražuje razvitak same vlasnosti kao podloge čitavom narodnom gospodarstvu.

Činilo bi se, da će nauka o narodnom gospodarstvu istražujući one zakone, na kojima se osniva narodno gospodarstvo (ispor. n. pr. Ricardov zakon o plaći radnika, o zemljišnoj renti i t. d.), posve samostalno, t. j. bez obzira na ono, što je već o narodnom gospodarstvu napisano, također posve samostalno proučavati i imovinska subjektivna prava; napose činilo bi se, da ona ne će postupati sa subjektivnim pravima kao sa proizvodima objektivnoga prava. Ipak nauka o narodnom gospodarstvu ostaje kod istraživanja razvitka vlasnosti vjerna temeljnom načelu pravne znanosti, ostaje vjerna načelu, da država kroz svoje zakone stvara subjektivna prava, a među ovima i individualnu vlasnost. Ostaje pak vjerna

Digitized by Google

tome načelu s jedne strane, jer ne će da dira u definicije vlasnosti, koje je postavila nauka privatnoga prava, jer je ta nauka ipak u prvome redu zvana, da postavlja takove definicije, i jer ta nauka imade kod nje preveliki auktoritet, a da bi se posumnjalo o valjanosti definicija, koje je ona postavila. S druge strane ostaje ona vjerna tomu načelu, jer napose historička škola i znanstveni socijalizam drže, da je čovjek posve egoističan, te na egoizmu pod znanstvenim nazivom „borba za opstanak", grade svoju nauku o razvitku narodnoga gospodarstva, a napose svoju nauku o razvitku vlasnosti. Budući da smatraju egoizam glavnim pokretalom društvenom razvitku, to je posve prirodno, da premda inače u pogledu opravdanosti vlasnosti pristaju većinom uz narodno gospodarstvenu teoriju i teoriju rada, ipak drže, da nevlasnici samo radi toga ne vrijeđaju vlasnosti, jer se boje zakona i državne vlasti, koja jedina štiti, a uslijed toga jedina i stvara tu vlasnost. Tim načinom dolazi nauka o narodnom gospodarstvu i na osnovi vlastitoga istraživanja do zaključka, da je država kroz svoje zakone, s kojih pomoću štiti vlasnost, i stvorila tu vlasnost, napose individualnu.

Kako nauka o narodnom gospodarstvu drži, da je država (društvo) stvorila vlasnost, to je posve prirodno, da i ona mora pretpostavljati, da je prvobitno postojala samo društvena (državna) vlasnost, a da se je naknadno pojavila individualna.

Nauka o narodnom gospodarstvu kao i sociologija, a ponajviše i komparativna pravna znanost, ne obazire se na ostala subjektivna imovinska prava osim vlasnosti, već postupa s njima i s vlasnošću kao s jednom cjelinom, koju pravilno nazivlje vlasnošću. Uslijed toga ne preostaje ni nauci o narodnom gospodarstvu kod pitanja o razvitku vlasnosti i imovinskih prava ništa drugo nego li odlučiti, dali je prvobitno postojala skupna ili je prvobitno postojala individualna vlasnost. A budući da u kulturnih naroda postoji individualna vlasnost, mora i nauka o narodnom gospodarstvu zaključivati, da prvobitno nije bilo individualne vlasnosti, već da je prvobitno postojala zajednička vlasnost.

Činilo bi se, da će barem socijalisti učiti, da je prvobitno postojala individualna vlasnost, a da se s vremenom, kako raste kultura, sve više razvija zajednica svih dobara. No preko očekivanja znanstveni socijalizam, zasnovan od Marksa, uči također, da je prvobitno postojala zajednica svih dobara, a da se je tek naknadno razvila individualna vlasnost. Učeći znanstveni socijalizam, da je prvobitno postojala zajednica dobara, slijedi on samo svoje pred-

Digitized by Google

šasnike, koji su također svoje sanje o zlatnoj dobi, u kojoj je bilo sve zajedničko, postavljali u daleku prošlost i u nepoznate krajeve, te su učili, da je prvobitno bilo sve lijepo i dobro, a da je kultura tek stvorila zlo, a u prvom redu glavno vrelo svemu zlu „individualnu vlasnost".

Znanstveni socijalizam prisiljen je jošte i s drugih razloga učiti, da se je tek naknadno razvila individualna vlasnost. On se sastoji poglavito u t. zv. materijalističkom shvaćanju povijesti ljudskoga roda. Prema tom materijalističkom shvaćanju povijesti imao bi se čitav društveni život i u pravnom i u moralnom, i u političkom i u kulturnom pogledu osnivati na gospodarstvu, jer čovjek, vele socijalisti, ima u prvom redu brinuti se za vlastiti opstanak, jer čovjek najprije mora da ima što jesti. Nema li čovjek, veli se, što jesti, tada je nemoguć svaki pravni, moralni, politički i kulturni život. Potrebe vlastitoga samouzdržanja vladaju nad svim drugim potrebama. Tim načinom dolazi znanstveni socijalizam također do zaključka, da je čovjek potpuno egoistične naravi, a uslijed toga dolazi i do zaključka, da mora neka posebna vlast štititi individualnu vlasnost, i da je tek ta vlast stvorila individualnu vlasnost.

Osim toga uči također i znanstveni socijalizam, da su prvobitno bile takove potrebe (naročito teška borba za opstanak), koje su izazvale zajedničku vlasnost, a da su naknadno nastale takove potrebe, koje su izazvale individualnu vlasnost No znanstveni socijalizam posve različno od historičke škole uči, da će nastati, dotično da su već nastale potrebe, koje opet izazivlju zajedničku vlasnost. Znanstveni socijalizam u opće uči, da se vlasnost razvija u nekoj spirali, od zajedničke vlasnosti k individualnoj i od ove opet natrag k zajedničkoj.

§ 12. Prvobitno društveno stanje i prvobitnu vlasnost nastoje sociologija, komparativna pravna znanost i nauka o narodnom gospodarstvu na dva načina pronaći. Prvi način stoji u istraživanju prijašnjega društvenoga i pravnoga stanja u današnjih kulturnih naroda, a drugi način stoji u istraživanju društvenoga i pravnoga stanja u današnjih nekulturnih, primitivnih, divljih naroda.

Prvobitno društveno i pravno stanje današnjih kulturnih naroda istražuje se s jedne strane na temelju spomenika iz prošlih vremena, a s druge strane na temelju tobožnjih tragova i ostataka

Digitized by Google

toga prvobitnog društvenog i pravnog stanja, koji su se sačuvali sve do danas.

Među spomenicima iz prošlih vremena ističu se u prvom redu stari zakonici i pravne knjige samih tih naroda. Tih spomenika ima vrlo malo, a koliko ih i ima, ne podavaju takovi zakonici nipošto potpunu sliku o tadanjem pravnom stanju u dotičnom narodu. U njima se obično ustanovljuju subjektivna prava članova dotičnog naroda samo u toliko, u koliko su prijeporna i u koliko postaje mogućim, da će oni, koji su dužni podavati pravnu zaštitu, tu svoju vlast zlo upotrebljavati. Ovakovi su zakonici obično rezultat nekoga kompromisa stvorenoga uslijed borbe i trvenja među dva stališa, naročito među stališem, koji imade podavati pravnu zaštitu, koji gospoduje i vlada, i među stališem, nad kojim se gospoduje. Tako je posve naravno, da u tim zakonima nijesu ustanovljena sva prava, osobito temeljna prava i temeljna pravna načela, o kojima nijesu nastali nikakovi prijepori. A uslijed toga opet ovakovi su zakonici samomu dotičnom narodu posve razumljivi i potpuni, dočim su nerazumljivi i nepotpuni drugim narodima, a naročito narodima, kod kojih su opet druga prava prijeporna, i narodima, koji drže, da sva prava moraju biti u zakonicima ustanovljena.

Nauci o razvitku vlasnosti iz prvobitne zajednice ova nepotpunost i nerazumljivost ovih starih zakonika obično ništa ne smeta. Ona se nasuprot s ovom nepotpunošću i nerazumljivošću okorišćuje. Ne ima li u kom starom zakoniku potanjeg opisa individualne vlasnosti ili ne ima li u njemu naziva, koji bi odgovarao pojmu individualne vlasnosti, odmah zaključuje ta nauka, da u dotičnog naroda nije u ono vrijeme još ni bilo individualne vlasnosti, već da je onda postojala zajednička vlasnost, premda dotični zakonik ne opisuje ni zajedničke vlasnosti. — S pojedinim opet nerazumljivim ustanovama u takovim zakonima okorišćuje se ova nauka tako, da te ustanove tumači i izvraća tako, da se prividno čine dokazom, da je u dotičnom narodu u ono vrijeme doista postojala zajednička vlasnost.

Ovakove zakonike i pravne knjige ne može imati kakovo prvobitno društvo, u kom su se pojedina subjektivna prava tek počela razvijati. Jer ovakovi zakonici pretpostavljaju već neke stališke razlike, neka prava, koja se ustanovljuju, a još više prava, za koja ovi stališi drže da ih je suvišno ustanovljivati. Ovakovi zakonici pretpostavljaju već neki viši pravni razvitak. No toga ne uviđaju mnogi pisci, koji se danas bave naukom o razvitku vlasnosti;

Digitized by Google

ne uviđaju, jer polaze s načela, da tek pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, da prema tome ne pretpostavljaju zakonici neka prava u subjektivnom smislu, nego obratno, da ta prava pretpostavljaju zakonike. Tako se događa često, da današnji pravnici drže, da je u nekom zakoniku opisano prvobitno pravno stanje, dok taj zakonik pretpostavlja već viši pravni razvitak.

Među spomenike, iz kojih se traži primitivno pravno stanje današnjih kulturnih naroda, idu i različna druga djela o ondašnjim društvenim odnošajima dotičnoga naroda, koja potječu iz samoga toga naroda. Kako takova djela ne imadu specijalnu svrhu, da riješe kakav posebni prijepor o subjektivnim pravima pojedinaca, mogla bi razjasniti i pojedina temeljna načela o pravima pojedinaca, mogla bi opisati i temeljna, neprijeporna prava; u tom pravcu mogla bi ta djela u mnogome upotpuniti i ispraviti sliku, koja bi se mogla izvesti iz samih starih zakona.

No takovih djela ima vrlo malo; a gdje ih i ima, tu ona u još većoj mjeri, nego li zakoni i sama pravna djela, pretpostavljaju neki viši stupanj pravnoga razvitka. Osim toga su i ovakova djela često sasma nerazumljiva. Radi svega toga dovodi poraba i ovakovih djela do sličnih pogrješaka, do kojih i poraba strogo pravnih djela.

Dalje među spomenike, iz kojih se traži prijašnje pravno stanje današnjih kulturnih naroda, idu isprave, u kojima se ustanovljuju prava pojedinaca u kom specijalnom slučaju. Amo idu napose isprave o tako zvanim pravnim poslovima i o pravorijecima izrečenim u svrhu pravne zaštite. Kad bi takovih isprava bilo vrlo mnogo i kad bi u njima bila ustanovljena najrazličnija prava i riješeni različni prijepori, mogle bi one dati još najvjerniju sliku tadašnjega pravnoga stanja. No ovakovih isprava ne može ni biti u početku pravnoga razvitka, jer one također pretpostavljaju neki viši stupanj pravnoga razvitka, u kom se subjektivna prava ne samo opažaju, nego i opisuju, u kom se nadalje osjeća potreba ovakovog opisivanja.

Osim toga ima u takovim ispravama mnogo različnih formalnosti, koje su danas skoro posve nerazumljive, i njih nauka o razvitku vlasnosti tumači odmah u prilog svoga sustava. Dapače često znade ona i razumljivim formalnostima dati posve krivo značenje te ih u tom značenju upotrebiti za dokaz svoga sustava. Tako ona tumači navađanje povećeg broja ljudi, koji su prisustvovali nekom

Digitized by Google

pravnom poslu, kojim se prenosi vlasnost, kao dokaz, da su svi ti svjedoci barem u nekoj mjeri suovlašteni na dotičnu stvar, koje se taj pravni posao tiče; a ne će da uvidi ono, što je najjednostavnije, t. j. da ti ljudi prisustvuju sklapanju dotičnog pravnog posla samo za to, da budu mogli u slučaju potrebe posvjedočiti, da je taj posao doista obavljen.

Konačno među spomenike, iz kojih se istražuje prijašnje pravno stanje današnjih kulturnih naroda, idu opisi toga stanja, koje su sastavili članovi koga u ono vrijeme već kulturnoga naroda. Ovakovi spomenici imadu prednost pred svim ostalim spomenicima u tome, što bi mogli biti sastavljeni i o pravnom stanju najprimitivnijih naroda, o početku pravnog razvitka i o početku razvitka vlasnosti, jer oni ne pretpostavljaju, da dotični narod, čija se prava opisuju, ima doista i svijest o svojim pravima. Ipak se iz same činjenice, što se nijesu sačuvali pravni spomenici, koji bi potjecali od samoga toga naroda, pače ni iz činjenice, da takav narod nije ni imao nikakovih vlastitih zakona, pravnih knjiga i isprava, ne ima zaključivati, da dotični narod nije imao svijesti o svojim pravima i da se je taj narod nalazio u početku pravnoga razvitka. Ne može se to zaključivati već radi toga, jer nipošto nije razvitak pisma stariji od razvitka prava; dakle tome, što neki narod ne ima pisanih zakona, pravnih djela i isprava, ne mora biti uzrok potpuna primitivnost i najniži stupanj pravnoga razvitka; tome može biti uzrok i to, što dotični narod ne poznaje jošte pisma. Tako se ne može uzeti, da su se Inka-peruanci u vrijeme, kad je Pizaro došao u Peru, nalazili jošte na prvom stupnju pravnoga razvitka, premda nijesu imali ni pisanih zakona ni pisma.

Ovakovi opisi, koje su stranci sastavili o pravnom stanju nekog naroda u dobi, iz koje ne ima pravnih spomenika iz samog dotičnog naroda, mogu doduše biti mnogo razumljiviji nego li su spomenici, koji potječu iz samoga takovoga naroda; no za to su ovakovi spomenici mnogo manje vjerodostojni i pouzdani nego li pravni spomenici samoga dotičnog naroda. Ovakove opise sastavljaju obično različni putopisci, vojskovođe, trgovci, a u najboljem slučaju etnografi, geografi i historici; a ovakovi pisci ne imadu za valjanu spoznaju prava ni dovoljno potrebne spreme ni dovoljno volje i mara. Često se ovakovi opisi sastavljaju, samo da se s njima pobudi senzacija i da se što više istakne ogromna razlika između naroda, kojemu pripada sastavljač takovog opisa, i naroda, koji se opisuje. No i nepretjerani opisi pravnoga stanja

Digitized by Google

u stranom narodu ne podavaju uvijek najjasnije slike o pravnom stanju toga naroda. Ovakovi opisi bave se samim pravima samo mimogrece; o pravnom stanju sadržavaju ti opisi tek par površno nabačenih rečenica, koje se osnivaju još na površnijem promatranju. Nadalje promatrajući stranac prava drugoga naroda polazi sa gledišta i načela, koja vladaju u narodu, komu on pripada. Uslijed toga ne može taj stranac shvatiti temeljnih načela prava drugih naroda, već gradi čitav opis pravnoga stanja u drugom narodu na sasma krivoj podlozi; uslijed toga postaju ovakovi opisi posve pogrješni i netočni.

Stariji opisivači pravnog stanja u drugom narodu, koga su smatrali nekulturnim i barbarskim, bili su još povrh svega toga preokupirani teorijom, da se daleki barbarski narodi nalaze još u prvoj zlatnoj dobi kulturnog razvitka i da je u toj zlatnoj dobi sve zajedničko, da u njoj ne ima individualne vlasnosti. Napose je, kako će to još niže biti obrazloženo, pod utjecajem ove teorije opisivao Tacit kulturno i pravno stanje starih Germana.

Osim iz pravnih spomenika istražuje se prijašnje pravno stanje današnjih kulturnih naroda iz tako zvanih tragova i ostataka toga prijašnjega pravnoga stanja Ovakovi tragovi prijašnjega pravnoga stanja u toliko su podesni za samo istraživanje toga stanja, što oni još i danas postoje, te se mogu svaki čas bolje i točnije proučavati. No korisni su oni za to istraživanje samo u toliko, u koliko su doista ostaci prijašnjega pravnoga stanja. U koliko pak ovi tragovi nijesu tragovi prijašnjega pravnoga stanja, nego su obratno nastali kasnije od one vrste pojava, koja se smatra novijom, mogu ovi tobožnji tragovi zavesti u mnogo veće zablude, nego li bi ikad mogli zavesti sami pravni spomenici. Radi toga valjalo bi kod ustanovljivanja ovakovih tragova postupati vrlo oprezno; a nauka o razvitku vlasnosti postupa u tome poslu obično posve tendencijozno te a priori uzimlje za trag prijašnjega pravnoga stanja sve ono, što odgovara stanju, koje se inače smatra prvobitnim, a pobliže se ne ispituje, kako i zašto se je taj trag sačuvao i nije li taj tobožnji trag prijašnjega pravnoga stanja tek kasnije nastao. — Radi toga dogodilo se je nauci o razvitku vlasnosti već više puta, da je učila, da je neka uredba trag prvobitnoga prirodnoga pravnoga stanja, a kasnije se je pronašlo, da se taj tobožnji trag pojavio tek u novije vrijeme, a isto tako i uzroci tome tragu. Tako je osobito nagraisala nauka o razvitku vlasnosti (bez obzira na ruske seoske općine s periodičkim prerazdjeljivanjem

Digitized by Google

i na jugoslavenske zadruge) sa tvrdnjom, da su osobiti ostaci prvobitnoga pravnoga stanja „trierske Gehöferschaften“.

Konačno u koliko bi tobožnji tragovi i doista bili ostaci prvobitnoga pravnoga stanja, ne može se ipak iz pojedinih ovih tragova stvoriti jasna i potpuna slika o prijašnjem pravnom stanju, a po gotovu ne može se uzeti, da je takovo prijašnje pravno stanje također prvobitno stanje prava u dotičnom narodu.

§ 13. Drugi način, na koji se određuje prvobitno pravno stanje, sastoji se u istraživanju pravnoga stanja kod današnjih divljih, nekulturnih naroda. Pravno stanje današnjih nekulturnih naroda istražuje se također iz zakonika, pravnih knjiga i isprava samoga toga naroda i iz stranih djela o tom narodu. Osim toga moglo bi se to pravno stanje istraživati i neposrednim promatranjem pravnoga stanja u takovom narodu.

Istražujući pravno stanje današnjih barbarskih naroda iz samih njihovih zakonika, pravnih djela i isprava i iz stranih djela o takovim divljim narodima, ponavljaju se u glavnom sve one pogrješke, koje se javljaju, kad se istražuje prijašnje pravno stanje kod današnjih kulturnih naroda iz starih pravnih spomenika. Glavna razlika nalazi se u tom, što se pravna vrela današnjih barbarskih naroda mogu neprestano množiti i upotpunjivati, dočim se pravni spomenici starih barbarskih naroda barem objektivno ne mogu ni množiti ni upotpunjivati.

Neposredno proučavanje pravnoga stanja kod današnjih barbarskih naroda mnogo je laglje nego li je neposredno proučavanje prvobitnoga pravnoga stanja današnjih kulturnih naroda. Kod današnjih nekulturnih naroda nije naime to proučavanje ograničeno samo na ostatke prijašnjega stanja, nego je prošireno na čitavo današnje pravno stanje njihovo.

Stranim djelima o pravnom stanju današnjih barbarskih naroda može se u glavnom prigovoriti isto, što i stranim djelima o prijašnjem pravnom stanju današnjih kulturnih naroda. U većini slučajeva nedostaje ovakovim strancima potrebno poznavanje pravnoga stanja u barbarskom narodu. Nadalje prosuđuju i oni pravno stanje barbarskog naroda sa gledišta i načela svoga naroda; osim toga postupaju često i današnji ovakovi istraživači pravnog stanja u divljem narodu posve tendeciiozno te proučavaju takovo pravno stanje samo da dokažu, da u dotičnom narodu postoje one

Digitized by Google

uredbe, koje odgovaraju sustavu razvitka, što su ga sami unaprijed postavili. Danas ima doduše i strukovnih djela o pravnom stanju barbarskih naroda, no upravo u ovim djelima javlja se osobita tendencijoznost, i to osobito u djelima sastavljenima po *Bogišićevoj*[1] metodi sakupljanja pravnih običaja. Ta metoda stoji u sakupljanju odgovora na pitanja, koja je upravio koji (strani) učenjak na ljude, koji žive u dotičnom (barbarskom) narodu, i koji bi morali najbolje poznavati pravne običaje njegove. Kod ove se metode dotičnim znalcima pravnih običaja obično sugerira odgovor već u postavljenom pitanju. Dotični odgovarači ne će naime s jedne strane da pokažu, da ne razumiju postavljenog im pitanja, a s druge strane nastoje, da svom ispitaču posluže sa čim boljim materijalom ili s materijalom, koji zadovoljava postavljeno pitanje. Ove mane javljaju se već u prvom djelu sastavljenom po ovoj metodi, t. j. u Bogišićevom „Zborniku sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena". Ovdje n. pr. na 3. pitanje „koliko je obično glava u zadruzi, i koliko ih od prilike u navećoj zadruzi biva" ima iz hrv. Zagorja od prof. Kućaka odgovor, da je prava sredina tome broju u Zagorju 25—30 duša; — dočim je *Utješenović* par godina prije toga na temelju statističkih podataka (doduše malo pogrješno u prilog mnogočlanosti zadruga) izračunao, da u pojedinim kotarima u Zagorju imadu zadruge popriječno po 8—11 glava[2]; a iz tablice, koju je Utješenović na temelju statističkih podataka sastavio o stanju duša u pojedinim zadrugama iz 14 zagorskih općina, vidi se, da je u tim općinama samo 10 zadruga sa više od 25 glava, dočim ima 680 zadruga sa 25 i manje glava[3]. Takova golema razlika između navoda u Bogišićevim odgovorima na 3. pitanje o broju duša u pojedinim zadrugama i između statističkih podataka o tom broju može se ustanoviti i glede svih ostalih krajeva, iz kojih je Bogišić dobio odgovore na postavljena pitanja. Takova razlika između danih odgovora na Bogišićeva pitanja i između faktičnog stanja mogla bi se ustanoviti i kod mnogih drugih pitanja. Takova razlika mogla bi se konačno ustanoviti i kod drugih

[1] Isp. *Hellwald:* Die menschliche Familie str. 501. bilj. 1., koji drži Bogišića za osnovatelja ove metode.

[2] Die Hauskommunionen der Südslaven str. 119.

[3] Ibid. na str. 121.

Digitized by Google

djela sastavljenih po ovoj metodi; osobito mogla bi se ustanoviti u *Kohlerovim* djelima.[4]

Pogrješke ipak, koje se počinjaju u istraživanju pravnoga stanja današnjih barbarskih naroda mogu se mnogo laglje ispraviti nego li pogrješke, koje su počinili stranci u opisivanju pravnoga stanja, koje je nekad postojalo u naroda, koji se danas uvrštavaju među kulturne. Napose mogu i sami članovi današnjih barbarskih naroda ispravljati krive i pogrješne izvještaje o pravnom stanju u njihovom narodu. No i to ispravljanje nailazi na mnoge zapreke. Ponajprije većina članova takovog tobože barbarskog naroda ne zna, što stranci pišu o pravnom stanju njihova naroda. Pa kad pojedini članovi takovog naroda i doznadu za ta djela o pravnom stanju u njihovom narodu, oni se tako zanose teorijama postavljenima u tim djelima i veseljem, da se o njima u opće nešto piše, te ne samo ne pobijaju pogrješne izvještaje i teorije o tom pravnom stanju, nego naprotiv s najvećim trudom sakupljaju nove dokaze, da je pravno stanje u njihovom narodu doista u tim djelima vjerno opisano.

Za samo proučavanje prvobitnoga pravnoga stanja iz sadanjega pravnoga stanja današnjih nekulturnih naroda najgore je to, što se ne zna, koji se narodi imadu uvrstiti među nekulturne, a koji među kulturne. Pogriješi li se u određivanju kulturnih i nekulturnih naroda, tada ne vrijedi za samu nauku o pravnom razvitku ni najpomnije i najsavjesnije istraživanje pravnoga stanja u naroda tobože kulturnoga ili tobože nekulturnoga. Može se naime dogoditi, da se neki narod smatra još posve barbarskim, i da se pravno stanje njegovo prikazuje kao prvobitno pravno stanje, dok se taj narod doista nalazi već na višem stupnju pravnoga razvitka. Istina je doduše, da se u mnogim slučajevima dokazuje, da je u dotičnog naroda i u prošlosti postojalo isto takovo pravno stanje; no veoma je sumnjivo, dali se takav narod, o kom imade spomenika iz prošlih vremena, još uvijek nalazi na prvom stupnju pravnoga razvitka.

Nauka se o pravnom razvitku obično ne brine mnogo o tom, po kojim bi se kriterijima imalo odrediti, dali neki narod spada među nekulturne ili među kulturne. Ona obično već unapred postavlja neko prvobitno pravno stanje, pak počinje dosta samovoljno i pogrješno određivati, u kojih naroda postoji tobože takovo prvo-

[4] Tako n. pr. u „Rechte der deutschen Schutzgebiete“ u „Zeitschrift-u für vergleichende Rechtswissenschaft“, sv. XIV., str. 310. i d. i sv. XV., str. 1. i d.

Digitized by Google

bitno stanje, a u kojih viši stupanj pravnoga razvitka. Za tim svrstava one prve narode među barbarske, a ove druge među prosvijetljene i napredne. Konačno stvara zaključak: pošto se neko pravno stanje, koje je ona a priori uzela prvobitnim stanjem, nalazi u najprimitivnijih naroda, za to je ovakovo pravno stanje doista prvobitno.

§ 14. Prema tome nije baš uvijek tako lako služiti se vrelima, iz kojih nauka o razvitku vlasnosti istražuje, kako se je ta vlasnost razvila. Jer ova vrela mogu vrlo lako pisca osvojenoga različnim teorijama zavesti na stramputice. Nauka pak o razvitku vlasnosti iz prvobitne zajednice dobara obično se ne uklanja ovim stramputicama; ona se naprotiv upravo okorišćuje svakom skoro slabom stranom ovih vrela, samo da dokaže ono, što je htjela dokazati.

Ova nauka upravo traži među spomenicima o prijašnjem pravnom stanju današnjih kulturnih naroda i među različnim opisima današnjega pravnoga stanja barbarskih naroda takova mjesta, koja se odlikuju osobitom nejasnoćom. Tada upirući se o nejasnoću teksta podaje mu takovo značenje i takav smisao, koji se njoj sviđa.

Tako običavaju dokazivači prvobitnosti zajedničke vlasnosti povaditi iz starih spomenika pojedine riječi sa dosta neodređenim značenjem, zatim podavaju takovim riječima posve samovoljno ono značenje, koje odgovara njihovom shvaćanju onodobnoga pravnoga uređenja; tim načinom dobivaju oni dokaz, da su doista postojale pravne uredbe, koje odgovaraju njihovom shvaćanju onodobnoga pravnoga uređenja; jer da tih uredaba nije bilo, zašto bi spomenici navodili riječi, kojima se označuju ove uredbe? Tako napose postupaju Nijemci sa riječima „marca“ i „vila“ a Slaveni, napose Rusi, sa riječju „vrv“.

Nadalje običavaju ovi učenjaci povaditi iz starih spomenika nekoliko nejasnih ustanova ili ustanova, koje na silu čine nejasnima, pak prikazuju stvar tako, kao da se čitav dotični spomenik ograničuje na tih par nejasnih ustanova, ili bar da su te ustanove temelj čitavom onodobnom pravnom shvaćanju. Zatim tumače ovakove ustanove onako, kako ide njima u prilog, t. j. tako, da bi se iz njih moralo vidjeti, da je u dotičnom narodu u doba toga pravnoga spomenika doista postojala zajednička vlasnost. Kod toga ne obaziru se ovakovi učenjaci na to, da imade u istom spomeniku bez broja ustanova, iz kojih se jasno i nesumnjivo vidi, da je u toj dobi u tom narodu postojala individualna vlasnost.

Digitized by Google

Kovalevski[1] zamjerava pače *Fustel de Coulanges*-u i *Halban-Blumenstocku*, što proučavaju pojedine spomenike od članka do članka i tim načinom nastoje kroz tamu ne uvijek najpodesnijih izraza[2] proniknuti u narav životnih i pravnih odnošaja ocrtanih u tom spomeniku, — te preporučuje drugi način proučavanja, koji bi imao stajati u tome, da valja najprije na temelju prethodne spoznaje zakona i vrela, koja su najbliža tomu zakonu, stvoriti neku općenitu sliku agrarnoga reda, a zatim tek valja dokazivati, da se taj agrarni red slaže sa smislom zakona. Kakovim plodom rađa ovakov način postupka, kakav preporučuje Kovalevski, najbolje pokazuju primjeri takovog dokazivanja, koje je posabrao *Fustel de Coulanges*[3]. Tako je n. pr. *Maurer* na temelju općenitoga proučavanja germanskih pravnih spomenika iz početka srednjega vijeka došao do zaključka, da je u to vrijeme kod Germana postojala zajednička vlasnost nad nekretninama. Došavši pak Maurer do tog zaključka nastoji dokazati, da se iz smisla tih spomenika razabira, da je u toj dobi postojala općinska zajednica nad nekretninama, koje su se ili među općinare periodički prerazdjeljivale ili zajednički uživale. Na tom putu nalazi on[4] u „lex Burgundionum" odredbu kralja Gundobada „universitatem convenit observare" i veli, da se tu govori o seoskoj zajednici vlasnosti, a ne vidi, da je to običajna formula, kojom kralj pozivlje čitav narod (universitas), da se izdanim zakonima pokorava! U „lex Wisigothorum" našao je Maurer odredbu, da se uređivanje međa imade obavljati javno i u prisutnosti susjeda, te smatra tu odredbu dokazom, da svi susjedi imadu neku zajedničku vlasnost, a ne vidi, da se ovdje samo određuje, da se međe sa susjedovim zemljištem ne smiju mijenjati potajno i bez znanja dotičnoga susjeda. Iz okolnosti, da koji put i po više osoba ima zajedničku šumu, izvodi Maurer, da su sve šume zajedničke! Među ostalim tvrdi on, da pravo lova pripada svima, a za dokaz toga pozivlje se na dvije

[1] Die ökonomische Entwickelung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform (iz ruskoga preveo na njemački L. Motzkin) I. sv., str. 78.

[2] Pod takovim izrazima razumijeva Kovalevski riječ „alienus" i druge slične riječi.

[3] Le problème des origines de la propriété foncière u Revue des questions historiques god. 1889., str. 383.

[4] Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung, str. 138.

Digitized by Google

zakonske odredbe, u kojima se određuje stroga kazna za zvjerokradice. Činjenicu, da se u svakom selu nalazi po jedna crkva, tumači Maurer tako, da je još prije kršćanstva udruga marke bila učvršćena vjerskom vezom, pak se za dokaz toga pozivlje na jednu ispravu iz godine 1270. poslije Is.[5] Maurer uči, da su članovi marke dužni da se međusobno potpomažu, a za dokaz toga navodi tek jedno mjesto iz „lex Alamanorum", u kom se pripovijeda, da je jedan čovjek u svađi ubio drugoga, pa da prijatelji toga drugoga (pares) progone ubojicu; Maurer je odmah u riječi „pares" našao članove marke. Maurer[6] uči, da svako selo tvori neku malu slobodnu zajednicu, koja ima svoga glavara; pa za dokaz navodi on neki ulomak iz „lex Burgundionum", u kom se spominje neki „comes loci", no taj „comes loci" nije ovdje nikakav glavar općine, nego je kraljev činovnik, koji upravlja jednom „civitas". Maurer nalazi i u jednoj Marculfovoj formuli nekakvoga „senior communiae" i drži, da se tu govori o glavaru seoske općine, ali se u toj formuli radi o nekoj molbi na kralja, komu se među ostalima daje naslov „senior communiae". Dalje veli Maurer, da članovi sela imadu svoje skupštine, ali za dokaz toga ne navodi nikakovih vrela; zatim veli, da si ovi članovi sela međusobno sami sude, a ipak ne ima u vrelima ni traga takovom sudovanju, već obratno ima mnogo dokaza, da pripadnicima koje vile ili marke sudi njihov gospodar ili njegov zamjenik.

Često navode ovakovi dokazivači prvobitnosti zajedničke vlasnosti takove dokaze, iz kojih se mora zaključivati upravo protivno, t. j. da u dotičnoga naroda postoji individualna vlasnost. Tako uči među ostalima *Bücher*[7], da je kod Kru-a zemljište zajedničko, jer da onaj, koji obradi komad zemljišta, stječe, upravo kao i u germanskoj marci i drugdje, za se i za svoje potomke neko pravo posjeda, koje traje dotle, dok se dotično zemljište upotrebljuje u ratarske svrhe. *Hellwald*[8] veli, da kod Papuanaca nema zemljišne vlasnosti, jer da svakomu na volju stoji, da zaposjedne koji komad zemljišta, dočim ostali smatraju ovakovog okupanta vlasnikom okupiranoga zemljišta, dogod ga obrađuje. *Samter*[9] veli, da se kod Damara u južnoj Africi smatra čitavo zemljište zajedničkim, da ovi divljaci

[5] Ibid. str. 167.
[6] Ibid. str. 140.
[7] Das Ureigenthum, str. 273.
[8] Naturgeschichte des Menschen, str. 88.
[9] Das Eigenthum, str. 82.

Digitized by Google

ne imadu određenoga pojma o mom i tvom, a da vlasnikom nekoga mjesta smatraju onoga, koji je na to mjesto prvi došao, i to smatraju ga takovim, dogod se nije s toga mjesta udaljio, te se nitko ne usuđuje stupiti na to mjesto (zemljište) bez njegove dozvole.

Zanimljivo je pripovijedanje *Martiusovo* o brazilijanskim urođenicima, koje *Bücher*[10] u cijelosti navodi za dokaz, da u tih Brazilijanaca postoji zajednička vlasnost. Ponajprije kazuje Martius, u koliko i jesu članovi koje gomile ili koga plemena razasuti na ovećem zemljišnom prostoru, da ipak svaki od njih smatra taj prostor vlasnošću čitave skupine; pa dodaje, da je taj pojam vlasnosti u duši Indijanaca jasan i živ[11]. Dalje ipak kaže, da se taj jasni pojam o vlasnosti plemena proteže na šume kao lovišta, a iz toga izvodi, da divljak smatra i ono zemljište, koje je sam obradio, posjedom svoga plemena, u užem ipak smislu postaje ovakovo zemljište kao i koliba nekretnom privatnom vlasnošću[12]. Dalje veli, kako ovdje ima zemljišta u izobilju i bez cijene[13], da Indijanci ne poznaju privatne vlasnosti, i da oni običavaju od svojih suplemenika i suvlasnika privređivati djelomičnim iskrčenjem šuma samo neko proprijetarno i koristovno pravo. No odmah iza toga veli, da Indijanac uživa zaposjednuti komad zemljišta kao svoj, a ne kao leno, koje mu je dala čitava zajednica (pleme). Onda opisuje, kako Indijanci smatraju vlasnost nad zemljištem strogo nepovredljivom, i kaže, da je u njih dovoljno, da se ogradi zemljište pamučnom niti, dočim su kod civilizovanih Evropejaca potrebne jake i čvrste ograde. Konačno kazuje, kad u jednoj kući stanuje više porodica, da svaka od tih porodica smatra svojom vlasnošću onaj dio kuće, u kom je ognjište. Ovu zbrku protivurječja nazivlje Bücher jasnim prikazanjem pojmova, koje imadu brazilijanski prasjedioci o vlasnosti, i navodi je kao najjasniji dokaz, da u Brazilijanaca postoji zajednička vlasnost. A svatko, tko hladno

[10] Das Ureigenthum, str. 290—294.

[11] A današnjoj nauci privatnoga prava u prosvijetljenoj Evropi je nejasan!

[12] Prema tome čini se, kao da pleme imade samo neko vrhovno pravo nad cijelim zaposjednutim teritorijem, kakovo imadu i evropejske države, — a inače da se zemljište nalazi samo u individualnoj vlasnosti pojedinih članova plemena.

[13] Inače opisuju sociolozi krčenje neobrađenog zemljišta kao osobito težak posao, za koji treba da se ujedini više sila, i radi koga bi valjalo pretpostavljati, da je u početku postojala zajednička vlasnost.

Digitized by Google

i bez tendencije pročita ovo razlaganje Martiusovo, mora doći do uvjerenja, da Martius znade, da u Brazilijanaca postoji individualna vlasnost, no da silom hoće dokazati, da kod njih postoji zajednička vlasnost.

Isti *Martius*[14] veli također, da u brazilijanskih urođenika postoji neka zajednička vlasnost čitave porodice nad obrađenim zemljištem. No kako stoji s ovom porodičnom vlasnošću, vidi se iz njegovih opisa porodičnog života kod tih divljaka. Otac je obitelji. veli naime Martius[15], kod ovih divljaka posve despotičan: žene se ovdje kupuju i privređuju, pa tako postaju objektom neograničene vlasnosti muževe, žena postaje muževom robinjom i oruđem njegove samovolje. Pod porodicom pak, koja bi mogla biti vlasnik zemljišta, razumijeva Martius samo roditelje s djecom, jer i sam kazuje[16], da se vrlo rijetko događa, da sinovi ostaju nerazdijeljeni na očevoj ostavini.

Osobita karakteristika metode, koje se drži kod istraživanja starih spomenika škola, koja dokazuje, da je prvobitno kod svih naroda postojala zajednička vlasnost, stoji, kako je već rečeno u tom, da se ta škola ni najmanje ne obazire na to, da u tim spomenicima imade bez broja jasnih dokaza, da je postojala individualna vlasnost, već mjesto toga prikazuje dotične stare spomenike tako, kao da se oni sastoje samo iz ono nekoliko nejasnih ustanova, kojima ona dokazuje, da je doista postojala zajednička vlasnost. Kod isprava sastavljenih o privatnopravnim poslovima običavaju napose ovakovi dokazivači izabrati iz velike množine isprava tek nekoliko njih, koje tobože dokazuju neku prvobitnu zajednicu dobara ili neke tragove takove zajednice, i to najčešće nekoliko takovih isprava, u kojima se spominje obična suvlasnost, a ne kažu, da sve ostale isprave posve jasno dokazuju, da je onda postojala individualna vlasnost. U tom smjeru među ostalima drži se Maurera, kao pravoga majstora u stvaranju ovakovih dokaza[17], i hrvatski historik *Rački*, koji drži, da mora dokazati, da su u Hrvata od uvijek postojale zadruge, pak nastoji da to učini na temelju isprava

[14] Beiträge zur Ethnographie und Sprachenkunde Amerika's, I. knj.: Zur Ethnographie str. 83.

[15] Ibid. str. 107.

[16] Ibid. str. 93.

[17] Isp. *Fustel de Coulanges:* Le problème des origines de la propriété foncière u „Revue des questions historiques" god. 1889. str. 365 i d.

Digitized by Google

sastavljenih prije XII. stoljeća[18]. U tu svrhu navodi on[19] nekoliko isprava, u kojima se pojedinci javljaju kao vlasnici, a zatim nadovezuje: „nu daleko više imade primjera, koji pokazuju više vlastnika zemlje“, pak nabraja 3 primjera, u kojima su vlasnici „otac i sin“, 1 primjer, u kom su vlasnici „majka i djeca“, 7 primjera, u kojima su vlasnici braća, 3 primjera, u kojima su vlasnici „stric (ujak) i sinovac (nećak)“, 2 primjera, u kojima su tobože vlasnici „braća i ostala rodbina po ocu i majci“, 1 primjer, u kojem je tobože vlasnik „cijela porodica“, i to iz Bugarske protjerana kraljevska porodica. Iz ovih primjera izvodi Rački, „da vlasnikom tih zemalja nije bio pojedinac, nego porodica, nego porodična občina (!), vezom krvi spojena zadruga“. Kad se međutim točnije pročitaju isprave, iz kojih je Rački povadio spomenutih 17 primjera, vidi se, da se u tim ispravama redovito javlja kao vlasnik (samovlasnik) jedna jedincata osoba, i da broj primjera suvlasnosti posve iščezava prema broju primjera samovlasnosti; — napose vidi se, da imade primjera suvlasnosti razmjerno mnogo manje nego li u današnjih najkulturnijih naroda. Kad bi tko ovim načinom istraživao današnje isprave kod kulturnih naroda, odmah bi pronašao, da kod tih naroda nije vlasnik zemalja pojedinac, nego porodična općina.

Značajno je još, da dokazivači prvobitnosti zajedničke vlasnosti doduše uče, da se prvobitno društvo sastojalo iz posve jednolične mase bez svakih staliških razlika među pojedinim ljudima, ali nikad ne spominju, da je kod mnogih naroda, kojima oni nameću zajedničku vlasnost, postojalo ili postoji ropstvo, a katkad i ljudožderstvo.

§ 15. Dokazivači prvobitnosti zajedničke vlasnosti uviđaju i sami, da njihovi dokazi za tu prvobitnost zajedničke vlasnosti ne vrijede mnogo. Radi toga običavaju oni, kada dokazuju zajedničku vlasnost u (tobože) primitivnoga naroda *A*, pozivati se na analogiju s primitivnim narodom *B*, a kada dokazuju zajedničku vlasnost u naroda *B*, tada se pozivlju na analogiju s narodom *A*.

---

[18] Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća: V. Imovni i gospodarstveni odnošaji, — u „Radu Jugoslavenske akademije“, knj. 105. (god. 1891.)

[19] Ibid. str. 212.

Digitized by Google

Kovalevski[1] n. pr. uči, da se *Seebohmova* nauka o prvobitnosti patrijarhalnih porodica kao socijalnih jedinica kod starih Kelta protivi svemu, što nas uče filološki podaci i najstariji pravni spomenici o ustrojstvu porodica kod Inda za dobe Rigveda, kod Germana za dobe Cezara i Tacita, kod Slavena za dobe Ruske pravde, Dušanovog zakonika, vinodolskoga i poljičkoga statuta, kad se je porodična zajednica javljala pod imenom „verv". Ovako gleda pridobiti Slaven Kovalevski Engleza Seebohma, komu su Ruska pravda, Dušanov zakonik, vinodolski i poljički statut skoro posve nepristupni, s analogijom starih Slavena, da je i u starih Kelta morala postojati porodična zajednica sa zadružnim ustrojstvom; no ipak ne navodi dotičnih mjesta iz Ruske pravde i t. d., koji bi nas imali poučiti, da je u starih Slavena postojala ovakova porodična zajednica. Kad je opet historik *Pekař*[2], koji se tako dobro ne razumije u metodu, kojom se dokazuje, da je prvobitno postojala zajednička vlasnost kod svih naroda, prigovorio pravnom učenjaku *Kadlecu*, da mu nije nikako uspio dokaz, da je doista u starih Slavena prema Ruskoj pravdi, Dušanovom zakoniku, vinodolskom i poljičkom statutu postojala zadruga, tada je Kadlec[3] nastojao pridobiti Pekaŕa s analogijom starih Rimljana, Grka, Inda i ostalih naroda.

Dokazivači prvobitnosti zajedničke vlasnosti ne samo uviđaju, da njihovi dokazi za tu prvobitnost ne vrijede mnogo, nego oni povrh toga i sami priznavaju tu slabost njihovih dokaza.

Tako ne ima skoro sumnje, da su dva ulomka iz Cezarova djela: „de bello Gallico"[4] i jedan ulomak iz Tacitove: „Germania"[5] najjači dokaz ne samo za zajedničku vlasnost u starih Germana, nego i najjači dokaz između svih dosele pronađenih dokaza, da je u opće u primitivnih naroda prvobitno postojala ili još postoji zajednička vlasnost. Ovi su ulomci pače temelj čitavom pokretu novije nauke o razvitku individualne vlasnosti iz prvobitne zajed-

[1] Le système du clan dans le pays de Galles, god. 1897.

[2] K sporu o zadrúhu staroslovanskou, kao kritika Kadleca: Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském, — u češkom časopisu historičkom, god. 1900., str. 243. i d.

[3] Rodinný nedíl ve světle dat srovnavacích dějin pravních, — u Časopisu Matice moravske od god. 1901. str. 224. i d.

[4] IV. lib. 1. cap. i VI. lib. 22. cap.

[5] 26. cap.

Digitized by Google

ničke. Uza sve to veli otac novije nauke o razvitku vlasnosti[6] *Hanssen*[7], da Tacit nije takav izvor za spoznaju agrarnoga ustrojstva u germanskoj pradobi, da bi nam uza nj postali razumljiviji i sredovječni izvori; već nas upućuje, da imademo tek iz poznavanja sredovječnih vrela i iz sačuvanih ostataka staroga agrarnoga ustrojstva samim Tacitovim riječima nametnuti neki osobiti smisao. *Gierke* opet uči, da za spoznaju najstarijega germanskoga ustrojstva ne vrijede mnogo ni Cesarovi ni Tacitovi izvještaji o tom ustrojstvu, a ni sredovječna vrela. Gierke naime veli[8], da pored poznatih no nedostatnih izvještaja, koje donose Cesar i Tacit o najstarijem germanskom agrarnom ustrojstvu, nijesu toliko pomogli doista sjajnomu razjašnjenju toga tamnoga pitanja izravni dokazi iz samih izvora, već mnogo više oštroumno i logično zaključivanje iz kasnijega gospodarstvenoga i pravnoga razvitka i iz ostataka starijega stanja, koji ostaci da se posvuda javljaju, nadalje zaključivanje iz analogije s drugim srodnim narodima i iz jezičnih dokaza, konačno zaključivanje iz nutarnje vjerojatnosti. Upravo tim sredstvima, veli dalje Gierke, da se baš sjajno razjašnjuju osamljeni i rijetki izvještaji vrela o tom ustrojstvu tako, da se s pomoću tih sredstava mogu ovi izvještaji posve drukčije prosuđivati, nego li bi se to dalo po samim riječima takovih izvještaja. Sam *Maurer* veli[9], da ne ima izvjesnih dokaza o najstarijim uredbama Germana, i da tek iz kasnijih odnošaja, u kojima se stariji podržavaju, naslućujemo, kakovi su bili stariji odnošaji. Međutim *Lamprecht*, premda inače i on drži, da je u starih Germana postojala zajednica dobara, porušio je glavni dokaz te prvobitne zajednice u starih Germana, t. j. dokaz, iz koga su njegovi predšasnici, a naročito sam Hanssen zaključivali iz sadašnjosti na prošlost. Lamprecht je naime dokazao[10], da tako zvane Trierske „Gehöferschaften“ sa svojim periodičkim prerazdjeljivanjem, da taj tobožnji najjasniji ostatak iz pradavne zajednice dobara nije nipošto tako star, kako se obično uzima, već da su se te „Gehöferschaften“ razvile dosta kasno u

---

[6] Isp. *Rachfahl:* Zur Geschichte des Grundeigentums, — u Conradovim „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“ od g. 1901., str. 3.

[7] Gött. Gel. Anz. od god. 1873., str. 940.

[8] U Zeitschrift-u für Rechtsgeschichte, od god. 1875. str. 462. i d.

[9] Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung, str. 172.

[10] Deutsches Wirtschaftsleben in Mittelalter, I. knj. str. 442. i d.

Digitized by Google

srednjem vijeku, a da je prije njih u dotičnim krajevima postojala individualna vlasnost. K tome Lamprecht dokazuje zajedničku vlasnost u starih Germana iz sredovječnih spomenika, o kojima su se kao dokazalima prvobitne zajednice već njegovi predšasnici, kako je prije spomenuto, izrazili vrlo nepovoljno.

Prema navedenome kao glavni dokaz za prvobitnost zajedničke vlasnosti u Germana služi nauci o razvitku vlasnosti sadanje agrarno ustrojstvo, u kojem se starije ustrojstvo podržava. Pri tom se doduše nameće pitanje, odakle nauka o razvitku vlasnosti znade, da su neke pojave u današnjem društvu samo ostaci primitivnoga društvenoga uređenja, ako tek iz ovih ostataka mora zaključivati na prijašnje društveno uređenje, ako tek iz ovih ostataka mora stvarati sliku starijega društvenoga uredjenja; no nauka o razvitku vlasnosti ne pazi na ovakove malenkosti! Pa kada se nevježa u tim stvarima, kakav je historik *Pekař*, čudi[11], kako može Kadlec na temelju sadanjega agrarnoga ustrojstva stvarati sliku o prvobitnom ustrojstvu, t. j. kako može Kadlec pojave iz sadašnjosti jednostavno prenositi u prošlost, imade prema tomu *Kadlec* potpuno pravo, kad kaže[12], da se Pekař ne razumije u pravnu znanost; jer inače bi morao znati, da se ovom metodom, kojom se Kadlec služi, služe i drugi pravni učenjaci.

§ 16. Da bi skupila što više dokaza i primjera, da je zajednička vlasnost prvobitno postojala kod svih primitivnih naroda, običava nauka o razvitku vlasnosti sakupljati podatke za ovo svoje načelo iz svih strana svijeta i iz svih vremena. Najveću zbirku ovakovih podataka sabrali su *Laveleye*[1] i *Bücher*[2]. Množina podataka, koje su sabrali ova dva učenjaka, mogla bi na prvi pogled iznenaditi i najvećega skeptika. Ali kad se točnije pregleda, kakove su oni podatke sabrali, vidi se, da se iz te zbirke često neistinitih podataka nipošto ne može ono izvoditi, što izvode ova dvojica.

Kao osobite primjere i dokaze prvobitne zajednice dobara navode Laveleye i Bücher: rusku općinsku imovinsku zajednicu s periodičkim prerazdjeljivanjem pojedinih dijelova općinskoga

[11] U kritici navedenoj gore u bilješki 2., str. 253.

[12] U raspravi navedenoj gore u bilješki 3., str. 223.

[1] U djelu: „De la propriété et de ses formes primitives“ — 1874.

[2] U nadopunjenom prijevodu spomenutog Laveleye-evog djela pod naslovom: „Das Ureigenthum“, 1879.

Digitized by Google

zemljišta među članove dotične zajednice[3] i porodične imovinske zajednice u južnih Slavena[4]. Pored vlasnosti poglavica nad čitavim državnim teritorijem u naroda musulmanskih[5] navode pravo općinara u staroj Engleskoj, da u vrijeme od žetve do sjetve smiju zajednički pasti na zemljištu, koje se inače nalazi u individualnoj vlasnosti pojedinih općinara[6]. Pored zajedničkih svečanih gozba kod Araukanaca[7] i grčkih sisitija[8] navodi se vlasnost grada Wormsa nad jednom livadom u površini od 300 hektara[9]. Tu se veli, da gdješto, kao n. pr. u Srbiji ne ima oporuke[10], a da opet u drugih naroda, n. pr. u Gvaranaca cijelo selo zajednički obrađuje zemljište i zajednički pobira plodove s toga zemljišta[11]. Pored priča o prvoj zlatnoj dobi, u kojoj nije bilo individualne vlasnosti[12], navodi se, da u Algiru postoji pravo preče kupnje[13]. Spominje se neodsvojivost zemljišta u staroj Sparti[14], navodi se, da je u Vlaškoj polovica zemljišta općini pripala, i da se zajednički obrađuje. Pored kolektivne uprave i uživanja vodovodnih naprava u Španjolskoj za vrijeme Arapa[16] navodi se, da je kod starih Peruanaca sama država sa svojim propisima i nalozima pojedine stvari razdjeljivala među pojedine državljane i da u toj državi nije nitko bez vladarove volje mogao imati nikakvoga prava ni na najneznatniju stvar[17]. Tu se kazuje, da mnoga streljačka društva u Švicarskoj imadu svoja posebna zemljišta[18], i da u Skandinaviji imade šuma, koje pripadaju čitavoj pokrajini[19]. Dalje se kazuje, da je u Krua zemljište zajedničko dobro, jer tko obradi neko zemljište, da ostaje zajedno sa svojim potomcima jedini posjednik zemljišta, dogod se ono upotrebljuje u agrikulturne svrhe[20]; zatim da je u vojvodini Bouillon tamošnji knez svake godine porazdjeljivao poveći kompleks svoga zemljišta među siromašnije porodice[21]. Kazuje se, da je god. 1241. grof flandrijski podijelio građanima grada Doornick pravo paše na svom zemljištu u okolini grada[22]; da su se u Engleskoj mogli obavljati zemljišni prijenosi samo javnim očitovanjem u grofovijskim skupštinama[23]. Još se spominje, da su u Nizozemskoj

---

[3] Ureigenthum str. 7. i d.

[4] Ibid. str. 371. i d. — [5] Ibid. str. 45. i 270. — [6] Ibid. str. 444. — [7] Ibid. str. 295. — [8] Ibid. str. 326. — [9] Ibid. str. 195. — [10] Ibid. str. 338. — [11] Ibid. str. 294. — [12] Ibid. str. 321. i d. — [13] Ibid. str. 332. — [14] Ibid. str. 334. — [15] Ibid. str. 288. — [16] Ibid. str. 272. — [17] Ibid. str. 306. i d. — [18] Ibid. str. 134. — [19] Ibid. str. 230. i d. — [20] Ibid. str. 273. — [21] Ibid. str. 253. — [22] Ibid. str. 250. — [23] Ibid. str. 333.

Digitized by Google

općinari imali pravo pobirati suho drvlje i lišće u općinskoj šumi[24]; zatim, da se u Čeremisa sve poljske radnje zajednički obavljaju, a da se tek ubrani plodovi dijele među pojedine kuće[25] itd. itd.

Kako malo vrijede svi ovi dokazi, koji su ipak još uvijek glavna podloga čitavoj nauci o razvitku individualne vlasnosti iz prvobitne zajednice dobara, najbolje se vidi odatle, što i sam njihov sabirač, *K. Bücher*, u kasnijim svojim djelima[26] posve zabacuje njihovu dokaznu snagu, te ne pobijajući ih izravno dokazuje, da je prvobitno postojala strogo individualna vlasnost. Napose dokazuje Bücher, da je prvobitno svaki čovjek sam za sebe posve odjelito vodio svoje neznatno, primitivno gospodarstvo, da je pače i žena imala odijeljeno gospodarstvo od muža, da se je ženino gospodarstvo protezalo poglavito na bilinske plodine, a muževo gospodarstvo na ulovljenu divljač i stoku.

§ 17. Kako je već navedeno, nauka o prvobitnoj zajedničkoj vlasnosti nije nipošto nastala tek u najnovijoj dobi, ova je nauka vrlo stara. Ona je, moglo bi se gotovo reći, tako stara, kako je star i sam ljudski rod; jer misli i priče o prvoj zlatnoj dobi, u kojoj nije bilo individualne vlasnosti, u kojoj je bilo sve zajedničko, postoje i postojale su skoro u svih naroda i u svim vijekovima. No otud ne treba nipošto izvoditi, da one sadržavaju neku usmenu predaju o davno minulim vremenima, koja bi prelazila od naraštaja na naraštaj; ne treba otud izvoditi, da je doista nekada postojala neka općenita zajednica dobara. Kad bi se iz ovakovih priča htjela izvoditi neka prvobitna zajednica dobara, onda bi se također moralo uzeti, da su u toj prvoj zlatnoj dobi u najboljem prijateljstvu živjeli vuk i ovca, mačka i miševi, moralo bi se uzeti, da su u toj dobi životinje i ljudi živjeli samo od zraka i vode!

Ove priče imadu posve drugi uzrok; a taj se nalazi s jedne strane u tom, što individualna vlasnost teško tereti veći dio čovječanstva, i što taj dio čovječanstva smatra pravno stanje, u kom ne bi bilo individualne vlasnosti, i u kom bi sve bilo zajedničko, najboljim i najidealnijim. S druge strane nalazi se uzrok ovim pričama u tom, što je mladost, što je djetinjstvo najljepša i najugodnija doba u čovječjem životu, te se svaki čovjek ugodno sjeća

[24] Ibid. str. 245. — [25] Ibid. str. 289.

[26] Naročito u djelu: „Die Entstehung der Volkswirtschaft" 1. izd. god. 1893., a 3. izd. god. 1901.

Digitized by Google

krasnih minulih djetinjskih dana, ugodno se sjeća prve zlatne dobe u svom životu. U toj zlatnoj dobi mladosti činilo se svakomu čovjeku i sve ono, što ga je okruživalo, mnogo bolje i ljepše, nego li mu se isto to čini u tmurnoj sadašnjosti, u starosti. Radi toga i govore stariji ljudi, da ovaj svijet biva svaki dan sve gori i ružniji; oni također govore, kako je čitav svijet bio mnogo bolji i ljepši, dok su oni bili mladi, a govore također, da su čuli od svojih roditelja, da je u mladosti tih njihovih roditelja bilo sve još bolje i ljepše, i tako to ide ad infinitum. Iz ovakoga pak pričanja o društvenom uređenju, koje je postojalo u prijašnjim vremenima, dok su još roditelji, djedovi i pradjedovi bili mladi, mora se konačno izvoditi, da je prvobitno društveno uređenje bilo najbolje i najidealnije. A budući da je najbolje ono društveno uređenje, u kom ne ima individualne vlasnosti, u kom ne ima nikakove borbe ni neprijateljstva, u kom je sve zajedničko, mora se također izvoditi, da je u prvoj zlatnoj dobi postojala zajednica svih dobara.

S tim pričama o prvobitnoj zajednici dobara okoristili su se u prvom redu oni, koji su bili nezadovoljni sa suvremenim društvenim uređenjem, te su, opisujući takovo prvobitno društveno uređenje u t. zv. državnim romanima, dali oduška tom nezadovoljstvu, ne bi li s ovakovim opisima potakli mjerodavne faktore, da uspostave opet prvobitno društveno uređenje. Nadalje okoristili su se s ovom naukom i oni, koji su tražili, da pronađu neki znanstveni temelj svojoj teoriji, da država, dotično vladar i zakonodavci, preko svojih zakona stvaraju subjektivna prava. Tako je došlo do toga, da se je za vrijeme škole naravnoga prava i razumnoga prava gotovo općenito držalo, da je u svakoga naroda prvobitno postojala općenita zajednica dobara.

Često su pojedini nezadovoljnici sa društvenim uređenjem, koje postoji, prenosili svoje sanjarije i priče o najidealnijem društvenom uređenju također u strane, daleke i nepoznate zemlje. Oni su pače pravno stanje u tim nepoznatim krajevima tako opisivali, da se je vjerovalo, da opisuju pravno stanje, koje doista postoji, i koje su oni vidjeli i iskusili. Radi toga događa se, da i ozbiljni pisci, kao Herodot, Strabon i Plinije, pripovijedaju, da su čuli, da kod različnih nepoznatih naroda postoji neka zajednica dobara.

Novija nauka o razvitku vlasnosti ne smatra više zajednicu dobara osobito idealnim i dobrim društvenim uređenjem. Ona drži nasuprot, da je to najniži stupanj društvenog razvitka, da je zajednica dobara znak osobite društvene inferiornosti, da su narodi,

Digitized by Google

kod kojih bar u nekoj mjeri ili u nekom obliku postoji prvobitna zajednička vlasnost, manje vrijedni od naroda, kod kojih postoji individualna vlasnost. Uza sve to običava se novija nauka o razvitku vlasnosti vrlo često pozivati na dokaze sabrane od onih, koji su društveno uređenje sa zajedničkom vlasnošću smatrali osobito idealnim uređenjem; napose običava se ta novija nauka pozivati na *Laveleye*-a, premda je on zajedničku vlasnost, a napose zadružnu vlasnost u južnih Slavena smatrao vrlo dobrom i sretnom uredbom.

§ 18. Misao o prvoj zlatnoj dobi, u kojoj još nije bilo individualne vlasnosti, javlja se već u staroj Grčkoj. Misao ta počela se javljati u grčkom narodu u većoj mjeri tek onda, kada su niži (siromašniji) slojevi društva spoznali, da su i oni odlučan faktor u tom društvu, a da ipak ne imadu onih prava, koja bi odgovarala važnosti njihova položaja. Sada su počeli ti niži slojevi osjećati, da ih suvremeno društveno uređenje sa svojom individualnom vlasnošću ograničuje u njihovoj slobodi. Zajedno s tim osjećanjem počelo se u tim slojevima buditi i čuvstvo nezadovoljstva sa suvremenim društvenim uređenjem i spoznaja pogrješaka toga uređenja; a zatim počelo se maštati o društvenom uređenju, u kom ne bi bilo takovih pogrješaka. Iz navedenih pak razloga prenosili su se plodovi ovoga maštanja u daleku prošlost, napose u dobu, u kojoj nije još vladao nad ovim svijetom Zeus, nego Kronos. Tako su nastale priče, da pod Kronosovom vladom nije bilo razlike među bogatima i siromasima, da se onda svatko zadovoljavao onim, što mu je bilo potrebno, a nitko nije težio za blagom i bogatstvom, napokon da je onda bilo sve zajedničko, sve svačije. Kasnije bio je protjeran Kronos u daleke, nepoznate zemlje, te je nad poznatim zemljama, osobito nad Heladom, zavladao Zeus.

Priče o takovoj sretnoj mladenačkoj dobi ljudskoga roda javljaju se već u *Hesioda*, osobito u njegovim „djelima i dnevima“, pak su se zajedno s ovim pjesmama raširile po cijeloj Grčkoj. Misli o prvobitnoj zajednici dobara utjecale su u Grčkoj manje ili više na sve grane znanosti i umjetnosti. Pače ni grčka filozofija nije se mogla oteti utjecaju ovih misli; osobito opaža se utjecaj njihov u filozofiji Kinika i Stoika. — No misli ove naišle su i na otpor. Osobito upotrebili su grčki dramatici priče i sanjarije o prvobitnoj zajednici svih dobara i o zlatnoj mladenačkoj dobi ljudskoga roda za gradivo svojim komedijama izvrgavajući ove sanjarije ruglu radi njihove neostvarivosti, radi prečestih protivurječja, radi apsurd-

Digitized by Google

nosti zahtjeva i želja sadržanih u tim pričama i t. d. Među ovakovim dramaticima odlikovali su se napose: *Teleklid*, *Aristofan*, *Nikofon*, *Krates*, *Ferekrat*, *Eupolis* i t. d.

Pod utjecajem ovakovih priča pisala se i povijest najstarijih vremena. *Dikearh* sam priznaje, da se povijest najstarijih vremena saznaje jedino iz mita, i to tako, da se iz njih izluči samo ono, što se čini posve nevjerojatnim. Radi toga imade također u Grčkoj povijesti najstarijih vremena momenata, koji u mnogome podsjećaju na neku prvobitnu zajednicu dobara. Današnji pak sociolozi, ne mareći za protivurječja, u kojima se nalaze ovakovi tobožnji tragovi prvobitne zajednice dobara sa čitavim onovremenim društvenim uređenjem, upotrebljuju ovakove navode za dokaz, da je doista i u staroj Grčkoj prvobitno postojala zajednica svih dobara. Isto tako upotrebljuju ovi sociolozi priče o prvobitnoj zajednici dobara kao nepobitne dokaze za uspomenu na takovu zajednicu iz pradavnih vremena.

Misli o savršenom prvobitnom društvenom uređenju javljaju se i u starom Rimu. Misli ove počele su se i u Rimu javljati, kad su niži slojevi osjetili nepravdu onovremenoga društvenoga uređenja, te su počeli sanjariti o drugom pravednijem uređenju. U toj dobi nastale su i u Rimu priče o prvoj zlatnoj dobi, u kojoj nije bilo razlike među bogatima i siromasima, u kojoj je vladala potpuna zajednica dobara. U opće i u Rimu su se pojavile priče posve slične onima u Grčkoj tako, da postaje vjerojatnim, da su te priče iz Grčke prenesene u Rim u dobi, kada su u Rimu nastale borbe među pojedinim stališima, a da su one u Rimu dobile tek nešto drukčiji oblik. U Rimu se također razvila priča o dobi, u kojoj nije još vladao nad ovim svijetom Jupiter, nego je vladao drugi Bog, pod kojega vladom je postojala potpuna zajednica dobara; samo se taj Bog u Rimu nije zvao Kronos, već Saturn.

O ovoj prvoj zlatnoj dobi, u kojoj nije bilo još individualne vlasnosti, pjevaju i rimski pjesnici. — Tako na pr. veli Virgil[1]:

„Ante Iovem nulli subigebant arva coloni,
Nec signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quaerebant . . . .“

[1] Georg. I. v. 125. i d.

Digitized by Google

Tibul[2] veli o toj dobi:

„Non domus ulla fores habuit, non fixus in agris,
Qui regeret certis finibus arva lapis".

Ovid[3] priča o prestanku ove dobe:

„Communemque prius, ceu lumina solis et auras
Cautus humum longo signavit limite mensor".

[4] „. . . . Itum est in viscera terrae
Effodiuntur opes, irritamenta malorum".

Misli o prvobitnoj zajednici dobara javljaju se i kod rimskih filozofa. Napose daje odušku tim mislima *Seneka*, koji je pristajao uz stoičku filozofiju. On veli[5]: „. . . fortunato tempore, quum in medio iacerent beneficia naturae promiscue utenda, antequam avaritia atque luxuria dissociavere mortales, et ad rapinam ex consortio discurrere", a na drugom mjestu[6]: „Quid hominum illo genere felicius? In commune rerum natura fruebantur; sufficiebat illa, ut parens, in tutelam omnium: haec erat publicarum opum secura possessio . . . . omnia fecit aliena et in angustum ex immenso redacta, paupertatem intulit, et multa concupiscendo, omnia amisit"; za tim[7] „nec ulli aut superare poterat aut deesse: inter concordes dividebatur", i opet[8]: „par erat alterius ac sui cura". Slično govori Seneka i u svojim dramama, tako:

„Candida nostri saecula patres videre,
Patrisque senex factus in arvo
Parvo dives, nisi quas tulerat
Natale solum, non norat opes"[9]

a u drugoj drami:

„. . . . nulla his auri fecerit
Caeca cupido, nullus in campo sacer
Divisit agros arbiter populis lapis".[10]

Rimljani uzimaju pače priču, da je prvobitno postojala zajednica svih dobara kao neko idealno društveno uređenje, za prvu povijesnu činjenicu. To se vidi u njihova najvećeg historika *Tacita*, koji u svojim „Annalima" posve ozbiljno pripovijeda[11]: „Vetustissimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere eoque sine poena aut coërcitionibus agebant. Neque praemiis opus erat,

[2] Eleg. I. 3. v. 35. i d. — [3] Metam. I. v. 135. i d. — [4] Ibid. v. 138. i d. — [5] Epistola ad Lucilium 90. 36. — [6] Ibid. 38. — [7] Ibid. 40. — [8] Ibid. 41. — [9] Medea v. 329. i d. — [10] Phaedra v. 527. i d. — [11] Annales III. 26.

Digitized by Google

cum honesta suopte ingenio peterentur; et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exuit aequalitas et pro modestia ac pudore ambitio et vis incedebat, provenere dominationes multosque apud populos aeternum mansere. Quidam statim, aut postquam regem pertaesum leges maluerunt".

Historik *Pompej Trog* također uči, da je prvobitno u Italiji postojala zajednica dobara. Po podacima od ovoga Pompeja Troga opisuje Justin prvobitnu zajednicu dobara u Italiji ovako: „Italiae cultores primi Aborigines fuere, quorum rex Saturnus tantae iustitiae fuisse dicitur, ut neque servierit quisquam sub illo neque quicquam privatae rei habuerit, sed omnia communia et indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset .... Ob cuius exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus exaequato omnium iure passim in conviviis servi cum dominis recumbant". *Varon* također veli[12]: „eos (t. j. rusticos) solos reliquos esse ex stirpe Saturni regis".

§ 19. Priče o prvobitnoj zajednici dobara dobro su došle, kako je već navedeno, onima, koji su tražili neku znanstvenu podlogu teoriji, da država dotično vladar kroz svoje zakone stvara subjektivna prava. Ove su im naime priče razjasnile, odakle državi ili vladaru, na koga su svi državljani prenijeli svoju vlast, pravo, da pojedine stvari porazdjeljuje među pojedine ljude, da stvarajući subjektivna prava stvara razlike među inače jednakim ljudima. Po toj priči bili su prvobitno svi ovlašteni na sve stvari, pak su prema tome bili također ovlašteni, da bilo sami neposredno, bilo posredno preko izabranog vladara i vlade, sve ove stvari među sobom porazdijele i ujedno ustanove, komu imadu te stvari u buduće pripadati, t. j. oni su prema tome bili ovlašteni, da ili neposredno ili preko svoga vladara stvaraju subjektivna prava.

Radi toga opisivala se također prva zlatna doba, kao da u njoj nijesu postojali nikakovi zakoni, i kao da su ljudi u toj dobi od prirode radili samo ono, što je dobro i valjano. U tom smjeru opisuje *Ovid* ovu prvu zlatnu dobu ovako[1]:

„Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem rectumque colebat.
Poena metusque aberat . . ."

---

[12] de re rustica III. 1.

[1] Metamorph. I. v. 89.

Digitized by Google

Ipak se je već i pjesnicima činilo nevjerojatno, da bi čovjek činio samo ono, što je dobro i pošteno, a napose da ne bi vrijeđao druge ljude u njihovim pravima, već da bi štovao ta prava, još i prije, nego ih je spoznao, prije nego je uvidio, što je dobro i pošteno. I pjesnicima činilo se je nevjerojatno, da bi prvobitni čovjek sve to već od prirode znao. Radi toga priča, da u prvoj dobi nije bilo zakona, nadopunjuje se time, da su se u toj dobi ljudi pokoravali samo božjim zakonima. U tom smislu govori *Virgil* o ljudima, koji su živjeli za Saturnove vlade[2]:

„Saturni gentem haud vinclo nec legibus aequam
Sponte sua veterisque dei se more tenentem".

Radi toga kaže se u tim pričama, da je prvobitno nad ovim svijetom neposredno poput kralja vladao sam Bog Kronos ili Saturn. U tom smjeru uči također i sam *Platon*, da su u stara vremena (t. j. oko 9000 godina prije njega) čovječanstvom neposredno vladali i upravljali sami bozi, a napose da su nad Atikom vladali Atena i Hefest te da su iz Atike stvorili uzornu državu.

U tom smjeru pripovijeda također *Polibije* u svojoj povijesti spartanske države, da su Likurgovi zakoni u svakom pogledu tako savršeni, da se u njegovu radu mora naslućivati više božanske nego li ljudske naravi. Slično se izrazuje o Likurgu i *Plutarh*. Odatle se vidi, da se je i samim Grcima činilo sumnjivo, da bi se među ljudima, koji prije toga nijesu imali nikakovih zakona, — među ljudima, koji su izišli iz tako zvanoga „status naturae", našao čovjek, koji bi stvorio zakone, u kojima bi bila predviđena sva moguća subjektivna prava i svi sukobi, koji bi među njima mogli nastati. Oni su također uvidjeli, da bi takov čovjek morao biti više Bog nego li čovjek, te su i mitičnu osobu Likurgovu učinili polubogom.

No uza sve to, što se je već u starom vijeku uviđalo, da je za osnutak i podržavanje ovakove idealne zajednice dobara među prvobitnim, sebičnim, bezobzirnim i okrutnim ljudima potrebno neposredno vladanje i upravljanje bogova, ipak se ovo prvobitno uređenje smatralo prirodnim; i to za to, jer se je u opće držalo, da je svu prirodu stvorio Bog, t. j. da je sve, što je prirodno, sam Bog stvorio, i da nad svime, što biva po prirodnim zakonima, upravlja sam Bog. Isto tako držalo se već onda, da je sve, što je od prirode, sve, što je sam Bog stvorio, dobro i savršeno, a da je

[2] Aeneis VII. v. 203.

Digitized by Google

samo ono, što je čovjek učinio, zlo i nevaljalo, tako da su napose i zakoni, koje su si ljudi sami učinili, zli i nevaljali. Radi toga upravo, jer su neki narodi sami počeli stvarati sebi posebne zakone, a prestali su se pokoravati vječnim božanskim zakonima, kojima se pokorava cijela priroda, napustili su dobri bozi takove nevaljale narode i otišli su u daleke nepoznate krajeve, otišli su k Hiperborejcima, otišli su preko Herkulovih stupova. Nad ovim nevaljalim, ili kako bi današnji sociolozi rekli, nad ovim kulturnim, naprednim narodima preuzeli su upravu mjesto starih dobrih bogova noviji gori bogovi, koji su puštali tim narodima, da prave sebi zakone, kakove sami hoće; a onda je prestala potreba, da nad njima neposredno vladaju sami bozi; i tako su ti narodi bili prepušteni sami sebi. Ali tamo, gdje ljudi još nijesu počeli sami sebi stvarati zakone, već su se poput ostale prirode pokoravali božanskim zakonima, tamo još uvijek neposredno vladaju sami bozi, i to dobri bozi. Tamo vlada još među ljudima prirođena dobroćudnost i miroljubivost, tamo žive ljudi još u prirodnoj zajednici svih dobara, kojom upravljaju višnji bozi. U tom smjeru imade mnogo priča i mnogo državnih romana o pravnom stanju, o prirođenoj zajednici dobara kod dalekih nepoznatih naroda.

Tako pripovijeda *Hekatej* o idealnom himerskom gradu u dalekoj zemlji Hiperborajaca. Tako se nalazi *Euhemerova* Panheia na jugu od sretne Arabije (Yemena), a na zapadu od Indije (današnji Lakadive?); na jugu opet od Somaba (današnji Madagaskar?) *Jambulova* sunčana država, iza Herkulovih stupova Platonova Atlantida.

Rimski pjesnik *Horacije* također uzdiše[3] za onim božanskim skrovištem blaženih iza okeana, gdje ne ima više ljudskih boli i nevolja. *Plutarh* pak posve ozbiljno pripovijeda, da je Sertorij obećao svjetini, da će je, ako ništa drugo ne pomogne, odvesti u takovo skrovište.

Ovakove priče o dalekim nepoznatim krajevima, u kojima još postoji zajednica svih dobara, bile su u opće kod starih Grka i Rimljana na daleko raširene. Radi toga događa se, da su i ozbiljniji grčki i rimski historici i etnografi ovakove priče uza svu njihovu nevjerojatnost donosili kao čistu istinu smatrajući ih kao historičke činjenice. Pod utjecajem ovih priča držali su također ovi historici i etnografi, da u barbarskih ili prirodnih naroda mora

[3] Epod. XVI. v. 41. i d.

Digitized by Google

postojati zajednica dobara, te su vrlo često u tom uvjerenju promatrali pravno uređenje u naroda, koje su držali za prirodne. Radi toga donose ovakove priče o stranim nepoznatim i slabo poznatim narodima ne samo Teopomp, Efor, Nearh, Herodot, Polibije, Strabon, Plutarh, nego i Cesar i Tacit.

Pod utjecajem ovih priča hvali i uzvisuje Tacit društveno uređenje starih Germana, pod utjecajem ovih priča idealizuje Tacit pravno uređenje starih Germana onako, kako drži, da bi moralo biti idealno društvo uređeno. Pod utjecajem ovih priča postavlja Tacit divlje i surove Germane za uzor kulturnim i mekoputnim Rimljanima.

§ 20. S preporodom znanosti i umjetnosti u početku novoga vijeka osvanule su također one iste misli i priče o prvobitnom društvenom uređenju, koje su se nalazile u staroj Grčkoj i u Rimu. Samu misao o prvobitnom savršenstvu podupiralo je u toj dobi preporoda znanosti i umjetnosti osim istaknutih već momenata još i ono osobito oduševljenje, koje osjeća današnja kultura, a koje je još u većoj mjeri osjećala starija kultura prema svemu onome, što je antikno, što potječe iz stare Grčke ili iz staroga Rima, i u opće prema svemu onome, što potječe iz staroga vijeka. Pod utjecajem toga oduševljenja prikazivalo se sve ono, što potječe iz staroga vijeka, mnogo ljepšim, nego li doista jeste; te se pripisivalo staromu vijeku i unosilo se je u nj sve ono, što se je smatralo lijepim i idealnim.

Konačno je misao o prvobitnom savršenstvu našla oslona i u kršćanskoj vjeri. Kršćanska naime vjera, kao i mnoge druge, uči, da je čovjek prvobitno živio u raju, gdje se nije morao brižiti za svoj život, i gdje je svaka privatna vlasnost bila suvišna.

Osobito je škola t. zv. naravnoga prava od svoga početka polazila sa pretpostavke, da je zajednica svih dobara prvobitna i prirodna uredba; ona je u opće pod „status naturae“ razumijevala ovakovu prirodnu zajednicu dobara „communio primaeva“. Škola naravnoga prava postavila je dilemu, dali je individualna vlasnost prirodna pojava, pojava, koju je sama priroda donijela, ili je ona tek umjetna pojava, djelo ljudskoga stvaranja i ljudskoga državnoga zakona. Riješenje ove dileme ispalo je u školi naravnoga prava zlo po prirodnost individualne vlasnosti; a nije ni moglo inače biti u školi humanitarnih zanesenjaka, kojima su s jedne strane sloboda i jednakost bili najviši ideali, a ako i nijesu izrekli,

Digitized by Google

ipak su dobro osjećali, da se privatna vlasnost kosi sa slobodom i jednakošću svih ljudi; k tome je tim humanitarnim zanesenjacima s druge strane najbolje i najidealnije sve ono, što od prirode postoji, što je prvobitno, što još nije pomućeno i okaljano ljudskim djelima. Od prirode, uči škola naravnoga prava, svi su ljudi slobodni i međusobno jednaki. Sloboda je pače po nazoru *Fichteovu* jedino prirodno, od prirode dano pravo. Razlike među pojedinim ljudima kako imovne tako i stališke, nadalje podvrgnuće jednoga čovjeka pod vlast drugoga i ograničenje mogućnosti, da se svaki čovjek smije služiti plodovima, koje donosi sama priroda, — stvorio je tek čovjek umjetnim načinom, t. j. sa svojim zakonima.

Na pretpostavu zajednice dobara prisilila je školu naravnoga prava osim toga pretpostava društvenoga ugovora, jer kako bi inače mogli svi glede svega sklopiti neki ugovor, kada ne bi prije toga ovi svi bili jednako ovlašteni na to sve, kad ne bi imali zajedničke vlasnosti nad svim tim? Društveni pak ugovor morala je škola naravnoga prava pretpostavljati ne samo za to, da njime podade neku znanstvenu podlogu temeljnom načelu pravne znanosti o stvaralačkoj snazi prava u objektivnom smislu, a preko ovoga i samoga društva ili države, nego je ona taj ugovor morala pretpostavljati, jer je samo pretpostavom ovakovoga ugovora mogla opravdati nejednakost među pojedinim ljudima i vlast jednoga čovjeka nad drugim. Samo time, što je pretpostavljala, da su u društvenom ugovoru svi ljudi pristali na osnutak individualne vlasnosti, a po tome na uzrok nejednakosti i ovisnosti, držala je škola naravnoga prava, da se može također i opravdati ta na prvi pogled tako neopravdana individualna vlasnost. Samo na tom ugovoru, držala je ta škola, može se osnivati individualna vlasnost. Pretpostavka opet tomu ugovoru jeste, kako je rečeno, zajednica svih dobara.

Hugo Grotius uči, da je sam Bog osnovao prvobitnu zajednicu dobara, jer da je Bog nekoliko puta podijelio svim ljudima sva zemaljska dobra; nadalje uči, da su ovu zajednicu dobara oborili tek pohlepni i sebični ljudi, koji su težili za zasebnim posjedovanjem; a ova težnja mogla se namiriti samo društvenim ugovorom[1]. *Sam. Pufendorf* premda uči, da je od prirode sve zajedničko, a da je tek nasilje (uzurpacija) stvorilo privatna prava, ipak uviđa, da je ta prvobitna zajednica mogla biti samo negativna, t. j. da se je sastojala samo u tome, da nije nikomu ništa pripadalo, a da

[1] De iure belli ac pacis II. l. II. cap. II. 1—5.

Digitized by Google

nije ta zajednica mogla biti pozitivna, jer da pozitivna zajednica pretpostavlja uređeno građansko stanje[2].

Uza sve to, što se je ovako ovaj otac kasnije škole naravnoga prava u neku ruku protivio pretpostavci prvobitne zajednice dobara, ipak je ta škola na toj pretpostavci sazdala svu svoju nauku. Prvobitnu zajednicu dobara pretpostavljaju među ostalima: *Thomasius*[3], *Wolff*[4], *Nettelbladt*[5], *Heineccius*[6], *Vattel*[7].

Kao osobiti pristaša teorije o prvobitnoj zajednici svih dobara kao najidealnijem društvenom uređenju ističe se *J. J. Rousseau*[8], koji je sa svojim nazorima u velikoj mjeri utjecao ne samo na različne grane znanosti, a napose na pravnu nauku, nego i na samo zakonodavstvo

Prvobitnu zajednicu dobara pretpostavljao je također veliki državnik i pjesnik iz godine 1848. *A. de Lamartine*[9].

Konačno o prvobitnoj zajednici dobara pripovijedaju i u novom vijeku isto onako kao i u starom vijeku osobito oni, koji nijesu zadovoljni savremenim društvenim uređenjem, a napose nijesu zadovoljni individualnom vlasnošću. Među ovima ističu se napose socijalisti i komunisti. Napose pretpostavlja prvobitnu zajednicu dobara *P. I. Proudhon*[10].

Osim toga znadu i noviji nezadovoljnici sa društvenim uređenjem, koje sada postoji, prenositi svoje sanjarije o pravednijem društvenom uređenju u daleke nepoznate krajeve, dotično u krajeve, koji ne postoje. U takovim krajevima, pripovijedaju oni obično, ne ima individualne vlasnosti, tamo je sve zajedničko.

U tom smjeru opisuje *Toma Morus* svoju Utopiju, *Campanella* svoju „civitas solis", kralj *Stanislav Leszczynski* svoju Dimokalu, *Morelly* svoju Basiliadu, *Cabet* svoju Ikariju i t. d.

Budući da novovjeka nauka također uči, da je zajednica dobara prirodna pojava, a da su individualnu vlasnost stvorili ljudi tek naknadno sa svojim zakonima, to je posve naravno, da i ona

[2] De iure naturae et gentium IV. l., IV. cap., § 4.
[3] Institutiones iuris divini et naturalis II. 10., §§ 58—64.
[4] Ius naturae II. 1. i 2.; Institutiones iuris naturae II., 1. i 2.
[5] Systema elementare iuris naturae § 85.
[6] Elementa iuris naturae et gentium IX. c. § 237.
[7] Droit des gens I. 77.
[8] Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes; Du contrat social.
[9] La France parlamentaire I. 150.
[10] Système fédératif.

Digitized by Google

mora pretpostavljati, da u primitivnih naroda, osobito u naroda, u kojih ne ima jošte državnih zakona, postoji još uvijek zajednica dobara. U tom smjeru pozivlje se koncem XVII. vijeka Englez *Plockboy* u svojoj raspravi o tom, kako bi se siromasi kod svih naroda usrećili, kad bi se osnovale gospodarstvene zajednice, na sretno zajedničko uživanje u Moravskoj i Ugarskoj, držeći, da tamo daleko na istoku u nepoznatoj Moravskoj i Ugarskoj, gdje se još živi prirodnim načinom života, mora također postojati zajednica dobara. U tom smjeru uznosi se također *J. J. Rousseau* za društvenim uređenjem u afričkih crnaca. U tom smjeru drži još i *Tolstoj*, da su zakoni krivi svemu zlu i bijedi ljudskoga roda.

Osvojeni mišlju, da u primitivnih naroda mora postojati zajednica dobara, opisuju i mnogi drugi pisci pravno stanje primitivnih naroda te nameću zajednicu dobara, gdje joj ne ima ni traga, ili opet tumače pojedine uredbe, koje ne stoje ni u kakovoj svezi sa (prvobitnom) zajednicom dobara, ili kao uredbu potpune zajednice dobara ili kao neki ostatak ili posljedak prvobitne zajednice dobara.

§ 21. Osobiti utjecaj na nauku o razvitku individualne vlasnosti iz prvobitne zajedničke vlasnosti imade pravno stanje nekih slavenskih naroda, a još u većoj mjeri slavenska pravna znanost.

Stariji slavenski učenjaci držali su, da imadu u prvom redu riješiti pitanje, odakle su Slaveni došli do zakona. U tom pravcu postojale su već u XVIII. vijeku dvije glavne teorije. Jedna je teorija učila, da su zakoni u Slavena, dotično u Rusa nastali u samom narodu, t. j. da su Slaveni (Rusi) u svoje današnje postojbine donijeli već gotove zakone. Druga je pak teorija učila, da su Slaveni, napose Rusi preuzeli zakone od zapadnih naroda, osobito od Nijemaca i Normana.

Uz prvu teoriju pristaje već stari *V. N. Tatiščev*[1], koji staroruske zakone poredi sa zakonima u starih Židova, Grka, Rimljana i Germana, dalje sa današnjim kalmičkim i persijskim zakonima. Samu „Rusku pravdu“ smatra Tatiščev zakonom, koga su Slaveni sa sobom donijeli, kada su naselili rusku zemlju. Poput Tatiščeva nalazi i *Boltin*[2] u staroslavenskim zakonima rezultat

[1] Законы древніе русскіе, для пользы всѣхъ любомудрыхъ и нѣколико истолкованные; Исторія Россійская съ самыхъ древнѣйшихъ временъ.

[2] Примѣчанія на Исторію древнія и нынѣшнія Россіи Г. Леклерка.

Digitized by Google

prirodnosti pravnih pojava u svih naroda. Priroda donosi sa sobom, drži on, određene pravne pojave, a rezultat ovih pojava jesu zakoni, koji su u svih naroda u glavnom jednaki, kao što je u svih naroda jednak i način života i odgoj i odnošaji jednoga čovjeka prema drugim ljudima.

Protivnu teoriju zastupa *Šlecer*[3], koji nastoji dokazati, da su Rusi i svi sjeverni Slaveni preuzeli sve pravne uredbe, kao i svu civilizaciju od Germana; a prije toga da su živjeli poput zvjeradi. Šlecera slijedi u glavnom i *Karamzin*[4], koji pojedine uredbe u „Ruskoj pravdi" poredi s uredbama stanovnika na obalama rijeke Misisipi i s uredbama divljih Kafra na mozambičkoj obali, s uredbama guinejskih crnaca, Sijamaca, Kalmika i drugih nekulturnih naroda te uči, da su Rusi došli do boljih uredaba tek preko Nijemaca. Isto tako uči i Poljak *Naruszewicz*[5], da su pojedine pravne uredbe Poljaci preuzeli iz inozemstva; *Czacki*[6] uči napose, da se je poljsko pravo razvilo iz normanskoga prava.

Poljak *Majewski* nadahnuo je opet novim životom staru teoriju, da su Slaveni donijeli sa sobom već gotove zakone, kad su se naselili u današnje svoje postojbine, pa im nije trebalo uzimati zakone od susjednih Germana. *Majewski*[7] smatra Slavene potomcima starih Inda, upozoruje na sličnost slavenskih narječja sa sanskrtom i na sličnost među Slavenima i starim Indima u religiji, običajima i pravnim uredbama. Majewski drži, da je za valjano proučavanje starih slavenskih zakona potrebno poznavanje starih indijskih zakona, naročito poznavanje Manuova zakonika. Majewski doduše priznaje, da su kasnije nastale mnoge razlike među Slavenima i starim Indima, osobito uslijed utjecaja kršćanskih principa na slavenske narode. No ipak drži, da te razlike nijesu baš tako velike, napose drži, da su one neznatne u Rusa i u baltičkih Slavena.

Nazori Majewskoga o svezi starih Slavena sa starim Indima zadobili su znatan utjecaj na kasniju slavenofilsku nauku osobito radi toga, jer su pod utjecajem tih nazora *Hanka* i *Linda* sastavili

[3] Nestor. Russische Annalen.

[4] Исторія государства Россійскаго.

[5] Historya narodu polskiego.

[6] O polskich i litewskich prawach.

[7] O Sławianach i ich pobratymcach, Część I. obejmująca czytane na posiedzeniach działowych w latach 1813—1815.; Rozkład i treść dzieła o początku licznych sławianskih narodow tudzież każdego w szczególności, Warszawa 1818.

Digitized by Google

svoj zelenogorski i kraljodvorski rukopis, koji je doskora postao glavnim vrelom za spoznaju pravnih uredaba u starih Slavena. U kolikoj mjeri su utjecali nazori Majewskoga na sastav zelenogorskoga i kraljodvorskoga rukopisa, vidi se najbolje odatle, što je *Jungman* već godine 1819. s najvećim veseljem ustanovio, da je nauka Majewskoga tim pjesmama upravo sjajno potvrđena[8]. Na temelju ovih nazora Majewskoga i zelenogorskoga i kraljodvorskoga rukopisa učio je *Rakowiecki*[9], da su stari Slaveni, još dok su bili neznabošci, imali svoj zakonik, koga su donijeli iz Indije. Da su oni takav zakonik doista imali, dokazuje Rakowiecki zelenogorskim i kraljodvorskim rukopisom. Ta Libuša tu sudi „po zakonu věkožiznych bogóv", „po zakonu svatu", koga „prinesechu otci naši", a koji bi taj sveti zakon vječnih bogova drugi bio, nego li sveti indijski Veda-zakonik? Rakowiecki isporeduje napose Veda-zakonik s Ruskom pravdom i s litavskim statutom.

Tim načinom našli su Slaveni vrelo slavenskim zakonima i pravima u indijskim zakonima. Sada se nije više moralo učiti, da su Slaveni preuzeli zakone od omraženih Germana!

Pošto su Slavenofili pronašli vrelo starim slavenskim zakonicima u zakoniku starijem od svih germanskih zakonika, počeli su oni gorljivo tražiti sve razlike među slavenskim i germanskim pravnim uredbama, dotično počeli su se u sve većoj mjeri pouzdavati u postojeću već nauku o razlikama među Slavenima i Germanima.

§ 22. Samoj nauci o bitnim karakteristikama slavenskih naroda, a po tom i nauci o razlikama među karakteristikama germanskih i slavenskih naroda dao je glavni impuls Nijemac *Herder,* koji se može s potpunim pravom smatrati začetnikom slavenofilskih teorija o tim bitnim karakteristikama slavenskih naroda. Neke misli, koje je u tom pravcu donio Herder, izrekli su doduše već prije njega drugi pisci, no glavna vrijednost tim mislima nalazi se upravo u tom, što ih je donio stranac, Nijemac, i to ne kakavgod nepoznati pisac, nego jedan od najglasovitijih onovremenih njemačkih pisaca. Glavno je, što tako glasoviti pjesnik, filozof i historik, kao što je Herder, pripisuje Slavenima dobra svojstva i proriče

[8] U listu od 30. lipnja 1819. upravljenom Majewskomu, koga je priopćio Rakowiecki u: Prawda Ruska czyli prawa w. k. Jarosława Władymirowicza, I., str. 229—230.

[9] Prawda Ruska czyli prawa w. k. Jarosława Władymirowicza g. 1820—1822.

Digitized by Google

im lijepu budućnost, i to pored sve mržnje, koju Nijemci imaju obično na sve, što je slavensko. Stariji pisci ističu samo pojedine momente u životu slavenskih naroda, a ne stvaraju još općenih sudova o karakteristikama slavenskih naroda, ne određuju još Slavenima radi tih njihovih karakteristika posebne zadatke u historiji ljudskoga roda. Ti stariji pisci kazuju samo, da u starih Slavena nije pojedinac vladao nad ostalima, nego da su se sva važnija pitanja zajednički rješavala. Tim načinom pripisuju oni starim Slavenima neku osobitu sklonost demokratskom načinu života. U tom smjeru piše o starim Slavenima već Prokopije Cezarejski. On veli, da se Slaveni ne pokoravaju jednomu čovjeku, nego da žive u demokraciji i da su im zajedničke i koristi i štete. Kasniji se pisci često pozivlju na ovu izjavu Prokopijevu, kada hoće da dokažu dobra svojstva u slavenskom karakteru. Sam Prokopije nije ipak ovom izjavom mislio pripisati Slavenima neka posebna dobra svojstva. On je naprotiv hotio ovom izjavom Slavene ocrniti pred grčkim narodom, a napose pred višim slojevima, jer u ono vrijeme značilo je u apsolutističnom Bizantu „ne pokoravati se jednomu glavaru i živjeti u demokraciji" isto, što i živjeti bez svake vlade u potpunoj anarhiji.

Kasnije tek počelo se je idealizirati pravno stanje u prvoj dobi društvenoga razvitka i pravno stanje primitivnih naroda kao stanje općenite zajednice dobara. U toj kasnijoj dobi počele su se također tumačiti riječi Prokopijeve tako, kao da je po smislu ovih riječi u dobi, koju opisuje Prokopije, kod starih Slavena doista postojala prva zlatna doba društvenoga razvitka s potpunom zajednicom dobara.

U tom smjeru veli *Jordan* već god. 1745.: Rectae paternae primae Czechi conditoris quasi dominationi universali substituit (sc. Cosmas) regimen particulare per familias divisum, ita ut quilibet in sua tribu et generatione (id est familia) aetate, moribus, opibus spectatior, rectorem in eadem sua familia egerit[1].

Dobner pak veli god. 1767.: Certe miro prorsus in id unum conspirant (sc. oculati testes): Slavis veteribus olim praeter seniores populi familiarumque capita principes gentis non fuisse, neque ab uno homine gubernari morem habuisse, sed vixisse communi libertate, res omnes utiles vel difficiles in commune deduxisse[2].

[1] De originibus slavicis, I. cap. 3.

[2] Epistola apologetica adversus Luciferum urentem non lucentem, str. 124.

Digitized by Google

Voigt veli na temelju navedene Prokopijeve izjave, da su Slaveni prvobitno imali republikanski dotično kućanski ustav[3].

Mnogo dalje u isticanju dobrih svojstava u slavenskim narodima pošao je, kako je već rečeno, *Herder*. On drži[4], da svaki narod imade svoje posebne karakteristike i svoju posebnu ćud, pak da je prema tim karakteristikama svaki narod također pozvan, da izvrši koju ideju u povijesti čovječanstva. Slavene napose opisuje Herder kao narod krotke i miroljubive ćudi, kao narod, koji je pozvan, da oživotvori ideju humaniteta. Dok su drugi narodi, veli Herder, skloni ratovanju, otimanju, lovu i stočarstvu, a ono su Slaveni skloni tihom i mirnom ratarstvu; Slaveni ne teže za onim, što nijesu privrijedili vlastitim rukama, oni ne teže za gospodovanjem nad drugima. Slaveni su se bez svakoga rata naselili u onim zemljama, koje su drugi narodi napustili. Oni nijesu nikada bili ratoborni, radi toga su doskora postali ovisni o drugim narodima, napose o njemačkom narodu, koji se je o njih teško ogriješio. No došla je nova doba, u kojoj ne će više odlučivati ratna snaga i militarizam, nego radinost i međunarodna snosljivost, doba, u kojoj će se Slaveni probuditi iz sna i stresti sa sebe teške okove.

U isto skoro vrijeme, u koje je Herder ovako opisavao Slavene, doznalo se, da u južnih Slavena postoje neke porodične zajednice, u kojima vlada neka vrsta imovinskoga komunizma.

Engel kazuje naime već godine 1798. u svojoj povijesti Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, da se u tim zemljama zemljišta nikada ne dijele, da se braća ne razilaze, kad im otac umre. Često se događa, da u južnih Slavena živi po dvadeset parova u jednoj kući pod vrhovnom upravom starješine, koji se doduše bira, no koji je obično već od njegova predšasnika na smrtnoj postelji preporučen za starješinu.

Herderove riječi o ćudi i budućnosti slavenskih naroda donosi god. 1808. *Dobrovsky* na prvom mjestu u svom „Slavinu“[5]; tu donosi Dobrovsky također navode Engelove o porodičnim zajed-

[3] Ueber den Geist der böhm. Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern, g. 1788., str. 12.

[4] Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, IV. dio, god. 1792.

[5] Slavin, Beiträge zur Kenntniss der slawischen Literatur, Sprachenkunde und Alterthümer.

Digitized by Google

nicama u južnih Slavena. Iste godine priopćuje Herderovu karakteristiku Slavena također Slovenac *Kopitar*[6].

Godine 1809. za vrijeme najljepših nada u novo osnovanoj vojvodini Varšavskoj držao je *W. Surowiecki* predavanje o sredstvima za spoznaju i popunjenje povijesti starih Slavena[7]. U tom svom predavanju uzvisuje on dobra svojstva slavenskih naroda, i to osobito ona, koja je već prije njega istaknuo Herder. U tom predavanju dokazuje Surowiecki također, da su izjave starih ljetopisaca, koje ne odgovaraju ovim karakteristikama, pisane iz mržnje na Slavene i na neznabošce. Godine 1820. izišlo je opsežnije djelo Surowieckoga[8], u kom on nastoji dokazati blagost i čovjekoljubivost ćudi u slavenskih naroda nasuprot surovosti germanskoj.

§ 23. Pod utjecajem ovih nazora o karakteristikama i pravnim uredbama slavenskih naroda, naročito pod utjecajem onoga, što je rekao Herder o Slavenima, i pod utjecajem vijesti o porodičnim zajednicama u južnih Slavena, sastavljen je godine 1817. falzifikat poznat pod imenom „zelenogorski i kraljodvorski rukopis“[1]. Među pjesmama spisanim u ovom rukopisu nalazi se i pjesma „Sněm“; u toj se pjesmi veli, da nad svakom porodicom (kod starih Čeha, dotično kod svih Slavena) vlada po jedan glavar, i da se poslije smrti takovoga glavara djeca ne razilaze, nego ostaju u zajednici, a biraju samo novoga glavara, koji ih na skupštini (sněmu) zastupa[2].

---

[6] Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, Einl.

[7] Rozprawa o sposobach dopełnenia historyi i znajomości dawnych Slowian, czytana na posiedzeniu publicznem Towarzystwa krolewskiego Przyjaciol nauk 19. stycznia 1809.; — u sabranim djelima W. Surowieckoga priopćena na str. 496—519.

[8] Sledzenie początku narodów slowianskich.

[1] Isp.: *Masaryk:* Náčrt sociologického rozboru R. Z-ho a R. K-ho, u Atheneum-u pro literaturu a kritiku vědeckou, god. 1886. str. 406—422., kasnije to isto malo prošireno u njemačkom prijevodu pod naslovom: Skizze einer sociologischen Analyse der sogenannten Grüneberger und Königinhofer Handschrift, u Archiv-u für slavische Philologie, god. 1887., § 17., str. 83. i d.

[2] Dotični stihovi iz „Sněma“ glase u hrvatskom prijevodu od Iv. Trnskoga:

„Svak je otac čeljadi si vodjom,
Ljudi oru, žene rublje kroje,
A umre li glava od čeljadi,
Tad sva djeca vladaju zajedno,

Digitized by Google

U drugoj pjesmi zvanoj „Libušin sud“ kaže se, da po zakonu svetom, zakonu vječnih bogova imadu braća poslije smrti očeve ostati zajedno, a ako se razdijele, imade svaki dobiti jednaki dio[3].

Zelenogorski i kraljodvorski rukopis postao je doskora glavnim dokumentom, na kojega temelju se istraživalo društveno i pravno uređenje starih Slavena, jer se sve do najnovije dobe držalo, da ti rukopisi doista potječu iz najstarije dobe. Tek u novijoj dobi dokazalo se je, da se tuj radi o jednostavnom i nespretnom falzifikatu, koga su sastavili po svoj prilici sami njegovi izdavači (Hanka i Linda) početkom XIX. vijeka.

Godine 1822. ističe *J. Kollar*[4] pet glavnih karakterističnih crta u Slavena, i to: religijoznost, radinost, nevinu bezbrižnu veselost, sklonost materinskomu jeziku i miroljubivost. Ista dobra svojstva kod slavenskih naroda ističe također *P. J. Šafařik*[5].

Godine 1828. javlja se Poljak *Lelewel* sa svojom naukom o prvobitnoj „gminowładności“ u starih Slavena[6]. „Gminowladność“ je po njegovu mnijenju isključivo slavenska pravna uredba, po kojoj se razlikuju slavenska prava od svih ostalih. U starih Slavena imao je svu vlast sam narod, sva vlast bila je skupna (gminowładność); u njih je vladala potpuna jednakost, sloboda i bratinstvo; u njih nije bilo individualne zemljišne vlasnosti. Zemlja

---

Vladiku si s roda izbirući,
Koji s boljeg na sabore hodi,
Hodi s kmeti, ljesi i vladikami.
Ustaš' kmeti, ljesi i vladike,
Pohvališe pravdu po zakonu.

[3] Dotični stihovi „Libušina suda“ glase u prijevodu Trnskoga:

(Libuša:) Po zakonu vječnijeh bogova
Nek im bude obiem k jednu vladat
Il nek diele vlast po poli pravo.
(Hrudoš:) Djedovinu pravo j' dat prviencu
(Ratibor:) Ruglo j' iskat u Niemaca pravdu,
U nas pravda po zakonu svetom,
Što ju oci prinesoše naši
U te . . . . . .

[4] Dobre vlastnosti národu slovanského.

[5] Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826.; Slovanské Starožitnosti, 1837.

[6] Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kriminalne do czasów Jagiellonskih. — Isp. također: Narody na ziemiach sławianskich przed powstaniem Polski, 1853.; Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple, 1844.; Mowy i pisma politiczne.

Digitized by Google

je pripadala cijelomu narodu, a ovaj je preko pojedinih općina jednake dijelove ove svete zemlje porazdjeljivao među svoje članove. Ovi dijelovi u zemljištu ostali su dalje nedjeljivi, a bili su dovoljni da namire sve potrebe pojedinih porodica, koje se dalje nijesu dijelile

Godine 1832. izišla je na poljskom jeziku *Hube*-ova povijest slavenskoga nasljednoga prava, koja je god. 1836. prevedena na njemački jezik[7]. Hube drži, da se duh slavenskoga porodičnoga prava sastoji u ideji o porodičnom jedinstvu. Osobnost pojedinca čovieka posve se je gubila u osobnosti porodične veze. Pojedinac je mogao imati neka prava samo u toliko, u koliko je bio član neke porodice i u koliko je s tom porodicom živio u nerazrješljivoj svezi. Uz ovakovo shvaćanje nije mogla vlasnost pripadati pojedincu čovjeku, nego samo kao skupna čitavoj porodici. Nitko nije imao posebne imovine, ali svatko je smio upotrebljavati porodičnu imovinu. Porodica je iz svoje sredine birala upravitelja nad skupnom imovinom, koji je kao glavar porodice u njoj vladao i sve nastale prepirke rješavao. Ali ovo pravno uređenje, uči Hube, nije se moglo uzdržati od utjecaja germanskoga prava, te je u slavenske zemlje prodrlo germansko pravo.

Skoro istodobno s Lelewelom javlja se najveći slavenski pravni historik *W. Maciejowski* sa svojom slavenskom pravnom poviješću[8]. — Maciejowski prihvaća također Herderovu teoriju o miroljubivosti i radinosti slavenskih naroda; dalje smatra i on rodbinsku svezu temeljem čitavomu društvenomu uređenju u starih Slavena. Po njegovoj nauci živjele su u starih Slavena pojedine porodice (i plemena) posve odjelito jedna od druge, te je svaka imala svoga glavara porodice (dotično plemena); ali taj glavar porodice nije nipošto imao neograničenu vlast nad porodicom, nego se glede svakoga važnijega pitanja moralo zajednički odlučivati. Ovakovo uređenje nazivlje Maciejowski patrijarhalnim, no ipak ističe, da se ovo uređenje razlikuje od patrijarhalnoga uređenja u Izraelićana i Arapa. Slavenska pravna povijest Maciejowskoga prevedena je već god. 1835. na njemački jezik[9].

Osobitu pozornost zapadnoga svijeta obratio je na ove misli o prvobitnom društvenom uređenju kod Slavena poljski pjesnik *Ad.*

[7] Preveo *I. C. Županski* pod naslovom: Geschichtliche Darstellung der Erbfolgerechte der Slaven.

[8] Historya prawodawstw słowianskich, 4. sv., g. 1832—1835.

[9] Pod naslovom: Slawische Rechtsgeschichte.

Digitized by Google

Mickiewicz sa svojim predavanjima o slavenskoj književnosti držanima u „Collége de France“ god. 1840.—1843. Kasnije izdana su ta predavanja u posebnoj knjizi[10], a god. 1843.—144. prevedena su na njemački jezik[11]. Mickiewicz veli[12] u svom predavanju od 15. siječnja 1841., da su Slaveni imali posve osobito društveno uređenje, koje nije ni u čemu bilo slično ni keltskim klanovima ni dalekosežnim samovladama u Orijentu ni indijskom uređenju kasta ni zapadnim kraljevstvima. U opće ne zna se, kako bi se prozvala ovakova osobita vrsta društvenog uređenja. Klica i središte tomu uređenju nije bio kao u Grka i Rimljana grad, nije bilo ni sjedište vladara, nije bila ni crkva, nego selo. Općina, selo, zaselak jesu pravrelo socijalnim vezama u Slavena. Dalje kazuje on, da se Slaveni nijesu naselili tako, da bi oružanom silom osvojili novo tlo, nego tako, da se je dio pučanstva mirno preselio u krajeve, u kojima je trebalo radinih ruku, pak je tako stvorio novu naseobinu. Takova naseobina i općina stvarala je za sebe posebnu državu, samostalnu zajednicu. Nad ovakovom općinom vladali su dotično upravljali su stariji ljudi; ali kakovoj stalnoj, posebnoj oblasti ne ima u starih Slavena ni traga. Starci kao nosioci narodne predaje i kao poznavaoci agrikulturnih tajna i vjerskih propisa bili su uvijek na čelu javnih rasprava i svečanih obreda. Općina je sama uz savjet staraca upravljala zajedničkom vlasnošću, koja se protezala na cijelo selo. Stari Slaveni nijesu poznavali nasljednoga prava, barem ne u današnjem smislu, kako je to već Hube razložio. Zemljište je bilo vlasnost cijele općine. Čini se ipak, da je svaka porodica uz svoju kolibu imala maleni vrt za povrće; no polja oko samoga sela bila su zajednička, te su se i zajednički obrađivala. Herder veli o Slavenima, da je taj narod bio blagoslov za zemlju i da se je zemlja svuda radovala, gdje su je oni naselili[13]. Dalje veli Mickiewicz, da svi pisci i staroga i srednjega vijeka ističu najbolja svojstva u karakteru i najljepše duševne sposobnosti starih Slavena. Grci vele pače, da su Slavenima i sami nazivi lukavštine i prijevare nepoznati, a da je gostoljubivost u

[10] Cours de littérature slave, professé au Collége de France, histoire politique et littéraire.

[11] Preveo *Siegfried* pod naslovom: Vorlesungen über slawische Literatur und Zustände (od 1. i 2. sveska 1. izd. g. 1843., od 3. i 4. sveska 1. izd. g. 1844.).

[12] Vorlesungen I. sv. (2. izd.) str. 54. i d.

[13] Ibid. str. 58.

Digitized by Google

njih bila tolika, da su svoje kuće ostavljali otvorene, samo da strani putnik može u njima svaki čas naći zaklon i hranu[14].

U predavanju od 19. siječnja 1841. veli Mickiewicz[15], da se je ovakovo uređenje u Slavena uzdržalo, dok se nijesu među njih naselili barbari, koji su poslije pod utjecajem kršćanstva osnovali kraljevstva. Ipak su Slaveni od Herodotova vremena pa sve do šestoga vijeka poslije Hrista sačuvali svoje prvobitno uređenje. Ovo društveno uređenje sastojalo se iz bezbrojne množine malenih naseobina bez svake općenite sveze; zemlja naseljena Slavenima bila je slična zemlji posutoj beskonačnim brojem mravinjaka, bila je slična zemlji punoj falanstera. Nemoguće je naći riječ, kojom bi se mogli označiti svi bitni momenti ovakovoga načina života. Čini se, da su ovdje u mnogom pogledu ostvarene Fourierove sanjarije. Slavenski ovaj način zajedničkoga života sastoji se u potpunoj jednakosti svih članova zajednice i u zajedničkom radu, koji se među pojedince porazdjeljuje prema sposobnostima. — Mickiewicz u opće opisuje društveno uređenje u starih Slavena kao najsretnije i najidealnije, on ga opisuje onako, kako su i stari grčki i rimski pjesnici opisivali prvu zlatnu dobu društvenoga uređenja. No ovih sretnih vremena nestalo je, veli on[16], u starih Slavena kao i u stanovnika na otoku St. Domingo odmah, čim je stupila civilizacija na njihovo tlo.

U predavanju od 16. svibnja 1843. veli Mickiewicz[17], da Slaveni smatraju zemlju vlasnošću one skupine ljudi, one skupine više porodica, koju mi zovemo općinom „gromadom". Sakupi li se u kojoj naseobini previše porodica, tada običavaju starci poslije obilne žetve odlučiti, da se imade osnovati nova naseobina. Kao glavno obilježje Slavena u pravnom pogledu označuje Mickiewicz to, da oni drže, da nije nijednomu čovjeku dozvoljeno, i da je dapače grijeh imati posebnu vlasnost na zemljištu. S ovoga stanovišta polazi čitavo slavensko zakonodavstvo.

O Mickiewiczevu predavanju sastavio je Francuz *Lebre* opsežan referat u „Revue des deux Mondes" od 15. prosinca 1843.[18] Lebre piše ovdje, da su jedan dio zemljišta u pojedinim naseobinama stari Slaveni smatrali općinskim i da su ga općinari zajednički obrađivali. Plodovi pobrani na tom dijelu zemljišta sabirali su se

[14] Ibid. str. 59. — [15] Ibid. str. 64. — [16] Ibid. str. 65.

[17] Ibid. III. str. 266. i d.

[18] Pod naslovom: Mouvement des peuples slaves, — leur passé, leurs tendances nouvelles, — cours de Mickiewicz.

Digitized by Google

u općinska skladišta, pak su se u slučaju nužde dijelili među narod. Inače su se ovim plodovima imale namirivati samo vojne potrebe. Ostala zemlja bila je razdijeljena na jednake dijelove, od kojih je svaka porodica dobila po jedan dio, ali ne u vlasnost, nego samo na uživanje; dotična porodica nije mogla taj dio zemljišta ni prodati ni inače odsvojiti, a nije ga mogla ni povećati. Takovo uređenje, veli Lebre, sačuvalo se u Slavena sve do danas, oni još ni danas ne poznavaju onoga gadnoga egoizma, koji se javlja u vlasnosti, a koji je jedna od najtežih rana našega zapada. Stari Slaveni smatrali su vlasnost grijehom. U njih nije bilo ni bogataša ni siromaha.

Malo poslije Lebre-a napisao je *C. Robert* u „Revue des deux Mondes" od 15. ožujka 1846. raspravu o panslavizmu[19], u kojoj je poput starijih pisaca isticao glavne karakteristike slavenskih naroda, napose njihovu sklonost na demokratsko društveno uređenje.

§ 24. U samoj Rusiji počela se nauka o posebnim karakteristikama Slavena i o posebnom pravnom i društvenom uređenju njihovom razmjerno dosta kasno javljati. Prva ruska djela sastavljena u pravcu, kojim su pošli Lelewel, Mickiewicz i t. d., pisana su pod kraj prve polovice XIX. vijeka.

Prvi od Rusa počeo je u tom smjeru pisati *A. S. Homjakov*, koji ističe već u svojoj raspravi „o starom i novom" god. 1839. demokratički duh starih Slavena, a napose Rusa. U kasnijim raspravama uči on, da je načelo općinskoga zajedinstva vladalo prvobitno u svih Slavena, ali da se ono tečajem vremena izgubilo kod zapadnih Slavena, a da se sačuvalo samo u Rusiji, Srbiji i Bugarskoj[1].

U isto vrijeme isticao je i *N. D. Ivanišev* osobine društvenoga uređenja slavenskih naroda[2]. Ivanišev je pisao najviše pod utjecajem

[19] Pod naslovom: La conjuration du panslavisme et l'insurrection polonaise.

[1] Osobito iznosi te misli u raspravici: Вмѣсто введенія къ Сборнику историческихъ и статистическихъ свѣдѣній о Россіи и о народахъ ей единовѣрныхъ и единоплеменныхъ, g. 1845.

[2] Osobito u ovim raspravama: О платѣ за убійство въ древнерусскомъ и другихъ славянскихъ законодательствахъ въ сравненіи съ германской вирой 1840.; — Древнее право чеховъ; — Объ идеѣ личности въ древнемъ правѣ богемскомъ и скандинавскомъ.

Digitized by Google

misli izraženih u pjesmama sakupljenima u t. zv. kraljodvorskom i zelenogorskom rukopisu. On drži, da su se najstarije slávenske pravne uredbe najbolje sačuvale u češkom narodu, dočim su se starogermanske pravne uredbe najbolje sačuvale na skandinavskom poluotoku. Radi toga istražuje on u prvom redu razlike među češkim i skandinavskim pravom. U germanskom pravu, a osobito u skandinavskom, uči on, da sloboda i samostalnost djece i žena posve iščezava pored vlasti očeve dotično muževe; djeca su u germanskom pravu kao i u romanskom bila puki objekat vlasnosti očeve, a sličan položaj je imala također i žena prema mužu. Posve drugi položaj imadu žena i djeca prema glavaru porodice u slavenskih naroda, a osobito u Čeha. Ovdje tvori svaka porodica posebnu republiku, u kojoj ima svaki član porodice određeni krug prava i obaveza kao i određeni stupanj neovisnosti. Ovdje nije vlasnost nad porodičnom imovinom pripadala porodičnom glavaru (rodonačalniku), nego je pripadala svim članovima porodice.

Ivan V. Kirejevski uči u kasnijim svojim djelima[3], da je u Rusa u najstarijoj dobi postojalo općinsko zajedinstvo zvano „mir“, da je privatna samostalnost bila nepoznata kao i općinska samovlast, da je pojedinac pripadao „miru“, a „mir“ pojedincu, — zemljišna vlasnost nije u Rusiji pripadala pojedincu, nego je pripadala čitavoj zajednici, „miru“.

Brat Ivana Kirejevskoga *Petar V. Kirejevski* uči[4], da se čitavo društveno uređenje Slavena osniva na porodičnim vezama; da je s jedne strane svako pleme sastavljeno iz više porodica, a s druge da više plemena tvori po jedan narod. Svaka porodica imala je na čelu svoga starješinu, svako pleme svoga župana (kneza, vojvodu, vlastelina, bojarina, vladiku ili bana), svaki narod svoga kneza (kralja). On polemizira sa Maciejowskim, koji uči, da su se knezovi i kraljevi u starih Slavena pojavili samo radi vanjske obrane, te tvrdi, da je ta pojava samo posljedak općenitoga društvenoga uređenja, koje se osnivalo na porodičnim vezama. U opće drži on, da je čitavo društveno uređenje starih Slavena bilo više monarhičko nego li demokratsko. U tom se Petar Kirejevski razilazi u nazorima od starijih Slavenofila, koji su u prvom redu

[3] Osobito u raspravi: О характерѣ просвѣщенія Европы по его отношенію къ просвѣщенію Россіи.

[4] U raspravi: О древней русской исторіи, priopćenoj u časopisu Москвитянинъ od god. 1845.

Digitized by Google

isticali demokratski duh u slavenskih naroda. No ipak i Kirejevski uči poput ostalih, da u starih Slavena nije bilo individualne vlasnosti, nego da je zemlja pripadala čitavoj općini, koja je njome upravljala na „mirskom“ sastanku.

Samarin ističe[5] razlike među pravnim uređenjem u romansko-germanskih i u slavenskih naroda te veli, da se već u samoj naravi romansko-germanskih naroda nalazi podloga načelu individualnosti, a u naravi slavenskih naroda da se nalazi podloga načelu zajedinstva. Romansko-germanski narodi uviđaju već jednostranost temeljnoga načela njihovog društvenog uređenja, uviđaju, da im treba i onoga načela, koje se osniva već na samoj naravi slavenskih naroda. Načelo individualnosti ruši zajednicu, dočim slavensko temeljno načelo umiruje i ujedinjuje pojedince. A zajednice su ipak nužne, da se postignu viši ciljevi. Slaveni imadu zadaću, da u budućnosti provedu staro slavensko načelo zajedinstva.

Najveći pristaša ove slavenofilske nauke o ćudi i o pravnim uredbama slavenskih naroda bio je u Rusa *K. S. Aksakov*, koji drži[6], da je općinsko zajedinstvo postojalo od uvijek kod svih Slavena. Slavensko općinsko zajedinstvo osniva se na načelima bratstva, ljubavi i slobode. Stara slavenska općina upravljala se u glavnome upravo onako, kako se i danas upravljaju ove općine u Rusiji, u kojima su još nekretnine zajedničke, i u kojima se te nekretnine od vremena do vremena prerazdjeljuju među pojedine članove općine.

Od Aksakova se ponešto udaljio *I. Bjeljajev*, koji uči[7], da su se općinske zajednice razvile u Rusa tek pošto su se odijelili od ostalih Slavena i pošto su naselili današnju svoju postojbinu; a dok su svi Slaveni zajedno živjeli, postojale su kod njih samo patrijarhalne porodične zajednice, kako to svjedoče Prokopije i Mavrikije. Radi toga nije u zapadnih Slavena nikada ni bilo općinskih imovinskih zajednica.

---

[5] U raspravi: О мнѣніяхъ Современника историческихъ и литературныхъ priopćenoj u istom časopisu god. 1847.

[6] U raspravi: О древнемъ бытѣ у Славянъ вообще и Русскихъ въ особенности priopćenoj u Moskovskom Sborniku od god. 1852.; i u raspravi: О состояніи крестьянъ въ древней Россіи, g. 1861.

[7] U raspravi: Русская земля передъ прибытіемъ Рюрика въ Новгородъ, priopćenoj u Временник-u импер. моск. общества исторіи и древностей россійскихъ od god. 1850.

Digitized by Google

§ 25. U drugoj polovici XIX. vijeka počela je sve više slabiti nauka, koja je u prvom redu tražila razlike među slavenskim i germanskim narodima i koja je isticala samo dobre i idealne karakteristike slavenskih naroda i njihova pravnoga uređenja. U drugoj polovici XIX. vijeka počele su se sve više uspoređivati pravne uredbe, koje su postojale u starih Slavena, sa pravnim uredbama starih Germana, i pronašlo se, da među tim uredbama ne ima toliko razlika, koliko se prije činilo. Moguće je, da je na ovo uspoređivanje potaknula Slavene nauka o razvitku društva, a napose nauka o razvitku vlasnosti, koja se je upravo u ovo vrijeme pojavila u Njemačkoj, i kojoj su svakako slavenofilske knjige pisane o pravnom uređenju Slavena dale vrlo mnogo podataka. Moguće je, da je i na to uspoređivanje u mnogome posve neposredno utjecala nauka o razvitku vlasnosti, koja se u ono vrijeme pojavila u Njemačkoj. Stalno je samo to, da se to uspoređivanje počelo sve u većoj mjeri javljati, a da se počelo sve više gubiti isticanje, da su Slaveni po svojoj prirodi skloni zajednici dobara, tek onda, kada se je u Germana pojavila nauka, da u svih primitivnih naroda postoji zajednica dobara, koja tek sa porastom kulture pomalo ustupa mjesto individualnoj vlasnosti.

Šafařik je dokazivao godine 1860.[1], da načelne razlike među staroslavenskim i staronjemačkim nasljednim pravom ne ima, i upravo radi toga izriče sumnju o istinitosti zelenogorskoga rukopisa.

Iste godine javlja se i *H. Jireček* s jednom raspravicom[2], u kojoj veli, da nas komparativno izučavanje starih zakona vodi do zaključka, da su prvobitne razlike među pravnim normama pojedinih naroda bile mnogo manje, nego li su danas. Najstarija vrsta društvenoga uređenja bilo je patrijarhalno uređenje. Patrijarhalnim načinom života žive mnogi narodi još i danas, tako napose mnogi azijski narodi kao Kinezi i kavkaski Armenci; ali i među Slavenima imade plemena, u kojih se sačuvalo patrijarhalno društveno uređenje, tako osobito u Srba i Hrvata. Patrijarhalno uređenje nije toliko prvobitno i prirodno, koliko je jednostavno i neuređeno. Uz patrijarhalno uređenje, gdje svaki rod čini za se posebnu cjelinu, ne ima individualne vlasnosti; ovdje zajednički uživaju svi članovi

[1] U raspravi: Vyměsky o dědičném právu v Čechách, — u sabranim njegovim spisima III. sv., str. 153. i d.

[2] Srovnalost starého práva slovanského se starým právem hellenským, římským a germanským u časopisu: Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury od god. 1860., str. 85—95.

Digitized by Google

roda svoju zajedničku imovinu, koja prelazi od jednoga na drugo pokoljenje, a da nijedno od njih ne ima prava raspolagati s tom imovinom.

U svom „slavenskom pravu“[3] odstupa *Jireček* od ovih misli u toliko, što ne smatra više društveno uređenje, kakovo postoji kod južnih Slavena, najstarijim, te veli, da ovakovo pravno stanje, kakovo danas postoji u južnih Slavena, nije u Germana nikada postojalo. No takovo uređenje, drži on, da je prvobitno postojalo u svih Slavena, a da se je danas sačuvalo još samo u južnih Slavena. Na ovaj odstup zavelo je Jirečeka starije slavenofilsko idealizovanje pojedinih karakteristika u ćudi i pravnim uredbama slavenskih naroda. To nam najbolje pokazuje okolnost, što on poput starijih pisaca ističe opet, da u Germana nije nikada žena bila ravnopravna s mužem, nego je uvijek bila podvrgnuta muževoj vlasti, uz zadružno pak uređenje, koje je prvobitno postojalo kod svih Slavena, vladala je sloboda i sveopća ravnopravnost. — Inače uči Jireček i u ovom djelu, da su i Slaveni samo jedna grana indoevropske narodne skupine, i da je radi toga staroslavensko pravo u mnogim dijelovima slično starim pravima ostalih indoevropskih naroda. Napose tumači on pojavu, što se je zajedinstveno uređenje u Slavena dulje uščuvalo nego u ostalih indoevropskih naroda, sa konzervativnošću slavenskih naroda, koji su sačuvali svoje stare uredbe, dok su ih ostali narodi zamijenili s novim uredbama; a pobija nazor, da su Slaveni preuzeli zakone od ostalih indoevropskih naroda, a osobito od Nijemaca.

Osim toga bilo je i slavenskih pisaca, koji nijesu potpuno vjerovali u Herderovu nauku o miroljubivosti i krotkosti slavenskih naroda. Bilo je pisaca, koji su dokazivali, da se ni stari Slaveni nijesu posve mirno naselili u današnje svoje postojbine, koji su dokazivali, da su i stari Slaveni bili ratoborni osvajači. Tako piše *Karamsin*[4], da su stari Slaveni bili hrabri i ratoborni, te priznaje, da je i u starih Slavena bilo vrlo zlih običaja i uredaba, tako napose ističe ropski odnošaj žene i djece prema glavaru porodice, ističe, da je mati u starih Slavena imala pravo umoriti novorođenu kćer, ističe, da su se i u njih prinosile bogovima ljudske žrtve i t. d. No uza sve to drži Karamzin, da je svaka porodica za sebe tvorila malu

[3] Slovanské právo v Čechách a na Moravě god. 1863—1872.
[4] Исторія государства россійскаго.

Digitized by Google

republiku. Karamzina su radi ovakovoga opisivanja starih Slavena Slavenofili oštro osuđivali, a osobiti Surowiecki.

Poput Karamzina ne drži ni *Venelin*, da su stari Slaveni već od prirode bili krotke i miroljubive ćudi. Venelin se pače ruga čitavoj nauci Herderovoj o krotkosti i miroljubivosti slavenskih naroda[5].

Među kasnijim piscima piše *M. S. Drinov*, da se Slaveni nijesu naselili u današnje postojbine na balkanskom poluotoku onako mirno, kako to prikazuju slavenofilski pisci, i da stari Slaveni nijesu bili onako miroljubive ćudi, kako se obično opisuje[6].

§ 26. Slavenofili su imali za svoju nauku o sklonosti slavenskih naroda zajedničkom životu najjači argumenat u dvije uredbe, koje još i danas postoje kod pojedinih slavenskih naroda, a koje nesumnjivo dokazuju, da narod, u koga one postoje, mora u dosta znatnoj mjeri biti sklon zajedničkom životu. U Rusa postoji naime zemljišna zajednica u korist općinara cijele općine, u kojoj se od vremena do vremena zajedničko zemljište prerazdjeljuje među pojedine općinare. U južnih pak Slavena postoji zajednica svih dobara u korist neke manje skupine osoba, koje imadu nad tim dobrima u glavnome jednaka prava i jednake dužnosti, a koje se obično nalaze u bliskom krvnom srodstvu.

Na općinsku zajednicu plodonosnih zemalja u Rusiji svratili su Slavenofili više pozornosti tek pošto je Nijemac *Haxthausen* s ovom uredbom[1], koja se je po njegovom mnijenju sačuvala iz prve dobe društvenog razvitka, upoznao zapadni svijet. Često se kaže, da je Haxthausen prvi pronašao ove općinske zemljišne zajednice u Rusiji, i da je tek Nijemac Haxthausen morao doći, da upozna Slavene s njihovim osobinama. Ima ih pače, koji vele, da je tim načinom Haxthausen postavio temelj slavenofilskoj nauci te da je upravo on sa svojim pronašašćem u neku ruku pokrenuo čitavu slavenofilsku nauku.

No Haxthausen niti je ove općinske imovinske zajednice prvi pronašao niti je s ovim pronašašćem zasnovao slavenofilsku nauku.

---

[5] U raspravi: О характерѣ народныхъ пѣсенъ у Славянъ задунайскихъ, 1835.

[6] Заселеніе балканскаго полуострова Славянами, 1873.

[1] Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands, 1. i 2. svez. god. 1847., a 3. svez. god. 1852.

Digitized by Google

Za općinske zemljišne zajednice u Rusa znali su Slaveni, a napose Rusi već mnogo prije, nego li ih je Haxthausen tobože pronašao[2]; a slavenofilska nauka o idealnom pravnom uređenju u Slavena mnogo je starija od Haxthausenova djela, u kom se spominju ove općinske zemljišne zajednice u Rusiji; Haxthausenu je pače ta nauka bila dobro poznata, te je i na njegovo opisavanje društvenoga uređenja u Rusiji u dosta znatnoj mjeri utjecala; to se vidi odatle, što se on sam pozivlje na Lelewela[3]. Da je pak ova nauka na njegov rad utjecala, vidi se odatle, što on mnogo toga vidi u Rusa u mnogo boljoj slici, nego li doista jest, i što poput ostalih Slavenofila običava idealizovati pojedine pravne uredbe u Rusa. Tako napose pronašao je Haxthausen, da su u Rusiji žene posve ravnopravne muževima, te pozivlje zapadne učenjake, da dođu ovamo proučavati ravnopravnost žena i muževa[4]; u istinu pak nije ova ravnopravnost nipošto tako provedena, kako Haxthausen prikazuje. Od Slavenofila je dalje naučio, da se zajednica plodonosnih zemalja, koja još danas postoji u Rusiji, ima smatrati dragocjenim ostatkom iz prastarih vremena. Haxthausen se također drži Herderove teorije, da je svaki veliki narod pozvan, da izvrši određenu zadaću. Romansko-germanska plemena stvorila su današnju kulturu; a sada je red na Slavenima, da i oni izvrše svoju zadaću[5].

Istina je samo to, da su Slavenofili, osobito ruski, prigrlili socijalističke i komunističke teorije, koje su u ono vrijeme preotele mah u zapadnoj Evropi, osobito u Francuza[6], i počeli tek pošto je izašlo na svijet Haxthausenovo djelo o Rusiji, u prvom redu isticati općinske zajednice plodonosnih zemalja u ruskih seljaka kao osobiti argumenat slavenske miroljubivosti. U tim općinskim zemljišnim zajednicama našli su *Hercen*, *Bakunin* i drugi njihovi istomišljenici

[2] Tako među ostalima veli *Reutz* (Verfassung und Rechtszustand der dalmatinischen Küsten-Städte und Inseln in Mittel-Alter, god. 1841., str. 203.), spominjući Strabonov navod o prerazdjeljivanju zemljišta kod starih Dalmatinaca, da je slično pravo prerazdjeljivanja (Recht des Wechsels und des Umtausches des Gesammtbesitzes) postojalo, a i sada postoji u Rusiji.

[3] Studien, III. sv., str. 29.

[4] Studien, I. sv., str. 56. i d.

[5] Studien, III. dio, V. glava.

[6] U toj su se naime dobi upravo pojavili glavni pokretači socijalizma i komunizma u Francuskoj kao: Saint-Simon, Bazard, Enfantin, Fourier, Considérant, Louis Blanc, Proudhon, Cabet i drugi.

Digitized by Google

ostvarene Fourierove sanjarije o falansterama[7]. U ruskom, dotično slavenskom seljačkom stališu našli su ovi zaneseni panslavisti onaj narod, koji je po Herderovoj teoriji pozvan, da ostvari ideju humaniteta sa svojim općinskim zemljišnim zajednicama. Potlačeni ruski i slavenski seljaci pozvani su, da donesu spas zapadnoj Evropi, koju tako teško tišti individualna vlasnost, — ti seljaci pozvani su, da ostvare u toj zapadnoj Evropi komunizam, koji kod njih već odavna postoji.

Ovi novi Slavenofili razlikuju se od starijih poglavito u tom, što su manje marili za same teorije o karakteristikama slavenskih naroda i za samu povijest tih naroda, već su mjesto toga više isticali pitanje o budućnosti i o zadaći slavenskih naroda. Ovi su noviji Slavenofili vrlo mnogo trpjeli od ruskoga apsolutizma, te su većinom bili iz Rusije izagnani. Radi toga je posve prirodno, da se ovi mladi panslavisti nijesu mogli ničemu nadati od ruske vlade, za koju nijesu mogli učiti, da je pozvana ostvariti kakove idealne ciljeve humaniteta. Radi toga su također ovi mladi panslavisti tako spremno pristali uz zapadnjačke socijalističke i komunističke teorije, te su svu nadu za sjajnu budućnost Rusije polagali u prosti seljački puk, u koga se je jedinog nepomućeno sačuvala Slavenima prirođena sklonost demokratičkom zajedničkom životu.

Kad se sve ovo uvaži, postaje razumljivo, zašto su Slavenofili tako okorjelo tvrdili, da je općinska zemljišna zajednica u Slavena u opće, a u Rusa napose od uvijek postojala; postaje također razumljivo, zašto su se oni, koji su posumnjali o tome, dali je doista ta općinska zajednica plodonosnih zemalja tako stara, kako se obično uči, držali u neku ruku za izdajice svete slavenske misli; postaje konačno razumljivo, zašto su i pisci, koji nijesu bili baš osvojeni slavenofilskim teorijama, naučali, da je općinska zemljišna zajednica, kakova danas postoji u Rusiji, od uvijek postojala, premda za to nijesu imali nikakvog valjanog dokaza u starim spomenicima, već su nasuprot u njima imali množinu dokaza, da je u starih Slavena, a napose u samih Rusa postojala strogo individualna vlasnost, a da je upravo nemoguće, da bi bila kod njih postojala kakova općinska imovinska zajednica.

Nasuprot strogo slavenofilskoj teoriji, da je upravo općina najstarija društvena sveza ne samo u Rusa, nego i u Slavena (общинная теорія), javlja se već dosta rano teorija t. zv. njemačke škole,

[7] To je u ostalom rekao već i Mickiewicz, isp. gore: § 23., bilj. 15.

Digitized by Google

da je najstarija društvena sveza u Rusa porodična sveza, da su Rusi kao i drugi Slaveni živjeli u manje opsežnim porodičnim zajednicama. Ovu t. zv. „родовую теорію“ zastupali su napose: *Evers*[8] i *Solovjev*[9].

Bjelajev opet uči[10], da su Rusi doista, dok su s ostalim Slavenima stvarali jedan samo narod, živjeli u porodičnim zajednicama, no da su se u Rusa odmah, čim su se odijelili od ostalih Slavena, razvile općinske zajednice, tako da te općinske zajednice nalazimo već u prvoj dobi ruske pravne povijesti.

Posebnu teoriju o prvobitnim društvenim svezama postavio je *T. I. Leontović*[11]. On uči, da je najstarija društvena sveza ne samo u Rusa, nego i u svih Slavena — zadruga, i da se zadruga javlja pod imenom вервь i u „Ruskoj Pravdi“ i u poljičkom statutu. No pod zadrugom ne razumijeva Leontović porodičnu zajednicu svih dobara, nego razumijeva neku općinsku zajednicu, koja obuhvata vrlo mnogo članova. Leontovićevu teoriju prihvaća također i *Blumenfeld*[12].

Pod konac 50-tih godina javi se *Čičerin*, koji odlučno pobija nauku, da su općinske zemljišne zajednice, kakove danas postoje u Rusiji, od uvijek postojale[13]. On dokazuje napose, da u vrijeme moskovske perijode nije još ni bilo ovakovih općinskih zajednica. Dalje dokazuje on, da su ove zajednice tek posljedak novoga sustava pobiranja poreza. Napose drži on, da je temelj ovim zajednicama postavio ukaz od god. 1592., kojim je Boris Godunov uveo glavarinu. Pošto se je tečajem vremena općinama nametnula duž-

[8] Das älteste Recht der Russen, god. 1826.

[9] Исторія отношеній между рускими князьями Рюрикова дома, god. 1847.; — Объ отношеніяхъ Новгорода къ великимъ князьямъ, god. 1845.

[10] Vidi gore § 24., bilj. 7.

[11] О значеніи верви сравнительно съ задругою югозападныхъ славянъ g. 1867., — Задружно-общинный характеръ политическаго быта древней Россіи, g. 1874., — a već prije toga: Русская правда и литовскій статутъ, — Крестьяне югозападной Россіи по литовскому праву XV. и XVI. ст., g. 1863., — Хорвато-далматское законодательство, g. 1868.

[12] О формахъ землевладѣнія въ древней Россіи, g. 1884.

[13] Napose u raspravama: Областныя учрежденія Россіи въ XVIII. в., god. 1856., — Опытъ по исторіи русскаго права, g. 1858., — Обзоръ историческаго развитія сельской общины въ Россіи (štampano u Русск. Вѣстн. g. 1858., sv. 3 i 4), — Еще о сельской общинѣ (štamp. u istom časopisu, sv. 12 i 13).

Digitized by Google

nost, da jamče, da općinari točno i potpuno namiruju sve svoje porezne dužnosti, — to su bile općine prisiljene brinuti se također o tom, da svi općinari mogu namirivati te svoje dužnosti, napose da svi općinari mogu plaćati propisanu glavarinu, koja je bila za sve jednaka. U tu svrhu morala je općina nastojati, da svi općinari u jednakoj mjeri budu snabdjeveni dobrima, koja bi mogla služiti podlogom privredi, a uslijed toga i vrelom, iz koga bi se mogla namirivati glavarina. Takova podloga dotično vrelo bila je za seljake, koji su se skoro isključivo bavili ratarstvom, samo zemljište. Općina je radi toga morala nastojati, da bude sve zemljište jednako porazdijeljeno među sve općinare. Najprije se to njezino nastojanje ograničivalo samo na ona zemljišta, koja su ostala prije neobrađena i koja su se barem donekle smatrala vlasnošću cijele općine. Kasnije se proširilo to nastojanje na sve nekretnine u području takove općine. Pošto se pak broj općinara od vremena do vremena mijenjao, te su pojedini općinari mogli putem nasljedstva ili drugim kojim načinom pribaviti si mnogo nekretnina, dočim su drugi morali posve osiromašiti, — to je doskora nastala nužda, da se ova zemljišta od vremena do vremena među općinare prerazdjeljuju.

Čičerinova teorija naišla je među samim Rusima na veoma žestoki otpor. Osobito su *Leškov*[14] i *Bjelajev*[15] počeli nasuprot Čičerinu dokazivati, da je općinska zemljišna zajednica prastara uredba u Rusa. Bjelajev i drugi stariji pisci drže još uvijek, da je općinska zemljišna zajednica specijalno ruska pravna uredba, i da je ona posljedak miroljubive ćudi ruskoga naroda; oni drže, da takovih zajednica u drugih naroda, osobito kod neslavenskih naroda nije nikada bilo.

Međutim u zapadnoj je Evropi preotela mah nauka, da su općinske zemljišne zajednice dotično zajednice svih dobara prvobitno postojale u svih naroda, a da one još i danas postoje u barbarskih, nekulturnih naroda. Za tu nauku doznali su i mnogi Rusi, no oni ipak nijesu napustili svojih teorija, da je općinska zemljišna zajednica prastara uredba ruska. Nasuprot tome oni su našli u toj nauci

[14] Napose u raspravama: Общинный бытъ древней Россіи, g. 1856., — Имущественныя и личныя права по указамъ Петра В. (štampano u Русск. Вѣстн. g. 1861., sv. 12).

[15] Napose u raspravama: Разборъ сочиненія В. Чичерина (štamp. u časopisu Русск. Бесѣда. g. 1856., sv. 1.), — Крестьяне въ Россіи (u istom časopisu g. 1860.).

Digitized by Google

najbolji dokaz, da su njihove teorije doista valjane. *Sokolovski* za dokaz, da je općinska zemljišna zajednica u Rusa od uvijek postojala, poziva se na analogiju sa germanskom „Mark-Genossenschaft“[16]. *Keussler* uviđa doduše, da ovakova općinska zemljišna zajednica, kakova danas postoji, nije mogla postojati u moskovskoj perijodi, no uza sve to uči, da je i u Rusa kao i u drugih naroda prvobitno postojala neka druga zajednica dobara[17].

Posljednjih tek godina XIX. vijeka počeli su pojedini pisci dokazivati na temelju isprava, napose na temelju različnih popisa, koji su se sastavljali u financijalne svrhe, da su se ovakove zajednice razvile u novijoj dobi. Tako dokazuje *Al. Efimenko* za sjevernu Rusiju, napose za arhangelsku guberniju[18]; *I. Lučicki* za Malu Rusiju, napose za poltavsku guberniju[19]; *Al. Čuprov* za Sibiriju[20]; neki *K. M. P—v* za Veliku Rusiju[21] i t. d. — Čuprov razlaže, kako ovakove općinske zemljišne zajednice u Sibiriji još i danas nastaju.

Mnogi od ovih pisaca[22] dokazuju, da se je općinska imovinska zajednica u Rusiji razvila iz porodičnih zajednica svih dobara, t. j. iz zadruga, kakove još i danas postoje u južnih Slavena, a kakove su prvobitno postojale u svih Slavena[23]. *Maks. Kovalevski* dokazuje, da su porodične imovinske zajednice prvobitno postojale u svih naroda, osobito i u Germana[24].

---

[16] Napose u raspravama: Очеркъ исторіи сельской общины на сѣверѣ Россіи, g. 1877., — Экономическій бытъ земледѣльческаго населенія Россіи и колонизація юговосточныхъ степей, g. 1878.

[17] Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland, 3. sv., god. 1876—1887.

[18] Крестьянское землевладѣніе на крайнемъ сѣверѣ, g. 1884

[19] Études sur la propriété communale dans la Petite-Russie (u Revue intern. de sociologie, god. 1895.) u njem. prijevodu pod natpisom: Zur Geschichte des Grundeigenthumsformen in Kleinrussland (u Schmollerovim Jahrbücher-ima, god. 1896., str. 15. i d.).

[20] Die Feldgemeinschaft, god. 1902.

[21] U „Ruskoj Misli“, god. 1896., 2. i 3. sv.

[22] Napose Efimenko i Lučicki.

[23] Isp. također *Simković:* Die Feldgemeinschaft in Russland, god. 1898. i njegove članke o agrarnim odnošajima u Rusiji u Conradovom Wörterbuch-u für Staatswissenschaften (2. izd.).

[24] Napose u djelu: Die ökonomische Entwickelung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform (2. sv., njem. prijevod od L. Motzkina).

Digitized by Google

§ 27. Drugi argumenat za sklonost slavenskih naroda zajedničkomu životu jesu porodične zajednice svih dobara u južnih Slavena, koje je *Vuk Stefanović Karadžić* prozvao zadrugama[1].

Kao što je sredovječni feudalni sustav u drugim zemljama silio seljake, koji su se neposredno bavili ratarstvom, da žive u povećim imovinskim (porodičnim) zajednicama, isto tako silio ih je na taj način života i u zemljama, u kojima su stanovali južni Slaveni[2]. Jer zemaljska gospoda i vojničke oblasti nijesu dozvoljavale, da njihovi podanici zemljišta, koja su im bila po smislu različnih zakonskih odredaba dana samo na uživanje, po svojoj volji cjepkaju u male komade. Uz ovakovo cjepkanje umanjila bi se gospodarstvena vrijednost tog zemljišta i oslabila gospodarstvena snaga pojedinih podanika dotično podaničkih kuća. Zemaljska su gospoda i

[1] U svom rječniku od godine 1818. pod riječju „zadruga". Sam narod nije poznavao tog naziva, dogod ga nijesu zakoni iz najnovije dobe upoznali s njime i s njegovim značenjem. *Bogišić* je ustanovio, da narod nije još ni godine 1874. poznavao taj naziv, premda je već prije godine 1874. taj naziv primljen u sve zakone, koji su se tom stvarju bavili. Samo iz rođevskoga i azbukovačkoga sreza u Srbiji i iz staro-pazovačkog kotara u Slavoniji dobio je Bogišić odgovor, da širu obitelj narod doista nazivlje zadrugom. Karakteristično je, da je taj naziv najprije usvojen u staropazovačkom kotaru, u kom žive ponajviše Slovaci, koje Bogišićev odgovarač (učitelj Fr. Tićak) u svojim odgovorima u prvom redu opisuje (isp.: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, str. 6. i d. i str. LI.). — U zakonima kraljevine (dotično kneževine) Srbije prvi put se naziv „zadruga" javlja u građanskom zakoniku od g. 1844., a naziv „zadružna kuća" u zakonu o ustrojstvu garnizovane vojske od 29. svibnja 1839. br. 598., zatim u zakonu o porezi od 10. veljače 1842. br. 142. U građanskoj Hrvatskoj javlja se naziv „zadruga" prviput u naredbi od 31. svibnja 1862., dočim se u naredbi od 7. travnja 1850. i u naredbi od 28. listopada 1851. taj naziv još ne upotrebljuje; u krajiškoj pak Hrvatskoj upotrebljuje se taj naziv u zakonu od 8. lipnja 1871., dočim se u krajiškom temeljnom zakonu od 7. svibnja 1850. govori o „kućnom savezu" i „kući".

[2] Isp. moje članke priopćene u „Mjesečniku pravničkoga društva": O uzrocima pojavi zadruga (Mjesečnik, god. 1903. str. 759. i d.), „Sprega" kao argumenat prvotne zajednice dobara kod starih Slavena (Mjesečnik, god. 1904., str. 188. i d. i „Glas prava, sudstva i administracije", Beograd, god. 1904., str. 561. i d.). Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji (Mjesečnik, god. 1904., str. 427. i d.), ocjenu Vlajinčeva djela o agrarno-pravnim odnošajima u sredovječnoj Srbiji (Mjesečnik, god. 1904., str. 634. i d.).

Digitized by Google

vojničke oblasti nastojale nadalje, da u svakoj podaničkoj kući bude u zajednici što više ljudi, samo da iz svake takove kuće bude neprestano po jedan ili više ukućana mogao vlastelinu rabotati, dotično obavljati vojnu službu[3]. — Radi toga nijesu zemaljska gospoda i vojničke oblasti, koje su imale nad svojim podanicima svu sudsku i svu upravnu vlast, dozvoljavale svojim podanicima, niti da povjerene im na uživanje nekretnine među sobom dijele, niti da s tim nekretninama svojevoljno raspolažu za života i za slučaj smrti. Podanici sami također nijesu, dok su ikako mogli u zajednici živjeti, tražili diobu zajedničke im imovine, jer su samo sjedinjenim silama mogli odgovarati mnogovrsnim i teškim dužnostima spram svoje zemaljske gospode. Osim toga ako su se članovi koje kućne zajednice međusobno svađali, znao ih je njihov zemaljski gospodar ili vojnička oblast tako oštro kazniti, da ih je minula svaka volja za svađu i za diobu; u najgorem slučaju imali su se takovi nemirnjaci iz kuće istjerati, u vojnoj krajini pridijeliti redovnoj vojsci[4]. Ako li je pak u kojoj kući bilo previše ukućana, tada su zemaljska gospoda i vojničke oblasti naprosto iz dotične kuće pojedine ukućane oduzimali te su ih pridjeljivali kojoj drugoj kući, u kojoj je bilo malo ukućana, ili su im osnivali posve nova selišta.

Tako su obični seljaci, koji su podjedno bili podanici zemaljskoj gospodi, bili prisiljeni živjeti u povećim kućnim zajednicama. U tim zajednicama nije bilo osobe, koja bi bila jedini gospodar cijele porodične imovine. Toga nije bilo već radi toga, jer u opće nijedan podanik nije mogao samovoljno raspolagati s imovinom, kojoj je bilo podlogom zemljište, koje su prema onovremenom shvaćanju podanici dobili od svoje zemaljske gospode samo na uživanje. No u tim zajednicama nije bilo ni osobe, koja bi mogla inače i bez povrede prava zemaljskog gospodara samovoljno gospodariti nad zajedničkom imovinom i nad ostalim kućnim članovima. Nije bilo takove osobe, jer je u istoj kući obično živjelo po više odraslih i oženjenih muškaraca, koji su glede zajedničke imovine, a napose glede povjerenih im nekretnina imali jednaka prava, a među kojima nije nitko imao takav ugled, da bi se njegovim odredbama

[3] Ta se svrha ovakovim kućnim zajednicama izrično ističe u § 55. krajiškog temeljnog zakona od 7. kolovoza 1807.

[4] Isp.: § 85. krajiškog temeljnog zakona od 7. kolovoza 1807.

Digitized by Google

svi drugi bezuvjetno morali pokoravati. U toj zajednici bio je samo upravitelj, koji je zajedničkom imovinom i kućnim članovima upravljao samo u sporazumku s drugim ukućanima, kojima je o svojoj upravi i račun polagao.

Dalje su bili ovi podanici prisiljeni, da sve, što im za njihov jednostavni način života treba, u vlastitoj kući produciraju; a uslijed toga bilo je potrebno, da u svakoj takovoj kući budu manje ili više zastupani svi obrti, u kojima se proizvodi roba, koju obični seljak treba. Na to su bili ovi podanici prisiljeni, jer je uslijed različnih regalnih i banalnih prava zemaljske gospode sva trgovina i sav promet morao prolaziti kroz ruke zemaljske gospode, a zemaljska su gospoda kod toga nastojala za sebe istisnuti što veću korist.

Tako se je s vremenom među podanicima zemaljske gospode i među krajišnicima, koji su bili podvrgnuti krajiškim dužnostima, razvila posebna vrsta kućnih zajednica, u kojoj su sanjari o prvobitnoj zlatnoj dobi barem donekle vidjeli ostvarene sanjarije o prirodnom pravnom stanju, u kom je svakomu sve pripadalo, a ipak nije nitko bio isključivi vlasnik jednog dijela zajedničkih dobara. Mjerodavni se faktori nijesu na te zajednice ni najmanje obazirali; ta one su postojale samo u seljačkog stališa, koji nije pripadao među državne i koji na stvaranje zakona nije ništa utjecao. Samo u krajiškoj Hrvatskoj, gdje seljak nije bio jednostavni kmet zemaljskog gospodara, već je bio vojnik i neposredni vazal Njegova Veličanstva cara, počele su se već u XVIII. vijeku javljati pojedine ustanove, kojima su se uređivali odnošaji u ovakovim kućnim zajednicama.

U statutima za varaždinsku krajinu od godine 1737. (Hildburgshausenovima) nalazimo prvi put ustanovu, u kojoj je već dosta jasno opisana sama pravna narav ovih kućnih zajednica. U njima je makar i neizravnim putem izrečeno, da se otac obitelji ne ima smatrati jedinim vlasnikom porodične imovine, nego je on samo upravitelj nad tom imovinom, koja inače pripada čitavoj zajednici (communio). Tu se ustanovljuje, da u slučaju smrti oca obitelji, koji je živio u zajednici sa sinovima, s braćom ili s drugim rođacima, imade na njegovo mjesto stupiti onaj između njegove djece, braće i rođaka, koji je za gospodarenje najsposobniji; drugi pak imadu s ovim novim ocem obitelji u zajednici živjeti i gospodariti. Ako se ova djeca, braća i rođaci ne bi mogli složiti, imade oblast

Digitized by Google

odlučiti, tko između njih imade preuzeti upravu nad zajedničkom imovinom[5].

Kasniji krajiški zakoni[6] sadržavaju doduše ustanove, u kojima se određuju uvjeti, uz koje se može dozvoliti i zabraniti dioba krajiških nekretnina; dalje sadržavaju ustanove, u kojima se određuje, da nasljednici, koji žive s ostaviteljem u zajednici, imadu prednost pred onima, koji žive izvan te zajednice; — no oni sve do krajiškoga temeljnog zakona od 7. kolovoza 1807. poznaju još uvijek pojedinu naravnu osobu kao jedinoga ovlaštenika na krajiško leno. Tek krajiški temeljni zakon od 7. kolovoza 1807. poznaje kućne zajednice kao posebne jurističke osobe, tek u tom zakonu određuje se, da samo ovakovim zajednicama pripada koristovna vlasnost nad krajiškim lenima[7]. Kad je naime prigodom reorganizacije Krajine godine 1803. došlo na red pitanje, tko se imade smatrati neposrednim lenskim ovlaštenikom, pak je državna vlast mislila ostaviti bez promjene načelo, da se takovim imade smatrati pojedina osoba — kuće gospodar, podigli su se protiv toga načela glasovi iz čitave Krajine. Počelo se dokazivati, da je ovo načelo ostalo neprovedeno u vrijeme starijih zakona, premda je bilo u krajiškim pravima od god. 1754. napose uzakonjeno. Počelo se dokazivati, da se u kućnim zajednicama smatraju svi članovi kao ravnopravni i da se ne može uzeti, da je jedan između njih gospodar svima ostalim[8]. — Državna je vlast odatle odmah izvodila, da se kućna zajednica osniva na narodnom običaju i da su krajiška prava od godine 1754. ostala neprovedena, jer se nijesu obazirala na narodne običaje; a nije se mislilo na to, da su ta

[5] Statuta, data ann. 1737., de rerum dominio, art. 8.: „Quodsi pater familias superstitibus liberis, fratribus, vel in communione secum constitutis agnatis e vita decesserit, tunc .... ipsorum ex numero in dominium utile succedat, qui eminentiori capacitate praeditus est, reliqui autem liberi, fratres et cognati cum succedente novo patre familias priori oeconomia et communione participent. Suborto autem desuper aliquo litigio, profectus cognoscat, quinam ipsorum ad administrationem oeconomicam maxime sit idoneus ...“ (isp. Vaníček: Specialgeschichte der Militärgrenze, I. sv., str. 447).

[6] Krajiška prava od godine 1754. i kantonski regulativ od 14. veljače 1787.

[7] §§ 1. i 55. krajiškog temeljnog zakona od 7. kolovoza 1807.

[8] Tako prikazuje ovu stvar provedbena naredba od 5. listopada 1807. br. 3482. (isp. Stopfer: Lehrbuch über die Grundgesetze der karlstädter, warasdiner, banal-, slavonischen und banatischen Militär-Gränze, str. 130. i d.)

Digitized by Google

krajiška prava sama u sebi protivurječna. Nije vlast mislila na to, da ta prava s jedne strane sile posve ravnopravne elemente, da žive u istoj gospodarstvenoj zajednici, a da s druge strane ipak hoće, da se cijela ta gospodarstvena zajednica gubi u osobnosti fizičke osobe, koja bi imala u ime cijele zajednice zajedničkom imovinom samo upravljati.

Slavenofili, kojima je zadruga služila kao najbolji argumenat za prirođenu Slavenima miroljubivost, jednostavno nijesu vidjeli, da su stariji krajiški statuti zabranjivali skoro svaku diobu krajiških zemalja i krajiških kuća. Mjesto toga su oni isticali, da se i u provedbenoj naredbi krajiškom temeljnom zakonu od 7. kolovoza 1807. izriče, da ti statuti nijesu zadrugu stvorili, nego su je u narodu našli kao prastari narodni običaj[9].

Inače Slavenofili kad govore o zadrugama, ne pozivaju se rado na zakonske ustanove. Oni se vole za dokaz svojih naroda o zadruzi pozivati na različne putopise i zemljopise i tako nastoje prikazati, kao da je zadruga čisto narodna uredba, koja se je u narodu sačuvala iz prastarih vremena, premda se zakoni na nju ne obaziru.

Nekoliko ovakovih putopisnih i zemljopisnih crtica, u kojima se opisuje zadruga, pojavilo se već u XVIII. vijeku. Najznatnija je ona, što je već g. 1783. doniješe redovnici *Piller* i *Mitterbacher* u svom putopisu kroz požešku županiju[10]. U tom se putopisu veli, da sinovi poslije smrti očeve povjerenih im nekretnina nikada ne dijele, nego da i dalje mirno žive i gospodare na zajedničkim nekretninama pod upravom jednog starješine (senior, „stareshina"). Starješinu biraju ukućani većinom glasova. Njemu se imadu drugi ukućani pokoravati; a on opet imade voditi upravu nad cijelom imovinom, dalje ima on određivati, što ima koji od ukućana raditi; on se ima također brinuti, da se ispune sve dužnosti prema zemaljskom gospodaru, i da svi ukućani imadu dovoljno hrane i odijela; kod važnijih posala imade se posavjetovati sa drugim ukućanima (familiares, subiecti). Starješina ima također u kući držati red, lijene opominjati, a neposlušne kažnjivati.

Ovaj opis zadružnog života preuzeo je *Engel* u svoju povijesti Dalmacije, Hrvatske i Slavonije[11]. Engelov opis običaja u t. zv. Iliraca uvrstio je Dobrovski u svoj „Slavin".

[9] Tako napose: Utješenović, die Hauskommunionen der Südslaven, str. 34.

[10] Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam, str. 119. i d.

[11] Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien, str. 246. i d.

Digitized by Google

Zadrugu opisuju za tim: *Schwartner* u svojoj statistici kraljevine Ugarske[12], *Vuk Karadžić* u svom rječniku, *Csaplovics* u svom opisu Slavonije[13], *Hietzinger* u svojoj statistici vojne Krajine[14] i t. d.

Kad je dio vojne Krajine početkom XIX. vijeka došao pod francusku vlast, dao se car Napoleon I. obavijestiti o društvenim odnošajima u toj novoj pokrajini francuskoga carstva. Maršal *Marmont*, koji je znao, da Napoleon želi iz te pokrajine dobiti što veći kontigenat vojnika, preporučio je svomu vladaru, da ostavi sve onako, kako je bilo i prije francuskog zaposjednuća. On je naime uvidio, da je vojničko uređenje, koje je otprije postojalo, najbolje sredstvo, da se iz te pokrajine izvuče što više vojnika. Osobito je držao, da bi se u tu svrhu imale i nadalje kao i dosele podržavati kućne zajednice; a da bi opravdao taj svoj predlog, koji se očevidno kosio sa slobodoumnim načelima o osobnoj slobodi, kojima je bio proniknut mladi naraštaj u Francuskoj, dodaje odmah, da se taj sustav kućnih zajednica, koji je podjedno temelj čitavom vojnom ustrojstvu u ovoj pokrajini, osniva na starodavnim običajima. Utješenović s ponosom stavlja kao motto svomu djelu Marmontovu izjavu o hrvatskoj Krajini „ce pays — mal connu — était mal jugé", a propušta istaknuti, da je Marmont prozvao narod, koji živi u toj pokrajini, polubarbarskim („peuple à demi barbare"). Isto tako Utješenović ni jednom riječju ne spominje, da je i general *Andréossi* podnio svomu vladaru izvještaj o toj hrvatskoj Krajini. Ne spominje Utješenović, da se taj slobodoumni general tužio, da je vojna uprava u toj pokrajini do skrajnosti stezala slobodu pojedinaca, da ta uprava nije dopuštala, da si krajišnici prikupe privatnog blaga i bogatstva, napose da im nije dozvoljavala dati se na trgovinu ili na kakav obrt, od koga bi se mogli obogatiti. Vojnički su sudovi, veli Andréossi, ograničivali svaku individualističku težnju.

§ 28. Od polovice XIX. vijeka počela se sve više širiti nauka, da su zadruge praslavenska i sveslavenska uredba, i da se u tim zadrugama najbolje očituje Slavenima prirođena sklonost mirnome društvenome životu. Glavni zastupnik ove nauke među južnim

[12] Statistik des Königreichs Ungarn, god. 1811., II. sv., str. 307.
[13] Slavonien und zum Theil Croatien, god. 1819., I. sv., str. 105. i d., II. sv., str. 317. i d.
[14] Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums. II. Th., II. Abt., god. 1823., str. 134.

Digitized by Google

Slavenima bio je Ilirac *Utješenović*. Pod utjecajem teorija o blagoj miroljubivoj ćudi slavenskih naroda i o njihovoj prirođenoj sklonosti demokratičkom i komunističkom društvenom uređenju počele su se tražiti glavne značajke zadružnog života.

Posve je dakle prirodno, da je ta nauka pronašla kao glavne značajke zadruga njihovu mnogočlanost i njihovu starost. Pronašlo se, da se svaka zadruga sastoji iz više porodica. Dalje se pronašlo, da zadruge postoje onakove, kakove su bile 1. travnja 1848., dotično 7. svibnja 1850., već iz pradavnih vremena; pronašlo se, da se one (skoro) nikad ne dijele. Glavnim argumentom za starost zadruga bio je dakako falzifikat, poznat pod imenom „zelenogorski rukopis", iz koga se vidi, da su i stari Česi živjeli u zadrugama, te da se je i sama Vltava uzmutila, kad su se zavadila dva rođena brata, koji nijesu hotjeli, da žive u zadruzi, kako to nalažu sveti zakoni vječnih bogova!

No već u početku morali su oni, koji su se samo malo obazirali na statističke podatke, priznati, da zadruge nijesu uvijek tako mnogočlane, kako bi to slavenofilska nauka željela. Pa i najgorljivijim pristašama slavenofilske nauke činilo se malo čudnovato, zašto se broj članova u pojedinim zadrugama nije više povećao, ako one doista postoje već od tako davnih vremena.

Utješenović n. pr. i sam priznaje[1], da zadruge imadu popriječno po 10—12 članova, premda je na drugom mjestu na temelju statističkih podataka doduše malo pogrješno izračunao[2], da zadruge imadu popriječno po $7^1/_2$—10 članova. Utješenović priznaje također, da je doista čudnovato, da se popriječni broj članova u pojedinim zadrugama kroz toliko vijekova još nije podigao nad popriječnih 10—12 članova; — pak tumači ovu čudnovatu pojavu s navodom, da stari izumiru, djevojke se izudavaju, muška djeca polaze u činovnike, odvjetnike, svećenike, obrtnike, trgovce, vojnike; da odilaze drugomu vlastelinu ili seljaku, koji ne ima do-

[1] Die Hauskommunionem der Südslaven, str. 25.

[2] Ibid. str. 119.; račun je pogrješan za to, jer Utješenović jednostavno dijeli broj stanovnika sa brojem kuća, a ne pazi na to, da je kuća sa manjim brojem članova moralo biti dvaput toliko, koliko kuća s većim brojem članova, i da prema tome ne bi pojedine zadruge mogle popriječno imati $7^1/_2$—10 članova, kako on tvrdi, nego $3^3/_4$—$5^1/_2$ članova, kako se to vidi i iz tablice, koju on donosi o broju članova u pojedinim zadrugama iz 14 sela (str. 121).

Digitized by Google

voljno radnih sila, i koji ih radosno u kuću prima[3]. Utješenović drži, da je time sve razjasnio, a zaboravlja, da je imao protumačiti, kako je to, da seljaci nijesu uz takove prijelaze prenapunili sa svojom muškom djecom sve ostale stališe, koji se također moraju množiti; dalje zaboravlja, da je imao također protumačiti, zašto djevojke, kada se izudavaju, a muška djeca, kad prelaze u druge stališe, napuštaju sva svoja prava nad zadružnom imovinom u korist drugih zadrugara. U drugim zemljama ovakovi članovi porodičnih zajednica traže svoj dio iz zajedničke imovine i pošto su istupili iz zajedničke sveze. Hrvatska i Slavonija bile su doduše početkom XIX. vijeka dosta slabo napučene; ali uzrok tome nijesu prijelazi iz jednog stališa u drugi, a nijesu ni udaje doraslih djevojaka, jer su se opet druge u kuću udavale. Uzrok toj slaboj napučenosti jesu turske provale, kuge, glad, seljačke bune i druge različne nevolje, koje su od vremena do vremena čitave krajeve opustošile. Ali Utješenović ne smije ni spominjati ovih pravih uzroka, jer oni podjedno jasno dokazuju, da je upravo nemoguće, da bi se zadruge nepromijenjene sačuvale od najstarijih vremena pak sve do 1. travnja 1848. dotično 7. svibnja 1850., kako se to vrlo često uzima.

Tek u novije vrijeme počelo se uviđati, da zadruga ne mora obuhvatati baš mnogo članova, napose da se ona ne mora sastojati iz više porodica. Tako prema zakonu od 9. svibnja 1889. može se zadruga sastojati samo iz jedne porodice, pače i samo iz jednog čovjeka, a tom čovjeku dotično glavi takove porodice na volju je stavljeno, hoće li tražiti razlaz zadruge i upis zadružnih nekretnina na se kao na samovlasnika[4]. Po zakonu od 30. travnja 1902. ne može se dozvoliti razlaz zadruge ni glavi jedine zadružne porodice, ako na taj razlaz ne privole sinovi, koji su navršili 18. godinu; osim toga ne može se dozvoliti razlaz zadruge ni jedinom u kući ostalom zadrugaru, ako nije u istoj kući također i rođen[5].

No ne samo zakonodavstvo, nego i sama nauka o zadrugama počinje po malo napuštati misao, da su najbitnija obilježja zadruga njihova mnogočlanost i njihova starost. Ima pisaca, koji ističu kao glavno obilježje zadruga ograničenost oca obitelji dotično kućnog

[3] Ibid. str. 25.

[4] § 55. zakona od 9. svibnja 1889. i § 1. provedbene naredbe od 16. prosinca 1889. br. 23.403.

[5] § 5. zakona od 30. travnja 1902.

Digitized by Google

gospodara (glavara zadruge) u raspolaganju s porodičnom (zadružnom) imovinom[6].

Osim toga već su i stariji pisci isticali svezu, u kojoj stoji zadružni sustav sa drugim uredbama, koje su se razvile tek koncem srednjega vijeka i početkom novoga vijeka; napose isticali su svezu zadružnog života s odnošajem, u kom su se nalazili seljaci prema zemaljskoj gospodi dotično prema vojničkim oblastima u vojnoj Krajini.

Sam Utješenović veli[7] doduše, da je očevidno, da zadružni sustav nije posljedak utjecanja sa strane države, no malo dalje veli, da je politički kako feudalni tako i vojnički sustav upotrebio ovaj običaj (zadruga) u državne feudalne i vojničke svrhe; tako, veli on, upotrebljen je taj običaj u građanskoj Hrvatskoj, da se njime omogući što obilnije rabotanje vlasteli, a u krajiškoj Hrvatskoj, gdje je čitav vojnički sustav osnovat na zadruzi, upotrebljen je taj običaj, da se s pomoću zadruga izvuče što veći broj vojnika. Dalje priznaje Utješenović[8], da su u građanskom području vlastela, a u krajini vojničke oblasti priječile, a često i posve zabranjivale diobe zadruga.

No i prije Utješenovića priznavalo se, da je narod do ukinuća podaničkih veza bio upravo prisiljen, da živi u zadrugama. Tako veli za vojnu Krajinu već *Hietzinger*[9], da su krajišnici bili prisiljeni živjeti u velikim obiteljima, jer inače ne bi bili mogli odgovarati dužnosti, da svaka kuća ima dati i uzdržavati po jednoga vojnika. — Na pitanje „ne bi li probitačno bilo, da se izposluje zakonska naredba, kojom bi se ukinuo patriarhalni život i preneo imetak na pojedine osobe, koje bi ostale domare izplatile", koje je postavio upravni odbor gospodarskoga društva god. 1850. na svoje članove, odgovara jedan od tih članova (Gj. Kiseljak), da je „patriarhalni život ukinut, odkako je tlaka prestala, odkako je poljodělcu vlastovitost njegove zemlje dopitana, da on sa svojim vlada i svoje uživa, kako mu je drago". — Stariji već pisci ističu, da su se vlastela odlučno protivila diobama, jer su držala, da će

[6] Tako i sam *Kadlec* u svom članku „Rodinný nedíl ve světle dat srovnavacích dějin právních" štampanom u časopisu Matice moravske od god. 1901. str. 217. i d. i 333. i d, osobito str. 341. i d.

[7] Die Hauskommunionen der Südslaven str. 26.

[8] Ibid. str. 27.

[9] Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums II. Th. II. Abt. (god. 1823.) str. 134.

Digitized by Google

im uslijed diobe kmetovi oslabiti[10]; nadalje ističu, da je ošasno pravo vlastele nad imovinom kmetova sililo ih, da žive u kućnim zajednicama, samo da tim načinom osujete vlastelinovo ošasno pravo; ističu također, da je veća porodica mogla i više radnika slati na tlaku, i tako je mogla zadovoljavati dužnostima prema vlastelinu, a ipak nije ni njezino gospodarstvo stradalo; ističu konačno, da se vidi, kako je zadruga neprirodna uredba, iz one antipatije, koju pokazuje narod prema toj uredbi, kad je, čim su bile dokinute podaničke stege, po svim stranama navalio dijeliti se[11].

Od kasnijih pisaca veli napose *Cuculić*[12], da je „zadruga, kao skup više obitelji pod jednim kućegospodarom na urbarskih nekadanjih selištih, bila socijalno i politički nuždna uredba tako, da bi ju nekadanja vlastela bila morala uvesti, da je nisu našla, što su u istinu često i činila; dokazom su tomu mnogi agregacionalni listovi, kojimi se zadruge, imajuće malen broj muških članova, umnažaju novo pridruženimi radnimi silami; istu svrhu je imalo podjeljivanje opušćelih selišta dvim ili više novo naseljenim obiteljima".

Prema tim navodima čini se, da su već i stariji pisci uviđali, da zadruga niti je ostatak iz pradavnih vremena, niti je prirodni posljedak miroljubive ćudi slavenskih naroda i njihove sklonosti demokratskom i komunističkom načinu životu. Napose čini se, da su uviđali, da je mnogočlanost zadruga kod južnih Slavena, kao i mnogočlanost sličnih porodičnih zajednica u Francuskoj[13] i u drugim zemljama samo plod odnošaja, u koji su pod konac srednjega vijeka i početkom novoga došli seljaci prema zemaljskoj gospodi, a ova opet prema vladaru. No toga nijesu ti stariji pisci skoro nikada htjeli jasno priznati; a ako su neki od njih, ne poznavajući slavenofilsku nauku, to i priznavali, bio je njihov glas

[10] U članku „o patriarkalnom životu" priopćenom u jugoslavenskim novinama od god. 1850. br. 165.

[11] U članku „Das patriarchalische Leben in Kroatien und Slavonien" priopćenom u „Agramer Zeitung"-u od god. 1852. br. 275.

[12] „Studia o zadružnom zakonu" u Mjesečniku pravničkoga društva u Zagrebu od god. 1884., str. 161. S druge ipak strane tvrdi Cuculić, da „komparativna istraživanja dokazuju, da je kolektivni posjed uredba prastara i obćenite valjanosti, i to kao naravni prelaz iz prvobitnog gospodarstva, dok su se narodi još zanimali lovom i pastirstvom". (Mjesečnik, god. 1884., str. 302.)

[13] Isp.: u *Laveleye*-evom djelu „de la propriété et de ses formes primitives" poglavlje o sredovječnim kućnim zajednicama u Francuskoj.

Digitized by Google

ušutkan autoritetom slavenofilske nauke i tako jasnim dokazima, kao što je „zelenogorski rukopis“[14]!

Tek u novije vrijeme pojavili su se pisci, koji sve otvorenije počinju učiti, da zadruga nije praslavenska i sveslavenska pravna uredba, da ona ne postoji od uvijek u južnih Slavena, da je ona nastala uslijed vanjskih utjecaja, a ne iz samoga genija primitivnih naroda u opće, a slavenskih napose.

Vanjski povod ovim nazorima dao je *Zachariae von Lingenthal*, koji uči, da se je u bizantinskom carstvu razvio iz staroga rimskoga poreza po glavama (κεφαλιτίων) novi porez po kućama (καπνικόν)[15]. *Novaković* piše, da je porez po kućama prešao pod imenom „dimina ili dimnica“ i u staru srpsku državu[16]. Radi toga poreza, uči Novaković, ostajalo je po više porodica u jednoj kući, a ako ih je i „onda jaka težnja ka deobi“ silila, da se dijele, krili su takovu diobu „samo pred vlašću i pred gospodarem, da bi se zaklonili od rabota i ostalih tereta“[17]. Osim toga tvrdi Novaković, da su onodobne zadruge ovisile i o tadanjim ekonomskim prilikama[18], a „da su finansijski interesi vrhovnih društvenih slojeva radije gledali kuće u što većem broju, i ako ni njihovu interesu nije godilo, da su im kuće slabe i sa svim inokosne, jer inokoština ne može steći ni sebi ni njima“[19]. Novaković dokazuje, da u prvo vrijeme nije bilo u Srbiji jakih, t. j. mnogočlanih zadruga[20]. Novaković priznaje, da se na sve strane u starim pismima „spominju pojedina imanja, vinogradi vodenice, livade, stupovi kao odeljena privatna svojina“, priznaje, da se iz ovih pisama vidi, da su „misli o privatnoj svojini toliko razvijene i razgranate u smislu rimskih načela o ličnoj svojini, da se uz njih ne može ni pomisliti na primitivnije pojmove o seoskoj imovnoj zajednici“[21]. No s druge strane Novaković piše, „da stara državna i vlasteosko-imovinska sistema nije bila povoljna zadruzi, i da je često otvoreno radila

[14] Tako pobija napose Utješenović navode članka spomenutog gore u bilješki 12.; isp.: „Hauskommunionen der Südslaven str. 36 i d.

[15] Zur Kenntnis des römischen Steuerwesens in der Kaiserzeit; u Mémoires de l'academie impériale des sciences, St. Petersbourg, 1863.

[16] Selo iz dela „narod i zemlja u staroj srpskoj državi“, priopćeno u glasu srpske kraljevske akademije sv. XXIV., str. 214.

[17] Ibid. str. 225., premda na str. 213. veli, da „razvitak lične samostalnosti nije mogao smetati zadruzi, jer se ista (lična samostalnost) u ono vreme nije osećala“.

[18] Ibid. str. 213, — [19] Ibid. str. 224, — [20] Ibid. str. 231 i d., — [21] Ibid. str. 188.

Digitized by Google

protiv zadruge“[22], a iz toga izvodi, da je „osnovica zadruge u narodnome životu i u narodnoj naravi bila jača, i da je tom snagom zadruga izbijala, gde je god mogla“[23]. Dalje piše on, da je „starije vreme više marilo za zadružni život“, i da je „u prvoj polovici XIV. veka doista bilo zadružnog života jačeg nego što je danas“[24].

Mnogo odrešitije od Novakovića piše Čeh *Peisker*[25], da je zadruga posljedak posebnoga sustava pobiranja poreza i drugih tereta. Peisker dapače dokazuje, da su se u Srbiji pod silu i proti naravi primitivnoga čovjeka stvarale zadruge tako, da su se po dva oženjena muškarca grupirala i spajala u jednu zajednicu kao jedna poreska glava. Da se sastave ovakove poreske glave, često se odjeljivao i sin od oca, često su se rastavljale i osobe, koje bi inače zajedno živjele, — s druge su se opet strane inokosni ljudi, bili oni u rodu ili ne bili, sastavljali u jednu poresku glavu. Peisker dokazuje to sa nekim propisima iz starih hrisovulja. U tom pravcu također nastavlja on i ispravlja Novakovićevo dokazivanje, da u staroj srpskoj državi nije bilo mnogočlanih zadruga. — Kasnije, uči Peisker, razvile su se tek iz ovih dvočlanih porodica mnogočlane zadruge.

Nauka o zadrugama zadovoljavala se sve do najnovije dobe s golim tvrdnjama, da zadruge potječu iz najstarijih vremena, a u najboljem slučaju pozivala se za dokaz ove tvrdnje na općenite navode slavenofilske nauke i na zelenogorski rukopis. Tek u najnovije vrijeme počeli su pojedini pisci dokazivati, da je zadruga postojala već i kod starih Slavena. *F. Rački* dokazuje to za Hrvatsku na temelju starih isprava (većinom darovnica) iz dobe prije XII. vijeka[26]. Prividno dokazuje *Ai l. Jovanović*, da je zadruga postojala kod Srba već i u najstarijoj dobi[27]. Nasuprot ostalim piscima dokazuje *Mato Radosavljević* na temelju zakona cara Du-

[22] Ibid. str. 247, — [23] Ibid. str. 247 i d., — [24] Ibid. str. 234.

[25] U raspravi pod naslovom: „Slovo o zadruze“, priopćenoj u narodopisnom sborniku českoslovanskom, god. 1899. str. 38—110., a prerađenoj i popunjenoj na njemačkom jeziku pod naslovom „Die serbische Zadruga“ u Zeitschrift-u für Social- und Wirtschaftsgeschichte god. 1900. str. 211—326.

[26] U djelu „Nutarnjost Hrvatske prije XII. stoljeća, V. dio: imovni i gospodarstveni odnošaji“ (Rad jugoslavenske akademije knj. 105. str. 202—238).

[27] Istorijski razvitak srpske zadruge, 1. izd. od god. 1886., 2. izd. (nadopunjeno) od god. 1896.

Digitized by Google

šana i na temelju poljičkog statuta, da se je srpska zadruga razvila iz vervi, a ova opet iz plemena[28]. Radosavljevićevo dokazivanje usvaja i *Ž. Bertić*[29].

U novije doba počelo se i izvan Hrvatske i Srbije dokazivati, da zadruga potječe iz najstarijih vremena. Naročito dokazuju to *Kadlec*[30] i *Balzer*[31], a uz njih pristaje i *Smirnov*[32].

§ 29. Za zadruge u južnih Slavena doznali su i zapadni neslavenski pisci. O njima su se širile, a još se i danas šire različne čarobne priče. Zadruge se u tim pričama prikazuju kao uzor primitivnosti društvenoga uređenja, kao uzor prvobitnoga komunizma. Često se prikazuje u tim pričama, da su južni Slaveni sastavljeni iz samih velikih zadruga, a da drugih ni državno-pravnih ni privatno-pravnih uredaba ne poznaju. Ovakove priče primaju u svoje knjige i najglasovitiji učenjaci, a zatim služe one kao najjači argumenat, da u primitivnih naroda postoji zajednička vlasnost, i da se je individualna vlasnost razvila tek iz zajedničke. Često se zapadni učenjaci, kada osjećaju slabost svih ostalih argumenata za prvobitnost zajedničke vlasnosti, pozivlju na jugoslavenske zadruge. Često pozivaju ovi učenjaci svoje protivnike, koji dokazuju, da u ovoga ili onoga naroda ne postoji zajednička vlasnost, neka dokažu, da u južnih

[28] Evolucija srpske zadruge, god. 1886.

[29] O zadruzi, članak priopćen u djačkom časopisu „Novo doba", god. 1898.

[30] U raspravama: Rodinný nedíl čili zádruha v pravu slovanském, god. 1898.; k „Slovu o zádruze", god. 1900., kao ocjena Peiskerove rasprave pod tim naslovom; Rodinný nedíl ve světle dat srovnavacích dějin právních god. 1901., kao odgovor na Pekařevu raspravicu: k sporu o zádruhu staroslovanskou, priopćenu u češkom časopisu historičkom, ročnik VI.; ove tri rasprave izdao je Kadlec s nekim nadopunama kasnije na ruskom jeziku pod naslovom: Семейная община или задруга въ слав. правѣ (u Izvještajima S. Pb—skago slav. blagotv. obšč. 1902—1903.). Dalje dokazuje on, da se je zadruga sačuvala iz prastarih vremena, u raspravi „O kooperačních sdruženích v právu slovanském" priopćenoj u Sborníku věd právních a státních, god. 1903/04., sv. I., str. 64. i d. Kasnije priopćio je ovu istu raspravu na njemačkom i ruskom jeziku.

[31] U raspravi: o zadrudze słowiańskiej, uwagi i polemika, priopćenoj u „Kwartalniku" historičkom, god. 1899.

[32] U raspravi: Землевладѣніе въ Хорватіи и Далмаціи въ X—XI. вѣкахъ, štampanoj u „Žurnalu min. nar. prosv." sv. 235.; tu usvaja Smirnov skoro doslovce sve nazore i dokaze, koje iznosi Rački u raspravi spomenutoj gore u bilj. 26.

Digitized by Google

Slavena ne postoji zajednica, neka dokažu, da je ta zajednička vlasnost u tako primitivnoga naroda, kao što su južni Slaveni, nastala pod vanjskim utjecajem, a da ona ne postoji u njih od uvijek. Ovomu se pozivu protivnici obično ne odazivaju, i tako su jugoslavenske zadruge ostale još uvijek najjači argumenat za prvobitnost zajedničke vlasnosti!

O tim zadrugama čuo je nešto i glasoviti engleski etnolog *Lubbock*, te i on spominje ovu čudnovatu pojavu kao zametak pravnomu razvitku. On veli[1] naime, da po načelu najstarijih „slavonskih" zakona ne mora posjedovanje pojedinih porodica na vječna vremena ostati razdijeljeno, da još i danas u mnogim kotarima „Servije", Hrvatske i austrijske Slavonije obrađuju čitavo zemljište zajedno svi stanovnici sela, a prihod toga zemljišta dijeli se svake godine među njih.

Kämpfe uči[2], da je samo uz posve primitivni stupanj kulture moguć agrarni komunizam, kakav je do pred nekoliko godina postojao u jugoslavenskim pokrajinama, u Hrvatskoj, Bugarskoj i Srbiji pod formom „zadruge"; ova se zadruga, koja se karakterizuje kao neka forma zemljišne općine (Landgemeinde), u kojoj više porodica patrijarhalnim načinom zajedno živi, zajedno stanuje i jede, te zajednički obrađuje i gospodari nad nekim kompleksom zemljišta.

Buchenberger veli[3], da se strogo izražena kolektivistička organizacija javlja samo u jugoslavenskim zadrugama, t. j. zajednicama potomaka istoga praoca, koji stanuju u istoj kući ili na istom dvorištu, i koji zajednički rade i umnažaju proizvode seoskoga rada.

Yves Guyot, koji se inače već ponovno pokazao vrlo sklon južnim Slavenima, a napose Hrvatima, veli[4], da je Laveleye ustanovio, da sve više nestaje ruskoga „mira"; a tomu on sam nadodaje: „mi nalazimo mir jošte u Srbiji, u Hrvatskoj, u Slavoniji, u Bugarskoj, u Dalmaciji, u Hercegovini i Crnoj gori, ali kamo je doprla željeznica[5], ondje je nestalo mira". Prije toga opisao je

[1] Die Entstehung der Civilisation (njem. prijevod od Passowa iz engleskoga originala izdanog prviput god. 1870.) str. 385.

[2] Art. Socialismus u Görresovu (Bruderovu) „Staatswörterbuch-u".

[3] Agrarwesen und Agrarpolitik, I. sv. (god. 1892.) str. 226.

[4] La propriété, origine et évolution (god. 1895.) str. 81.

[5] Ovu priču o utjecaju željeznica na zadruge naučio je Guyot od Laveleye-a.

Digitized by Google

Guyot[6] „mir“ uz neke modifikacije u glavnom onako, kako se i inače opisuje općinska zemljišna zajednica sa periodičkim prerazdjeljivanjem u Rusiji, ova je naime zajednica kod zapadnih naroda poznata pod imenom „mir“. Napose veli on, da se nekretnine u ovom „miru“ periodički prerazdjeljuju, no s druge strane veli opet, da se u „miru“ zemlja zajednički obrađuje, a prihod dijeli prema broju radnika. Osim toga priča Guyot[7] o strašnoj vlasti starješine „mira“ (zadruge), koji je za vlade Ivana Groznoga mogao kazniti članove „mira“ smrću. Ovakove strašne priče o kaznenoj vlasti zadruge donosi osim Yves Guyot-a samo *M. Đ. Milićević*, koji priča[8], da se i „danas dešava, samo se otvoreno ne priznaje, da neka jaka zadruga onoga svoga zadrugara, koji se, tamo on, pronevaljali toliko, da mu nema popravke, sama sudi i osudi, da se smakne sa sveta!“ — „Takoga čoveka, veli on dalje, u jedan mah nestaje, i ne može da mu se nađe ni strva ni java: samo se raščuje, da ga je nestalo. Pri svem tom u tišini se zucka, i veruje, da su njega zadrugari osudili i — umorili!!“ Ne ima sumnje, da se i u Francuskoj ne samo zucka i veruje, nego da se je doista i događalo, a da se i danas događa, da su članovi koje porodice umorili ovoga ili onoga svoga sučlana, jer je po njihovom mnijenju bio nevaljao, napose da su roditelji umorili svoje dijete, a djeca opet svoga oca ili mater, no zato ipak nije nijednomu Francuzu došlo na pamet, da pripisuje porodici kaznenu vlast nad svojim članovima sve do smrtne kazne. Ali tko traži, naći će i u jajetu dlaku.

Najviše je doznao zapadni svijet o jugoslavenskim zadrugama iz *Laveleye*-eva epohalnog djela „de la propriété et de ses formes primitives“[9]; u tom je djelu, kako to zapadnjaci, koji o jugoslavenskim zadrugama ništa ne znadu, općenito priznavaju[10], najbolje uspjelo poglavlje o kućnim zajednicama u južnih Slavena. Laveleye je tek gojeći prema južnim Slavenima najiskrenija čuvstva simpatije, upoznao čitavi kulturni svijet s ovim tobože tako ekla-

[6] La propriété, str. 80.
[7] Ibid. str. 81.
[8] Zadružna kuća na selu (god. 1898.) str. 24. i d.
[9] Štampano prvi put u „Revue des deux mondes“ godine 1874.
[10] Isp.: *Gothein*-ovu ocjenu Bücherova prijevoda ovoga djela u Holtzendorffovim „Jahrbücher“-ima od god. 1880., str. 279.; *Fustel de Coulanges*-ovu raspravu: Le problème des origines de la propriété foncière, u „Revue des questions historiques“ od god. 1889., str. 421.

Digitized by Google

tantnim primjerom prvobitnoga komunizma. — Laveleye hotio je naime dokazati, da (individualna) vlasnost nije nešto, „quod ab omnibus, quod semper, quod ubique", priznaje se naprotiv, da je ona izum najnovije dobe; u tu je svrhu on pokupio argumente iz sviju strana svijeta. iz prošlosti i sadašnjosti. Među najbolje argumente ove vrste spada jugoslavenska zadruga, u kojoj Laveleye pun iskrenoga zanosa, vidi oživotvoreno ono društveno uređenje, koje su već odavna socijalistički sanjari prenosili u davnu prošlost i u daleke nepoznate krajeve. Laveleye bio je godine 1867. na samom licu mjesta, da prouči taj ostatak iz pradavne dobe, tu jugoslavensku zadrugu. Uza sve to poglavlje o kućnim zajednicama u južnih Slavena nije ništa drugo do kratki izvadak iz Utješenovićeva djela o kućnim zajednicama u južnih Slavena. Novih misli ne ima ni za lijek u tom poglavlju. Laveleye naprosto usvaja Utješenovićeve nazore i dokaze (napose zelenogorski rukopis), a ne pita, dali su ti nazori i dokazi osnovani, dali su valjani. Laveleye poput Utješenovića idealizira društveno uređenje u južnih Slavena, on n. pr. tvrdi, da se rad u ovim zadrugama javlja kao posebna zabava i svečanost. Ali Laveleye je sa svojim idealiziranjem ovakovog stanja došao u zapadnu Evropu barem za 50 godina prekasno; da je on sa svojim djelom došao 50 godina prije, izazvao bi sa poglavljem o zadruzi u južnih Slavena u cijelom zapadnom svijetu oduševljenje za te južne Slavene. Ali god. 1874. nestalo je u zapadnoj Evropi, napose u Nijemaca nauke, da je zajednica dobara najsavršenije društveno uređenje; god. 1874. prestali su bili zapadni učenjaci oduševljavati se za prvobitnu, prirodnu zajednicu dobara; mjesto toga počela je sve više prevlađivati nauka, da zajednica dobara postoji samo u naroda na najnižem stupnju društvenoga razvitka, nauka, da je zajednica dobara nesumnjiv znak kulturne inferiornosti, koju su Nijemci (Germani) jur odavna svladali. Tim je načinom Laveleye južnim Slavenima učinio vrlo lošu uslugu.

Iz Laveleye-eva djela (dotično iz Bücherova prijevoda) upoznao je zapadni romanski i germanski svijet jugoslavensku zadrugu, te je ona doskora postala najsjajnijim i najjačim argumentom za prvobitnu zajednicu, koja se još i danas javlja kod kulturno inferiornih i manje vrijednih naroda. Radi toga se također i veli, da je Laveleye-u najbolje uspjelo poglavlje o kućnim zajednicama u južnih Slavena. Drugi narodi, videći, kojim plodom rađa dokazivanje, da u njih postoji prvobitna zajednica dobara, dotično dokazi-

Digitized by Google

vanje, da se je ono, što kod njih postoji, sačuvalo još iz najstarijih vremena, nastojali su pobiti takovo dokazivanje, a plod toga njihova nastojanja bio je, te je misao, da kod njih još uvijek postoji prvobitna zajednica, ako ništa drugo, barem u velikoj mjeri uskolebana. Tako su napose postupali Rusi, a tako se je nastojalo i glede drugih naroda, u kojih postoji neka zajednička vlasnost, dokazati, da ta zajednička vlasnost ne postoji u njih od uvijek. Južni Slaveni međutim ne samo ne nastoje dokazati, da kod njih ne ima zajednice dobara, dotično da zadruga ne postoji od uvijek, nego nasuprot tome dokazuju, da su zadruge mnogočlane, da su one čitave komunistički uređene općine[11], nadalje da su zadruge postojale kod južnih Slavena već u prvoj dobi i t. d.[12] Tako je jugoslavenska zadruga ostala najeklatantnijim primjerom prvobitne zajednice, pa je i izazvala najnoviju fazu nauke o razvitku vlasnosti, t. j. nauku, da se je individualna vlasnost razvila iz zadružne vlasnosti, da su zadruge prvobitno postojale u svih naroda i da one još i danas postoje u svih primitivnih i divljih naroda, dotično u naroda, koji su zaostali na prvom stupnju kulturnog i pravnog razvitka.

§ 30. Pošto su Slavenofili stvorili nauku, da su slavenski narodi već po svojoj prirodi skloni demokratičkom i komunističkom društvenom uređenju, počela se u zapadnoj Evropi razvijati nova nauka glede te prirodne sklonosti demokratičkom i komunističkom društvenom uređenju, t. j. počela se razvijati nova nauka o razvitku vlasnosti. Ova nova nauka prestala se je zadovoljavati s pukim pričama o zlatnoj prvoj dobi društvenoga uređenja, kakovo još i danas postoji kod prirodnih naroda, koji žive po božanskim zakonima, i koji još nijesu pokvareni ljudskim samovoljno stvorenim zakonima. Mjesto toga počela je ona dokazivati, da je u današnjih kulturnih naroda doista prvobitno postojala zajednica svih dobara, nadalje, da ovakova zajednica još i danas postoji u svih primitivnih naroda.

Međutim pojavila se također teorija o neprestanom usavršivanju ovoga svijeta. Novija nauka o razvitku vlasnosti, koja se počela razvijati u zapadnih naroda, a napose u Nijemaca, kojima je već

[11] Naročito: *Al. Jovanović* u svom djelu: Istorijski razvitak srpske zadruge.

[12] Naročito: *Fr. Rački* u svom djelu: Nutarnjost Hrvatske prije XII. stoljeća: V. dio: imovni i gospodarstveni odnošaji.

Digitized by Google

dozlogrdilo uzvisivanje slavenskih naroda i njihove sklonosti za zajednički život, prihvatila je s najvećim veseljem teoriju o neprestanom usavršivanju ovoga svijeta. Doskora počela je ona učiti, da se zajednička vlasnost nalazi samo u kulturno inferiornih i manje vrijednih naroda, a da su današnji kulturni narodi već odavna prevalili periodu zajedničke vlasnosti. Tim načinom došla je novija nauka o razvitku vlasnosti upravo u opreku sa starijom naukom, koja je prvobitnu zajednicu idealizirala kao prirodnu uredbu, na koju još nije utjecala ljudska sebičnost sa svojim državnim zakonima.

Pošto je novija nauka promijenila nazore o vrijednosti prvobitne zajednice dobara, ne će ona više ništa da čuje o starijoj nauci. Ona ne priznaje nikakove sveze sa starijom naukom, već uči, da se počela razvijati tek u najnovijoj dobi, a da u prijašnjim vremenima, dok se još nije znalo za zakon o neprestanom usavršivanju ovoga svijeta, nije u opće bilo takove nauke[1]. Uza sve to novija se nauka vrlo rado pozivlje na navode pristaša starije nauke, no kod toga se drži, kao da i ne zna, da su i ti stariji pisci s drugih razloga tvrdili, da je zajednica dobara najstarija forma društvenog uređenja. Ne spominjući principijelno stanovište starije nauke služi se novija nauka navodima pojedinih starijih pisaca kao ponajboljim dokazom, da su i ovi stariji pisci znali za prvobitnu zajednicu dobara, i da su se često vlastitim osjetilima o njoj uvjerili, premda im nije bio poznat zakon o neprestanom usavršivanju.

Novijoj je ipak nauci upravo tako, kao i starijoj nauci, pretpostava prvobitne zajednice dobara nužna, da s njenom pomoći razjasni, kako je došla država dotično čitav narod do vlasti, da stvara zakone, a po njima i subjektivna prava svim svojim državljanima. No novija nauka pušta iz vida taj zajednički momenat sa starijom naukom. Ona pače oštro osuđuje školu naravnoga prava radi toga, jer je ova škola pretpostavljala neki društveni ugovor, kojim su naši praoci razriješili prirodnu zajednicu dobara i stvorili posebna subjektivna prava. Pa ipak novija nauka o diferencijaciji,

[1] Tako n. pr. *Meitzen* (Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen I. sv. str. 19. i d.) i *Rachfahl* (Zur Geschichte des Grundeigenthums u Conradovim „Jahrbücher für Nationalökonomie“, god. 1901., str. 3. i d.) smatraju prvim pristašom nauke o razvitku individualne vlasnosti iz zajedničke vlasnosti Danca *Oluffsena*.

Digitized by Google

koja biva u samom društvu, nije ništa drugo nego moderna forma stare nauke o društvenom ugovoru.

Novija nauka o razvitku vlasnosti počela se najprije razvijati u Njemačkoj, i to kao posebna nauka o razvitku vlasnosti u germanskih naroda. Pojedini njemački učenjaci počeli su proučavati društveno uređenje starih Germana, napose počeli su istraživati, kakovo je bilo agrarno stanje tih starih Germana, i pronašli su, da je u starih Germana u vrijeme Cesara i Tacita bilo po prilici onakovo agrarno stanje, kakovo još danas postoji —, kako je *W. Roscher*[2] rekao, u negermaniziranih, t. j. neciviliziranih Slavena (u Rusa, Hrvata, Srba i Bugara). Kasnije počelo se proučavati društveno uređenje ostalih starih naroda, napose starih Rimljana i Grka, — i opet se je pronašlo, da je i u starih Grka i Rimljana u početku postojalo po prilici onakovo društveno uređenje, kakovo danas postoji u nekih slavenskih naroda. Konačno počelo se proučavati društveno uređenje današnjih primitivnih i manje vrijednih naroda, tako u Irokeza, Araukanaca, Gvaranaca, Botokuda, prasjedilaca ognjene zemlje, prasjedilaca otoka Ceylona, Hotentota, Basuta, Kafra, Bušmanaca, Bečuanaca, Krua, australskih crnaca, Papuanaca, Maora, Negrita sa Luzona, prasjedilaca na Borneu, Sumatri, Novoj Kaledoniji i t. d. i t. d. Pak opet se pronašlo, da u svih tih naroda postoji zajednica dobara, da ovi narodi žive u posebnim klanovima, da u njih postoji po prilici onakovo agrarno uređenje, kakovo je u nekih slavenskih naroda.

§ 31. Učenjaci XVIII. vijeka, koji su se bavili germanskom pravnom poviješću, još ništa ne znadu o prvobitnoj zajednici dobara. *Justus Möser*[1] n. pr. osobito na temelju Tacitove izjave, da Germani „colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit“[2], uči, da su stari Germani živjeli jedan od drugoga posve odijeljeno, svaki s posebnom individualnom vlasnošću nad nekretninama. O kakovoj prvobitnoj zemljišnoj zajednici u starih Germana nije Möseru još ništa poznato. Isto tako ne zna još ništa o toj zemljišnoj zajednici ni pravni historik *Eichhorn*[3].

Tek *Hanssen* i *Maurer* pronašli su, da su u starih Germana prvobitno postojale općinske imovinske zajednice sa periodičkim

[2] Nationalökonomik des Ackerbaues (11. izd.), § 71.
[1] Osnabrückische Geschichte, god. 1768.; Patriotische Phantasien.
[2] Germania, cap. 16.
[3] Deutsche Staats- und Rechts-geschichte.

Digitized by Google

prerazdjeljivanjem, a *Fustel de Coulanges* i *Kovalevski* su opet pronašli, da su u starih Germana postojale zadruge.

Obično se označuje kao začetnik nauka o prvobitnoj zajednici dobara u starih Germana Danac *Oluffsen*[4]. On nije drukčije mogao razumjeti pravilnost i jednoličnost, kojom su pojedine rudine porazdijeljene među članove pojedinoga sela, nego tako, da je sve te rudine prvobitno moralo čitavo selo zajednički posjedovati i uživati. Kasnije davalo je takovo selo svakomu svomu članu po jedan komad u svakoj rudini na privremeno uživanje, ono je naime općinska zemljišta među svoje članove od vremena do vremena prerazdjeljivalo. Svako je pak selo imalo po više, obično tri rudine radi toga, jer je u ono vrijeme vladao običaj tropoljnoga gospodarstva[5], po kom se isto polje prve godine upotrebljava za ljetne usjeve, druge godine za zimske usjeve, a treće se godine pušta na ugar. Uslijed ovakovog gospodarstva bili su općinari prisiljeni i jošte nakon konačne razdiobe općinskoga zemljišta, da na istoj rudini vode uvijek svi jednako gospodarstvo, t. j. da svaki općinar svoj komad neke rudine upotrebljava uvijek za iste usjeve, za koje drugi općinari upotrebljuju ostale komade u toj rudini. Nadalje izvodio je Oluffsen iz kasnijega razdjeljenja šuma i pašnjaka među članovima istoga sela, da su te šume, a po gotovu pašnjake zajednički uživali svi članovi dotičnoga sela i onda, pošto su oranice već bile porazdijeljene među članove toga sela. A i oranice, piše on, ostale su u zajedničkom uživanju svih općinara u vrijeme od sjetve do žetve, a napose dok je zemljište ostalo neobrađeno — na ugari.

Premda se danas donekle smatra Oluffsen za začetnika nauke o agrarnom stanju u starih Germana, ipak se o njemu danas ne bi skoro ništa znalo, da se nije pod konac prve polovice XIX. vijeka u samoj Njemačkoj pojavila nauka, koja je počela dokazivati, da je posvuda u starih Germana prvobitno bila općinska zemljišna zajednica.

Prvi je tu nauku za sve Germane postavio *Hanssen*[6], koji je osnovao svoju nauku na nekoliko ulomaka iz Cesarova djela „de bello gallico“ i Tacitove „Germanije“, zatim na tobožnjim ostacima

[4] rođen god. 1764., a umro god. 1827.

[5] Dreifelder-Wirtschaft.

[6] Svoja glavna načela razložio je *Hanssen* u raspravi „Ansichten über das Agrarwesen der Vorzeit“, priopćenoj u Falkovu „Neues Staatsbürgerliches Gesetzbuch“, sv. III., od g. 1835. i sv. IV., od g. 1837.

Digitized by Google

prvobitne općinske zemljišne zajednice sa periodičkim prerazdjeljivanjem, sačuvanim pod imenom „Gehöferschaften“ u trierskom okružju, na Eifelu i Hunsrücku, a pod imenom „Haubergsgenossenschaften“ u južnoj Westfalskoj (Siegerland).

Jošte prije Hanssena došao je *Aug. Haxthausen* glede Westfalske skoro do istih zaključaka, do kojih je već prije njega došao Oluffsen glede Danske[7]. Ovako pripravljen pošao je Haxthausen u Rusiju i ovdje je našao općinsku zemljišnu zajednicu s periodičkim prerazdjeljivanjem u najbujnijem životu, pak je s ovom tako čudnovatom uredbom ruskoga seljaštva u svojim studijama o Rusiji upoznao sav prosvijetljeni zapadni svijet[8].

Glavnim stupom nauke o prvobitnoj općinskoj zemljišnoj zajednici postao je doskora *G. L. von Maurer*[9]. On je za pravo prvi postavio nauk, da su u starih Germana postojale općinske imovinske zajednice pod imenom „marka“ (Markgenossenschaft), premda se riječ „marka“ u vrelima ne upotrebljuje u tom značenju, nego obično, kako to već *Grimm* priznaje[10], u značenju: međa, zatim u značenju: kraj, teritorij. Osobito su se tim imenom označivale šume, kojima je bilo jedno selo odijeljeno od drugoga. — Maurer hoteći da dokaže prvobitnu zemljišnu zajednicu u starih Germana sabrao je sve moguće argumente iz pojedinih izvještaja starih grčkih i rimskih pisaca o tadanjem društvenom uređenju u Germana, zatim argumente iz svih zakona, pravnih knjiga i isprava starih Germana, konačno iz različnih tobožnjih ostataka i tragova prvobitne zajednice dobara, koji ostaci i tragovi su se sačuvali sve do najnovije dobe[11]. Od Maurera sabrani argumenti u opće su najobilnije skladište dokaznog materijala za prvobitnu zajednicu dobara u starih Germana; pak se i današnji pisci u mnogome služe, ako i ne izravno, a to barem neizravno dokaznim materijalom,

[7] Ueber die Agrarverfassung in den Fürstenthümern Paderborn und Corvey.

[8] Studien über Russland, god. 1847—1852.

[9] Takovim ga napose smatraju: *Fustel des Coulanges* (u raspravi „Le problème des origines de la propriété foncière“ priopćenoj u „Revue des questions historiques“ od god. 1889., str. 350. i d.) i *Samter* (u djelu „Eigenthum“).

[10] Rechtsalterthümer, god. 1828., str. 497.

[11] Najznatnija Maurerova djela jesu: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-verfassung“, god. 1854.; „Geschichte der Markverfassung“, god. 1856.; „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland“.

Digitized by Google

koga je sabrao Maurer, premda inače osuđuju sam način Maurerova dokazivanja, koji u svakoj sitnici vidi dokaz za prvobitnu zajednicu i u tu svrhu posve krivo i pogrješno tumači pojedina vrela, a ne vidi bezbrojne dokaze za individualnu vlasnost.

Među ostalim dokazivaocima prvobitne zemljišne zajednice u starih Germana ističu se napose: *Sybel*[12], *Gierke*[13], *Waitz*[14], *Sohm*[15], *Lamprecht*[16], *Meitzen*[17].

Danas se može reći, da se gotovo općeno uči, da je u starih Germana u vrijeme Cesara, Tacita i t. zv. leges barbarorum postojala zajednica dobara, a naročito zajednica svih nekretnih dobara. I to se uči, da je svako selo činilo posebnu ovakovu zajednicu dobara, koja se je nazivala markom. U toj su se zajednici dobara oranice periodički prerazdjeljivale među sve članove marke, dočim su šume i pašnjake uživali zajednički svi članovi marke. Postepeno tek razvijala se individualna vlasnost, i to najprije glede samih kuća, zatim glede vrtova, oranica, livada, a konačno glede šuma i pašnjaka.

Ovu nauku sadržavaju u glavnom i obični udžbenici za germansku pravnu povijest; osobito udžbenici *Brunnera*[18] i *Schrödera*[19].

Nauka pak, da se individualna vlasnost u Germana razvila iz zadružne vlasnosti, nije našla u Njemačkoj svog Hanssena i svog Maurera. Fustel des Coulanges i Kovalevski govore mnogo o zadružnom životu u Germana, ali za svoje tvrdnje ne navode skoro nikakovih dokaza iz starih spomenika. Radi toga nije nauka, da su stari Germani živjeli u zadrugama, nikada mogla uhvatiti dubljega korijena u germanskoj pravnoj povijesti.

§ 32. U prvi mah bi se činilo, da je upravo nemoguće, da bi nauka o razvitku individualne vlasnosti iz prvobitne zajedničke vlasnosti mogla tražiti, a po gotovu pak da bi mogla naći kakovo

[12] Entstehung des deutschen Königsthums.
[13] Das deutsche Genossenschaftsrecht, osobito I. sv., god. 1868.
[14] Deutsche Verfassungsgeschichte.
[15] Reichs- und Gerichts-Verfassung.
[16] Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter.
[17] Naročito u djelu: „Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven"; no uz tu nauku pristaje on već u raspravi, „Ausbreitung der Deutschen" u „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik" od god. 1879.
[18] Deutsche Rechtsgeschichte.
[19] Deutsche Rechtsgeschichte.

Digitized by Google

uporište i za stare Rimljane. Ta moglo bi se s punim pravom reći, da je skoro nemoguće i zamisliti koji pravni sustav, u kom bi individualizam bio tako do skrajnih konsekvencija proveden, kako je bio u najstarijem „jus Quiritium“. Je li moguće i pomišljati na zajednicu dobara uz onu potpuno neograničenu i isključivu vlasnost, koju je imao rimski „pater familias“ ne samo nad neosobnim objektima, nego i nad samim članovima svoje porodice i nad onim osobama, koje su mu pomagale u borbi za život?

Ali nauci, koja je već dokazala, da je postojala zemljišna vlasnost u starih Germana u vrijeme t. zv. leges barbarorum, nije više ništa nemoguće dokazati! Ona je konačno pronašla i neke tobožnje dokaze, da je i u starih Rimljana prvobitno postojala zajednica dobara. A i mogla ih je pronaći, jer je pretpostava prvobitne zajednice dobara vrlo dobro došla i učenjacima, koji su se specijalno bavili izučavanjem rimskoga prava. Jedino s ovom pretpostavom mogli su romanisti protumačiti pravo državnog zakonodavca, da smije državljanima stvarati subjektivna prava i dužnosti, koje ih ograničuju u njihovoj slobodi.

Prvobitnu zajednicu dobara pretpostavljaju najglasovitiji učenjaci na polju nauke rimskoga prava kao među ostalima *K. Savigny*, koji uči[1], da je najprije postojalo zajedničko dobro (Gemeingut) sa zajedničkom porabom i zajedničkim uživanjem; kasnije se razvila privatna poraba i privatno uživanje na zajedničkom dobru; konačno se pojavilo privatno dobro sa privatnom porabom i privatnim uživanjem. *Puchta* opet uči[2], da je po najstarijem rimskom pravu bio čitav državni teritorij državna vlasnost. Samo država davala je svojim državljanima pojedine komade zemljišta na uživanje; pojedinac dobivao je samo posjed zemljišta, koji mu je država, kada joj se prohtjelo, mogla opet oduzeti. Kasnije se razvila vlasnost po kviritarnom pravu, s kojom se je postupalo, kao da ju je država stvorila.

No ni Savigny ni Puchta, a ni kasniji romanisti nijesu pružili dokaze, da je u starih Rimljana doista postojala zajednica dobara, dotično da je u prvoj dobi država bila jedina vlasnica nad svim dobrima, koja su se nalazila na njezinom teritoriju.

---

[1] System des heutigen römischen Rechts, I. sv. (1. izdanje god. 1840.), § 56.

[2] Cursus der Institutionen II. sv. (1. izdanje god. 1841.), str. 134. (po 9. izd.).

Digitized by Google

Za sabiranje dokaza, da je u starih Rimljana postojala zajednica dobara, najviše je zasluga stekao glasoviti historik *Th. Mommsen* (u poznatim djelima: „Römische Geschichte“ i „Römisches Staatsrecht“). No već Mommsen dokazuje samo općenito, da je prvobitno postojala zajednica dobara, a ne dokazuje, da je prvobitno bila jedina vlasnica svih dobara sama država, već samo dopušta mogućnost, da je doista prvobitno država bila vlasnica svih dobara. Mommsen naime uči, da se prvobitno ratarstvo mora osnivati na skupnom gospodarstvu, bilo ono kako mu drago uređeno[3]. No on dopušta, da je nosilac prava nad zemljištem mogla biti ili čitava država, ili što isto toliko vrijedi, dio države ili pak porodica (das Geschlecht). Pak premda uči, da država i porodica isto vrijedi, ipak veli, da je u slučaju, ako je porodica takav nosilac prava, zemljište, na koje se to pravo proteže, „ager privatus“, a ne „ager publicus“. On sam dokazuje, da je takav nosilac prava nad zemljištem morala biti porodica, jer da je već u prvoj dobi postojao individualni posjed nad robovima i stokom, a da se ne da ni pomisliti taj individualni posjed bez faktičnog razdjeljenja nekretnina[4]. Uza sve to tvrdi on, da je glede nekretnina prvobitno moralo postojati makar kakovo skupno gospodarstvo. Pored toga uči Mommsen na drugom mjestu[5], da se je kod Rimljana dugo uzdržala zemljišna zajednica (Feldgemeinschaft), a da se je (individualna) vlasnost protezala samo na robove i stoku (familia pecuniaque). Na trećem mjestu veli opet, da su zemljišta zajednički obrađivale čitave udruge porodica (Geschlechtsgenossenschaften), a da su se tek plodovi dijelili među pojedine porodice. Mommsen drži, da su pojedine ovakove udruge porodica, t. j. porodične općine obuhvatale po više porodičnih sela (Geschlechtsdörfer).

Laveleye također dokazuje[6], da je u starih Rimljana postojala zajednica dobara, no ni iz njegova razlaganja ne može se razabrati, dali je u starom Rimu imala tu zajedničku vlasnost sama država, ili pleme, ili opet druga koja skupina ljudi. Nadalje ne može se ni iz Laveleyeva razlaganja razabrati, kako se je vršila ova zajednička vlasnost.

Drugi pisci dokazuju, da je u starom Rimu postojala samo plemenska (gens), dotično zadružna vlasnost. Među ovim piscima ističu

[3] Röm. Staatsrecht, III. sv. (god. 1877.), str. 793.
[4] Ibid., str. 25.
[5] Römische Geschichte, I. sv., str. 150., str. 183., str. 36.
[6] De la propriété et de ses formes primitives.

Digitized by Google

se napose: *Ihering*[7]. *Fustel des Coulanges*[8] i *Leist*[9]. Mnogi od ovih, a osobito *Fustel des Coulanges*[10] žestoko napadaju i pobijaju nauku, da je u Rimu prvobitno bila država jedina vlasnica nad svim dobrima.

Da je i u starih Grka prvobitno postojala zajednička vlasnost, dokazuje napose *P. Viollet*[11], i to na temelju nekih ulomaka iz različnih starih pisaca. On dokazuje, da je u starih Grka postojala i zajednica svih dobara sa zajedničkom porabom i zajedničkim uživanjem, i opet da je u njih postojala zemljišna zajednica sa periodičkim prerazdjeljivanjem; a navodi konačno i takove ulomke, iz kojih bi se moglo izvoditi samo to, da je u Grka (u kasnije vrijeme) postojala porodična imovinska zajednica.

Imade pisaca, koji napose na temelju Homerove Ilijade i Odiseje dokazuju, da je u starih Grka postojala zajednica dobara; tako napose Englez *Ridgeway*[12] i Francuz *Esmein*[13].

Drugi izvode opet odatle, što je tobože državni teritorij u pojedinim državama (naročito u Sparti) bio podijeljen na posve jednake dijelove, da je prvobitno čitav državni teritorij bio u zajedničkoj vlasnosti svih državljana, dotično u vlasnosti čitave države, koja je kasnije taj državni teritorij porazdjeljivala na uživanje među svoje državljane, — i to najprije samo na privremeno, a kasnije na trajno uživanje. Tako se je doduše, uče ovi pisci, postepeno razvila neka individualna vlasnost; no ni to nije bila prava privatna vlasnost, jer su se dijelovi (κλῆρος) državnog teritorija, koje su pojedinci uživali, jednako smatrali tek nekom vrstom „lena", kojom država nadjeljuje svoje državljane. Država je uvijek pazila, da se ovi dijelovi državnog teritorija ni ne povećaju ni ne umanje.

---

[7] Geist des römischen Rechts.

[8] Cité antique, god. 1864.

[9] Graeko-italische Rechtsgeschichte, god. 1884.

[10] Le problème des origines de la propriété foncière, u časopisu „Revue des questions historiques", od god. 1889. str. 408 i d.

[11] Du caractère collectif des premières propriétés immobilières, u „Bibliothèque de l' école des chartes", god. 1872.

[12] U raspravi „The Homeric landsystem", priopćenoj u „Journal of hellenic studies", VI.

[13] U raspravi „La propriété foncière dans les poëmes homeriques", priopćenoj u „Nouv. revue historique de droit français et étranger", od god. 1890.

Digitized by Google

Ova načela u glavnom zastupaju: *Schömann*[14], *O. Müller*[15], *Gilbert*[16] i *Curtius*[17].

Leist opet uči[18], da je u starih Grka postojala porodična imovinska zajednica.

Osim starih Germana, Italaca i Grka morali su i stari Kelti davati dokaz, da je zajednica dobara postojala kod svih naroda. *D' Arbois de Jubainville* dokazuje[19], da je postojala kolektivna vlasnost glede seljačkog posjeda u Galiji u Cesarovo vrijeme. U Kelta u Irskoj, Škotskoj i Wallesu pronađeni su opet nekakovi „clanovi", pak se njima nastoji dokazati neka prvobitna zajednica dobara. U svakom pojedinom od ovih „clanova" izvađala se je tobože svake godine nova prerazdioba čitavog zemljišta. Ali kakovim izravnim dokazima za ovakove prerazdiobe ne ima nigdje ni traga. Već po najstarijim pravnim vrelima irskih Kelta raspadali su se „clanovi" u mnogobrojne razdjele i podrazdjele. No nauka o razvitku vlasnosti drži, da su najmanje grupe, u koje se je svaki „clan" raspadao, stvarale neke posebne porodične zajednice, u ovim pak porodičnim zajednicama bila je sva imovina zajednička. Tako su zadruge pronađene i na skrajnom zapadu. *Kovalevski*[20] je osobitu pažnju svratio na ovaj novi dokaz, da su prvobitno svi narodi živjeli u zadrugama. Ali noviji engleski pisci ne nalaze u starim keltskim spomenicima nikakovih argumenata, da je u starih Kelta doista postojala ma koja vrsta zajedničke vlasnosti. Stariji pak pisci volili su dokazivati, da je u starih Kelta postojala neka šira zajednica dobara[21].

Pošto je tim načinom dokazano, da je zajednička vlasnost prvobitno postojala u svih Arijaca, dotično da ona još i danas postoji u nekih manje vrijednih Arijaca, moralo se doći na misao, da je zajednička vlasnost morala postojati i u onoga naroda, koji se je sve do najnovije dobe smatrao gotovo općenito praocem svih ostalih naroda, t. j. da je zajednička vlasnost postojala u starih

[14] U djelu: „Griechische Alterthümer".
[15] U djelu: „Dorer".
[16] U djelu: „Griechische Staatsalterthümer".
[17] U djelu: „Griechische Geschichte".
[18] „Graeko-italische Rechtsgeschichte".
[19] La propriété foncière en Gaule.
[20] Le système du clan dans le pays de Galles.
[21] Među ostalima *Sullivan* i *Sumner-Maine*.

Digitized by Google

Indijanaca. *Sumner-Maine*[22] obradovao je nauku o razvitku individualne vlasnosti iz prvobitne zajedničke vlasnosti sa pronašašćem, da su u Indiji sve do najnovije dobe postojale zemljišne općinske zajednice sa periodičkim prerazdjeljivanjem, i to upravo onakove, kakove postoje u Rusiji još i danas. Pronašlo se, da je i Nearh, vojskovođa Aleksandra Velikoga, našao u Indiji, kako Strabon pripovijeda, nekakove zajednice dobara. Odmah se odatle počelo izvoditi, da te zajednice dobara postoje sve od vremena Aleksandra Velikoga pa do vremena, kad ih je opet pronašao Sumner-Maine. Priznavalo se doduše, da u arijskih Indijanaca ne postoje više takove zemljišne zajednice, no iz različnih okolnosti izvodilo se, da je tih zajednica nestalo u Indiji, tek kad su Englezi osvojili Indiju. Danas još, uči ova nauka, postoje u arijskih Indijanaca samo porodične imovinske zajednice poput jugoslavenskih zadruga, koje *Sumner-Maine* nazivlje „joint family" a *Leist* „koinonie"[23]. Kasniji su međutim pisci, naročito *Baden-Powell* dokazali, da se je općinska zemljišna zajednica u Indiji naknadno razvila i to tek pošto je seljaštvo postalo ovisno o zemaljskoj gospodi. U starim pak indijskim knjigama ne ima nigdje ni traga kakovoj zajednici; nasuprot ove knjige jasno dokazuju, da je u Indijanaca već u prvom početku postojala individualna vlasnost. Radi toga i sam *Hellwald* priznaje, da su stari Arijci, kada su se prviput pojavili u povijesti, živjeli u patrijarhatima, t. j. da je već u toj dobi postojala u njih neograničena i isključiva individualna vlasnost porodičnog oca nad svom imovinom i nad svim članovima porodice[24]. No ipak drži Hellwald, da su Indijanci u prethistoričko vrijeme živjeli u matrijarhatima sa zadružnom vlasnošću, i dokazuje to svoje mnijenje sa pravnim stanjem današnjih cigana kao direktnih potomaka starih arijskih Indijanaca[25].

Konačno pronašlo se, da i u drugih primitivnih i manje vrijednih naroda osim Slavena postoji prvobitna zajednica dobara. Naročito

[22] Najznatnija Maine-ova djela jesu: Ancient law, its connexion with early history of society and its relation to modern ideas, god. 1861.; Villages communities in the East and West, god. 1871.; The effects of observation of India on modern European thougt, god. 1876.; Early law and custom, god. 1883.; L' organisation juridique de la famille chez les Slaves du Sud et chez les Rajpoutes, god. 1880.

[23] Alt-arisches jus civile, god. 1892—1896.; Alt-arisches jus gentium, god. 1889.

[24] Menschliche Familie, str. 458. i d.

[25] Ibid. str. 460. i d.

Digitized by Google

već je u početku druge polovice XIX. vijeka pronašao Amerikanac *Lewis Morgan*[26], da u Irokeza i drugih sjeveroamerikanskih prasjedilaca postoji zajednica dobara, napose je Morgan istaknuo, da u Irokeza i u nekih drugih amerikanskih naroda stanuje po više porodica u jednoj dugoj kući. Sam *Laveleye*[27] upoznao je opet zapadnu Evropu s općinskom zemljišnom zajednicom (zvanom „desa“) uz periodičko prerazdjeljivanje općinskoga zemljišta među općinare na otoku Javi. No Laveleye i sam dovodi ovu zemljišnu zajednicu na otoku Javi u svezu s načelima korana, po kojima je u svim musulmanskim zemljama vladar podjedno vrhovni vlasnik čitavog državnog teritorija. Osim toga sabrao je Laveleye kojekakove argumente, da postoji, dotično da je sve do najnovije dobe postojala zajednica dobara u najrazličnijih naroda iz svih strana svijeta. Njegove je argumente nadopunio *K. Bücher*[28], koji je kasnije sam napustio ovu teoriju o prvobitnim zajednicama dobara te u novijim djelima[29] dokazuje, da je najstarije gospodarstvo bilo posve individualno, i da se takovo individualno gospodarstvo nalazi u svih najprimitivnijih naroda.

U novije se vrijeme javlja sve više pisaca, koji dokazuju, da u divljih naroda ne ima ni traga zajednici dobara, a napose u naroda, kao što su australski crnci, prasjedioci otoka Ceylona, prasjedioci ognjene zemlje (Pešere), brazilijanski urođenici, Bušmanci i t. d. Osobito se u tom pravcu ističu: *Dargun*[30], *Rich. Hildebrand*[31] i *K. Bücher*[32]. No neki od njih drže još uvijek, da u takovih naroda postoje zadruge, ali iz samih njihovih navoda vidi se, da u tim tobožnjim zadrugama imade otac obitelji posve neograničenu vlast nad ostalim članovima; nadalje vidi se, da se te zadruge sastoje iz vrlo malo članova.

---

[26] Najznatnija Morganova djela jesu: The league of the Iroquois, god. 1851.; System of consanguinity and affinity of the human familly, god. 1869.; Ancient society, god. 1877.; The house and house-life of the Americain aborigines, god. 1881.

[27] De la propriété et de ses formes primitives.

[28] U djelu „Das Ureigenthum“.

[29] Naročito u djelima: Die Entstehung der Volkswirtschaft; Arbeit und Rhythmus.

[30] Ursprung und Entwickelungs-Geschichte des Eigenthums, — u „Zeitschrift-u für vergleichende Rechtswissenschaft, od god. 1884.

[31] Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen, god. 1896.

[32] Die Entstehung der Volkswirtschaft.

Digitized by Google

§ 33. Nauka o razvitku vlasnosti često se dovodi u usku svezu s naukom o razvitku gospodarstva i s naukom o razvitku porodice. Napose uči se, da je isto tako, kako je prvobitno postojala potpuna zajednica vlasnosti, također postojala zajednica gospodarstva i potpuni komunizam žena. Pronašli su se neki gospodarstveni stupnjevi, koji tobože odgovaraju potpunoj zajednici dobara i zadružnoj vlasnosti dotično individualnoj vlasnosti. Potpuna zajednica dobara, uči se, da postoji u lovačkih naroda, koji se bave lovom na zvjerad ili ribu. Zadružna vlasnost postoji u nomadskih naroda, koji se bave stočarstvom. Individualna vlasnost razvija se konačno u naroda, koji se počinju baviti ratarstvom.

Pošto u lovačkih naroda ne može ni govora biti o kakovoj vlasnosti nad nekretninama u strogom smislu, a za oruđe i oružje svaka je zajednica dobara isključena već radi same svrhe objekta, to bi odatle izlazilo, da je u takovih naroda apsolutno nemoguća svaka zajednica dobara. No ipak nauka o razvitku individualne vlasnosti iz prvobitne zajedničke vlasnosti tvrdi, da u lovačkih naroda postoji neka plemenska zajednička vlasnost nad nekim teritorijem; nauka ta dokazuje, da svaki član dotičnoga plemena ima svijest o ovoj vlasnosti čitavog plemena nad nekim teritorijem. Nauka ova zaboravlja kod toga, da se tu ne radi ni o kakovoj vlasnosti ni o kakovoj svijesti glede te vlasnosti, nego da tu u najboljem slučaju postoji neka državna vlast nad nekim teritorijem i neka svijest o toj vlasti. — Nadalje veli ova nauka, da u lovačkih naroda postoji zajednička vlasnost čitavog plemena nad uhvaćenom životinjom, a da dotičnik, koji je takovu životinju uhvatio, imade jedino posebno pravo na koji dio te životinje, n. pr. na srce. Kao primjer ovakove zajedničke vlasnosti nad ulovljenom životinjom navodi se, da u urođenika Ognjene Zemlje pripada na obalu izbačeni kit čitavom plemenu, koje ga zajednički jede, dok ga posve ne izjede. Ali taj se primjer može tumačiti i bez pretpostavke, da čitavo pleme imade zajedničku vlasnost nad takovim kitom. Ponajprije ovakav kit nije ulovljen radom pojedinca, radi toga ne može ga divljak ni shvaćati objektom kakove vlasnosti. Nadalje ne jede ovakovoga kita samo jedan čovjek, nego ga jede čitav čopor divljaka radi toga, jer ga pojedinac ne bi ni mogao sam pojesti, i jer drugima ne može lako zabraniti, da i oni ne jedu. Posve slično mogu se razjasniti i ostali slučajevi tobožnje zajedničke vlasnosti nad ulovljenom životinjom. — Prvobitna zajednica dobara u ostalom obično se ne nameće primitivnim naro-

Digitized by Google

dima, koji se bave samo lovom, već takovim narodima, koji se skoro isključivo bave ratarstvom, kao n. pr. Rusima, Javancima, starim Inka-peruancima, Gvarancima i t. d.

Kao što ne može biti govora o kakovoj zajednici dobara u lovačkih naroda, isto tako ne može biti govora o zadružnoj vlasnosti u nomadskih naroda. U ovih naroda u prvom redu odlučuje gruba sila, te onaj, koji je jači, posve neograničeno gospoduje nad slabijima, koji hoteći održati se u borbi za život moraju se uteći pod okrilje jačemu, a zato moraju raditi ono i onako, što i kako hoće taj jači. Tim načinom postaju pojedinci neograničenim gospodarima (vlasnicima) ostalih suplemenika. Ovakova pak neograničena vlast jednog čovjeka nad drugim (porodičnog oca nad ostalim članovima porodice) posve onemogućuje svaki zadružni život. Nauka o razvitku vlasnosti ne obazire se na činjenicu, da je vlast oca obitelji u naroda tobože nomadskih obično posve neograničena, ona obratno neograničenost ove vlasti navodi kao osobiti znak patrijarhalnosti, a po tom i zadružne vlasnosti. Ona s obzirom na ovu tobožnju karakteristiku pušta iz vida, da ove njezine tobožnje zadruge u nomadskih naroda imadu vrlo malo članova. A kad se radi o narodima, koji se bave ratarstvom, ističe ova nauka kao glavnu karakteristiku zadružnog života ograničenost vlasti zadružnog gospodara. Ovakove zadruge, u kojima je ograničena vlast zadružnog gospodara, a koje bi se imale nalaziti samo u primitivnih nomadskih naroda, nalazi ona samo u takovih naroda, koji se u prvom redu bave ratarstvom, kao što su n. pr. Hrvati, Srbi, Francuzi od početka novoga vijeka do konca XVIII. stoljeća i t. d.

U ostalom nauka, da su se ljudi najprije bavili lovom, zatim stočarstvom i konačno ratarstvom, nalazi sve više i sve većih protivnika. Među protivnicima ove nauke osobito se odlikuje *Bücher*[1], koji uči, da su ljudi najprije živjeli od ubranih plodova i od životinja, koje su mogli uhvatiti bez velikoga napora i bez osobitog oružja. Žene su se bavile poglavito pobiranjem vegetativnih plodova i priređivanjem jestvina iz tih plodova, muškarci opet hvatanjem životinja i priređivanjem jestvina iz njihova tijela. Tako tumači on, zašto u mnogih divljih naroda ni muž sa ženom ne vodi zajedničko gospodarstvo, nego je individualizacija gospodarstva provedena upravo do skrajnosti. Iz pobiranja plodova razvilo se,

[1] Die Entstehung des Volkswirtschaft.

Digitized by Google

uči Bücher, ratarstvo, a iz hvatanja životinja ili lova razvilo se po prilici u isto vrijeme stočarstvo.

Svakako ne ima sumnje, da je na gospodarstvo pojedinih naroda u velikoj mjeri utjecalo podneblje, orografski i hidrografski položaj zemlje, blizina mora, plodovitost tla i t. d.; a uslijed toga ne može biti ni govora o tom, da je svaki narod morao proći stanoviti broj stupnjeva gospodarstva. Imade zemalja, u kojima je skoro apsolutno nemoguća stanovita vrsta gospodarstva, a po gotovu imade zemalja, koje su apsolutno prikladnije za jednu vrstu gospodarstva nego za sve ostale.

§ 34. Stupnjevi razvitka vlasnosti dovode se, kako je već rečeno, u svezu s nekim tobožnjim stupnjevima razvitka porodice.

Potpunoj zajednici dobara, kažu, odgovara t. zv. heterizam, u kom vlada potpuno slobodna ljubav. Zadružnoj vlasnosti odgovara t. zv. matrijarhat s osobitim materinim pravom; u matrijarhatima se rodbinstvo određuje samo po ženskoj lozi; u matrijarhatima javljaju se i trajne sveze između žene i muževa, no ove sveze su redovno poliandrične. Konačno individualnoj vlasnosti odgovara t. zv. patrijarhat, s osobitim očevim pravom (vlasnošću) nad svim članovima porodice; u patrijarhatima se rodbinstvo određuje već po muškoj lozi, tu se već javlja osim materinog brata i sestrinog sina također i otac i očev sin; u patrijarhatima postaju trajne sveze između muža i žene posve obične, pak su ili monoginične i poliginične, osim toga traži se u patrijarhatima spolna nevinost djevojke i vjernost žene.

Ovakovu nauku o razvitku porodice dotično braka zasnovao je već god. 1861. *Bachofen*[1], koji je došao do ovih zaključaka poglavito na temelju proučavanja starogrčke i starorimske mitologije. Malo poslije Bachofena došao je skoro do istih zaključaka *Lewis Morgan*[2] proučavajući rodbinske i tazbinske sveze u različnih divljih (sjeveroamerikanskih) naroda. Uz ovu nauku pristao je nadalje *A. Post*[3], *Jul. Lippert*[4], *Friedr. v. Hellwald*[5], *I. Kohler*[6], *M. Kovalevski*[7], *John Lubbock*[8].

---

[1] u djelu: Muterrecht.

[2] System of consanguinity and affinity of the human family, g. 1869.

[3] Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe, god. 1875.; Hausgenossenschaft und Gruppenehe, priopćeno u časopisu „Ausland", od god. 1891. str. 845. i d.

[4] Die Geschichte der Familie, god. 1884.

Digitized by Google

Kasniji pisci napuštaju teoriju, da je prvobitno postajao potpuni heterizam, te uče, da je prvobitno postojao neki ograničeni heterizam, koji se ograničuje samo na neku grupu ljudi. U toj grupi imade svaki muškarac pravo na svaku ženu, i opet imade svaka žena pravo na svakoga muškarca. Ovaj heterizam, koji se zove „brak grupa“, našli su *Fison* i *Howit*[9] u Kumita u Australiji. Uz ovu noviju nauku pristaju napose *A. Post*[10], *J. Kohler*[11] *i M. Kovalevski*[12], koji je našao ovakove „brakove u grupama“ u kavkaskih naroda.

Ova nauka o razvitku porodice našla je brzo odlučnih protivnika. — Već sam *Ch. Darwin* piše[13] s obzirom na način života u životinja, koje su najsrodnije ljudima, da su ljudi u prvoj dobi živjeli u monogamiji ili bar u poligineji, a da nije nipošto kod njih postojao heterizam ili poliandrija. Čovjeku najsrodniji majmuni obično su monogamični, tako osobito čimpanze i orangutani, a po svoj prilici i gorile.

S obzirom na način života čovjeku najsrodnijih životinja zabacuje i *Houzeau*[14] Bachofenovu teoriju. *K. Kautsky* smatra[15] također monogamiju najstarijom formom spolnoga združivanja u ljudi; on samo dopušta, da su se ti brakovi prvobitno mogli vrlo lako razvrći, pak ih zato i nazivlje heterističnima. *Montegazza* drži[16], da nije moguće, da je ikada postojala potpuna zajednica žena.

G. A. Wilken učio je[17] istodobno sa Fison i Howitom, da potpuni heterizam, po kom bi svaki muškarac imao pravo na svaku

---

[5] Die menschliche Familie, god. 1889.

[6] Zur Urgeschichte der Ehe, god. 1897.

[7] Законъ и обычай на Кавказѣ, god. 1890.

[8] Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechts (prijevod iz engleskoga).

[9] Kurnai and Kamilaroi, Melbourne 1880.

[10] Hausgenossenschaft und Gruppenehe.

[11] Zur Urgeschichte der Ehe.

[12] u pomenutom djelu.

[13] Abstammung des Menschen, II. sv., str. 347.

[14] Études sur les facultés mentales des animaux comparées à celles de l'homme, god. 1872.

[15] Die Entstehung der Ehe und Familie, u „Kosmos-u“, XII. t., str. 205.

[16] Anthropologisch-kulturhistorische Studien, str. 235.

[17] Over de primitieve vormen van het Huwelijk en den Oorsprong van het Gezin, u „Indische Gids“, god. 1880. i 1881.

Digitized by Google

ženu, i obratno svaka žena na svakog muškarca, nije nikada postojao, nego da je taj heterizam morao biti uvijek ograničen na neku veću ili manju grupu.

Uz teoriju Bachofenovu ne pristaje ni *Letourneau*, premda inače pristaje uz nauku o razvitku individualne vlasnosti iz prvobitne zajedničke vlasnosti.

No najodlučnije osuđuju teoriju o prvobitnom heterizmu *Starcke*[19] i *Westermarck*[20], koji uče, da je brak (i to ponajviše monogamični brak) postojao među ljudima već od početka, a da se je o heterizmu uvijek samo pričalo. Isto tako uči i *Amadori-Virgilj*[21], da već u najprimitivnijih naroda postoji brak, i to s posve neograničenom vlašću oca obitelji nad ženom i djecom. Nadalje pronašlo se, da su divlji narodi, koji nijesu došli u doticaj s evropejskom kulturom, vrlo ćudoredni, da ovakovi narodi žive u strogoj monogamiji s neograničenom vlašću muža nad ženom, nadalje da su muževi u ovakovih naroda ljubomorni i da paze kod ženidbe na spolnu nevinost svojih vjerenica. Ćudoređe divljih naroda rapidno nazaduje tek pošto dođu u doticaj sa stranim svijetom, napose s Evropejcima, i pošto ih ovi strani upoznadu sa žestokim pićem, komu bi divljak sve žrtvovao.

§ 35. Kako navedosmo, pristaše nauke o prvobitnoj zajednici dobara posabrali su doduše za dokaz svoje nauke vrlo mnogo materijala, ali kojekakovoga. Među pojedinim argumentima, kojima se služe pristaše ove nauke vlada toliki nesklad, da si čovjek bez obilne pomoći fantazije iz tih argumenata ne može stvoriti upravo nikakove slike o toj tobožnjoj prvobitnoj zajednici svih dobara. Nesklad taj biva s tim veći, što se prvobitna zajednica dobara dovodi u svezu s prvobitnom zajednicom žena i s prvobitnim lovačkim gospodarstvom. Opaža se naime, da u naroda, u kojih tobože postoji prvobitna zajednica dobara, nipošto ne postoji i prvobitna zajednica žena, i da se ti narodi nipošto ne bave isključivo lovom. Obratno u naroda, u kojih postoji tobožnja prvobitna zajednica žena ili barem nešto tomu slično, nipošto ne postoji tobožnja prvobitna zajednica svih dobara.

---

[18] L'évolution du mariage et de la famille, god. 1888.
[19] Die primitive Familie (prijevod iz danskoga), god. 1888.
[20] Geschichte der menschlichen Ehe, god. 1893.
[21] L'istituto famigliare nelle società primordiali, god. 1903.

Digitized by Google

Ta nauka vidi doduše u pojedinima od posabranih argumenata tek ostatke prvobitne zajednice dobara; u drugim opet argumentima vidi samo posebne oblike prvobitno jednoličnе zajednice dobara. No ova nauka obično ne razjašnjuje, zašto se ova ili ona uredba mora smatrati ostatkom prvobitnog društvenog uređenja, po gotovu ne razjašnjuje, zašto se je od prvobitne zajednice sačuvao samo ovaj tobožnji ostatak. Isto tako obično ne razjašnjuje ova nauka, zašto se je od prvobitne jednoličnе zajednice dobara s vremenom razvilo toliko različnih oblika, dotično ne razjašnjuje, zašto i u koliko su vanjske prilike utjecale na tvorbu različnih oblika ovakovih prvobitnih zajednica svih dobara.

No ako se i uzme, da su neki od sabranih argumenata tek ostaci prvobitne zajednice dobara, a da su drugi posebni oblici inače jedne te iste vrste vlasnosti, t. j. posebni oblici inače iste zajedničke vlasnosti, pače ako se i uzme, da su neki od ovih argumenata samo pogrješno uvršteni među argumente za prvobitnu zajednicu dobara, ipak se među tim primjerima mogu razlikovati dvije glavne vrste, koje se međusobno razlikuju ne samo po svojoj formi, nego i po svom biću, a zadiru tako duboko u čitavo društveno uređenje, da se ni jedna ni druga od njih ne može smatrati pukim ostatkom ili tragom neke druge uredbe spram same te druge uredbe. — Središte jednoj od tih vrsta je (porodična) zajednica svih dobara, kakova se nalazi u južnih Slavena; središte drugoj vrsti je (općinska) zajednica (plodnih) zemalja, koje se od vremena do vremena među općinare prerazdjeljuju; a takova se općinska imovinska zajednica nalazi ponajpače u Rusa.

Kod porodične zajednice svih dobara karakteristično je, da je svrha zajedničkoj (zadružnoj) imovini, da bude sredstvom i vrelom sredstava potrebnih za namirenje potreba svih sadanjih i budućih članova dotične zajednice. Članovi ovakove zajednice imadu pravo, da iz zajedničke imovine namiruju sve svoje potrebe, koje odgovaraju urednom načinu života običnih seljaka; ali su i dužni prema svojim duševnim i tjelesnim sposobnostima nastojati, da zajedničku imovinu ne samo uzdrže, nego i povećaju; napose dužni su, da prema tim sposobnostima obavljaju sve poslove, koji su potrebni u običnom seljačkom gospodarstvu. Prema tomu ne može se uzeti, da su sadanji članovi ovakove zajednice obični suvlasnici čitave zajedničke imovine, već se vlasnikom ove imovine može smatrati

Digitized by Google

samo čitava zajednica, kao posebna juristička osoba[1]. U opće ova zajednica imade karakter stvarno-pravni, a ne samo osobno-pravni[2].

Kod općinske zajednice plodonosnih zemalja karakteristično je, da je svrha zajedničkoj (općinskoj) imovini, da bude jednim od vrela sredstava, s kojima mogu grupe članova ove zajednice, među koje je ta imovina privremeno porazdijeljena, namirivati svoje potrebe; pojedine grupe općinara imadu pravo, da privremeno upravljaju dijelom zajedničke imovine, koji je njima doznačen, i to tako, kako najbolje mogu namirivati sve svoje potrebe; nasuprot ovom pravu dužni su ovi općinari samo da namire sve javne (državne i općinske) daće. Prema tome ukazuje se i ovdje vlasnicom zajedničke imovine posebna juristička osoba različna od skupa svih općinara zajedno. I ova zajednica imade daleko više karakter stvarno-pravni nego li obavezno-pravni.

No premda se i jedna i druga ova zajednica imade smatrati juristićkom osobom, ipak se one bitno razlikuju i po svom biću i po svojoj prirodi. Porodična zajednica svih dobara proteže se na svakolika dobra, ona daje svojim članovima vrlo opsežna prava, ona im daje, koliko je samo moguće, sve, što im je za njihov jednostavan način života potrebno; no s druge strane traži ona također, da njezini članovi, koliko je potrebno, sve svoje tjelesne i duševne sposobnosti upotrebljuju u korist općega dobra. U opće porodična zajednica svih dobara apsorbira skoro cijelog čovjeka. — Nasuprot tome daje općinska zajednica plodonosnih zemalja svojim članovima dotično pojedinim grupama članova samo pravo privremenog uživanja onog dijela općinskog zemljišta, koji im je na neku perijodu u tu svrhu napose određen. Inače ona ne ima svrhe, da namiri sve potrebe svojih članova. S druge strane ona ne traži, da dotični općinar, komu je doznačen neki dio zajedničkog

[1] Protivno mnijenje zastupa *F. Spevec* (O juristićkoj naravi zadruge, str. VIII.), koji drži, da je „subjektom zadružne imovine zadruga kao skup, zajednica svih ovlaštenika, koja zajednica nije od njih različna, nije njihov produkt, već njihova svota", i da zadruga ne ima posebnih samostalnih svrha i interesa, koji bi bili „u opreci napram interesom pojedinih zadrugara". Protiv Spevčeva shvaćanja pravne naravi zadruge izjavio se i *Kadlec* (Rodinný nedíl čili zádruha v právu Slovanském, str. 136.), ali ni Kadlec ne smatra zadrugu juristićkom osobom. Kadlecu je zadruga posebni institut privatnog prava osnovan kako na principima obiteljskoga prava, tako na principima zajedničkoga stvarnoga prava nad nekretninama.

[2] Isp. moju raspravu: Miraz.

Digitized by Google

zemljišta, svoje tjelesne i duševne sposobnosti upotrebljuje za obrađivanje ovog zemljišta ili za kakovo opće dobro. Općinar može po volji zemljište, koje mu je doznačeno na privremeno uživanje, u to vrijeme uživati i ne uživati, ameliorirati i deteriorirati. On je samo dužan, da kao i svaki drugi državljanin od svog vlastitog zemljišta, namiruje sve javne daće od zemljišta doznačenog mu na privremeno uživanje.

Osim tih bitnih razlika među ovim vrstama tobože prvobitnih zajednica imade još i drugih manje bitnih razlika. Temelj, a donekle i uzrok jednoj i drugoj vrsti ovih zajednica jesu doduše zajednički interesi. No pored toga je temelj porodičnoj zajednici svih dobara još i krvna sveza, kojom su članovi ovakove zajednice međusobno vezani. Ta krvna sveza jedina omogućuje eksistenciju ovakove zajednice, u kojoj se individualnost pojedinca skoro posve gubi, i koja pojedinca sa svojim pravima i dužnostima tako zaokuplja, da i ne dospijeva utjecati na vanjski svijet izvan svoje zadruge. — Općinska zajednica plodonosnih zemalja obično obuhvata vrlo mnogo članova; porodična zajednica svih dobara obično obuhvata posve malo članova, pače ona se može sastojati i samo iz jednog člana. — Pošto kod zajednice svih dobara mora pojedinac sve svoje sposobnosti upotrebljivati u korist općega dobra, to je posve prirodno, da se u tim zajednicama mora voditi također zajedničko gospodarstvo. Kod zajednice plodonosnih zemalja uz periodičko prerazdjeljivanje, gdje se i zemljišta privremeno doznačuju pojedincima na zasebno uživanje, ne ima takovom zajedničkom gospodarenju ni traga. — Osim ovih glavnih razlika među ove dvije glavne vrste tobože prvobitnih zajednica dobara imade još i mnogo pomanjih razlika.

No s druge strane u te dvije vrste prvobitnih zajednica ima i nekoliko zajedničkih momenata, ima među njima i mnogo dodirnih točaka kao među svim juristićkim osobama. — Istina je također, da nijesu ni razlike među ovim vrstama u svakom slučaju tako jasno izražene, kako je ovdje opisano. Ima pače slučajeva, u kojima jedna vrsta ovih zajednica upravo prelazi u drugu[3]. No odatle se ne može nipošto izvoditi, da se jedna vrsta ovih zajednica tek

[3] Tako diobne stranke potajno razdijeljenih zadruga u upravnoj općini sinačkoj (kotara otočkoga) običavaju kod svake promjene u broju članova, koji pripadaju pojedinim strankama (budi uslijed poroda i priudaje budi uslijed smrti i izudaje), također prerazdjeljivati potajno već razdijeljene nekretnine.

Digitized by Google

razvila iz druge. Uza sve to postoje među ovim vrstama još tako principijelne razlike, da se one ne mogu smatrati tek posebnim oblicima inače jedne te iste vrste zajednice dobara.

Nauka o razvitku vlasnosti iz prvobitne zajednice dobara nije se nikada upuštala u dublje razmatranje pravne naravi ovih zajednica; ona je u prvom redu nastojala, da sabere što više argumenata, da u primitivnih i divljih naroda doista postoje takove zajednice. Tako se može protumačiti, zašto ova nauka tako malo mari za razlike, koje postoje među pojedinim vrstama ovih tobože prvobitnih zajednica.

§ 36. Razlika među navedene dvije glavne vrste tobožnjih prvobitnih zajednica odviše je očevidna, a da bi je nauka o razvitku vlasnosti iz prvobitne zajednice dobara mogla za dugo posve ignorirati. Ona se je prije ili kasnije morala očitovati o odnošaju jedne vrste ovih zajednica prema drugoj.

S obzirom na mnogočlanost morala se je toj nauci pričinjati starijom općinska zajednica plodonosnih zemalja; s obzirom pak na to, što se u porodičnoj zajednici svih dobara gubi osobnost pojedinoga člana, morala bi se toj nauci pričinjati starijom porodična zajednica svih dobara.

Starija je nauka učila, da su zajednice sa mnogo članova starije i da su se kasnije razvile zajednice sa manje članova. Najstariju zajednicu stvarao je čitav narod, zatim su se razvila plemena kao posebne zajednice, zatim zadruge, a konačno pojedinac čovjek kao posebni pravni subjekat[1]. — Novija nauka udarila je upravo protivnim smjerom te uči, da je najstariju zajednicu dobara stvarala obitelj, i to uža obitelj, zatim se je razvila šira obitelj, zadruga kao druga vrsta zajednica, još kasnije pleme, a najkasnije čitavi narodi kao posebne zajednice. Novija nauka nalazi doduše i u historiji i u etnografiji mnogo više argumenata nego li starija; zato se je novija nauka mnogo više udaljila od temeljne misli, da je društvo starije od pojedinca i da se pojedinac razvio iz društva, te se približila misli, da je pojedinac stariji od društva i da je tek pojedinac stvorio društvo, dotično da je tek pojedinac stvorio različne društvene zajednice.

---

[1] U duhu ove nauke pisao je napose *Leškov* (Русскій народъ и государство), *M. Radosavljević* (Evolucija srpske zadruge), a u glavnom i sam *Laveleye*.

Digitized by Google

Stariji pisci, koji su mnogo čuli pripovijedati o općinskim zajednicama plodonosnih zemalja u Rusiji, a malo o jugoslavenskim zadrugama, osobito *Maurer*, *Hanssen* i drugi graditelji starije germanske pravne povijesti, kakovom se ona prikazuje još u danas običajnim udžbenicima, dokazivali su, da je u starih Germana postojala upravo takova zajednica plodonosnih zemalja uz periodičko prerazdjeljivanje, kakova još i danas postoji u Rusiji, na Javi i u drugih različnih nekulturnih naroda.

Rusima se nije ova nauka ni najmanje sviđala, te su doskora pronašli, da se njihova općinska zajednica plodonosnih zemalja uz periodičko prerazdjeljivanje razvila tek iz porodične zajednice svih dobara, kakova još i danas postoji kod južnih Slavena. Napose dokazuju to *Al. Efimenko* i *I Lučicki*[2] glede općinskih zajednica u Rusiji; dočim *Maks. Kovalevski*[3] dokazuje, da je porodična zajednica svih dobara prvobitno postojala u svih naroda, a napose u starih Germana, u starih Kelta, u današnjih kavkaskih naroda itd.

No već i *Leontović*[4] nastojao je zadrugu prikazati kao neku posebnu vrstu općinske imovinske zajednice, koja je prvobitno postojala u svih Slavena, te je dokazivao, da je „verv" postojala i u starih Rusa (u „ruskoj pravdi"), i u starih Hrvata (u poljičkom statutu). A drugi su pisci[5] već u prvoj polovici XIX. vijeka dokazivali, da se

[2] Isp. naprijed § 26. bilj. 11. i 14.

[3] Die ökonomische Entwickelung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform, 2. svez. (iz ruskoga preveo L. Motzkin), Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété; La commune agricole, les causes et les suites de sa dessolution; Le système du clan dans le pays de Galles; Le clan chez les tribus indigènes de la Russie.

[4] О значеніи верви сравнительно съ задругою югозападныхъ славянъ, god. 1867., — Задружно-общинный характеръ политическаго быта древней Россіи, god. 1874., — a već prije toga: Русская правда и Литовскій статутъ; — Крестьяне югозападной Россіи по литовскому праву XV. и XVI. ст. god. 1863., — Хорвато-далматинское законодательство, god. 1868. Za Leontovićem povodi se i njegov učenik *G. F. Blumenfeld* u svom djelu: О формахъ землевладѣнія въ древней Россіи, god. 1884.

[5] Ovu („rodovuju") teoriju t. zv. njemačke škole — nasuprot teoriji slavenofilske škole, da su naime općinske zajednice najstarija vrsta društvenih zajednica u Rusiji (теорія общинная), — zastupali su napose *Ewers* (Das älteste Recht der Russen, god. 1826.) i *S. M. Solovjev* (Исторія отношеній между русскими князьями Рюрикова дома, god. 1847., — Объ отношеніяхъ Новгорода къ великимъ князьямъ, god. 1845.).

Digitized by Google

je čitava ruska država razvila iz prvobitnih porodičnih zajednica i da su porodične zajednice najstarija vrsta društvenih zajednica u Rusiji. — U novijoj tek dobi naišla je teorija, da se je općinska imovinska zajednica s periodičkim prerazdjeljivanjem razvila iz porodične zajednice svih dobara (zadruge) na žestoki otpor. Napose pobija tu teoriju glasoviti pravni historik *V. I. Sergejević*, koji u svojim novijim djelima dokazuje, da u starih Rusa nije bilo ni traga onakovom zadružnom životu, kakav postoji u južnih Slavena.

Nauka, da je najstarija forma zajednica upravo porodična zajednica svih dobara, kakova danas postoji u južnih Slavena, imade mnogo pristaša i izvan Rusije. Najodličniji pristaša ove nauke je svakako *Fustel des Coulanges*[6], koji napose dokazuje, da su zadruge prvobitno postojale u starih Rimljana i u Starih Germana. *Leist*[7] opet dokazuje, da je zadruga postojala u starih Grka i Rimljana i u starih Arijaca. *R. Hildebrand*[8] dokazuje, da je zadruga postojala ne samo u starih Germana, u starih Grka i Rimljana, u starih Arijaca, nego da je ona postojala, dotično da ona još i danas postoji u svih nekulturnih naroda.

Mommsen uči, da su u starih Rimljana zemljišta zajednički obrađivale čitave zadruge porodica (Geschlechtsgenossenschaften), i da je postojala neka zemljišna zajednica, a da je glede ostalih stvari, osobito glede robova i stoke postojala individualna vlasnost, t. j. da je vlasnicom nad robovima i stokom bila porodica[9]. *Schrader* uči, da su prvobitno u svih indoevropejskih naroda postojale općinske imovinske zajednice glede plodonosnih zemalja, a porodične imovinske zajednice glede svih ostalih stvari[10].

Inače može se reći, da je danas gotovo općenito prevladala nauka, da je najstarija forma prvobitnih zajednica porodična za-

---

[6] La cité antique, god. 1864.; L'alleu et le domaine rural pendant l'époque mérovingienne, god. 1889.; Le problème des origines de la propriété foncière (u „Revue des questions historiques", I., str. 349—449., god. 1889.).

[7] Graeco-italische Rechtsgeschichte; Alt-arisches jus civile; Alt-arisches jus gentium.

[8] Recht und Sitte auf verschiedenen Kulturstufen, god. 1896.

[9] Römische Geschichte, I. sv., str. 35. i d., 150. i 183.; Röm. Staatsrecht, III. B. 1. Abt., str. 25. No s druge strane izvodi Mommsen upravo odatle, što se robovi i stoka nalaze u individualnom posjedu, da je i pravo nad nekretninama pripadalo porodici, a ne čitavoj državi.

[10] Reallexikon der indogermanischen Alterthumskunde, riječi: Eigenthum i Familie.

Digitized by Google

jednica svih dobara. No novija nauka ne zadovoljava se više pukim nabrajanjem primjera ovakovih porodičnih zajednica, ona nastoji donekle proniknuti i u samu pravnu narav porodičnih zajednica svih dobara, koje se tobože javljaju u nekulturnih naroda. Proučavajući narav tih tobožnjih zajednica u nekulturnih naroda pronašla je ta nauka, da je vlast oca obitelji, kuće gospodara u takovim zajednicama posve neograničena, te on može samovoljno raspolagati ne samo sa zajedničkom imovinom, nego i sa drugim članovima svoje zajednice. — *Bernhöft*[11] uči, da postoje dvije vrste kućnih (porodičnih) zajednica, i to: kućne zajednice, kod kojih je čitava porodična imovina isključiva vlasnost porodičnog glavara, koji s tom imovinom može po volji raspolagati, — i kućne zajednice, kod kojih je porodična imovina vlasnost svih kućnih članova, dočim porodični glavar ima glede te imovine samo neka točno određena prava. Dalje uči i dokazuje Bernhöft, da je vlast porodičnog glavara prvobitno bila posve neograničena, i da je on prvobitno mogao druge članove kućne porodice ubijati, prodavati i t. d. Napose dokazuje, da je tako neograničena bila vlast porodičnog glavara u staroindijskom i u starorimskom pravu. Kasnije tek bila je ta vlast porodičnog glavara znatno ograničena. — *Schrader*[12] opet uči, da su doduše prvobitno u svih indoevropejskih naroda postojale porodične zajednice svih dobara (zadruge); no da je u tim porodičnim zajednicama otac obitelji bio neograničeni gospodar ne samo nad cijelom porodičnom imovinom, nego i nad svim članovima svoje porodice; jedinu iznimku u tom pravcu čine južni Slaveni, samo u njih je vlast oca obitelji ograničena.

Prema tomu ne ima kod ovih tobože prvobitnih zajednica upravo one značajke, koja ih karakterizira kao jurističke osobe. U ovim tobožnjim zajednicama svih dobara otac obitelji je neograničeni vlasnik ne samo čitave tobožnje zajedničke imovine, nego i svih članova zajednice. — Svakako čudnovata zajednica, u kojoj se jedan zajedničar ukazuje objektom vlasnosti drugog zajedničara! U takovim primjerima može naći neku zajednicu svih dobara samo onaj, koj na svaki način hoće da dokaže, da je prvobitno u svih naroda postojala zajednica svih dobara. Svaki drugi vidi u tim primjerima samo strogo individualnu vlasnost, koja se u prvom

[11] Die Principien des europäischen Familienrechts (u „Zeitschriftu für vergleichende Rechtswissenschaft“, IX. tečaj str. 426. i d.)

[12] Reallexikon, riječ: Familie.

Digitized by Google

redu počinje javljati nad članovima svoje porodice i nad ljudima, koji gospodaru, vlasniku pomažu u stjecanju dobara potrebnih za uzdržavanje. Mnogočlanost ovih porodica nije dokaz, da postoje nekakove zajednice dobara, već je nasuprot dokaz, kako je u dotičnom narodu individualna vlasnost jaka. — U ostalom, kako je *Bücher*[13] dokazao, nijesu te zajednice u primitivnih naroda nipošto tako mnogočlane, kako se obično prikazuje. U primitivnih naroda vodi muž posebno gospodarstvo od žene, a žena od muža; muž se napose više bavi lovom i stočarstvom, a žena više ratarstvom. Dijete pak odjeljuje se od svojih roditelja dotično od svoje matere, čim malo poodraste, i počinje voditi posebno gospodarstvo, t. j. počinje samostalno za sebe tražiti sredstva potrebna za uzdržavanje.

[13] Die Entstehung der Volkswirtschaft, 1. izd. god. 1893.

Digitized by Google

O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama.

Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 30. ožujka 1905.

dr. Đuro Körbler.

I.

Malo je ljudi prevodilačkim radom došlo na takav glas, kakav su kod svojih suvremenika uživala poznata dva Dubrovčanina iz druge polovine osamnaestoga stoljeća: Rajmundo Kunić i Bernardo Zamanja.[1] Obojica su taj dobri glas u punoj mjeri zaslužili već po tome, što su podali svijetu prvi vjerniji latinski prijevod čitavih Homerovih pjesama, Kunić Ilijade, a Zamanja Odiseje. No time prevodilački njihov rad nije još iscrpen. Kunić je preveo na latinski jezik također mnogo Teokritovih pjesama, neko pet stotina grčkih epigrama pa nešto malo iz Tirteja, Mimnerma i Kalimaha. Brojniji su Zamanjini prijevodi: on je pored Homerove Odiseje preveo sve tri sačuvane Hesiodove pjesme, veliki dio Teokritovih pjesama, sve potpune pjesme, što su se sačuvale pod Bionovim i Moshovim imenom, pa jedan Bionov fragmenat, koji je u prijevodu još nadopunio.

Kunićev je život i rad lijepo razložio pokojni dr. F. Maixner u raspravi, što ju je štampao u „Radu Jugoslavenske akademije“ (Život i rad Rajmunda Kunića, knjiga XCVI, str. 110.—166., XCVIII, str. 85.—153.), a kod toga je također ocijenio vrijednost njegovih prijevoda iz grčkih pisaca. O Zamanjinu životu i radu, pa dakako i o njegovim prijevodima, nije se doslije još nigdje pobliže govorilo, premda taj rad nije manje vrijedan od Kunićeva

[1] Po Šafariku, Geschichte der südslavischen Litteratur II, 33. Zamanja se zapravo zvao Đamanić, ali pjesnik se sam redovno naziva „Zamagna“, pa se to ime već i kod nas udomaćilo.

Digitized by Google

te su ga i njegovi suvremenici jednako cijenili u velike. Spomenut ću samo dva tri njihova suda.

Koliko je do njegova pjesničkoga rada držao sam Kunić, njegov učitelj, razbiramo iz predgovora, kojima popraća na svijet prve njegove pjesme, pa iz epigrama, što ga je postavio na čelo svomu prijevodu Ilijade i u kojem nagovješćuje njegov prijevod Odiseje. O prvim njegovim pjesničkim tvorevinama jednako pohvalan sud izriče i drugi njegov drug u jezuitskom redu Josip Mazzolari, koji je god. 1767. pod imenom *„Josephus Marianus Parthenius"* objelodanio pjesmu *„Electricorum libri sex"*, a u njoj na jednom mjestu poredi Zamanjin mladenački rad s Vergilijevim izričući kod toga nadu, da će i on podati svijetu nešto veće poput Vergilijeve Enejide:

At qui consequitur florens vernante juventa,
Jamque umbrata gerens phoebea tempora fronde.
Vates quantus erit, cum firma accesserit aetas,
Si tantum, aucupii accipiter formatus ad artes,
Prima rudimenta ostendunt; quin et modo causas,
Aggressus majora, audet tentare repostas,
Atque ortus Nymphae vocalis carmine pandit:
Ipsa suo plaudens vati longe assonat Echo.
A Culice et Ciri sic olim exordia rerum
Magnarum primum sumpsit Maro; deinde sonanti
Ore inflare tubam, bellumque accendere cantu
Edoctus, duri se vertit ad horrida Martis
Arma, virumque canens, fato qui primus ab oris
Italiam phrygiis lavinaque littora venit,
Condidit aeternis mansuram Aeneida seclis.

Mazzolarijeva se nada ispunila, kad je deset godina kasnije ugledao svijet Zamanjin latinski prijevod Odiseje, koji mu pribavi općeno priznanje u obrazovanom svijetu. Tako na pr. ugledni Josip barun Sperges, koji je od god. 1766. upravljao u Beču lombardijskim poslovima, u pismu, što ga je upravio na Zamanju 11. listopada 1778., izriče o tom prijevodu ovaj sud *(Jos. Spergesii Palentini centuria literarum ad Italos. Viennae 1793.*, str. 135.[1]): *„perlegendae Odysseae tuae totum me dedi: mirum, quan-*

[1] Veći dio ovoga pisma štampao je i F. M. Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae etc.*, str. 56. i d., no kod toga se poslužio originalom, što ga je našao u Zamanjinoj ostavštini, jer pored manjih razlika početak ovoga mjesta glasi u njega: *„Otium nactus*

Digitized by Google

tum ex ea lectione voluptatis ceperim, non minorem certe illa, quam par Raimundi Cunichii labor in vertenda latine Iliade legenti mihi adtulit: adeo omnia in tuo concinna et limata sunt, ac grandia, numerosa et Homero digna, adeo ad poëtae graeci fidem religiose exacta, ut mihi quidem cum versione Bergleriana, quae fidelissima habetur, tuam istam carmine expressam comparanti verbum pene verbo reddidisse videaris. Ac sicubi de tuo aliquid adspersisti, sive versus ac numeri, sive perspicuitatis gratia, id principis poetarum non tantum sensum apte ac luculenter, sed ipsum ingenium, spiritum, gravitatem refert. Sane nunc primum legisse me Odysseam puto, ex quo abs te versibus feliciter Latio redditam legi . . . . . Hanc tibi, vir praestantissime, gloriam gratulor, quae in Odyssea tota tua est: tantum enim ceteris, qui illam latine vertere conati sunt, praestas, quantum Homerus poetis reliquis". Njega još za života stavlja u isti red s pokojnim Kunićem također mlađi njegov suvremenik, zemljak i drug F. M. Appendini, dok raspravljajući o Kunićevu prijevodu Ilijade dodaje ovaj sud o njegovu prijevodu Odiseje i o njemu uopće *(Notizie istorico-critiche* II, str. 177.): „*Ma ciò, che si è pensato, e detto sull' Iliade Latina, lo stesso con pari diritto si è pur pensato, e detto sull' Odissea tradotta contemporaneamente da un illustre Patrizio concittadino, scolaro, e collega del Cunich, e quindi suo emolo, ed a lui per tante altre egregie opere poetiche da paragonarsi, il Ch. Sig. Ab. Bernardo Zamagna, al quale, perchè quanto ne potremmo noi dire, di nulla accrescerebbe l' alta estimazione, che gode meritamente per tutta l' Europa, accquriamo lunghi, e ridenti giorni per ulterior vantaggio della bella letteratura, e per la gloria della sua patria*". A već ga slavni N. Tommaseo kao prevodioca cijeni dapače više negoli Kunića, dok za niegove prijevode kaže ovo (Studi critici II, str. 220.): „*le traduzioni lodevoli per copia, evidenza, leggiadria; che lui fanno, al parer mio, maggiore del Cunich, e uno de' più notabili latinisti di tutti i secoli e di tutte le genti*".

No o životu se i radu Zamanjinu i ne da jednako lako raspravljati kao o životu i radu Kunićevu. Kunić je naime od mladosti pa do smrti gotovo trajno živio u Rimu i poglavito obrađivao jednu pjesničku vrstu, epigramatsko pjesništvo prevodeći epigrame

---

sum Odysseam tuam totam perlegendi", a nešto dalje iza riječi „*comparanti*" čitamo u zagradi ovo: „*nam me linguae Graecae non satis peritum ultro, licet cum pudore, fateor*".

Digitized by Google

grčkih pjesnika, a gradeći ih i sam u velikom broju. Zamanja je naprotiv nekoliko godina živio i radio u Rimu, u Ternima i u Livornu, nekoliko u Sieni i u Milanu, a veliki je dio života proveo u Dubrovniku, gdje je i umr'o. Pa i pjesnički je njegov rad daleko raznoličniji od Kunićeva. Treba samo da se sjetimo njegove didaktične pjesme „Navis aeria" ili pjesme „*Echo*", različnih njegovih elegija, idila, pjesničkih poslanica, hendekasilaba, epigrama, pa brojnih prijevoda, i to ne samo iz grčkoga, nego također iz hrvatskoga jezika na latinski. Osim toga imamo od njega tri govora i nekoliko natpisa. A da je on i hrvatski pjevao, dokazuje pjesma, što ju je pokojni dr. M. Šrepel objelodanio u drugoj knjizi „Građe za povjest književnosti hrvatske" (str. 111. i d.). Taki se golemi rad ne da u jedan mah raspraviti, nego je potrebno, da se najprije izbliže ogledaju pojedine njegove pjesme, govori i prijevodi, a tada tek da se stvori sud o cjelokupnom njegovu radu i kritički osvijetli njegov život, u kojem je još mnogo toga nepouzdano i pored dosta opsežnoga, ali još uvijek nepotpunog opisa njegova života, što ga je deset godina nakon njegove smrti napisao spomenuti već Appendini: *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae, patricii Rhacusini commentariolum. Accedunt ejusdem Zamagnae carmina ex editis et ineditis selecta et in IV libros digesta. Jaderae 1830.* Ova moja rasprava o njegovu prijevodu Teokritovih, Bionovih i Moshovih pjesama neka bude prvi korak do te svrhe.

Govoreći o Zamanjinu prijevodu ja ću se ujedno obazreti i na Kunićev prijevod Teokritovih idila, o kojem govori doduše i Maixner u spomenutoj raspravi (Rad, knjiga XCVIII, str. 85.—92.), no njegovo razlaganje nije potpuno. Maixner je naime poznavao samo onaj Kunićev prijevod nekih Teokritovih pjesama, njih sedam na broju: I, II, IV, VIII, XIX, XXI, XXVIII, što ga je Kunić uz neke druge svoje prijevode štampao god. 1764. u Rimu izdavajući Zamanjinu pjesmu „*Echo*". Ali pet je godina iza Kunićeve smrti ugledala svijet ova knjiga[1]: *Theocriti idyllia et epigrammata latine conversa a Raymundo Cunichio Ragusino. Opus postumum nunc primum in lucem editum. Parmae ex regio typographeo MDCCXCIX.* Na natpisnom se listu ne kaže, tko je knjigu izdao,

[1] Ovu je knjigu Appendini zacijelo poznavao pišući djelo „*Notizie istorico-critiche*", jer izbrajajući djela Kunićeva (sv. II, str. 173. i d.) pominje na šestom mjestu: „*Gli Idilj di Teocrito tradotti in Latino*". Čitajući ovu vijest, prvi sam put došao na misao, da uza prijevod od god. 1764. mora postojati još jedno, i to potpuno izdanje.

Digitized by Google

ali iz predgovora doznajemo, da je Kunićev prijevod za štampu priredio njegov učenik Josip Marotti. Valjada zbog toga knjiga se u zborniku *„Bibliothèque de la compagnie de Jésus“* i pominje u popisu Marottijevih djela, dok je u popisu Kunićevih djela ne nahodimo. U njoj je osim spomenutoga prijevoda objelodanjen Kunićev latinski prijevod još ovih Teokritovih pjesama: III, V, VI, VII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XX, XXIII, XXVI, XXIX i pjesme Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν, koja se u rukopisima sačuvala među Teokritovim pjesmama, pa je za XXX. Teokritovu pjesmu sa svojim suvremenicima drži i Kunić. Četiri pjesme: XXII, XXIV, XXV. i XXVII. Kunić nije preveo, te ih je zato Marotti priopćio u Zamanjinu prijevodu. U knjizi su najzad štampani epigrami Teokritovi u latinskom prijevodu. Kunić je preveo samo četiri epigrama: I, II, VI. i XXI. Uz njegov je prijevod Marotti kod prvoga epigrama preštampao također Grotijev, a kod ostala tri epigrama Heinsijev prijevod. I ostale epigrame Teokritove, kojih Kunić nije preveo, štampao je Marotti u prijevodu Grotijevu (III, IV, XX) i Heinsijevu (V, VII—XIX, XXII).

Prijevod onih sedam idila, što ga je Kunić objelodanio g. 1764., preštampao je C. Michaeler u zbirci: *Collectio poetarum elegiacorum stylo et sapore Catulliano scribentium* (Vindobonae 1785, str. 216.—248.). Osim njih za Kunićeva je života izišao štampom samo još prijevod XVIII. Teokritove pjesme u zbirci: *Poesie degli Academici occulti* (Roma 1777.). I prijevod ona četiri epigrama Kunić je sam objelodanio, i to prijevod prvoga epigrama g. 1764. zajedno s prijevodom spomenutih sedam idila, a prijevod sva četiri epigrama u knjizi: *Anthologica sive epigrammata anthologiae Graecorum selecta latinis versibus reddita et animadversionibus illustrata. Romae 1771.* (2. izdanje *Venetiis 1784.*). Prva dva epigrama štampana su u četvrtom poglavlju među *„epigrammata votiva“*, XXI. u petom poglavlju među *„epigrammata sepulcralia“*, a VI. pod imenom Statilija Flaka u sedmom poglavlju među *„epigrammata lugubria“*. Prevodeći epigram XXI. Kunić se nije poslužio originalnim mjerilom *(metrum Hipponacteum)*, nego ga je preveo jednakim brojem tako zv. hendekasilabâ[1].

[1] Naveo sam to ovdje zato, što Fr. Maixner (Rad XCVIII, str. 120. i d.) pogrješno tvrdi, da se Kunić prevodeći grčke epigrame samo dva puta udaljio od originalnoga metra, naime u epigramu A. P. VII, 293. i XI, 176., a za ovaj primjer ne zna. Jednako je pogrješna nje-

Digitized by Google

Zamanjin prijevod Teokritovih, Bionovih i Moshovih pjesama prvi je put potpuno izišao god. 1788. u Sieni s ovim natpisom: *Theocriti, Bionis et Moschi idyllia omnia a Bernardo Zamagna Rhacusino latinis versibus expressa. Senis e typographia Pazziniana CIↃ.ↃCC. LXXXVIII.*[1] U knjizi čitamo na prvih šest nepaginiranih strana posvetno pismo: *„Joanni Bosdario, Blasii filio, patr. Rhacusino & Anconitano, Joseph Pazzini Carli"*, a na dalje dvije nepaginirane strane kratki predgovor o samom izdanju: *„Typographus lectori"*. Iza toga štampan je na prvom mjestu prijevod Teokritovih pjesama (str. 1.—110.), zatim protivno natpisu najprije Moshovih (str. 111.—130.) i napokon Bionovih pjesama (str. 131.—143.).

Ivan Bosdari (zapravo: „od Boždari", isp. Akad. rj. I, 567.), kojemu štampar Pazzini posvećuje izdanje, bio je član ugledne patricijske porodice dubrovačke[2] i nećak Zamanjin, a u to je vrijeme boravio u Sieni na naukama u Ptolemejevu kolegiju, u kojem su tada redovnici *„scholarum piarum"* obučavali mlade plemiće. Zamanja je svoga nećaka osobito milovao, pa ga je i sam odveo u Sienu i u to vrijeme ondje više puta boravio u kući svoga prijatelja i negdašnjega druga u jezuitskom redu Alfonza Marsilija (isp. Appendinija, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae*, str. 32.). Među Zamanjinim poslanicama, što ih je na svijet izdao njegov znanac, pjesnik talijanski Andrija Rubbi, nahodi se također jedna na toga njegova nećaka *(Epistolae Bernardi Zamagnae, patr. Rhac., scriptae an. 1795. et 96. Has excudebat Venetiis Antonius Curti Jacobi f.*, str. 24.—30.[3]). U poslanici daje pjesnik svomu mladomu rođaku, pošto se povratio iz Siene, upute

gova primjedba (Rad XCVIII, str. 113.), da se šesti Teokritov epigram ne nahodi među pjesmama grčke antologije, dok ga u istinu čitamo u A. P. IX, 432.

[1] Ovoga izdanja nije poznavao Appendini pišući spomenutu biografiju Zamanjinu, pa ne znaju za nj dakako ni drugi pisci, koji se povode za njim; tako kaže i Maixner (Rad XCVI, str. 124. bilj.), da je Zamanja god. 1792. izdao prijevod grčkih nekih idila, pozivajući se pri tom na Appendinija i Tommasea, koji je crpao iz Appendinija.

[2] Njegova je porodica unesena u listinu dubrovačkih patricija god. 1666., isp. Kaznačića, *Famiglie ascritte al patriziato di Ragusa* (Biblioteka za povijest dalmatinsku, sv. IV, str. 109.).

[3] Godina štampanja nije na knjizi naznačena; Tommaseo, Studi critici II, 219. pominje, da je knjiga štampana god. 1797., ali ne kaže, odakle ima tu vijest.

Digitized by Google

za dalji život opominjući ga ponajprije, da se kloni raskalašnoga života, što je preoteo mah među mladeži dubrovačkom, a svoj postupak opravdava time, što je u brizi za mladića, kojega je od prvoga djetinjstva uvijek ljubio, te izrijekom primjećuje, da je mladi Bosdari upravo njegovim nastojanjem otišao u Sienu na dalje nauke (str. 8. i d., 25. i d.). Nastanivši se u Dubrovniku Bosdari se oženio Jelenom Bunićevom (Bona) iz stare dubrovačke patricijske porodice Bunićâ, koja je bila na glasu zbog svoje ljepote, a rodila mu je više djece[1]. God. 1814. bio je načelnik *(maire)* dubrovački i kao taki je 1. rujna na čelu četrdesetorice plemića protestirao protiv toga, da se odašalje zahvalno poslanstvo u Beč; pa je i pomirno posredovao između Milutinovića i ostalih buntovnika (P. Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815. Paris 1893., str. 459. i d.). Valjada iste godine zastupala je njegova žena caricu Mariju Beatriču, ženu cara Franje I., kod posvećivanja nekoga novoga austrijskoga barjaka, a Zamanja, koji ju je jednako milovao kao i muža njezina, slavi tu zgodu u dva epigrama (štampani su među pjesmama, što ih je objelodanio Appendini u spomenutoj biografiji Zamanjinoj, str. 275. i d.). Kratko je vrijeme iza toga umrla u porođaju, a odmah iza njega i novorođeni sin njezin Vlaho, dok su na životu ostale samo kćeri, kako razbiramo iz nekoliko Zamanjinih epigrama i jedne pjesme u hendekasilabima, u kojima oplakuje njezinu smrt i tješi svoga nećaka (kod Appendinija na str. 146. i 276. i d.). Njezin je muž živio još god. 1830. i bio je tada komornik cara Franje I. (Appendini, sp. dj., str. 32.). Pazzini mu u posvetnom pismu zahvaljuje, što je nagovorio ujaka, da upravo kod njega štampa prijevod Teokritovih, Moshovih i Bionovih idila, a kod toga se spominje, kako je Zamanja pred nekoliko godina na općeno zadovoljstvo učiteljovao u Sieni i stekao trajašnih zasluga, koje Ptolemejev kolegij sada bar djelomice uzvraća njegovu nećaku, hvali ostale njegove prijevode i razlaže ukratko, od kolike će koristi biti njegov prijevod grčkih bukolskih pjesnika za bolje poznavanje i razumijevanje Vergilijevih ekloga.

[1] I. Stojanović, Dubrovačka književnost. Dubrovnik 1900. str. 143. pominje, da njoj „ostade natpis u hramu Gospe od Milosrđa, jer je bila najljepša žena svoga vremena". Na tome mjestu Stojanović pogrješno pripisuje Appendiniju jednu pjesmu Zamanjinu u njezinu čast. Urban Appendini samo je izdao tu pjesmu u svojoj antologiji od godine 1811.

Digitized by Google

Iz predgovora *„Typographus lectori“* doznajemo, da ne izilazi sada po prvi put na svijet prijevod svih pjesama, što se nahode u ovoj knjizi, nego da su neke od njih štampane već prije i u različno vrijeme. Najviše ih je izišlo tada, kad se ženio Karlo Albani, vrhovni dvorski meštar nadvojvode Ferdinanda Austrijskoga, zajedno s talijanskim prijevodom Alojzija Bucchettija, koji je napisao također predgovor i komentar. Sada je Zamanja konačno uredio prijevod Bionovih i Moshovih pjesama, a preveo i čitavoga Teokrita, pa je odlučio, da sve to objelodani, da bi se Lacij obogatio novim i pouzdanim prijevodom triju najvrsnijih bukolskih pjesnika grčkih. Ali nije prijevod svih idila od njega sama: budući da je u velike cijenio latinski prijevod Teokritovih pjesama I, II, IV, VIII, XVIII, XXI. i XXVIII, što ga je izradio Kunić, preštampao ga je u svojem izdanju, a kod toga se poslužio slobodom, da taj prijevod ispravi i dopuni: *„ut quae ex iisdem fuerant data opera a Cunichio omissa restitueret, ac suppleret“*. Kako je pak kod toga postupao, može svatko lako razabrati, ako isporedi ovo siensko izdanje sa starijim milanskim.

Zamanja je dakle prijevod nekih pjesama, što ih čitamo u ovoj knjizi, već prije toga objelodanio. U časopisu *„Giornale letterario di Siena“* od god. 1777. izišao je njegov prijevod ovih šest Bionovih idila (brojevi prema poretku u rukopisima): I. str. 188.—191., II. str. 243., III. str. 244., IV. str. 244., V. str. 312.—313., VII. str. 313.—314. God. 1781. izišao je u Modeni u 24. svesku časopisa *„Nuovo giornale de' letterati“* (str. 271.—278.) njegov prijevod III. i XI. Teokritove idile. No najveći je dio njegova prijevoda ugledao svijet god. 1784. u ovoj knjizi[1]: *Idilli di Mosco, Bione e Teocrito recati in versi latini dal Conte Bernardo Zamagna. Volgarizzati, e forniti di annotazioni da Luigi Maria Bucchetti. Milano 1784, nell' imperial Monistero di S. Ambrogio Maggiore* (4°, str. XX i 332). U toj knjizi čitamo na prvih dvadeset strana, što su paginirane rimskim brojevima, talijanski predgovor Bucchettijev, koji je knjigu izdao na svijet. Iza toga štampan je na str. 1.—120. Zamanjin latinski i Bucchettijev talijanski metrički prijevod Moshovih i Bionovih pjesama pa Bucchettijev talijanski komentar k njima, a na str. 121.—332. Zamanjin latinski i Bucchettijev

[1] Ova je prigodna knjiga dosta rijetka. Jedan primjerak nahodi se u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku. Što o njoj znam, to treba da zahvalim g. prof. dru. I. Scherzeru.

Digitized by Google

talijanski metrički prijevod velikoga dijela Teokritovih pjesama pa Bucchettijev talijanski komentar k njima. Zamanja je sam preveo ove Teokritove pjesme: III, V, VI, VII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XIX, XX, dok je za pjesme: I, II, IV, VIII, XVIII, XXI. i XXVIII. bez promjene preštampao stariji Kunićev prijevod. Već iz poretka pjesama, što ih je preveo, razbiramo, da njegova svrha nije bila, da u prijevodu poda izbor Teokritovih pjesama, nego da prevede sve pjesme, ali da ga je u tom nenadano nešto zapriječilo. Kaka je to zapreka bila, čut ćemo odmah, no prije toga treba da razložim, kako je Zamanja dospio u Milan.

Pošto je svršio u Rimu bogosloviju i god. 1770. učinio redovnički zavjet, bude Zamanji god. 1772. povjereno, da u sienskom Ptolemejevu kolegiju, koji je tada bio u jezuitskim rukama, obučava u latinskom i grčkom jeziku. Još iste godine, 29. srpnja, pozdravi on kićenim latinskim govorom novoga sienskoga nadbiskupa Tiberija Burghesija, a taj je govor odmah i štampao[1]. Ovdje ga godinu dana iza toga zateče i bula pape Klementa XIV. „*Dominus ac redemptor noster*“, kojom se ukidao jezuitski red. Ptolemejev kolegij u Sieni povjerio se redovnicima „*scholarum piarum*“, a Zamanja ostajući i dalje vjeran propisima svoga reda i zadovoljivši se s ono malo mirovine, što ju je odsele dobivao od velikoga vojvode toskanskoga, zaklonio se kod svoga druga i dobroga prijatelja Alfonza Marsilija, koji je bio rodom iz Siene i ondje se nastanio, pošto je jezuitski red ukinut. Boraveći u Marsilijevu domu sav se dao na prevođenje Homerove Odiseje, pa je taj prijevod štampao kod Pazzinija god. 1777. i posvetio ga nadvojvodi Petru Leopoldu, mlađemu sinu carice Marije Terezije, koji je od god. 1765. upravljao velikom vojvodinom toskanskom, a kasnije nakon smrti starijega brata kao Leopold II. zasio na austrijsko prijestolje. Posvetna pjesma od 297 heksametara veliča vladalački dom habsburški, a raspada se na četiri dijela: pošto je ukratko izbrojio zgode Odisejeve, što ih pripovijeda Homerova pjesma (str. 1.—47.), pjesnik crta blagostanje, što ga je Toskani uopće, a napose gradu Firenci pribavila mudra i razborita uprava Leopoldova (st. 48.—175.); no da je Leopold postao tako mudar i razborit, treba zahvaliti majci njegovoj, koja je i kćeri svoje i

[1] *Tiberio Burghesio Senensium Archiepiscopo renunciato oratio in Colleg. Societ. Jesu habita a B. Zamagna, rethoricae praeceptore IV. Kalen. Sex. an. 1772. Senis 1772. Vincentii Pazzini Carli, et filii.*

Digitized by Google

sinove jednako razumno odgajala te ih postavila na najuglednija mjesta u Europi (st. 176.—265.); na kraju pjesme pjesnik moli Leopolda, da mu bude milostiv, pa će tada s veseljem moći da nastavi svoj rad (st. 266.—297.). Već iz ove pjesme razabiramo, da je Zamanjina želja bila, da pribavi sebi milost austrijskoga dvora i da dobije od njega kakovo učiteljsko mjesto: on želi carici Mariji Tereziji Nestorove godine, da bi što dulje mogla tvoriti dobra djela, jer (st. 263. i d.):

nondum sensere sat omnes
Auxilium praesens et amicae munera dextrae;
Multa licet tulerint jam praemia, plura supersunt.

No sasvim jasno doznajemo za tu njegovu želju iz tadašnjega njegova dopisivanja sa spomenutim već Spergesom, koji je bio veoma moćan na dvoru, pa mu je Zamanja pobliže naznačuje.

Već iz pisma Spergesova od 11. listopada 1778. doznajemo, da mu je Zamanja poslao jedan primjerak svoga prijevoda Odiseje, a u isto vrijeme da mu je poslao po tadašnjem dubrovačkom poslaniku u Beču Sebastijanu grofu Ayali (isp. o njemu J. C. v. Engela, Geschichte des Freistaates Ragusa. Wien 1807., str. 269. i d.) još jedan eksemplar moleći ga, da bi ga u njegovo ime predao carici. Sperges se ispričava Zamanji, da dosele nije zadovoljio njegovu želju zbog toga, što toga eksemplara nije još primio od Ayale, koji je upravo zaokupljen mnogim poslom prigodom dolaska velikoga vojvode toskanskoga u Beč. U istom pismu hvali Sperges malo prije spomenutu posvetnu pjesmu Zamanjinu, u kojoj mu se osobito svidjelo poređenje carice Marije Terezije s Berecintijom (st. 204. i d.). Kratko vrijeme iza toga, 16. studenoga 1778., pošalje Sperges Zamanji u caričino ime četiri oveća zlatna novca na dar primjećujući, da je izvršio svoje obećanje. Sperges u pismu (sp. dj., str. 150. i d.) poručuje Zamanji, da je pohvalio pred caricom ljepotu njegova pjesništva i spomenuo lijepi glas, što ga ono ima kod drugih naroda. Da li je carica Zamanju preporučila svomu sinu, velikomu vojvodi toskanskomu, nije mu poznato: *„noris autem officiosos sermones inter summos principes privati hominis gratia raro misceri, quo animum inter se mutuis alterius votis obsecundandi eliciant“*.[1] Iz Spergesova pisma doznajemo dalje, da je Za-

[1] Ovo je pismo Appendini, *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae*, str. 58. i d. potpuno štampao, ali se kod toga opet poslužio origi-

Digitized by Google

manja vruće želio, da bi dobio kakvo učiteljsko mjesto u Toskani, jer sa tadašnjim svojim prilikama i životom u Sieni nije bio baš osobito zadovoljan. Osobito se zanimao za nekako mjesto u Pizi. Sperges mu ponudi učiteljsko mjesto u Milanu: „*Si coelum hetruscum cum insubrico commutare, et Mediolani, ubi olim Chrysoloras, Philelphus, Beroaldus. et alii literas graecas et latinas in scholis palatinis professi sunt, easdem publice docere animus tibi esset: omen, quod ais, in rem nostram verterem, atque ut votis non tam tuis, quam meis responderet, totum me impenderem. Honesta ibi sunt stipendia, favet ingeniis, praecipue iis, qui graecae literaturae laude florent, Carolus comes Firmianus*[1], *summus rerum Insubricarum administer, nec desunt Mediolani viri complures omni doctrina et eruditione praestantes, musisque etiam humanioribus dediti*". Sperges doda, da su sada u Milanu popunjena sva učiteljska mjesta, no da će se za nj kod carice zauzeti zacijelo i sam knez Kaunitz, kojemu je na njegovu molbu ustupio svoj eksemplar Zamanjina prijevoda.

Zamanja mora da je Spergesovu ponudu objeručke prihvatio, jer Appendini (sp. dj., str. 22.) pripovijeda, da je carica Marija Terezija odredila, da se u Milanu uredi osobito mjesto za učitelja grčkoga jezika, pa da se na to mjesto postavi Zamanja, a on je zatim u početku god. 1779. u istinu došao u Milan. Sienski su građani veoma žalili za njim, jer su ga vrlo cijenili i kao vrsna učitelja i kao umna čovjeka, koji je bio besporočna života i blage ćudi. Za svoga boravka u Sieni zalazio je i u najodličnije kuće. Tako pominje G. Tiraboschi (*Storia della letteratura italiana VII*, str. 41. i 1581. u bilješkama), da je od Zamanje „*celebre per la sua bella traduzione in versi latini dell' Odissea di Omero, e per altre sue eleganti poesie*" primio nekoliko prijepisa i vijesti iz arhiva ugledne sienske porodice Cervinâ. A i Marsilijeva porodica jamačno je bila ugledna u Sieni, te njegov prijatelj Alfonzo postade god. 1792. nadbiskup sienski, ali samo za kratko vrijeme, jer je umr'o već god. 1795. Među epigramima Zamanjinim, što ih je štampao Appendini, tri su upravljena na Alfonza (str. 256. i d.),

nalom, što ga je našao u Zamanjinoj ostavštini, a taj je bio dotjeraniji negoli koncept, što ga čitamo u knjizi: *Centuria literarum ad Italos*, str. 150. i d.

[1] Grof Firmian Karlo Josip bio je prvi doglavnik i savjetnik nadvojvode Ferdinanda Austrijskoga te je upravljao lombardijskim poslovima u Milanu od god. 1759.; umr'o je god. 1782.

Digitized by Google

od kojih su prva dva u svezi s njegovim imenovanjem za nadbiskupa, a treći izriče radost pjesnikovu, što se njegov prijatelj oporavio od teške bolesti.

Došavši u Milan Zamanja je nastavio prevodilački rad pa je već iduće godine štampao prijevod Hesiodovih pjesama Ἔργα καὶ ἡμέραι i Ἀσπὶς Ἡρακλέους; posvećujući ga svomu dobrotvoru Spergesu[1]. U posvetnoj pjesmi od 57. elegijskih distiha pjesnik najprije pominje, da je molio muze, neka ga pomognu u radu, kojim bi se želio odužiti svomu prijatelju, a one su mu naložile, da prevede ove dvije Hesiodove pjesme. Pošto je ukratko ispripovijedao sadržaj njihov, pjesnik se nada, da mu Sperges ne će zamjeriti, ako nađe u prijevodu koji nedostatak, jer ga poznaje kao čovjeka blage ćudi, kojemu je stalo do toga, da ima što više prijatelja pa da i očuva sebi njihovo prijateljstvo, a iza toga nastavlja (st. 47. i d.):

Tu dignum augustae fecisti munere dextrae,
Quum pridem nostro nomine Maeonidem
Illi offerre ausus de me es bene multa loquutus,
Queis spes affulsit certa patrocinii
Nec sterilis, nec parva: a te sunt omnia primo
Commoda, sunt nobis omnia nata bona
Et venient majora, animum ni lusit Apollo
Saepe mihi de te grandia pollicitus.

Ali njemu ne treba ničega više, nego mu je još jedina želja, da bi dostojnom pjesmom mogao proslaviti veliku vladaricu i slavne njezine sinove. Toj će se pjesmi radovati Kaunitz, koji poput Atlanta drži na leđima austrijsko carstvo, i Sperges, zaštitnik znanosti i umjetnosti, pod čijim imenom i ovo pjesnikovo djelo smiono korača u svijet. On će biti zadovoljan, ako Sperges pohvali njegov prijevod, jer s njegovim se sudom podudaraju i harite i kastalske djevice. Pjesnik najzad izriče pouzdanu nadu, da nigda nijedno doba ne će kazivati, da je on bio nezahvalan svomu dobročincu. — No još prije, negoli je Zamanja doštampao svoj prijevod, dođe u Milan glas o smrti carice Marije Terezije, pa je on zato na kraju knjige (str. 94. i d.) štampao tužaljku od 51 distiha slaveći

[1] *Opera et dies ac Scutum Herculis, carmina Hesiodi Ascraei latinis versibus expressa a Bernardo Zamagna Ragusino. Mediolani CIↃIↃCCLXXX. Typis Imperialis Monasterii s. Ambrosii Majoris. Superiorum permissu.* Za ovo izdanje Appendini nije znao. Maixner (Rad XCVI, str. 124. bilj.) povodeći se za Tommaseom (Studi critici II, 218.) kaže pogrješno, da je Zamanja god. 1770. izdao prijevod Hesiodova Ἀσπὶς Ἡρακλέους.

Digitized by Google

pravednost i dobrotu pokojnice, za kojom jednako žale svi njezini narodi. I ova je tužaljka upravljena na Spergesa.

I u Milanu je Zamanja od prvoga časa bio veoma ugledan. Od Appendinija (sp. dj., 22. i d.) doznajemo, da su ga i nadvojvoda Ferdinand Austrijski i njegova umna žena Marija Beatriča visoko cijenili i često mu zasvjedočili svoju blagonaklonost, da je prijateljovao s doglavnicima nadvojvode Ferdinanda: s grofom Firmianom, s barunima Wilczeck-ima i sa Spergesom, koji su uopće podupirali lijepu knjigu, te im je Zamanja također bio osobito mio. Njega su izvanredno poštovali knez Karlo Albani. vrhovni dvorski meštar nadvojvode Ferdinanda, kardinal Durini i svi drugi ugledni ljudi u Milanu, koji su se upravo otimali za njegovo društvo želeći ga imati sa sobom u gradu i na selu. Plod je toga prijateljovanja nekoliko prigodnih pjesama, što ih je ili Zamanja sam u različno vrijeme izdao u Milanu, ili ih je nakon njegove smrti štampao Appendini u spomenutom djelu. Osobito tijesno čini se da je bilo njegovo prijateljstvo s knezom Albanijem[1]. Kad se naime Albani god. 1783. zaručio groficom Terezijom Casati, dogovorio se Zamanja s mlađim svojim drugom iz jezuitskoga reda Bucchettijem[2], da će zajedno štampati i Albaniju predati kao svadbeni dar on sam latinski, a Bucchetti talijanski prijevod grčkih bukolskih pjesnika. No Zamanji nije bilo suđeno, da već sada dovrši prijevod grčkih bukolika: usred posla dođe mu vijest, da je u Dubrovniku umr'o stariji od njegova dva brata Marko, i on se dade na put u svoj zavičaj.

Od Appendinija (spom. dj., str. 28. i d.) doznajemo, da je Zamanja imao dva brata: Marka i Marina. Prvoga apostrofira pjesnik na početku pjesme „*Echo*“ (I, st. 27.), drugoga na početku pjesme

[1] Knez Albani Karlo Franjo Josip bio je sin kneza Horacija Franje Albanija. Rodio se u Rimu 5. rujna 1749., oženio se 30. studenoga 1783. groficom Terezijom Casati, a umr'o je kao vrhovni dvorski meštar nadvojvode Franje od Este u Modeni 19. siječnja 1817. Wiener Zeitung od god. 1817. (br. 26.) donosi njegov nekrolog. Svadbeni je njegov dan zabilježio Oettinger, Moniteur des dates, str. 10.

[2] Bucchetti Luigi Maria rodio se u Milanu 13. ožujka 1747. i stupio je u jezuitski red 18. listopada 1762. God. 1773. obučavao je mlade plemiće u milanskom jezuitskom kolegiju, pa je u Milanu ostao i dalje obučavajući privatno mlade neke plemiće, s kojima je mnogo putovao po Italiji, Njemačkoj, Nizozemskoj i Francuskoj. Živio je neko vrijeme u Rimu i u Mlecima, gdje je i umr'o 28. listopada 1804. (*Bibliothèque de la compagnie de Jésus* II, str. 311.).

Digitized by Google

„*Navis aeria*“ (I, st. 18.) posvećujući im ta svoja djela. Marko je upravljao očevinom, dok je Marin već od djetinjstva bio slaba duha i zdravlja. Među poslanicama, što ih je štampao Rubbi, čitamo također jednu na Marina Zamanju. Budući da pjesnik tješi toga Marina u bolesti, kojoj ni u toplicama nije našao lijeka, mogao bi tko pomisliti, da je ta poslanica upravljena na njegova brata. No u natpisu se poslanice izrijekom pominje, da je taj Marin sin Matije Zamanje, a otac se našega Zamanje zvao Marko. U drugu ruku čitamo doduše u poslanici (st. 6.), da je Marin združen s pjesnikom „*sanguine eodem*“, no nigdje se ne kaže, da je on brat pjesnikov, te ne možemo pomišljati na štamparsku pogrješku u natpisu. Da bi pomogao bratu i uredio očevinu, Zamanja je zamolio i dobio šestomjesečni dopust, pa je preko Mantove, Verone, Padove, Mletaka, Trsta, Pulja i Spljeta zaputio u Dubrovnik razgledavši na putu sve znatnije rimske spomenike. On je dakle ostavio Milan s namjerom, da se nakon šest mjeseci povrati na svoje mjesto. No došavši kući naskoro je zamolio namjesništvo u Milanu, da ga odriješi od učiteljske službe, da bi se sav mogao dati na upravljanje očevinom. Iz Milana mu se doduše ponudilo, da može ostati na dopustu dotle, dok sasvim ne uredi svoj imutak, i obećavalo se, da će naskoro biti premješten u Beč, ako se povrati na svoje mjesto. I prijatelji su ga njegovi iz Milana nagovarali, da bi se povratio k njima; ali Zamanja ostane kod svoje odluke, pa najzad i dobije odrješenje, pošto je izjavio, da njegovo poštenje ne dopušta, da bi dalje badava primao plaću.

Nije nam točno poznato vrijeme, kad je Zamanja ostavio Milan i kad se zahvalio na službi. Svakako je bio u austrijskoj službi još u početku god. 1784., jer u početku mjeseca veljače izdade M. Paintner, također negdašnji njegov drug u jezuitskom redu, u Beču drugo izdanje njegove pjesme „*Navis aeria*“, a na natpisnom ga listu još uvijek naziva: „*in regio gymnasio Mediolanensi eloquentiae et linguae Graecae professor publicus*“. Ali na dopust je otišao već prije 30. studenoga 1783., jer na taj se dan Albani vjenčao s Terezijom Casati, a Zamanja je pjesmu za tu zgodu ispjevao već u Dubrovniku i poslao je Bucchettiju, koji ju je štampao na čelu njegova prijevoda prevedavši je ujedno na talijanski jezik. Pjesma ima 33 hendekasilaba: u njima pjesnik žali, što mu nije bilo suđeno, da do kraja dovrši i izgladi svoj prijevod, nego ga mora ovako, kako je neizglađen i nedovršen, poslati (st. 8. i d.):

Digitized by Google

ultimis ab oris
Ragusae procul, et mari Adriano.

Šalje ga pak i nedovršena zato, da ne bi Albani mislio, da ga se on u Dubrovniku ne sjeća više. Teško ga je potresla smrt bratova, lišila ga svake radosti i šale, velikoga dijela života. Sada ne bi još mogao reći, kad će ga minuti strašna žalost i dopustiti mu, da se vrati u Italiju pa da sam čestita svomu zaštitniku. Kako se zasada ne može povratiti, želi mu bar u pjesmi svaku sreću u novom braku i da bi mu se što prije rodio sin, slika i prilika očeva[1].

Kao što je Zamanjin latinski prijevod Teokritovih pjesama u ovoj knjizi ostao nedovršen, tako nije ni Bucchetti dovršio talijanskoga svoga prijevoda, nego je preveo samo one pjesme, koje i Zamanja, a u predgovoru je obećao, da će svoj prijevod iz zagođa dovršiti; no svoga obećanja nije nigda održao. Nijesam pobliže uspoređivao Bucchettijev prijevod sa Zamanjinim prijevodom i s grčkim originalom, ali koliko sam uzgred mogao opaziti, čini se, da je sasvim opravdana tvrdnja, što je čitamo u zborniku *„Bibliothèque de la compagnie de Jésus“*, sv. VIII, str. 1453., da Bucchetti nije prevodio iz grčkoga originala, nego da je načinio svoj prijevod prema Zamanjinu prijevodu. Njegov komentar nema osobite vrijednosti za razumijevanje bukolskoga pjesništva grčkoga, ali je zanimljiv spomenik talijanske književnosti, jer je Bucchetti u njemu nekoliko kraćih bukolskih pjesama španjolskih, engleskih, francuskih i njemačkih preveo na talijanski jezik u milanskom narječju. Ne zna se, zašto je Bucchetti knjigu izdao istom g. 1784., a ne u vrijeme ženidbe Albanijeve; možemo tek nagađati, da je i tomu zakašnjenju jedan od glavnih razloga smrt Zamanjina brata i nenadano njegovo putovanje u Dubrovnik.

Potpuni Zamanjin prijevod grčkih bukolskih pjesnika preštampao se iz sienskoga izdanja od god. 1788. četiri godine kasnije u ovom izdanju: Θεοκρίτου, Μόσχου, καὶ Βίωνος εἰδύλλια πάντα. *Parmae in aedibus Palatinis typis Bodonianis MDCCXCII.* Zamanja je ovomu izdanju posvetio osobitu pjesmu od 20 hendekasilaba, koja je štampana na prve dvije nepaginirane strane[2]. Pjesniku je milo, što će

[1] Ovu je pjesmu preštampao Appendini, sp. dj., str. 142., ali svakako iz rukopisne ostavštine Zamanjine, jer joj daje natpis: *„In nuptiis Principis Caroli Albani“*, a ni riječju nigdje ne pominje izdanje od god. 1784.; pa ga zacijelo nije ni poznavao.

[2] Ovu je pjesmu preštampao Appendini, sp. dj., str. 141. i d.

Digitized by Google

se njegov prijevod štampati kod Bodonija, jer se pouzdano nada, da u tom izdanju ne će biti toliko štamparskih pogrješaka, koliko u predašnjim izdanjima (st. 1.—9.). Iz pjesme doznajemo nadalje, da zasluga, što se Zamanjin prijevod nanovo štampa, pripada španjolskomu plemiću Azari, koji jednako obilato podupire i latinsku i grčku lijepu knjigu, a priređujući ovo izdanje nije žalio ni truda ni novaca, samo da bude što ljepše[1].

U prvom je dijelu izdanja štampan grčki tekst Teokritovih (str. 1.—132.), Moshovih (str. 133.—160.) i Bionovih pjesama (str. 161.—176.). Drugi dio ima osobiti natpis: *Theocriti, Moschi et Bionis idyllia omnia a Bernardo Zamagna Rachusino latinis versibus expressa. Parmae in aedibus Palatinis typis Bodonianis MDCCXCII.* U ovom se dijelu strane iznova broje. Na prve dvije nepaginirane strane čitamo pod natpisom „*Ad lectorem*“ od riječi do riječi onaj isti predgovor, što smo ga u sienskom izdanju našli pod natpisom: „*Typographus lectori*“, premda on po svom sadržaju pristaje samo u sienško izdanje. Sada lako razumijemo, zašto Appendini i neki drugi biografi Zamanjini ne znaju za sienško izdanje njegova prijevoda: njima je bilo pri ruci izdanje od god. 1792., pa kako su u spomenutom predgovoru čitali, da je to izdanje Zamanjina prijevoda prvo potpuno, nijesu ni pomišljali na to, da bi moglo postojati još koje starije potpuno izdanje, ili da predgovor nije pisan za ovo izdanje. Iza ovoga prevarljivoga predgovora štampan je redom Zamanjin prijevod Teokritovih (str. 1.—144.), Moshovih (str. 145.—172.) i Bionovih pjesama (str. 173.—191.).

U prijevodu samom opažamo nekoliko manjih promjena prema izdanju prijevoda od god. 1788., te se čini, kao da je Zamanja sam neka mjesta u novom izdanju ispravio. Spomenut ću samo znatnije razlike ne obziruć se kod toga na sitnije pravopisne razlike, od kojih su najopsežnije dvije: 1. U izdanju od god. 1788. upotrebljava se slovo *j*, a izdanje ga od god. 1792. ne poznaje; 2. Izdanje od god. 1788. služi se znakom &, kojega također izdanje od god. 1792. ne poznaje. Znatnije su razlike ove[2]: Teokrit II, 152: *votorum fine potitis (optato et fine potimur);* VII, 23.:

[1] Azara Josip Nikola rodio se 18. svibnja 1746. u Barbunalesu u Aragoniji, bio je mnogo godina španjolski poslanik u Rimu, gdje je i umr'o god. 1811. Ovo je njegovo izdanje po izvanjem svom obliku u istinu raskošno.

[2] Izvan zagradâ pominje se tekst izdanja od god. 1788., a u zagradama tekst izdanja od god. 1792.

Digitized by Google

sine arte (sine cultu), 32.: *omnis strepit impete vallis (strepit via gressibus omnis);* XI, 55.: *requiesces nocte sub antro (requiesces fessa sub antro);* XV, 1./2.: *tam sera, o candida Gorgo? | Sola domi est. (tanto post tempore, Gorgo | Cara? domi est.);* 43. *plus mna (plus una);* XVII, 9.: *At (Sic)*, 15.: *Sic (Nunc)*, 156.: *noto (votis);* XXII, 12./13.: *In navim insiliere, & utrinque labantia pulsant | Per latera. effracto disrupta arma omnia pendent. (In navim insiliunt, et utrinque labantia transtra | Concutiunt. fracto disrupta arma omnia pendent . . .);* XXIII, 41: *vitreus sed liquitur humor (sed canus desinit humor);* Mosho I, 5.: *sed majus munus habebis (sed donum et maius habebis);* III, 124.: *qui vel miscere venena | Vel misero praebere . . . (qui vel miscere, vel ipsa | Vae! misero praebere . . .).*

Nada, što je prevodilac izriče u pristupnoj pjesmi, da će ovo izdanje biti prosto od štamparskih pogrješaka, samo se djelomice ispunila. U izdanju od god. 1792. u istinu su ispravljene mnoge pogrješke, od kojih su neke oteščavale valjano razumijevanje. Tako su u izdanju od god. 1788. iz Kunićeva prijevoda prve Teokritove pjesme nepažnjom slagara i ispravljača ispali stihovi 121.—126., a u izdanju od god. 1792. čitamo ih na svom mjestu (st. 136.—140.). Od sitnijih ispravljenih pogrješaka pominjem ove: Teokrit V, 102.: *Cymaetha (Cynaetha)*, 112.: *Miloni (Miconi);* VII, 89.: *Hemo (Haemo);* XIV, 65.: *ultra (ultro);* XV, 173.: *Pelopaeo (Pelopeo);* XVII, 101.: *Cerasque (Carasque);* XXII, 164.: *heroes (heroas);* XXIII, 44.: *adveniat (adveniet);* XXIV, 33.: *spinis (spiris)*, 93.: *excidere (excivere);* XXVI, 4.: *viridam (viridem);* XXVII, 15.: *servat (servet);* Mosho IV, 10/12.: *tam semper amavi, | Quam lumen jucundum oculorum ipsumque verebor; | Atque colam* (pogrješni razgoci ispravljeni: *tam semper amavi, | Quam lumen iucundum oculorum; ipsumque verebor, | Atque colam),* 89.: *necte (nec te);* Bion I, 89.: *defringere (difringere).* No mnoge su štamparske pogrješke iz izdanja od god. 1788. preštampane i u izdanju od god. 1792., a k njima su pored one u natpisu *(Rachusino)* pridošle još i neke druge nove, na pr.: Teokrit V, 133.: *palumbum* (mjesto: *palumbem);* VII, 147.: *num* (1788.: *nunc);* X, 47.: *laevibus* (mjesto: *levibus);* XIII, 100.: *Cholcos* (mjesto: *Colchos);* XIV, 27.: *viderit* (1788.: *videris);* XV, 10.: *nos Possimus* (1788.: *Possimus nos);* XVI, 7.: *nostra* (1788.: *nostras);* XXIV, 201.: *Namque et pellis obit, quae te latera ardua circum* (mjesto: *Namque et pellis, obit quae te...);* Mosho I, 3.: *iudex* (1788.: *index);* III, 29.: *Naïades*

Digitized by Google

(1788.: *Najades;* dijereza metrički pogrješna); IV, 51.: *quoquot* (mjesto: *quotquot);* Bion I, 82.: *labescit* (1788.: *tabescit).* Nije dakle ni Bodoni sasvim zaslužio čast, što mu je daje Zamanja stavljajući ga nasuprot drugim štamparima, dok govori svomu prijevodu (st. 5. i d.):

Iam cultu nitidi Bodoniano
In claram e latebris situque lucem
Rursum exite: male heu! male inficetae
Formae vos toties Typographorum
Turparunt maculis sacris, pudendis.[1]

II.

Dajući se sada na to, da izbliže ogledam Kunićev i Zamanjin prijevod, prije svega ću ukratko razložiti načela, kojih su se njih dva uopće držali prevodeći s grčkoga jezika na latinski te kojim su se pomagalima služili kod svoga posla. Kunić je svoja načela razložio već god. 1764. izdavajući Zamanjinu pjesmu „*Echo*" i štampajući u dodatku nekoliko svojih prijevoda iz grčkih pisaca, no potanko ih je utvrdio u predgovoru k svojem prijevodu Ilijade. Zamanjina načela doznajemo iz njegova oštroumnoga predgovora „*Ratio operis lectori ab interprete reddita*", što ga je štampao pred svojim prijevodom Homerove Odiseje, pa iz predgovora k prijevodu Hesiodovih pjesama Ἔργα καὶ ἡμέραι i Ἀσπὶς Ἡρακλέους, što ga je štampao u Milanu god. 1780. Kunićeva je načela potanko razložio Maixner u spomenutoj raspravi (Rad XCVIII, str. 133. i d.), pa ću se ja ograničiti samo na to, da njegovo razlaganje nadopunim.

Kunić zahtijeva od prijevoda poglavito dvoje, da bude vjeran *(fides)* i lijep *(venustas),* no dok svagda nastoji, da zadovolji drugi zahtjev, od prvoga se više puta znatno udaljuje. Već je Maixner opazio (Rad XCVIII, str. 140. i d.), da je Kunić ona mjesta, koja su prema shvaćanju kršćanskoga morala sablažnjiva naročito glede ljubavnih odnošaja, u svom prijevodu ublaživao pristojnijim izrazima „ili ih i sasvim mimoišao, gdje je to bez uštrba smisla mogao učiniti". Ali pet onih primjera iz prva tri pjevanja Ilijade ne po-

[1] Sva ova tri izdanja Zamanjina prijevoda pominje već zbornik: *Fabricius, Bibliotheca Graeca sive notitia veterum scriptorum Graecorum, ed. IV. curante G. Ch. Harless, Hamburgi 1790. sqq., vol. III,* str. 792.

Digitized by Google

kazuje dosta jasno, kako je Kunić ublaživao sablažnjiva mjesta, a nijedan se primjer ne pominje, iz kojega bi se moglo razabrati, kako je mimoilazio taka mjesta. Razlog je tomu zacijelo taj, što u njegovu prijevodu Ilijade i nema mnogo primjera za to. Više i jasnijih primjera podaje nam njegov prijevod Teokritovih pjesama. Već u predgovoru k izdanju Zamanjine pjesme *„Echo“* razlaže Kunić (str. 7.), da je dužnost valjana prevodioca, valjana pjesnika i valjana čovjeka, da se uklanja svemu, što je sablažnjivo: *„sic habeto, amice Lector, tua mihi vehementer opus esse prudentia, et aequitate. Quae si aberunt, periculum erit, ne aut ignores quid rei sit boni interpretis, bonique poetae, addo etiam boni viri, de medio removentis ac sedulo occultantis, quae putet sine flagitio verti, ac sine periculo legi non posse, tres personas eodem tempore sustinere; aut id cum probe scias, tamen quod iniquissimum esset, in opere omnium difficillimo nihil remittendum de censoria severitate, nusquam connivendum, nulli errato veniam dandam esse arbitrere“*. A u kratkom uvodu, što ga je u istoj knjizi (str. 65.) štampao pred svojim prijevodom prve Teokritove idile, kaže on izrijekom: *„In hoc Idyllio, itemque in secundo, quarto, octavo, quod erat obsceni aut lubrici sustuli, ac, sicubi opus fuit, supplevi; ut adolescentium et studio prodessem, et moribus non obessem“*. Ovoga se načela Kunić strogo držao prevodeći Teokrita, te je mnoga mjesta i čitave pjesme ublaživao, a veliki broj stihova i sasvim izostavio[1]. Evo primjerâ za jedno i za drugo!

Teokritove stihove I, 35.—38.:

τὰ δ' οὐ φρενὸς ἅπτεται αὐτᾶς·
ἀλλ' ὅκα μὲν τῆνον ποτιδέρκεται ἄνδρα γέλαισα·,
ἄλλοκα δ' αὖ ποτὶ τὸν ῥίπτει νόον. οἳ δ' ὑπ' ἔρωτος
δηθὰ κυλοιδιόωντες ἐτώσια μοχθίζοντι.

Kunić je u prijevodu izrekao tako, da je smisao prvoga dijela ublažio, a drugi dio sasvim izostavio (st. 39. i d.):

Despicit illa
Atque hunc atque illum ridens, nec iurgia curat.

[1] Fritsche u kritičnom izdanju Teokritovih idila (Lipsiae 1868./69.) čini se da toga nije opazio, a da mu ni dopune Zamanjine nijesu bile poznate, jer na pr. u komentaru uz pjesmu I, 38. pominje: *Nec recte Cunichius: „ignem oculis iactant tremulis frustraque laborant“*. Ovaj prijevod ne pripada Kuniću, nego je dopuna Zamanjina, koji je također ublaživao sablažnjiva mjesta, kao što ćemo kasnije vidjeti.

Digitized by Google

U prijevodu je iste pjesme ublažio i zaglavne stihove (st. 151. i d.):

αἱ δὲ χίμαιραι
οὐ μὴ σκιρτασεῖτε, μὴ ὁ τράγος ὔμμιν ἀναστῇ.

prevodeći ih ovako (st. 148. i d.):

Haedilli saltu ne ludite. Iam lupus istam
Luxuriem veniens, ludum et compescet inanem.

U drugoj idili kaže Teokrit lijepo (st. 40. i d.):

ἀλλ' ἐπὶ τήνῳ πᾶσα καταίθομαι, ὅς με τάλαιναν
ἀντὶ γυναικὸς ἔθηκε κακὰν καὶ ἀπάρθενον ἦμεν.

Kunić ublažujući ovo mjesto prevodi ga tako slobodno, da se slika grčkoga originala gotovo sasvim gubi (st. 40. i d.):

Namque virum deserta voco et male prodita, qui me
Sic viduam sola digressus liquit in aede.

Prevodeći ovo mjesto iz treće Teokritove idile (st. 18.—20.):

ὦ τὸ καλὸν ποθορεῦσα, τὸ πᾶν λίθος, ὦ κυάνοφρυ
νύμφα, πρόσπτυξαί με τὸν αἰπόλον, ὥς τυ φιλήσω.
ἔστι καὶ ἐν κενεοῖσι φιλήμασιν ἁδέα τέρψις.

prevodilac se naš uklanja svakoj riječi, koja mu se čini sablažnjiva (st. 20. i d.):

Dulce tuens, nigrisque oculis, nigroque capillo,
Pulcra Amarylli; sinu sed dura et saxea toto;
Cur pateris longis hic me tabescere curis?
Verbo moestum aliquo cur non solaris amantem?
Est quiddam in verbis aegrum quod lenit amorem

a tako i u st. 48.:

ὥστ' οὐδὲ φθίμενόν νιν ἄτερ μαζοῖο τίθητι;

prevodeći ga sasvim slobodno (st. 54.):

Non et adhuc iuvenem luget dea pulchra peremptum?

U osmoj idili Teokritovoj čitamo ove stihove (st. 59. i d.):

ἀνδρὶ δὲ παρθενικᾶς ἀπαλᾶς πόθος. ὦ πάτερ ὦ Ζεῦ,
οὐ μόνος ἠράσθην καὶ τὺ γυναικοφίλας.

Ove stihove prevodi Kunić sasvim slobodno uklanjajući se brižno svakoj sablažnjivoj riječi, a kod toga ne mari, što se u njegovu prijevodu misao pjesnikova gotovo sasvim izgubila (st. 60. i d.):

Digitized by Google

Triste viro crudelis Amor. Scis, Iuppiter, ipse,
Quam gravis admota saeviat ille face.

Mjesto Teokritovih stihova u pjesmi XV, 127.—131.:

ἔστρωται κλίνα τῷ Ἀδώνιδι τῷ καλῷ ἄλλα.
τὰν μὲν Κύπρις ἔχει, τὰν δ' ὁ ῥοδόπαχυς Ἄδωνις.
ὀκτωκαιδεκέτης ἢ ἐννεακαίδεχ' ὁ γαμβρός.
οὐ κεντεῖ τὸ φίλημ', ἔτι οἱ περὶ χείλεα πυρρά.
νῦν μὰν Κύπρις ἔχοισα τὸν αὑτᾶς χαιρέτω ἄνδρα.

čitamo u Kunićevu prijevodu samo ovo (st. 145. i d.):

Sic positus placidu carpat sub nocte quietem
Somno stratus Adonis;

dok je sve drugo izostavljeno.

Stihove u Teokritovoj pjesmi XVIII, 54. i 55.:

εὕδετ' ἐς ἀλλάλων στέρνον φιλότατα πνέοντες
καὶ πόθον, ἐγρέσθαι δὲ πρὸς ἀῶ μὴπιλάθησθε.

prevodi on sasvim ukratko (st. 52.):

Felices salvete ambo.

a namjesto ostaloga dodaje iz svoje glave ovo, čega nema u originalu:

Nox avocat alta
Nos procul hinc; somnus languentes urget ocellos.

Ovih nekoliko primjera dovoljno pokazuje način, na koji je Kunić ublaživao mjesta, koja je držao za sablažnjiva. Tako je on postupao još na ovim mjestima[1]: II, 48./49. (48./49.); V, 87. (81.), 116./117. (110./111.), 147./148. (137./139.); VI, 32./33. (39./40.); VII, 98./99. (110./111.), 102. (115.), 119. (133.); VIII, 55./56. (56./57.); X, 17./18. (18./19.); XI, 77./78. (85./88.); XVII, 28./29. (31.—33.), 32./33. (36./37.), 36./37. (40.—42.), 60./61. (69./70.), 131.—134. (144./145.); XVIII, 19. (12.), 41./42. (40.); XX, 1.—7. (1.—5.), 30./31. (35./36.), 34. (39.); XXIX, 16./17. (12.—14.). K tomu treba još dodati Teokritove pjesme XII. i XXIII., koje je Kunić u prijevodu od početka pa do kraja ublažio. U pjesmi XII. crta Teokrit radost nekoga odrasla muškarca, što mu se vratio ljubljeni dječak, njegovu želju, da bi dječak ustrajao u ljubavi, i nagradu, što čeka one, koji umiju cijeniti ljubav. Kunićev naprotiv prijevod

[1] Brojevi u zagradama označuju stihove u Kunićevu prijevodu.

Digitized by Google

govori o uzvišenoj prijateljskoj ljubavi i brižno zatire trag svemu, što bi moglo sjetiti pederastije. Tako na pr. mjesto Teokritovih stihova 12.—16.:

> Ἰθείω δή τινε τώδε μετὰ προτέροισι γενέσθην
> φῶθ', ὁ μὲν εἴσπνηλος, φαίη χ' ὠμυκλαϊάζων,
> τὸν δ' ἕτερον πάλιν ὥς κεν ὁ Θεσσαλὸς εἴποι ἀίτην.
> ἀλλήλους δ' ἐφίλησαν ἴσῳ ζυγῷ. ἦ ῥα τότ' ἦσαν
> χρύσειοι πάλιν ἄνδρες, ὅτ' ἀντεφίλησ' ὁ φιληθείς.'

čitamo u Kunića nešto sasvim drugo (st. 13. i d.):

> *Atque, fuere duo, dicant, par nobile amici,*
> *Olim sanctus Amor parili quos lege revinxit,*
> *Qui sancte coluere fidem, et data foedera nunquam*
> *Laesere innocui, semper socialia iura,*
> *Servavere pii, certantes omnibus inter*
> *Se laeti officiis extremae ad fata senectae.*
> *Tunc aevum felix, tunc aurea saecla virorum*
> *Quippe fuere, pares quum mutuus ardor amicos,*
> *Cura eadem, alterno iunctos vincibat amore.*

Pridjevak Dioklov u st. 29. φιλόπαιδα prevodi on sasvim slobodno i u drugom značenju (st. 37.):

> *Eximie caros coluit quod vivus amicos.*

a mjesto zaglavnih osam Teokritovih stihova (st. 30.—38.), u kojima se crta, kako se mladići na grobu Dioklovu natječu, tko će slađe poljubiti, čitamo sasvim nedužnu parafrazu od tri stiha, koji podaju od prilike ono, što sadržavaju stihovi 30. i 31. Teokritove pjesme. U XXIII. Teokritovoj pjesmi crta se nesrećna ljubav nekoga muškarca k hladnu i tvrdu mladiću, koja ga nagoni u smrt, a mladića stiže zaslužena kazan: kip boga ljubavi obori se na njegovu glavu pa ga usmrti. Kunić u svom prijevodu govori o nesrećnoj ljubavi nekoga muškarca k hladnoj i tvrdoj djevojci mijenjajući prema tome sva ona mjesta, na kojima Teokrit govori o dječaku i izostavljajući još pored toga sve, što mu se činilo sablažnjivo. Tako je na pr. Teokritove stihove 6.—9.:

> πάντα δὲ κἀν μύθοισι καὶ ἐν προσόδοισιν ἀτειρής.
> οὐδέ τι τῶν πυρσῶν παραμύθιον, οὐκ ἀμάρυγμα
> χείλεος, οὐκ ὅσσων λιπαρὸν σέλας, οὐ ῥοδύμαλον,
> οὐ λόγος, οὐχὶ φίλαμα, τὸ κουφίζει τὸν ἔρωτα.

sasvim slobodno i mijenjajući izrekao ovako (st. 8. i d.):

Digitized by Google

Effera nil unquam fecit, nil dixit amanti
Vnde foret parvum curae fletusque levamen.
Non roseam explicuit frontem, non gaudia laeto
Testata est risu, non blande lumina flexit.

A i natpis dakako, što ga nesrećni ljubavnik želi imati na svom spomeniku (st. 47. i d.):

τοῦτον ἔρως ἔκτεινεν· ὁδοιπόρε, μὴ παροδεύσῃς,
ἀλλὰ στάς τόδε λέξον· 'ἀπηνέα εἶχεν ἑταῖρον.'

glasi u Kunića ovako (st. 60. i d.):

„*Hunc Amor occidit: noli hac transire viator:*
Siste gradum; atque feram coluit, dic, iste puellam".

Već se iz primjera, što sam ih dosada spomenuo, vidjelo, da Kunić u svom prijevodu neke stihove sasvim izostavlja. Ali njegovoj želji, da mu prijevod ne bi koga sablaznio, potpala su također neka odulja mjesta i mnogi stihovi, koje je samo katkada nastojao da naknadi svojim dodacima. Najviše je kod toga njegova rada nastradala druga Teokritova pjesma, jer u njoj je svomu principu žrtvovao gotovo cijeli drugi dio (st. 94. – 159.), one divne stihove, u kojima nesrećna Simeta izvanredno živo crta svoju strastvenu i slijepu ljubav k lijepomu Delfidu, koji ju je sramotno prevario. Mjesto ovih 66 stihova čitamo u Kunićevu prijevodu 11 stihova (st. 96.—106.), iz kojih ne doznajemo ni za ime sirote djevojke: ona drži za zališan posao, da potanko crta, kako ju je njezin ljubovnik prevario, jer božica Selena, kojoj tuži svoje jade, i onako sve to znade (st. 96. i d.):

Quid iam plura sequor demens? Quid saeva retracto
Vulnera? tu seriem tu rerum ex ordine totam
Scis, Dea, scis; magni nostis namque omnia Divi.

a iza toga u daljih osam stihova kazuje sasvim općeno, kako je bila srećna u toj ljubavi, ali njezina je sreća bila kratka, jer joj se mladić iznevjerio i svoju ljubav poklonio drugoj djevojci. Žrtva je njegova morala postao i onaj čuvstveni Prijapov govor Dafnisu u prvoj pjesmi (st. 82.—91.), mjesto kojega čitamo u njegovu prijevodu pet sasvim općenih stihova (st. 86.—90.): u njima Prijap pita nesrećnoga Dafnisa, zašto ga ne vesele više sjenovite šume, vrela, zelene livade i šareno cvijeće, zašto su mu oči zaplakane, a lice uvelo. Teokritovim pak stihovima 105.—111. iz iste pjesme ne nahodimo u njegovu prijevodu ni traga. Dalji primjeri, kako

Digitized by Google

je Kunić izostavljao Teokritove stihove ili ih naknađivao svojim dodacima, jesu još ovi[1]: II, 6./7. (iza 6.), 44. (44.), 78./79. (78.); IV, 58.—63. (iza 58.); V, 25. (24.), 41.—43. (iza 39.), 132.—135. (iza 125.); VII, 120.—127. (134.); VIII, 72.—75. (iza 72.); XII, 32.—37. (iza 40.); XIV, 47. (51.); XV, 127.—131. (145./146.); XVII, 42. (iza 48.), 128./129. (iza 143.); XVIII, 9.—15. (iza 7.), 54./55. (52.); XX, 4./5. (iza 3.); XXIX, 7.—9. (5./6.), 24./25. (iza 22.). Izostavljena je mjesta Zamanja nadopunio u Kunićevu prijevodu onih pjesama, što ih je preuzeo od njega, ali istom u izdanju od god. 1788. Kod toga je posla zaboravio samo jedno mjesto, stihove 72.—75. u osmoj Teokritovoj pjesmi. No prije, negoli se obazrem na njegova dopunjivanja i ispravljanja, razložit ću njegova načela, kojih se uopće držao prevodeći grčke pisce.

U predgovoru pred svojim prijevodom Homerove Odiseje razlaže Zamanja, da se općeno priznaje vrijednost i korist dobra prijevoda, koji također šire općinstvo upoznaje s lijepim tvorevinama tuđe književnosti, a u drugu ruku prevodiocu daje izobila zgode, da upozna finoće obaju jezika i da dade drugima lijep primjer. Priznati se mora, da je prevođenje jednako tegotan kao i dosadan posao, pa mu se zato umniji ljudi otimlju i radije iznose na svijet svoje tvorevine. Slabije pak nadareni i napolak obrazovani ljudi, koji su se dali na prevođenje, više su naškodili nego koristili dobromu glasu, što ga prijevodi od vajkada uživaju.

O načinu, na koji valja prevoditi, različni ljudi različno misle. Jedni zahtijevaju, da prijevod bude točan, drugi tvrde, da prijevod, koji želi biti lijep *(elegans)*, mora biti slobodan. Živo nastojanje, da njihov prijevod bude što vjerniji, zavelo je neke prevodioce tako daleko, te su pjesnička djela preveli prozom, a ne stihovima. Ima nadalje ljudi, koji prigovaraju latinskim prijevodima tvrdeći, da taki prevodilac ne piše za svoje suvremenike, nego za davne pokojnike, koji ništa ne osjećaju. Zamanja se sa svom žestinom obara na posljednja dva mišljenja (str. VI. u mletačkom izdanju od god. 1783.): *„Cur enim conari non debemus, si efficere possimus, ut & eodem igne mentisque calore, quibus auctor aestuabat, correpti videamur; & eadem versuum elegantia, qua graece scriptae sunt, latine (ea nimirum lingua, quae adhuc & florentiss·ma est, & in tanta linguarum diversitate habetur una tamquam communis*

[1] Brojevi u zagradi naznačuju, iza kojega stiha u njegovu prijevodu imalo bi da dođe izostavljeno mjesto ili koji ga stihovi naknađuju.

Digitized by Google

hominum conciliatrix, ac veluti quoddam doctrinae vinculum) res interpretatas exhibeamus?" Ne valja paziti samo na trenutačnu korist, nego i na ljepotu riječî, ne samo na nasladu duha, nego i ušiju. Lijep primjer, kako treba prevoditi, podao je Kunić svojim prijevodom Homerove Ilijade.

Pošto je iza toga razložio glavne razlike između Ilijade i Odiseje te izrekao svoje uvjerenje, da je Odiseju teže prevoditi nego Ilijadu, iznosi on dalje svoje misli o prevođenju (str. XI. i d.). Tko želi prevesti kaki govor ili pjesmu, treba da u svom prijevodu izreče sve ono, što je izrečeno u originalu: „*qui aut orationem interpretatur aut poema, in quibus non tantum sententiae explicandae suscipiuntur, sed virtus omnis atque forma exprimenda est, ille id pollicetur, sibique proponit, ut si fieri possit, eadem semper cum dignitate atque elegantia tum verborum tum figurarum, qua sunt ab oratore vel poeta dicta, interpres efferat*". Za to je prije svega potrebno, da je prevodilac jednako vješt i jeziku svoga originala i jeziku, na koji će prevoditi, jer će samo tada točno znati, kakovo značenje ima koja riječ na nekom mjestu, pa da pojedine misli u prijevodu izreče upravo onako, kako bi ih izrekao sam pisac, da se poslužio jezikom njegova prijevoda. U prijevodu ne smije biti (str. XII.) „*nihil in ulla parte servile, nihil hiulcum, nihil absonum, nihil per vim intrusum; omnia esse debent libera, omnia plena, omnia suavia, ac suo loco suoque in lumine collocata: color denique, ut ita dicam, atque habitus & verborum & sententiarum tamquam succus quidam atque sanguis per totum operis corpus ille idem transfusus appareat*". Zamanja je dakle već pred stotinu godina za prijevod postavio isti zahtjev, što ga je pred neko deset godina izrekao umni Wilamowitz, da prijevod naime ima biti neka vrsta metempsihoze.

Prelazeći na pojedinosti Zamanja zahtijeva od prevodioca osim vještine u jeziku još ovo:

1) da je temeljito upućen u svijet, iz kojega njegov original crpe građu, pa da ima oštar pogled za razumijevanje;

2) da ne nagli, nego da bude što strpljiviji;

3) da u prijevodu ništa ne dodaje, već ako što može biti od koristi za bolje razumijevanje;

4) da u prijevodu ništa ne izostavi, već ako je štogod i bez toga dovoljno izrečeno.

Sve je te zahtjeve dakako teško zadovoljiti i upravo zbog toga, što ih ne zadovoljavaju, većina se prijevoda slabo cijeni.

Digitized by Google

No spomenutih zahtjeva nije ni lako zadovoljiti. Za primjer navodi Zamanja prva dva stiha Odiseje:

> Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
> πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν.

Točan prozaički prijevod ovih stihova glasi:

> *Virum mihi dic, Musa, versutum, qui admodum multum*
> *Jactatus est, postquam Trojae sacram urbem evertit.*

Ali kako ćemo ih prevesti u stihovima? Teško bi pogriješio, tko bi htio da se posluži Horacijevim prijevodom (A. P., st. 141. i d.):

> *Dic mihi, Musa, virum, captae post tempora Trojae*
> *Qui mores hominum multorum vidit & urbes.*

Horacije je naime početak Odiseje preveo zato, da pokaže nekomu nespretnom kikličkom pjesniku, kako ne valja u početku pjesme više obećavati, nego što će pjesma dati. Da bi njegov primjer bio što jednostavniji, on je navlaš bez svakoga nakita i sasvim jednostavno prevodio služeći se na početku s jednosložnom riječju i tri istozvečna sloga, izostavio je lijepi Odisejev epitet πολύτροπον i riječi ὃς μάλα πολλὰ πλάγχθη, a ono: ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν preveo sasvim površno riječima: *captae post tempora Trojae*, iz kojih se ne razbira ono, što Homer naglašuje, da je Troja pala zaslugom Odisejevom. Mnogo se bolje s početkom Odiseje podudara početak Vergilijeve Enejide, a Zamanja ga je sam preveo ovako:

> *Musa virum memora, varium qui pectore versans*
> *Ingenium, erravit longum post eruta Trojae*
> *Pergama.*

Ciceron je naprotiv *(De finibus bonorum et malorum*, V, 18, 49.) veoma lijepo preveo iz XII. pjevanja Odiseje stihove 186. i d., te naš prevodilac nije ni časa oklijevao, da ih preuzme u svoj prijevod (st. 197. i d.). Ciceron uopće najbolje uči, kako treba prevoditi, jer je Demostenove i Eshinove govore tako preveo, te se čini, kao da ih je sam stvorio, a ne preveo, jer je sačuvao u prijevodu iste misli, njihov oblik i slike, no riječi je priljubio prema duhu latinskoga jezika, te se one po svojoj vrsti i snazi podudaraju s riječima originala, ali se razlikuju od njih po glasovima i po ritmu. Povodeći se za Ciceronom ne zahtijeva dakako ni on, da u prijevodu bude izrečeno svako slovo originala (str. XVIII.): „*Apage istas nugas, quae a semidocto aliquo Graeculo & vocularum quasi*

Digitized by Google

venatore fortasse possunt laudari; ab hominibus cordatis vereque sapientibus magnopere vituperantur, quaeque optimarum suavissimarumque rerum non ornamenta, sed pestis quaedam acerbissima ac venenum esse dicendae sunt".

Prelazeći na svoj prijevod Odiseje pominje on na prvom mjestu (str. XVIII. i d.), da je od najranije mladosti udruživao grčki jezik s latinskim, da su mu Homer i Vergilije oduvijek bili najmiliji pjesnici, pa ipak još uvijek ćuti, da nije sasvim podoban za posao, na koji se dao. No mirne duše može reći, da se nije uklanjao nikakomu trudu, samo da mu prijevod bude bolji od dojakošnjih i da mu ne bi tkogod mogao prebacivati lijenost ili nemar. Ima u njegovu prijevodu mjesta, koja je i po deset i po sto puta ispravio, ako je trebalo; tražio je savjeta u Eustatija i Strabona i pazio na to, da ne bude razlike između njegova prijevoda i grčkoga originala (str. XIX.): „*ubi potui, non rim tantum verborum, quod M. Tullius se fecisse dicebat, sed ipsum pene numerum atque speciem reddidi; genus certe ubique opinor: breviter brevia, gravia graviter, leniter lenia dixi, omnia denique, ut erant poetica, poetice conatus sum exprimere*". Kod toga mu je glavni uzor bio Vergilije, za kojim se tako strogo povodio (str. XX.): „*ut quod scribebam, nisi illam ejus carminum elegantiam suavitatem coloremque aliquo modo referret, omnino respuerem ac rejicerem*". Koliko mu je to pošlo za rukom, može razabrati svatko, tko isporedi njegov prijevod sa starijima. Prije njega čitavu je Odiseju u latinskim stihovima preveo samo Simon Lemnjanin *(Simo Lemnius Emporius Curiensis. Basileae apud Oporinum 1549.)*, no upravo ovaj ga je prijevod potaknuo, da se dade na taj posao. Vještije je prevodio Odiseju Franjo Florid Sabin, ali je na žalost preveo samo prvih osam knjiga (Parisiis 1545.). Da je Sabin dovršio svoj prijevod, bio bi ga riješio velike brige i tegobe (str. XX.): „*Nam quum fuisset egregie suo functus labore, me ab hoc opere suscipiendo deterruisset: multoque melius ille fortasse mihi, quam ego & otio & meae consului famae, consuluisset*". Simonov je naprotiv prijevod rastegnut i nadut, te samo škodi ugledu i valjanomu poznavanju Homerova pjesništva. Tako je Simon za prvih 12 stihova Odiseje trebao 32 stiha, a za stihove 561.—569. iz četvrtoga pjevanja 31 stih, služeći se kod toga nezgrapno Vergilijevim blagom. Zamanja znade, da i njegov prijevod nije savršen, ali je svakako daleko bolji od Simonova, pa će biti sasvim zadovoljan, ako mu to i čitalac prizna.

Digitized by Google

U predgovoru, što ga je štampao pred svojim prijevodom Hesiodovih pjesama Ἔργα καὶ ἡμέραι i Ἀσπὶς Ἡρακλέους god. 1780. u Milanu, Zamanja se tuži na one, koji tumačeći Hesiodove pjesme misle, da u njima svaki stih i riječ ima neko osobito značenje. Uopće se često događa, da ljudi svoje misli unose u djela starih pisaca (str. 10.): *„Fit enim interdum, ut nos praeconcepta aliqua opinione praeoccupatoque falsis notionibus judicio ad legendum dati ea in antiquis praecipue scriptoribus credamus invenisse, quae invenire sperabamus; vidisse, quae videre optabamus, hausisse ab iisdem, quae multo ante in nobis existebant“*. K tomu neki ljudi idu i za tim, da u tumaču pokažu što više svoju obrazovanost i učenost. Da ustane od mrtvih Homer, Hesiod ili koji drugi grčki pisac, pa da mu dođe pred oči ovaki koji tumač, zacijelo bi rekao poput Vergilija u Danteovu Paklu, da nije doduše tako učen kao njegovi komentatori, ali daleko pametniji. Tumačeći dakle stara djela treba da smo umjereni i da obuzdavamo fantaziju. Njemu doduše nije nepoznat obilati rad učenih ljudi oko Hesiodovih pjesama, ali se njim koristio samo toliko, koliko je bilo prijeko potrebno za stvarno razumijevanje. Svoje misli o tom, kako treba prevoditi, razložio je već prije u prijevodu Odiseje, a njegov je posao našao priznanja kod učenih ljudi. Pominje samo toliko, da mu je i kod ovoga prijevoda glavna briga bila, da se što većma približi Vergiliju (str. 14.): *„ut quotiescumque liceret, purissimam illam Virgilii dictionem versuumque numerum suavissimum imitarer ac quasi meam ad rem non invite transferrem“*.

Znajući sve to lako ćemo se domisliti razlogu, koji je potaknuo našega Zamanju, te se dao na prevođenje grčkih bukolskih pjesama. Neke su od tih pjesama već prije njega bile vješto prevedene latinskim stihovima: u popisu prevodilaca pojedinih Teokritovih pjesama (u Fritscheovu kritičnom izdanju, Lipsiae 1868./69.) čitamo imena Henrika Stephana, Danijela Heinsija, Huga Grotija i još nekih uglednih filologa. Ali prije njih potpuno je metrički preveo Teokritove pjesme pa četiri veće Moshove i prvu Bionovu pjesmu, što su se u rukopisima nahodile među Teokritovima, samo poznati prvi prevodilac Homerove Ilijade Helije Eoban Hes *(Helius Eobanus Hessus)*. Njegov je prijevod prvi put izišao na svijet god. 1530., a kasnije se više puta preštampavao; tako je na pr. još Valckenaer u svom izdanju grčkih bukolika od god. 1779. uza većinu pjesama štampao njegov prijevod, no već je i on dakako znao, da taj prijevod nije baš

Digitized by Google

najbolji, dok u izdanju nekih Teokritovih pjesama od god. 1772. preštampava Hesov prijevod, ili, kako on u predgovoru izrijekom kaže, parafrazu samo uza XV. pjesmu *„ne haec Graeca Latinis numeris carerent“*, a za ostalih je deset pjesama uzeo druge prijevode.

Hesov je prijevod u istinu veoma slobodan te s punim pravom zaslužuje ime parafraze. Razbiramo to već odatle, što njegov prijevod ima kud i kamo više stihova nego grčki original ili Kunićev i Zamanjin prijevod, koji doduše također redovno imaju više stihova negoli grčki original, ali se uza nj ipak vjernije prislanjaju te su redovito mnogo kraći od Hesove parafraze. Tako prva Teokritova pjesma ima 152 stiha: Hes ju je preveo sa 220 stihova, Kunić sa 149 stihova izostavivši nekoliko stihova originala, koje je Zamanja nadopunio, te u njega prijevod pjesme ima 160 stihova. Jednako je od prilike razmjerje također kod prijevoda ostalih pjesama: II, T. 166: H. 196: K. 116: Z. 178; III, T. 54: H. 81: K. 61: Z. 63; IV, T. 63: H. 96: K. 58: Z. 64; V, T. 150: H. 185: K. 141: Z. 150; VI, T. 46: H. 70: K. 54: Z. 58; VII, T. 157: H. 210: K. 166: Z. 183; VIII, T. 93: H. 112: K. 92: Z. —; IX, T. 36: H. 52: K. 39: Z. 44; X, T. 58: H. 86: K. 59: Z. 77; XI, T. 81: H. 127: K. 91: Z. 100; XII, T. 37: H. 62: K. 40: Z. 50; XIII, T. 75: H. 106: K. 89: Z. 100; XIV, T. 70: H. 115: K. 77: Z. 86; XV, T. 149: H. 219: K. 168: Z. 183; XVI, T. 109: H. 182: K. 128: Z. 142.; XVII, T. 137: H. 216: K. 148: Z. 156; XVIII, T. 58: H. 100: K. 57: Z. 65; XIX, T. 8: H. 8 (i tri druga prijevoda od 12, 8, 4 stiha): K. 7: Z. 8; XX, T. 45: H. 66: K. 51: Z. 55; XXI, T. 67: H. 105: K. 74: Z. —; XXII, T. 223: H. 321: K. —: Z. 234; XXIII, T. 63: H. 91: K. 81: Z. 85; XXIV, T. 138: H. 176 (+55): K. —: Z. 157; XXV, T. 281: H. 351 (+46): K. —: Z. 313 (+10); XXVI, T. 38: H. 52: K. 43: Z. 46; XXVII, T. 70: H. 126: K. —: Z. 70; XXVIII, T. 25: H. 35: K. 33: Z. —; XXIX, T. 40 (ali sva tri prevode samo prvih 25 stihova): H. 35: K. 22: Z. 27; Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν, original 46: H. 68: K. 29: Z. 46. Svega čitamo prema 2720 Teokritovih stihova u Hesa 3869 (+101) stihova, u Kunića 2847 (+10) stihova, a u Zamanje 3109 (+10) stihova. Ista razlika postoji između one Bionove i Moshovih pjesama pa Hesova i Zamanjina njihova prijevoda. Bionova prva pjesma ima 98 stihova, Hes ju je preveo u 134, a Zamanja u 105 stihova; Moshove četiri prve pjesme imaju zajedno

Digitized by Google

449 stihova, Hes ih je preveo u 578 stihova, dok Zamanjin prijevod ima 484 stiha. No još će se bolje vidjeti, kaki je bio Hesov prijevod, ako spomenem dva tri primjera iz njega.

Za prvih 14 stihova prve Teokritove idile trebao je Kunić u svom prijevodu samo jedan stih više (isp. Maixner, sp. raspr., Rad XCVIII, str. 85. i d.), a Hes ih prevodi sa punih 20 stihova evo ovako:

Th. *Aepole dulcis hîc est uicinae spiritus aurae,*
Dulcis & haec strepitu fontes prope consita pinus,
Et tu quod dulci modularis carmen auena
Te facit esse loco dignum post Pana secundo.
Quem si cornigero iudex donauerit hirco,
Ipse feres foetam pulchro è certamine capram.
Quòd si capra magis Pana oblectabit, habebis
Ipse hornam teneramque enixa à matre capellam:
Et caro non alia est iucundior ullius esu,
Quàm, quae mulctra recens non uenit ad ulla, capellae.

Aep. *Thyrsi tuum nostrae carmen iucundius auri,*
Quàm quae praecipitans alta de rupe suaui
Murmurat unda sono: quòd si pro pignore Musae
Certantes mereantur ouem, tu pinguibus agnum
Visceribus fultum accipies: quòd si magis illae
Praetulerint agnum, pecus ipse tenebis ouillum.

Th. *Vis age per Nymphas igitur, uis Aepole mecum*
Hîc residens tenera tumuli procliuis in herba,
Has humiles subter calamos inflare myricas?
Interea pascam has ego te cantante capellas.

Hes je iz svoje glave u 1. stihu dodao „*dulcis hîc est uicinae spiritus aurae*“, čega ne razumijemo pravo, u 2. stihu lijepu riječ Teokritovu ψιθύρισμα preveo sa nezgodnom riječi „*strepitu*“, u 3. je i 4. stihu ne samo mnogo toga opet dodao iz svoje glave, nego još pored toga tvrdo upotrijebio ličnu zamjenicu 2. lica; ukratko u ovom njegovu prijevodu nema gotovo stiha, kojemu se ne bi moglo štogod prigovoriti, da i ne spomenem napose nedostatak pjesničke dikcije.

Sa Zamanjinim ću prijevodom isporediti Hesov prijevod na ovom primjeru iz III. Moshove pjesme (st. 106. i d.):

Αἰαῖ ταὶ μαλάχαι μὲν, ἐπὰν κατὰ κᾶπον ὄλωνται,
ἠδὲ τὰ χλωρὰ σέλινα τό τ᾽ εὐθαλὲς οὖλον ἄνηθον
ὕστερον αὖ ζώοντι καὶ εἰς ἔτος ἄλλο φύοντι.
ἄμμες δ᾽ οἱ μεγάλοι καὶ καρτεροί, οἱ σοφοὶ ἄνδρες,
ὁππότε πρᾶτα θάνωμες, ἀνάκοοι ἐν χθονὶ κοίλᾳ

Digitized by Google

εὕδομες εὖ μάλα μακρὸν ἀτέρμονα νήγρετον ὕπνον.
καὶ σὺ μὲν ὢν σιγᾷ πεπυκασμένος ἔσσεαι ἐν γᾷ,
ταῖς Νύμφαισι δ' ἔδοξεν ἀεὶ τὸν βάτραχον ᾄδειν.
τῷ δ' ἐγὼ οὐ φθονέομι· τὸ γὰρ μέλος οὐ καλὸν ᾄδει.

Za prijevod je ovih stihova Hes trebao 12 heksametara, a kod toga je slabo pazio, da mu prijevod bude lijep (XIX, st. 139. i d.):

Heu mihi quòd maluae uirides et adhuc redolentes,
Atque apium viride, & quod totum floret anethum
Saepe reuiuiscunt, & in annum deinde reuerso
Sole renascuntur: nos magni nosque potentes.
Quum semel occidimus, quum primum fata subimus,
Condimur in terram, atque intra caua busta reclusi
Perpetuo durum dormimus tempore somnum
Et tua clare Bion nunc molliter ossa quiescunt,
Perpetuoque tacens, terra sepeliris in alta.
Batrachon at Nymphis placuit superesse poëtam,
Et semper cantare aliquid, quod scilicet illi
Haudquaquam inuideo. nam pessima carmina cantat.

Iza ovoga ukočenoga i samovoljnoga prijevoda treba samo pročitati isto mjesto u Zamanjinu prijevodu ove pjesme (st. 110. i d.), pa ćemo brzo spoznati, koliko je njegov prijevod vredniji:

Heu! heu! quum riguos malvae periere per hortos,
Aut apium viridans aut flos bene olentis anethi,
Post etiam redeunt, vivos novus excipit ann·s.
Nos magnum, nos forte genus, doctasque per artes
Excultum, semel ut fati vis horrida mersit,
Occupat obscuros tenebris tellure sub ima
Longa quies immensa, et nulli obnoxia fini.
Tuque iacens sub humo taciturna in nocte silebis;
At placet heu Nymphis, ut semper garrula cantet
Rana; nec invideo, quando mala carmina fundit.

A kod toga je Zamanjin prijevod samo za jedan stih dulji od grčkoga originala.

Poslovično mjesto u X. pjesmi, st. 11.:

χαλεπὸν χορίῳ κύνα γεῦσαι

prevodi Hes tvrdo (st. 15.):

haud gustant tutò intestina catellae.

Kunić ga je preveo gotovo od riječi do riječi (st. 12.):

cani male, si gustaverit exta.

Digitized by Google

Zamanja ga pak prevodi dosta slobodno, ali opet veoma lijepo (st. 14.):

non exsta canes contingere sperent.

Drugi poslovični stih Teokritov u pjesmi XII, 2.:

οἱ δὲ ποθεῦντες ἐν ἥματι γηράσκουσιν.

preveo je Hes ovako (st. 3. i d.):

Quum tamen una dies cupidis afferre senectam
Possit, & assidui depressis pondere uoti.

Kunićev prijevod nije dulji od originala (st. 2.):

cupidis heu lux fert una senectam.

Zamanjin je prijevod nešto slobodniji, ali opet prema duhu latinskoga jezika (st. 2. i d.):

perdit amantes
Ah nimium propera'a vel una in luce senectus.

Prijevod poslovičnih mjesta zadaje prevodiocu osobitih poteškoća, ako želi, da se i u njegovu prijevodu ogleda poslovično njihovo obilježje, pa se zbog toga upravo po ovim mjestima može najbolje raspoznati vrijednost prijevoda. Spomenut ću dakle još nekoliko takih primjera.

Teokritove poslovične stihove u pjesmi XIV, st. 68. i d.:

ἀπὸ χροτάφων πελόμεσθα
πάντες γηραλέοι, καὶ ἐπισγερὼ ἐς γένυν ἕρπει
λευκαίνων ὁ χρόνος· ποιεῖν τι δεῖ, ἅς γόνυ χλωρόν.

Hes je preveo sa dva stiha više, ali upravo je ta duljina razlog, te njegov prijevod nije nalik na poslovicu (st. 111. i d.):

nam per tempora nobis
Paulatim ueniens obrepit cana senectus,
Inuasura breui niueo candore genarum.
Ergo aliquid faciendum operis dum sustinet aetas
Dumque uirente genu possis satis esse labori.

Kud i kamo kraće i ljepše preveo je to mjesto Kunić (st. 75. i d.):

Cana senectus
Temporibus, tum deinde genis obrepit: oportet
Dignum aliquid gessisse viro florentibus annis.

Pa i Zamanjin prijevod nije dulji od originala, uz koji se k tomu vjerno prislanja (st. 84. i d.):

Digitized by Google

paullatim canescere tempora cuncti
Incipimus, serpitque genis mox fusa senectus
In niveis: quum genua virent, tunc apta labori.

Poslovicu, što je čitamo u Teokritovoj pjesmi XV, st. 62.:

πείρᾳ θην πάντα τελεῖται.

Hes u svom prijevodu opet bez potrebe raširuje svojim dodacima (st. 97. i d.):

quicquid agendum est
Perficit, & certum dabit experientia finem.

Kunić je prevodi od riječi do riječi (st. 68. i d.):

Conando, filia, fiunt
Omnia.

No najvještije ju je preveo Zamanja (st. 72.):

conantibus omnia cedunt.

Lijepe ove Teokritove stihove u pjesmi XXIII, st. 28. i d.:

καὶ τὸ ῥόδον καλόν ἐστι, καὶ ὁ χρόνος αὐτὸ μαραίνει.
καὶ τὸ ἴον καλόν ἐστιν ἐν εἴαρι, καὶ ταχὺ γηρᾷ.
λευκὸν τὸ κρίνον ἐστί, μαραίνεται, ἀνίκα πίπτῃ.
ἁ δὲ χιὼν λευκά, καὶ τάκεται, ἀνίκα παχθῇ
καὶ κάλλος καλόν ἐστι τὸ παιδικόν, ἀλλ' ὀλίγον ζῇ.

Hes je preveo s punih osam stihova dodavajući opet mnogo toga, što je zacijelo sasvim zališno (st. 43. i d.):

Et rosa formosa est, sed tempore marcet & aret.
Formosae & uiolae uerni sub sydere solis,
Sed citò conteritur flos, & nitor ille senescit.
Candida sunt etiam per amoenas lilia ualles,
Sed citò marcescunt, & quae modò candida nix est,
Tabescit, moriturque breui liquefacta sub aestu.
Et puer est primis formosus & utilis annis,
Sed manet exigui uiuens breue temporis aeuum.

Mnogo točnije prevodi ovo mjesto Kunić, koji je samo posljednji stih preveo sa dva heksametra te govori dakako o djevojačkoj ljepoti (st. 38. i d.):

Pulcra rosa est, collapsa brevi sed tempore marcet,
Et viola pulcra est, nuper sed nata senescit.
Candida sunt, prostrata solo sed lilia languent.
Candida nix etiam, manibus sed pressa liquescit.
Forma puellaris pulcra est, sed futilis annos
Ferre nequit, celerique levis dilabitur aevo.

Digitized by Google

I Zamanja je doduše za ovo mjesto u svom prijevodu trebao sedam stihova, no u njima ipak nema mnogo toga, za što bi se moglo reći, da je zališno ili da kvari ljepotu Teokritovih misli (st. 37. i d.):

Pulcra rosa est, parvo sed tempore tabida languet,
Et violae sunt pulcrae in vere, statimque senescunt
Deciduae; niveo fulgent & lilia vultu,
Marcidaque ad terram lassa cervice feruntur;
Candida nix etiam est, vitreus sed liquitur humor,
Crevit ubi in glaciem: sic & puerilibus annis
Pulcra quidem forma est, at parvo tempore durat.

Samo su riječi Teokritove u st. 31. καὶ τάκεται ἀνίκα παχθῇ nešto tvrdo prevedene. Zamanja se kod toga držao latinskoga prozaičkoga prijevoda od Vita Vinsemija, u kojem čitamo: *„et liquitur, cum concrevit"* dodavajući ostalo iz svoje glave. Ovu tvrdoću čini se da je on i sam rano opazio, jer je riječi: *„vitreus sed liquitur humor"*, što ih čitamo u izdanju od god. 1788., ispravio u izdanju od god. 1792. ovako: *„sed canus desinit humor"*, ali tim je ispravkom tvrdoću samo umanjio, a nije je sasvim uklonio. Ovu tvrdoću njegova prijevoda možemo opravdati i time, što riječ παχθῇ zadaje i novijim izdavačima mnogo posla, pa je neki od njih dapače i mijenjaju. I Kunić je zacijelo imao pred sobom promijenjeni tekst, možda Reiskeovo izdanje (Vindobonae 1765./66.), koje je predlagalo, da se mjesto παχθῇ čita ili παλθῇ (πάλλειν, *contrectare manu)* ili ταλφθῇ (θάλπειν, *calefacere):* svakako nas njegov prijevod živo sjeća prve Reiskeove konjekture. Zamanja je naprotiv ostao kod rukopisne lekcije.

Kao posljednji ću primjer spomenuti prijevod ovih dvaju Teokritovih stihova iz XXVI. pjesme, od kojih je drugi proglasio Melanchthon za najbolji u čitavom Teokritovu zborniku (st. 31. i d.):

ἐκ Διὸς αἰγιόχω τιμὰν ἔχει αἰετὸς οὗτος.
εὐσεβέων παίδεσσι τὰ λώϊα, δυσσεβέων δ' οὔ.

Hes je oba ova stiha udružio u jedno, pa ih preveo sasvim slobodno (st. 44. i d.):

Hoc namque augurium supremo est ex Iove uerum,
Cuncta pijs meliora dari, peiora prophanis.

I Zamanja se na ovom mjestu držao tumačenja, što se nahodilo u starijim izdanjima, da αἰετός stoji u značenju οἰωνός uopće *(au-*

Digitized by Google

gurium), te je njegov prijevod nalik na Hesov, a bolje se prislanja uz Teokritove riječi, ali je opet nešto tvrđi (st. 38. i d.):

> *Iuppiter augurium multo hoc dignatur honore,*
> *Atque bonos bona certa sequuntur, et impia contra*
> *Germina.*

Kunić naprotiv udružuje stih 31. s onim, što je pred njim, a stih 32. prevodi za se (st. 34. i d.):

> *Purus ego puris placeam: qui numina sancte*
> *Sancta colit, praesens hunc Iupiter auget honore.*
> *Culta domum profert pietas, neglectaque perdit.*

Primjeri, što sam ih naveo, možda nijesu najobilježniji za Hesov, Kunićev i Zamanjin prijevod, ali već se iz njih može razabrati, da je Hesov prijevod i s jezičnoga i s pjesničkoga gledišta bio dosta slab, a k tomu preko potrebe rastegnut. Znademo pak, da se Zamanja na prevođenje Homerove Odiseje dao poglavito zato, što dotada nije bilo valjana latinskoga prijevoda čitave pjesme. U drugu ruku opažamo, da on nije napose prevodio onih Teokritovih pjesama, što ih je već prije njega Kunić izdao na svijet, nego da je preštampao Kunićev prijevod, a to je učinio bez sumnje zato, što ga je Kunićev prijevod potpuno zadovoljavao. Prema tome možemo zaključiti, da se Zamanja samo zbog toga dao na prevođenje grčkih bukolika, što dotada njihove pjesme nijesu bile valjano prevedene na latinski jezik. A to doznajemo i iz onoga predgovora *„Typographus lectori“* u izdanju od god. 1788., u kojem se naročito kaže ovo: *„Nunc tandem vir eximius Zamagna, absolutis jam, quae ad Bionem, Moschumque pertinebant, omnium quoque Theocriti Idylliorum versionem perfecit, simulque universa dare in lucem constituit, ut trium optimorum Graecorum, qui Bucolica scripserunt, nova interpretatione, eaque integra, Latium ditaretur“*. Da je njegov prijevod bio potreban, razbiramo već odatle, što je već za četiri godine doživio novo izdanje.

Ali zašto se i Kunić dao na isti posao? Ova pojava držim da se dade najlakše protumačiti time, da je Kunić pored onih Teokritovih pjesama, što ih je izdao god. 1764., preveo za svoga života također mnogo drugih njegovih pjesama, no da ga je smrt prepriječila, da taj prijevod dovrši i objelodani. Iz njegova naime predgovora u izdanju Zamanjine pjesme *„Echo“* (str. 6.) doznajemo, da je nekoliko svojih prijevoda iz grčkih pisaca u knjizi štampao na Zamanjinu molbu *„ne videlicet optimo iuveni meique studiosis-*

Digitized by Google

simo id optanti ac flagitanti nimis illiberaliter adversarer", a da ih je zapravo izradio samo za svoju porabu „*ingenii exercendi, stylique acuendi causa*". Isto čitamo i u njegovoj pjesmi na Zamanju, što ju je štampao pred tim svojim prijevodima. Ako se pak Kunić prevođenjem bavio zaradi vježbanja u latinskom stilu, može biti, da je već god. 1764. imao više svoga prijevoda, nego što ga je objelodanio. Pa ne valja smetnuti s uma ni to, da se on prevođenjem morao baviti također kao učitelj. Meni se čini dosta vjerojatno, da je njegov prijevod Teokritovih pjesama bio izrađen upravo za školu, da mu je taj prijevod služio kao učitelju, pa da je zbog toga također ublaživao ili sasvim izostavljao mjesta, koja je držao za sablažnjiva. Može biti dapače, da je za taj prijevod znao i Zamanja, učenik njegov, kojega je zacijelo upravo Kunić pobudio na taj posao, kao što je i drukčije znatno utjecao na sav njegov rad.

Pa u istinu, njihovi se prijevodi podudaraju također na takovim mjestima, koja su u starijim prijevodima drukčije prevedena. Obojica su naime svakako poznavali većinu starijih prijevoda te imali pri ruci latinsku prozaičku vulgatu i Hesov pjesnički prijevod, jer jedan i drugi u predgovorima pred svojim prijevodom Homerovih pjesama izbrajaju gotovo sve starije prijevode, dobro su dakle upućeni u stariju literaturu. Uzgred ćemo još više puta razabrati na primjerima, kako i koliko su se naša dva zemljaka služila starijim prijevodima Teokritovih pjesama. Zasada nas u prvom redu zanimaju ona mjesta u njihovu prijevodu, na kojima se samo njih dva podudaraju. Mjesta su te vrste doduše dosta rijetka, ali ih ipak ima gotovo u svakoj pjesmi, koju je svaki od njih napose preveo.

Tako na pr. prevodeći petu Teokritovu pjesmu u st. 26. τίς τρίχας ἀντ' ἐρίων ἐποκίξατο obojica dodaju riječi ἐρίων isti atribut: K. 24. i d. *Setas tondere quis unquam | Sustineat molli pro lana*, Z. 26. *Quis setas molli pro vellere tondeat?* (Hes 35. *quisue pilos pro lana carpserit unquam?)*; T. V, 81. ἐγὼ δ' αὐταῖς χιμάρως δύο πρᾶν ποκ' ἔθυσα: K. 74. i d. *Musis | Nuper ego geminas mactavi rite capellas:* Z. 81. *Spem gregis his geminas mactavi rite capellas* (H. 112. *His ego iam tenera mactaui a matre gemellas)*; T. V, 104. i d. ἔστι δέ μοι γαυλὸς κυπαρίσσινος, ἔστι δὲ κρατήρ, | ἔργον Πραξιτέλευς· τᾷ παιδὶ δὲ ταῦτα φυλάσσω: K. 98. i d. *Est sinusque mihi cyparissinus, et scyphus ingens | Praxitelis caelo; servo quae dona puellae:* Z. 104. i d. *Est sinusque mihi cyparissinus, est*

Digitized by Google

opus ingens | *Praxitelis crater; quae servo dona puellae* (Obojica se ovdje prevodeći γαυλός povode za Vinsemijevom latinskom vulgatom: *Est mihi sinus e cupresso;* H. 135. i d. *Est ingens crater, situla est cyparissina nobis,* | *Praxiteles fecit, nostrae haec dabo dona puellae);* T. V, 121. σκίλλας ἰὼν γραίας ἀπὸ σάματος αὐτίκα τίλλειν: K. 115. *I citus et vetulas scyllas evelle sepulcro:* Z. 121. *Ac subito veteres squillas evelle sepulcris* (I ovdje se obojica drže Vinsemijeva prijevoda: *et scillas veteres e sepulcro evelle;* H. 152. *Squillas a uetulae uadens mox uelle sepulchro);* T. V, 126. ῥείτω χἀ Συβαρῖτις ἐμὶν μέλι: K. 120. i Z. 126. *Et mihi melle fluat Sybaritis* (H. 165. *Melle fluas Sybariti mihi);* T. VI, 21. i d. εἶδον ναὶ τὸν Πᾶνα τὸ ποίμνιον ἀνίκ' ἔβαλλε, | κοὔ μ' ἔλαθ': K. 24. i d. *Vidi equidem, per Pana, gregem cum nympha petebat.* | *Non me .... fefellit:* Z. 26. i d. *Vidi equidem, per Pana, gregem quum subdola pomis* | *Nympha meum peteret. non me furtiva latere* | .. *valuit* (H. 31. i d. *Vidi equidem nostro quum poma iniceret ouili,* | *Et neque me latuit, per Pana);* T. VI, 29. σίξα δ' ὑλακτεῖν νιν καὶ τᾷ κυνί: K. 35. *Iussi etiam latrare canem:* Z. 38. *Quin docui latrare canem* (H. 43. *Ergo canem reuocans hanc allatrare uetabam);* T. VII, 145. i d. τοὶ δ' ἐκέχυντο | δρπακες βραβίλοισι καταβρίθοντες ἔραζε: K. 153. i d. *tum cerea pruna gerentes* | *Immodico ad terram curvari pondere ramos:* Z. 169. i d. *ramisque gravatis* | *Cerea nigranti pendebant pruna colore* (H. 196. i d. *in terram depressi pondere rami* | *Prunorum);* T. IX, 15. Αἴτνα μᾶτερ ἐμά, κἠγὼ καλὸν ἄντρον ἐνοικέω: K. 15. i d. *Aetna mihi mater, mihi pulcra in rupe cavata* | *Est domus:* Z. 18. i d. *Aetna mihi mater: formosum in rupe cavata* | *Antrum habito* (H. 19. *Aetna parens, et nos uiridi recubamus in antro);* T. X, 3. i d. ἀλλ' ἀπολείπῃ | ὥστερ ὅις ποίμνας, ἃς τὸν πόδα κάκτος ἔτυψε: K. 3. i d. *atque relinqui* | *Te pateris, velut agna, pedem cui fixerit imum* | *Spina gregem tardo sequitur male saucia gressu:* Z. 4. i d. *sed lenta novali* | *Agna velut, cui spina pedem transfixit acuta,* | *Tarda gregem sequitur, tua vix vestigia torques* (H. 5. i d. *Sed longe sequeris uelut agnus ouilia, cuius* | *Cuspide spina pedem pungens discidit acuta);* T. XI, 5. γινώσκειν δ' οἶμαί τυ καλῶς ἰατρὸν ἐόντα: K. 4. i d. *Hoc bene nosse* | *Te reor eximie callentem Paeonis artes:* Z. 5. i d. *scis, credo, edoctus in arte* | *Paeonia* (H. 11. *(quum) Et Phoebi medicas*

Digitized by Google

tractes foeliciter artes); T. XI, 19. Ὦ λευκὰ Γαλάτεια, τί τὸν φιλέοντ' ἀποβάλλῃ: K. 20. *Immitis Galatea, tuum qu d spernis amantem?:* Z. 23. *Candida, quid miserum, Galatea o, spernis amantem?* (H. 32. *Formosa o Galatea quid aversaris amantem?);* T. XII, 10. i d. εἰθ' ὁμαλοὶ πνεύσειαν ἐπ' ἀμφοτέροισιν Ἔρωτες | νῶιν, ἐπεσσομένοις δὲ γενοίμεθα πᾶσιν ἀοιδή: K. 11. i d. *O utinam adspiret nobis amor aequus; utrumque | Seri etiam ut quondam certent cantare nepotes:* Z. 15. i d. *O concors utinam nobis aspiret utrisque | Dius amor, seris ut dulce nepotibus olim | Simus uterque inter felicia gaudia carmen* (H. 17. i d. *Atque utinam spirent in utroque Cupidinis aestus | Aequales, & mutua amor praecordia seruet | Nostra, nec ulla dies celebri nos eximat aeuo, | Verum grata memor de nobis carmina dicat | Posteritas);* T. XIII, 24. αἰετὸς ὡς: K. 27. *veluti Iovis ales:* Z. 29. *Ceu Iovis ales* (H. 36. *More aquilae);* T. XIII, 30. i d. ἔνθα Κιανῶν | αὔλακας εὐρύνοντι βόες τρίβοντες ἄροτρον: K. 35. i d. *arva Cianis | Pinguia ubi presso findebant vomere tauri:* Z. 38. i d. *arva Cianum | Pinguia qua fortes invertunt vomere tauri* (H. 46. *Qua sulcos duxere boues & aratra Cianum);* T. XIV, 8. i d. παίσδεις ὤγάθ' ἔχων· ἐμὲ δ' ἁ χαρίεσσα Κυνίσκα | ὑβρίσδει: K. 8. i d. *O bone, tu ludis; miserum formosa Cynisca | Me laedit contra iusque et fas omne:* Z. 8. i d. *O bone, tu ludis, sed me formosa Cynisca | Dedecorat* (H. 14. i d. *Tu siquidem ludis, cura non anxius ulla, | Me uero excruciat formosa Cynisca);* T. XV, 11. i d. μὴ λέγε τὸν τεὸν ἄνδρα φίλα Δίωνα, τοιαῦτα | τῶ μικκῶ παρεόντος: K. 11. i d. *Istaec parce tuo de coniuge, cara Dione, | Pusus ubi est:* Z. 11. i d. *Talia parce tuo de coniuge, cara Dione, | Heic puero praesente* (H. 19. i d. *Per Venerem ne tanta tui malefacta mariti | Dixeris, aut isto culparis nomine coram | Hoc puero;* T. XV, 116. ἄνθεα μίσγοισαι λευκῷ παντοῖα μαλεύρῳ: K. 132. *Omnigenos miscens flores et adorea dona:* Z. 137. i d. *quantum et miscere saporum | Femineae novere manus cum germine florum | Omnigeno, Cerere et nivea* (H. 177. i d. *Quum posita flores alba sartagine farri | Miscuerunt varios);* T. XV, 139. οὔθ' Ἕκτωρ Ἐκάβας ὁ γεραίτερος εἴκατι παίδων: K. 156. *nec primus honore | Bis denos inter gnatos Cisseidos Hector:* Z. 168. i d. *non, bisdenos Cysseidos inter | Maximus egregiae natos qui floruit, acri | Priamidae* (H. 205. *Non uiginti Hecubes natorum maximus Hector).* T. XVI, 16. i d. πᾶς δ' ὑπὸ κόλπου χεῖρας ἔχων

Digitized by Google

πόθεν οἴσεται ἀθρεῖ | ἄργυρον: K. 18. i d. *Quisque sinu dextram condens circumspicit ecqua | Spes nummi ostendat sese:* Z. 21. i d. *Quisque sinu dextram condens, unde undique possit | Congerere argentum, cupidus circumspicit* (H. 26. *auaras | Semper habent sub ueste manus, dum crescat et arcae | Clausuras grauidae congesta pecunia rumpat);* T XVI, 34. i d. πολλοὶ ἐν Ἀντιόχοιο δόμοις καὶ ἄνακτος Ἀλεύα | ἁρμαλιὴν ἔμμηνον ἐμετρήσαντο πενέσται: K. 40. i d. *Aedibus Antiochi in magnis et regis Alevae | Menstrua praebebant multi demensa ministri:* Z. 46. i d. *Multi et in Antiochi tectis, et regis Alevae | Menstrua praebebant epularum dona ministri* (H. 58. *Maximus Antiochus regum, praediues Aleuas | Imperio fuit, his seruorum multa tyrannis | Millia parebant, quorum ditissima luxu | Atria magnifico plures pauere ministros, | Quam numerare queas);* T. XVII, 11. τί πρῶτον καταλέξω: K. 11. *Sic ego quid primum laudem:* Z. 15. *Sic ego quid primum dicam* (H. 20. *Quae prima expediam;* ali čini se, da je obojici bio uzor Vinsemijev prozaički prijevod: *Sic ego quid primum edisseram?);* T. XVII, 66. i d. Ὄλβιε κοῦρε γένοιο, τίοις δέ με τόσσον, ὅσον περ | Δᾶλον ἐτίμασεν κυανάμπυκα Φοῖβος Ἀπόλλων: K. 75. i d. *Salve, die puer, meque orna, magnus, honore | Caeruleam quanto Delum ornat Phoebus Apollo:* Z. 76. i d. *Sis puer o felix, meque illo laetus honore | Affice, caeruleam quo Delum affecit Apollo* (H. 101. i d. *Euge beate puer, foelix age fulgeat ortus | Hic tuus, ah tu me tanto digneris honore, | Quanto caeruleam Delon manifestus Apollo);* T. XX, 9. χέρες δέ τοι ἐντὶ μέλαιναι: K. 7. i d. *multoque perustae | Sole manus nigrant:* Z. 11. *manus et sole nigrescunt* (H. 13. *Ipse color manuum niger est tibi);* T. XX, 21. i d. καὶ γὰρ ἐμοὶ τὸ πάροιθεν ἐπάνθεεν ἁδύ τι κάλλος | ὡς κισσὸς ποτὶ πρέμνον, ἐμὰν δ' ἐπύκαζεν ὑπήναν: K. 23. i d. *Suave meo quoddam nuper florebat in ore | Nam decus; atque genas per molles perque nitentem | Serpebat barbam, truncos ut fusa per altos | Hac se hedera atque illac flectit ludente corymbo:* Z. 22. i d. *ante vigebam | Eximius multo formae florentis honore, | Ornabatque meas, ceu truncos arboris ornat | Pubentes hederae plexu variante corymbi, | Barba genas* (H. 30. i d. *Sicut pulchra hederae frondentes brachia ramos | Conscendunt, sic barba sua lanugine nostra | Vernabat, similis uiridi percompta selino);* T. XXIII, 52. i d. ἠδ' ἐκρεμάσθη | νεκρός: K. 65. i d. *atque | Frigidus inflexa foede cervice pependit:* Z. 69. *et fracta moriens cervice*

Digitized by Google

pependit (H. 77. i d. *iamque pependit* | *Mortuus);* T. XXVI, 5. ἐν καθαρῷ λειμῶνι κάμον δυοκαίδεκα βωμώς: K. 4. i d. *bissenas cespite vivo* | *Aras rite manu prato struxere patenti:* Z. 5. i d. *in limite puro* | *Bissenas struxere aras de cespite molli* (H. 6. i d. *uiridi in campo qui purus ab omni* | *Arbore erat, posuere simul ter quatuor aras);* T. XXVI, 25. i d. ἐς Θήβας δ' ἀφίκοντο πεφυρμέναι αἵματι πᾶσαι, | ἐξ ὄρεος πένθημα καὶ οὐ Πενθῆα φέροισαι: K. 27. i d. *nec magnae ad moenia Thebae* | *Vlla domum rediit largo non foeda cruore:* | *Luctum urbi e celso non Penthea monte ferentes:* Z. 31. i d. *Ac repetunt Thebas maculatae sanguine, in urbem* | *Planctum infelicem non Penthea monte ferentes* (H. 33. i d. *tum caede et sanguine foedae* | *Funestaeque omnes Cadmeida cursibus arcem* | *Insanis repetunt, luctum, non Penthea ab alto* | *Monte reportantes).*

Ja sam ovdje naveo samo nekoliko primjera za podudaranje između Kunićeva i Zamanjina prijevoda obziruć se u prvom redu na one Teokritove pjesme, koje je prije njih samo Hes preveo na latinski jezik u stihovima, te im je pored Vinsemijeva prozaičkoga prijevoda samo još njegov prijevod mogao služiti kao zajedničko vrelo. Sitnijih primjera za njihovo podudaranje ima još i više. Brojna su nadalje mjesta, na kojima se njihovi prijevodi podudaraju zbog toga, što se obojica povode za sličnim mjestima u Vergilijevim eklogama; ali takih reminiscencija iz Vergilija nahodimo već u Hesovu prijevodu napretek, a brojnije su u Zamanje negoli u starijega njegova zemljaka, te su zacijelo i jednomu i drugomu, kako su izvrsno poznavali Vergilijeve pjesme, same od sebe dolazile pod pero. Spomenut ću samo nekoliko primjera iz onih pjesama, koje su obojica preveli.

I Kunić i Zamanja povode se za Vergilijem, pa se zato njihovi prijevodi podudaraju na pr. na ovim mjestima: T. III, 3. i d. Τίτυρ' ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλημένε, βόσκε τὰς αἴγας, | καὶ ποτὶ τὰν κράναν ἄγε Τίτυρε, καὶ τὸν ἐνόρχαν | τὸν Λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο μή τυ κορύψῃ: K. 3. i d. *Tityre, dulce caput, quas linquo, pasce capellas;* | *Ad fontem et pastas duc, Tityre; neu caper alto* | *Te Libycus Cnacon cornu petat iste caveto:* Z. 3. i d. *Tityre pasce capras, et pastas fontis ad undam* | *Ante alios dilecte age Tityre, et inter agendum,* | *Namque caper Libycus cornu ferit ille, caveto* (prema Verg. ekl. IX, 23. i d. *Tityre, dum redeo — brevis est via — pasce capellas,* | *et potum pastas age, Tityre, et inter agendum* | *occursare capro —*

Digitized by Google

cornu ferit ille — caveto. Za Vergilijem se poveo već Hes 4. i d. *mi Tityre, pasce capellas,* | *Vicinique satis pastas age fontis ad undam.* | *Hunc Libycum tamen et coleatum, & uellere toto* | *Albentem, quoniam cornu ferit ille, caveto.);* T. V, 88. i d. K. βάλλει καὶ μάλοισι τὸν αἰπόλον ἁ Κλεαρίστα | τὰς αἶγας παρελᾶντα καὶ ἀδύ τι ποππυλιάσδει. | Λ. κἦμὲ γὰρ ὁ Κρατίδας τὸν ποιμένα λεῖος ὑπαντῶν | ἐκμαίνει: K. 82. i d. C. *Malo me Clearista petit; praeterque meanti* | *Dulce aliquid semper furtivo admurmurat ore.* | L. *At mihi sese ultro Cratidas fert obvius, ignis* | *Ille meus:* Z. 88. i d. C. *Malo me Clearista, petit, compellere capras* | *Dum propero: et subito fugit ipsa, et sibilat ore.* | L. *Me Cratides meus ignis agit saepe obvius acres* | *In furias* (prema Verg. ekl. III., 64. i d. D. *Malo me Galatea petit, lasciva puella,* | *et fugit ad salices et se cupit ante videri.* | M. *At mihi sese offert ultro, meus ignis, Amyntas.* Hes se samo u prvom od ovih stihova povodi za Vergilijem, dok prevodi st. 119. i d. C. *Malis me Clearista petit, dum forte capellas* | *Propello, & dulci suaues canit ore susurros.* | L. *Et me levis amat Cratides, facit ille furentem);* T. V, 145. i d. αἶγες ἐμαὶ θαρσεῖτε κερούτιδες· αὔριον ὔμμε | πάσας ἐγὼ λουσῶ Συβαρίτιδος ἔνδοθι λίμνας: K. 135. i d. *Fidite cornigerae, mecum et gaudete capellae:* | *Vos ego cras omnes Sybares in fonte lavabo:* Z. 145. i d. *Cornigerae gaudete meae vos cura capellae,* | *Cras ego vos omnes Sybaritide fonte lavabo* (prema Verg. ekl. III, 97. *ipse, ubi tempus erit, omnis in fonte lavabo.* Riječ κερούτιδες preveo je sa složenicom *cornigerae* već Hes 178. *Cornigerae nunc ergo meae sperate capellae* | *Cras ego uos omnes Sybaritidos amne lavabo);* T. VII, 38. i d. ἐγὼ δέ τις οὐ ταχυπειθής, | οὐ Δᾶν: K. 45. i d. *sed non ego credulus illis,* | *Non hercle:* Z. 47. i d. *at credulus illis* | *Non ego, non equidem fido* (prema Verg. ekl. IX, 34. *sed non ego credulus illis,* koje je mjesto upotrijebio već Hes 55. *sed ego non credulus illis);* T. XI, 19. i d. ὦ λευκὰ Γαλάτεια, τί τὸν φιλέοντ' ἀποβάλλῃ, | λευκοτέρα πακτᾶς ποτιδεῖν, ἁπαλωτέρα ἀρνός: K. 20. i d. *Immitis Galatea, tuum quid spernis amantem?* | *Lacte o candidior concreto, mollior agno:* Z. 23. i d. *Candida, quid miserum, Galatea o, spernis amantem?* | *Lacte mihi puro mage candida, mollior agno* (prema Verg. ekl. I, 81. *et pressi copia lactis.* U Hesa čitamo st. 32. i d. *Formosa o Galatea quid auersaris amantem?* | *Candida*

Digitized by Google

caseolo magis, omni mollior agno); T. XI, 43. τὰν γλαυκὰν δὲ θάλασσαν ἔα ποτὶ χέρσον ὀρεχθεῖν: K. 48. *glauci feriant sine litora fluctus*: Z. 54. *Scrupea caerulei feriant sine litora fluctus* (prema Verg. ekl. IX, 43. *insani feriant sine litora fluctus*, za kojim se poveo već Hes st. 70. *Interea glauci feriant sine littora fluctus).*

Evo također nekoliko takovih mjesta, na kojima se samo Zamanja povodi za Vergilijem, dok je Kunićev prijevod nezavisan od Vergilija: T. III. 1. Κωμάσδω ποτὶ τὰν Ἀμαρυλλίδα: Z. 1. *Delicias sequar ipse meas Amaryllida* (prema Verg. ekl. IX, 22. *cum te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras)*: K. 1. *Viso meam huc adiens Amaryllida:* H. 1. *Formosam aggrediar lasciuo Amaryllida cantu;* T. V, 15. i d. ἢ κατὰ τήνας | τᾶς πέτρας, ὤνθρωπε, μανεὶς εἰς Κρᾶθιν ἁλοίμαν: Z. 15. i d. *aut Crathin in ipsum Deferar aërio scopuli de vertice praeceps* (prema Verg. ekl. VIII, 59. i d. *praeceps aërii specula de montis in undas* | *Deferar*, a za ovim se mjestom povodi još jednom prevodeći st. 10. i d. u IX. Teokritovoj pjesmi: τάς μοι ἀπώσας | λὶψ κομάρον τρωγοίσας ἀπὸ σκοπιᾶς ἐτίναξε ovako st. 13. i d. *Quos notus aërio scopuli de vertice praeceps* | *Impulit arbuteos gaudentes carpere foetus)*: K. 14. i d. *furens hac,* | *Si fallo, insiliam de rupe in Crathidis undas* (prema Hesovu prijevodu, st. 22. i d. *aut ego praeceps* | *De rupe insiliam subiectum in Crathidis amnem)*; T. VI, 34. i d. καὶ γάρ θην οὐδ' εἶδος ἔχω κακόν, ὥς με λέγοντι· | ἦ γὰρ πρᾶν ἐς πόντον ἐσέβλεπον, ἦς δὲ γαλάνα: Z. 44. i d. *Nec sum adeo informis, ceu dicunt: nuper in unda Me vidi, placidi quum starent aequore fluctus* (prema Verg. ekl. II, 25. i d. *nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi,* | *cum placidum ventis staret mare)*: K. 41. i d. *Non sum adeo informi quam dicor scilicet ore.* | *Nuper ego inspexi pronus mare (strata silebant* | *Aequora)*: H. 53. i d. *Et neque deformis tam sum quam dicor: in unda* | *Nuper enim uidi ipse meos e littore uultus.* | *Quum nulli flarent tranquilla per aequora uenti;* T. VI, 39. ὡς μὴ βασκανθῶ δέ, τρὶς εἰς ἐμὸν ἔπτυσα κόλπον: Z. 49. i d. *Neve mihi noceat mala lingua, aut fascinus ullus,* | *In gremium ter sponte spui* (početak prema Verg. ekl. VII, 28. *ne vati noceat mala lingua)*: K. 46. *Inque sinum, invidiam veritus, ter despui:* H. 59. i d. *Tunc ego ne caperer propriae sub imagine formae,* | *Ter secreta sinus tetigi sputamine nostri;* T. XI, 63. ἐξένθοις, Γαλάτεια: Z. 76. *Huc ades, o Galatea*

Digitized by Google

(prema Verg. ekl. IX, 39. *Huc ades, o Galatea)*: K. 69. *Exi undis, Galatea;* T. XII, 8. i d. σκιερὴν δ' ὑπὸ φηγόν | ἠελίου φρύγοντος ὁδοιπόρος ἔδραμον ὥς τις: Z. 11. *vestigia lustrans* | *Ipse tua, ardenti fessus ceu sole viator* | *Frondiferae quercus ramosa umbracula fagi* (prema Verg. ekl. II, 12. i d. *tua dum uestigia lustro,* | *sole sub ardenti resonant arbusta cicadis)*: K. 9. i d. *Cuius ego adventu properavi, fessus in aestu* | *Currit ut ad fagum rapido sub Sole viator:* H. 14. i d. *Non aliter cursu te festinante petebam,* | *Quam properat sudans calido sub Sole uiator* | *Egelidam ramos fagi pandentis in umbram.*

Rjeđi su naprotiv primjeri, u kojima se samo Kunić povodi za Vergilijem, ali sam ih ipak našao nekoliko, tako na pr. ova dva u njegovu prijevodu XI. Teokritove pjesme: st. 27. ἐγὼ δ' ὁδὸν ἀγεμόνευον: K. 28. *Dux ego vester eram* (prema Verg. ekl. VIII, 38. *dux ego vester eram)*: Z. 32. *Monstrabam dux ipse viam;* st. 76. εὑρησεῖς Γαλάτειαν ἴσως καὶ καλλίον' ἄλλαν: K. 84. *Invenies aliam, te si haec spernit Galateam* (prema Verg. ekl. II, 73. *invenies alium, si te hic fastidit, Alexim)*: Z. 94. i d. *fors et formosior altera cedet* | *Parta tibi Galatea:* H. 119. *forte aliam quae sit formosior illa* | *Invenies Galateam.*

Ako tko ogleda samo ova mjesta, što sam ih primjera radi naveo, zacijelo će priznati, da između oba prijevoda ima neko srodstvo. Ali to srodstvo ipak nije nigdje toliko, da bismo po njemu mogli odrediti, kako je do njega došlo i koji se prijevod povodi za drugim. Može naime biti, da je Kunić svoj prijevod izradio samo za školu, pa da ga uopće nije ni namjeravao izdati. Tada je Zamanja, učenik njegov, mogao lako za nj znati, pa kad se sam dao na prevođenje grčkih bukolskih pjesnika, lako mu je kašto i nehotice došlo pod pero koje mjesto iz prijevoda Kunićeva. Ali jednako može biti i to, da Kunić nije bio sasvim zadovoljan sa Zamanjinim prijevodom, da mu se nije sviđalo, što je učenik njegov kašto za volju točnosti i jasnoće manje pazio na pjesničku ljepotu svoga prijevoda, da ga je boljelo, što je sasvim ili dosta vjerno prevodio također sablažnjiva mjesta, pa da se dao na prevođenje još nekih ili svih Teokritovih pjesama istom kasnije, kad je Zamanjin prijevod već ugledao svijet. Može biti, da je Kunić želio Teokrita objelodaniti u ljepšem i pristojnijem ruhu, no da ga je u tom poslu zatekla smrt, te nekih pjesama uopće nije dospio da prevede.

Pouzdanije možemo odgovoriti na pitanje, kakim su se izdanjem Teokritovih pjesama njih dvojica služili.

Digitized by Google

Kunić je svakako imao pri ruci izdanje, u kojem je bio preštampan i Heinsijev prijevod nekih pjesama, jer je u tim pjesmama srodstvo između njegova i Heinsijeva prijevoda veće negoli između njegova i Zamanjina. Tako na pr. početak VII. Teokritove pjesme: ἦς χρόνος ἀνίκ' ἐγώ τε καὶ Εὔκριτος ἐς τὸν Ἅλεντα | εἴρπομες ἐκ πόλιος, σὺν καὶ τρίτος ἄμμι Ἀμύντας Heinsije je preveo ovako: *Tempus erat quondam, mecum Eucritus ibat Halenta | Moenibus egrediens et tertius ibat Amyntas.* Kunić se u prvom stihu očito povodi za Heinsijem: *Nuper ego atque una mecum Eucritus ibat Halenta, | Tertius et patriæ comes urbe egressus Amyntas.* Zavisnost se njegova prijevoda od Heinsijeva najjasnije ogleda kod drugoga i šestoga Teokritova epigrama. Tako na pr. šesti Teokritov epigram:

Ἃ δείλαιε τὺ Θύρσι, τί τὸ πλέον, εἰ κατατάξεις
δάκρυσι διγλήνως ὤπας ὀδυρόμενος;
οἴχεται ἁ χίμαρος, τὸ καλὸν τέκος, οἴχετ' ἐς Ἄιδαν.
τραχὺς γὰρ χαλαῖς ἀμφεπίαξε λύκος.
αἱ δὲ κύνες κλαγγεῦντι. τί τὸ πλέον, ἄνικα τήνας
ὀστίον οὐδὲ τέφρα λείπεται οἰχομένας;

Heinsije je preveo ovako:

Ah ah Thyrsi miser, quid prodest lumina bina
Humidulis frustra tingere lacrymulis?
Capra abiit, pulcher tibi foetus: abivit ad orcum:
Nam lupus hanc duris unguibus impediit.
Vana canes resonant: quid prodest? illius ossa
Vix superant raptae, vix superant cineres.

U Kunićevu prijevodu toga epigrama završetak se triju stihova podudara sa završetkom jednakih po broju stihova u Heinsijevu prijevodu, a i drukčije su ta dva prijevoda srodna, premda je Kunić mnogo slobodnije prevodio:

Thyrsi, abiit (tristes quid prosunt iam tibi luctus?
Uda quid heu seris lumina lacrymulis?)
Illa Orci ad sedes abiit formosa capella,
Quam lupus hirsutis implicuit pedibus.
Multa canes latrant: abiit tamen illa; nec ossa
Ipsi de tota; nec superant cineres.

Za Zamanju znademo sasvim pouzdano da se u Dubrovniku dovršujući prijevod Teokritovih pjesama, što ga je god. 1783. morao prekinuti zbog bratove smrti, u prvom redu služio ovim izdanjem:

Digitized by Google

Teocrito, Mosco, Bione, Simia greco-latini con la Buccolica di Virgilio latino-greca. Volgarizzati, e forniti d' annotazioni de Eritisco Pilenejo P. A. Parma dalla stamperia reale MDCCLXXX. Con approvazione [1] Razbiramo to već odatle, što se njegova kratka latinska „*argumenta*" pred onim pjesmama, koje je dovršio istom u Dubrovniku, gotovo od riječi do riječi podudaraju s Pilenejevim talijanskim sadržajima u njegovu komentaru. Tako na pr. Pilenej podaje sadržaj XVII. Teokritove pjesme ovako (str. 94.): „*Qui s' inalza notabilmente lo stile per far l' encomio di Tolomeo Filadelfo, del quale vien celebrato il glorioso legnaggio, l' estesa dominazione, l' immense ricchezze, e la reale munificenza, massimamente verso le lettere, e i letterati*". Pred Zamanjinim pak prijevodom ove pjesme čitamo ovaj latinski sadržaj: „*Altius heic assurgit poeta, regemque Aegypti Ptolemaeum Philadelphum praesertim ex generis nobilitate, ex immensae ditionis potentia, ex amplissima divitiarum copia, regiaque munificentia laudat*". Evo još dva tri primjera: T. XXII, Pilenej (str. 117.): „*Questo Idillio, o vogliamo chiamarlo Inno, ad onore di Castore, e di Polluce, in due parti è diviso. La prima parte espone la battaglia a pugni seguíta tra Polluce, ed Amico principe de' Brebici, e la gloriosa vittoria, che Polluce ne riportò. Nella parte seconda è descritto il combattimento succeduto tra Castore, e tra Linceo per motivo di Febe, e di Telaira figliuole di Leucippo, e il vantaggio, che Castore ne ritrasse*": Z. „*Duas in partes hoc Idyllium de laudibus Pollucis atque Castoris divisum est. In prima parte Pollucis pugna cum Amyco Bebryciorum tyranno describitur, victoriaque celebratur, quam retulit Pollux. In altera vero parte Castorem inter et Lynceum certamen initum, Leucippi filiarum ergo, continetur. Vincit Castor*"; T. XXIX, Pilenej (str. 152.): „*Il Poeta si lagna d' un giovinetto, che s' era distolto dalla sua amicizia, e gli mostra quanto sia biasimevole una sì fatta incostanza . . . . . Il metro di questo Idillio nel Codice sopraddetto (Vaticano VI.) vien nominato saffico pentametro di quattordici sillabe; da altri dattilico pentametro. Egli ha in primo luogo uno spondeo, e talvolta un coreo, od un giambo, e dipoi quattro dattili*": Z. „*Hoc Idyllium non ut cetera versibus exametris scriptum est, sed sapphicis pentametris, uti vocant, seu*

[1] Cini se, da nam se sačuvao upravo Zamanjin eksemplar toga izdanja u knjizi, što je iz Martecchinijeve ostavštine dospjela u zagrebačku sveučilišnu biblioteku. Osim Zamanje teško je još tko drugi u Dubrovniku imao ovo lijepo, ali dosta skupo izdanje.

Digitized by Google

pentametris dactylicis: porro eadem versuum ratio ab interprete servata est.[1] *Quod attinet ad argumentum, in eo poeta conqueritur de cuiusdam adolescentis inconstantia, amicitiaque dirempta*"; Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν, Pilenej (str. 153.): *Nel presente Poematto, di metro, e di carattere Anacreontico, è descritto il giudizio, che tenne Venere sul Cinghiale uccisore d' Adone, dopo che ella se l' ebbe fatto al suo cospetto condurre. È opinione quasi comune, che questo Idillio non appartengu a Teocrito; ma impossibile è ritracciare chi siane l' Autore*": Z. *„Totum hoc carmen et metro et ipso genere est Anacreonticum, in quo iudicium Veneris de apro, qui Adonidem morsu occiderat, instituitur. Quamplurimi non esse Theocriti opinantur; sed cuius poetae sit, nequit omnino statui*".

Kako već iz natpisa razbiramo, u Pilenejevu se izdanju pored grčkoga teksta nahodi i latinski prijevod: taj je prijevod prozaičan, a izradio ga je još Vit Vinsemije u 16. stoljeću (Francofortiae 1558.). Zamanja je to izdanje nabavio još za svoga boravka u Milanu, pa ga se već tada držao prevodeći Teokrita, ali uza nj morao se služiti još i drugim izdanjima. Znamo također, da je on dvije Teokritove pjesme, treću i jedanaestu, preveo i objelodanio još prije, nego što je Pilenejevo izdanje izišlo, te se tada dakako morao služiti drugim izdanjem. Pa i to izdanje dade se sasvim pouzdano odrediti. U III. pjesmi naime st. 29. οὐδὲ τὸ τηλέφιλον ποτεμάξατο τὸ πλατάγημα prevodi on ovako (st. 34. i d.): *non pressum strepitu dedit omina laeta | Telephilon*, čita dakle zajedno s Reiskeom (koji je Teokrita izdao u Beču god. 1765./66.): ποτιμαξάμενον πλατάγησεν, kako su već imala neka starija izdanja. U istoj pjesmi st. 53. i d. čita on opet s Reiskeom: καὶ τοὶ λύκοι ὦδέ μ' ἔδωντι, | ὡς μέλι τοι γλυκὺ τοῦτο κατὰ βρόγδοιο γένοιτο, dok prevodi nešto slobodnije (st. 62. i d.): *„vivi proiecta vorabunt | Membra lupi; id suavi sparget tua guttura melle.* I u XI. se pjesmi Zamanja nekoliko puta drži Reiskeova teksta, tako na pr. dok st. 35.: κἠκ τούτων τὸ κράτιστον ἀμελγόμενον γάλα πίνω prevodi ovako (st. 41. i d.): *multum mage dulci nectare suave | Lac mihi mulgetur*, čita dakle s Reiskeom ἀμελγόμενος *(mulgens mihi)*; u st. 69. καὶ ταῦτ' ἄμαρ ἐπ' ἄμαρ ὀρεῦσά με λεπτὸν ἐόντα čita on na kraju s Reiskeom λεπτυνέοντα, pa prevodi prema tome (st. 84. i d.): *licet illa et saepe querentem, | Et magis*

[1] Budući da se iz njegova prijevoda vidi, kaki je to metar, zato ne pominje poput Pileneja, od kakovih je stopa složen.

Digitized by Google

atque magis tenuatum corpore cernat; u st. 81. čita on opet s Reiskeom: ἢ εἰ χρυσὸν ἔδωκεν, pa prevodi (st. 100.): *quam si aurea dona dedisset.* Spomenut ću samo još nekoliko primjera, iz kojih se može pouzdano razabrati, da se Zamanja služio Reiskeovim izdanjem prevodeći u Milanu također neke druge Teokritove pjesme. U pjesmi VII, st. 5. i d. čita on mjesto: καὶ αὐτῶ | Χάλκωνος zajedno s Reiskeom: κ' ἀγαυῶ | Χάλκωνος, pa prevodi (st. 6.): *Magnanimi et Chalconis*, a st. 119. ἐπεὶ τὸν ξεῖνον ὁ δύσμορος οὐκ ἐλεεῖ μευ (mjesto: με, kako su imala neka izdanja prije Reiskea): (st. 138.) *Quando est nulla mei cura infelicis amici.* U prva dva stiha XII. pjesme prihvatio je on Reiskeove razgotke: Ἦλυθες, ὦ φίλε κοῦρε τρίτη σὺν νυκτὶ καὶ ἠοῖ; ἦλυθες;: *Venisti, puer alme, aurora ut tertia fulsit | Post totidem noctes venisti?* Prije Reiskea držala se ova rečenica općeno za izričnu. Reiskeovih se on razgodaka drži također prevodeći stih 34. u XIII. pjesmi: λειμὼν γάρ σφιν ἔκειτο μέγας, στιβάδεσσιν ὄνειαρ ovako (st. 42. i d.): *ingens | Nam viridi sese tendebat gramine pratum.* Ostali izdavači iza Henrika Stephana stavljaju zarez iza riječi ἔκειτο i čitaju prema rukopisima μέγα. U stihovima 59. i 60. Teokritove XIV. pjesme ponavljaju se iste riječi. Tionih naime preporučujući Eshinu, da stupi među Ptolemejeve plaćenike, kaže (st. 59.): μισθοδότας Πτολεμαῖος ἐλευθέρῳ οἷος ἄριστος. Nato ga Eshin pita (st. 60.): τἄλλα δ' ἀνὴρ ποιός τις; a Tionihov se odgovor opet otpočinje s riječima (st 60.): ἐλευθέρῳ οἷος ἄριστος. Reiske je prvi došao na misao, da se druga polovina stiha 60. izgubila, pa da se praznina, što je time nastala, ispunila tako, te se ponovila druga polovina predašnjega stiha. Povodeći se za Reiskeom i Zamanja je u svom prijevodu izostavio one tri riječi, što se u st. 60. ponavljaju, te se i kod njega odgovor Tionihov otpočinje sa stihom 61.

Takih primjera mogao bih još više navesti, premda je Zamanjin prijevod dosta često slobodan, te se ne da svagda pouzdano odrediti, kakoga se teksta zapravo držao. Reiskeovo se izdanje u svoje vrijeme mnogo cijenilo, a Zamanja je lako mogao doći do nj živeći u toskanskoj Sieni i u Milanu, dakle u austrijskim pokrajinama; svoga eksemplara čini se da nije imao, jer u pjesmama, što ih je u Dubrovniku prevodio, drži se u glavnom gotovo isključivo Pilenejeva izdanja.

Ipak ne možemo reći, da se Zamanja u svemu slijepo povodio za Reiskeom ili Pilenejem. Reiskeovo je izdanje još danas na glasu poradi toga, što čudno i neobično tumači mnoga Teokritova mjesta.

Digitized by Google

Tako on na pr. drži, da riječ μᾶλα u III. pjesmi (st. 41.) znači *oves*, a svoje razumijevanje opravdava u komentaru ovako: „Μᾶλα *hic sunt oves. Nam sententia sic postulat, ut exempla afferat pastorum a deabus et puellis primariis adamatorum*". Zamanja prevodi riječ μᾶλα sasvim ispravno (st. 48.): *poma*. U pjesmi XIII, st. 45. mijenja Reiske bez pravoga razloga žensko ime Εὐνείκα u Εὐκνίκα, a Zamanja se opet ne povodi za njim. Tako se njegov prijevod ne drži strogo ni Pilenejeva teksta, nego prihvaća više puta konjekturu, što ju je Pilenej samo u komentaru spomenuo i možda preporučio. Tako na pr. čitamo u Pileneja XX, 30. i d. καὶ πᾶσαι καλόν με κατ' ὦρεα φαντὶ γυναῖκες, | καὶ πᾶσαί με φιλεῦντι· τὰ δ' ἀστυκά μ' οὐκ ἐφίλασεν, a u Zamanjinu prijevodu (st. 34. i d.): *omnesque puellae* | *Montibus in nostris forma praestante fatentur*, | *Oscula nec renuunt mea ferre. haec sola refugit* | .... *urbana*. Zamanja čita dakle zacijelo: ἀ δ' ἀστυκά, a tu lekciju preporučuje i Pilenej u komentaru (str. 112.). U pjesmi XXIII, 62. Pilenej ima ovaj tekst: Χαίρετε, τοὶ φιλέοντες· ὁ γὰρ μισῶν ἐφονεύθη. | στέργετε δ' ὔμμες ἀΐτας· ὁ γὰρ θεὸς οἶδε δικάζειν. Zamanja je te stihove preveo ovako (83. i d.): *Vos, quos torret amor, felices vivite, vosque* | *Diligite o dilecti; en qui malus oderat, aequo* | *Iam periit letho: scit iusta rependere numen*, čitao je dakle u st. 63. ἀΐται, a i tu lekciju preporučuje Pilenej u komentaru (str. 126.). U pjesmi XXV, 1. i d. Pilenej u komentaru doduše ne preporučuje, ali bar pominje, da namjesto riječî: βοῶν ἐπιβουκόλος ἀνήρ u st. 1., kako ih je on štampao u svom tekstu, neki benediktinski rukopis (D) ima ovo: φυτῶν ἐπίουρος ἀροτρεύς (str. 135.), a iz Zamanjina prijevoda razbiramo, da je i on tako čitao (st. 11. i d.): *At senior, cura quod tum tractabat agresti*, | *Intermisit opus*. Jednako pominje Pilenej u komentaru uza XXVII. pjesmu, da neki izdavači prva dva stiha pjesme stavljaju u usta Dafnisova (str. 146.), dok ih sam u tekstu ne pridaje nijednomu licu. Zamanja se povodi za njegovim komentarom pa ih stavlja u usta Dafnisova.[1]

Iz Zamanjina se dakle prijevoda dadu pouzdano odrediti izdanja, kojima se služio. U Kunićevu prijevodu moći ćemo pouzdano da odredimo njegov tekst samo kod onih sedam duljih pjesama, što

[1] Navlaš sam ovdje mimoišao Zamanjin prijevod Bionovih i Moschovih pjesama, jer nijesam mogao doći do nekih izdanja njihovih pjesama, kojima se mogao služiti. Samo za dvije Bionove pjesme: VI. i VIII. mogu pouzdano reći, da ih je preveo prema Pilenejevu izdanju, jer se svagdje drži njegova teksta i komentara.

Digitized by Google

su izišle za njegova života, a Zamanja ih je preuzeo u svoj prijevod. Kod onih pjesama, što ih je tek nakon njegove smrti prvi put štampao Marotti, ne možemo znati, nije li ih prevodilac sam naknadno ispravljao i dotjerivao služeći se pri tom možda i različnim izdanjima. Vidjeli smo već naprijed, da se jedno mjesto u njegovu prijevodu jamačno drži Reiskeove konjekture: no Reiskeovo je izdanje izišlo istom godinu dana iza njegovih prvih prijevoda, te se kod njihova izrađivanja morao služiti drugim kojim izdanjem. Razložio sam nadalje, da je Kunić morao imati pri ruci takovo izdanje, u kojem se nahodio i Heinsijev prijevod nekih Teokritovih pjesama, pa je već po tom veoma vierojatno, da se služio i tekstom Heinsijeva izdanja, koje se u 17. i 18. stoljeću nekoliko puta preštampavalo i bilo najviše rasprostranjeno *(Fabricius, Bibliotheca Graeca III*, str. 788. i d.).

Pa u istinu u Kunićevu prijevodu onih sedam pjesama nahodimo nekoliko mjesta, koja se očito drže Heinsijeva teksta i komentara. Tako je na pr. Heinsije u st. 65. prve Teokritove pjesme mjesto rukopisnoga: Θύρσις ὅδ' ὡξ Αἴτνας, καὶ Θύρσιδος ἁδέα φωνά na kraju čitao: ἅδ' ἁ φωνά, a tako čita i Kunić (st. 68.): *Thyrsis ego ex Aetna, Aetnaei Thyrsidis haec vox.* U st. 102. iste pjesme poznata mu je Heinsijeva interpunkcija: ἤδη γὰρ φράσδῃ πάνθ' ἅλιον ἄμμι δεδυκεῖν; jer u njegovu prijevodu nahodimo isti razgodak (st. 102.): *Ergo mihi totus sol occidit?* U st. 70. druge pjesme: καί μ' ἁ Θευχαρίδα Θρᾷσσα τροφὸς ἁ Μακαρῖτις čitao je Heinsije prema nekim rukopisima Θευχαρίλα i držao tu riječ za ime Tračanke, što se u stihu pominje, a za njegovim se tumačenjem povodi također Kunić (st. 70.): *Theucharileque adeo nutrix me Thressa vocavit | Mortua iam.* U st. 159. iste pjesme: νῦν μὲν τοῖς φίλτροις καταδήσομαι čita on zajedno s Heinsijem: μιν mjesto: μέν, pa prevodi (st. 107. i d.): *Nunc ego fugacem | Experior philtris iuvenem reprendere.* Takih mjesta nahodimo u svih onih sedam pjesama, no ja ću spomenuti samo još dva, koja su osobito obilježna. U XVIII. pjesmi Heinsije je prvi predložio, da se stih 27. postavi pred stih 26., pa da se oba stiha čitaju ovako: Πότνια νύχθ' ἅτε, λευκὸν ἔαρ χειμῶνος ἀνέντος, | Ἀὼς ἀντέλλοισα καλὸν διέφαινε πρόσωπον; upravo tako morao je ovo mjesto čitati i Kunić, dok ga prevodi (st. 19. i d.): *Nocte velut sacra primo sub vere decorum | Flava caput ponti roseis attolit ab undis | Exoriens Aurora*, a za premještanje je mogao doznati samo iz Heinsijeva izdanja, jer od kasnijih ga je izdavača Reiske prvi prihvatio u svoj tekst. Heinsijevim se tekstom

Digitized by Google

Kunić služio također prevodeći Teokritovu pjesmu XXI. U st. 32. naime čitao je Heinsije: εὖ γὰρ ἂν εἰκάξαις κατὰ τὸν νόον mjesto rukopisnoga: οὐ γὰρ νυστάξῃ κατὰ τὸν νόον, a jednako je svakako čitao i Kunić (st. 36.): *Mente vales acri.*

Heinsijevim izdanjem bit će se Kunić u prvom redu služio prevodeći i ostale pjesme Teokritove, ali je jamačno poznavao i novija izdanja, koja su izišla iza god. 1764. Pouzdano možemo reći samo toliko, da je njegovo izdanje bilo različno od Zamanjina, jer to razbiramo iz prijevoda gotovo svake pjesme. Tako na pr. u V. pjesmi st. 94. i d.: αἱ μὲν ἔγοντι | λυπρὸν (Mein. III.) ἀπὸ πρίνοιο λεπύριον, αἱ δὲ μελιχραί čita Kunić na početku st. 95. λεπτόν (88. i d.): *probatur | His tenuis cortex, referunt haec mella sapore,* a Zamanja λεπρόν (95.): *hae flavent, illigno hae cortice laedunt.* U XIII. pjesmi st. 15.: αὐτῷ δ' εὖ ἑλκων ἐς ἀλαθινὸν ἄνδρ' ἀποβαίη Kunić prevodi ovako (st. 19.): *Virque foret verus dignusque Alcide magistro,* pa je po tom čitao na početku stiha s Heinsijem: αὐτῷ δ' εὖ ἥκων. Zamanja kao da je prihvatio Stephanovu konjekturu: αὐτῶ δ' ἐξέλκων, dok prevodi ovako (st. 18. i d.): *ille autem exempla sequutus | Grandia florentes aequabat laudibus annos.* U XIV. pjesmi st. 38.: τήνῳ τὰ σὰ δάκρυα μᾶλα ῥέοντι Zamanja se drži rukopisâ (st. 47.): *Illi hae poma tuae lacrimae ceu grandia manant.* a Kunić mjesto: μᾶλα čita prema Heinsijevu izdanju: μάγλα, pa prevodi (st. 42.): *largos cui fundas perfida fletus.* U XV. pjesmi st. 25.: ὧν ἴδες, ὧν εἶπες καὶ ἰδοῖσα τὸ τῷ μὴ ἰδόντι. Kunićev se prijevod drži tumačenja, što ga daju Teokritove sholije (st. 25. i d.): *sed tamen illi, | Qui nunquam vidit, tu visaque dictaque narra.* Zamanja je spomenuti stih jamačno čitao ovako: ὧν ἴδες, ὧν εἶπες καὶ ἰδοῖσα τὺ τᾷ μὴ ἰδοίσᾳ ili bar slično, dok ga prevodi (st. 29. i d.): *quae tibi visa, | Et quae dicta, mihi, quae nil vidi, omnia narra.* U st. 98. iste pjesme: ἅτις καὶ Σπέρχιν τὸν ἰάλεμον ἀρίστευσε Kunić slijedi Casaubonovo tumačenje, što ga je našao u Heinsijevu izdanju, da je Sperhis bio takmac pjevačice, koja će pjevati pjesmu o Adonisu, pa zato prevodi ovako (st. 108. i d.): *cantabit Adonin | Iam sapiens vates Argivae filia, magnum | Olim quae Sperchin lugubri carmine vicit.* Zamanja se naprotiv poveo za Toupijevim tumačenjem, što ga je našao u Pilenejevu komentaru (str. 85. i d.), da naime pod imenom Σπέρχις valja pomišljati na onoga Spartanca, koji po pripovijedanju nekolicine starih pisaca nije ni časa oklijevao da žrtvuje život svoj za dobro domovine, pa da

Digitized by Google

treba spomenuti stih ovako prevesti: *quae in canendo Sperchide quod carmen lugubre est, primas tulit.* Sada dakako razumijemo, zašto Zamanja u prijevodu ima ovo (st. 118.): *Quae quondam et Sperchin lugendo praemia cepit.* U pjesmi XVI, st. 69. i d.: χαλεπαὶ γὰρ ὁδοὶ τελέθουσιν ἀοιδοῖς | κουράων ἀπάνευθε Διὸς μέγα βουλεύοντος Kunić je drukčije razumio nego Zamanja. Obojica naime mjesto: κουράων čitaju: Μουσάων i: ἀοιδᾶν mjesto: ἀοιδοῖς, ali Kunić prevodi (st. 79. i d.): *via nam perplexaque duraque Musis | Consilio incertis, ni magnus Jupiter adsit*, a Zamanja (st. 90. i d.): *non prona aut trita sonantum | Aonidum via nempe Iovis sine numine magni.* Različno nadalje razumijevanje opažamo u njihovu prijevodu stiha 121. i d. u XVII. pjesmi: μοῦνος ὅδε προτέρων τοκέων ἔτι θερμὰ κονίη, | στειβόμενος καθύπερθε, ποδῶν ἐκμάσσεται ἴχνη. Kunić čini se da čita: μοῦνον i στειβόμενον, pa da te dvije riječi spaja s riječju κλέος u st. 117., jer prevodi (st. 137. i d.): *Haec (laus) cineres et busta super fumantia patrum | It victrix, levis atque pedum vestigia ponit.* Zamanja ih bar spaja s Ptolemejevim imenom (st 138. i d.): *hic veterum calcans vestigia patrum | Solus, adhuc calido signata in pulvere, vicit.* U pjesmi XX, st. 44. i d.: μηκέτι μηδὲ σὺ Κύπρι τον ἀδέα μήτε κατ' ἄστυ | μήτ' ἐν ὄρει φιλέοις, μούνη δ' ἀνὰ νύκτα καθεύδοις Kunić zna za ironiju, što se u tim stihovima krije, da se naime pastir, koji govori ovu pjesmu, podruguje Kipranki, što žali za Adonisom, koji nije bio drugo do pastir, a pastir po mišljenju njegove Eunike nije dostojan ljubavi djevojačke (st. 50. i d.): *Parce, Venus, plorare tuum mediasque per urbes | Perque agros passim (fuit ille bubulcus) Adonin.* Zamanja je u Pilenejevu komentaru (str. 113.) našao Casaubonovo tumačenje, po kojem pastir Euniku podrugljivo naziva Afroditom, pa je prema tome i preveo (st. 53. i d.): *placito numquam o potiaris amore, | Cypri, nec urbe, ipsis nec vana in montibus; usque | Sola cubes viduis per noctem frigida stratis.* U pjesmi XXIII, st. 5.: πῶς πικρὰ βέλη ποτὶ παιδία βάλλει Kunić opet čita sa Stephanom i Heinsijem: ποτικάρδια βάλλει, pa prevodi nešto slobodnije (st. 7.): *Spicula quam certo letalia dirigat ictu.* Ovo mijenjanje rukopisne predaje drži Pilenej u komentaru (st. 124.) za sasvim zališno, pa zato i Zamanja prevodi (st. 6. i d.): *quam spicula dira | Torqueat in pueros.* U pjesmi XXVI, st. 27. i d.: οὐκ ἀλέγω μηδ' ἄλλος ἀπεχθέμεναι Διονύσῳ | φροντίζοι, μηδ' εἰ χαλεπώτερα τῶνδ' ἐμόγησεν, | εἴη δ' ἐνναέτης ἢ καὶ δεκάτῳ ἐπιβαίνοι Kunić se drži teksta, kaki je u rukopisima (st. 30. i d.): *dolere | Nec*

Digitized by Google

mihi fas, alii nec cuiquam, numine Bacchi, | *Si, laeso, his etiam longe graviora tulisset,* | *Ac nono puer aut decimo periisset in anno.* Zamanja pak čita valjada st. 27.: οὐκ ἂν ἐγώ, Reiskeovu konjekturu, koja se i Pileneju u komentaru (str. 145.) vanredno sviđa, pa prevodi prema tome (st. 33. i d.): *Non ego, non alius curet sentire furorem,* | *Numen et infensum Bacchi, graviora vel istis* | *Si quis erit passus, sit nonum ingressus in annum,* | *Aut decimum.* Svakako je njegovo razumijevanje različno od Kunićeva.

Govoreći o tom, kako je Kunić izostavljao mjesta, za koja je držao da su sablažnjiva, spomenuo sam, da je Zamanja ta mjesta nadopunio u njegovu prijevodu onih pjesama, što ih je uzeo u svoje izdanje od god. 1788. Ali i Zamanja se trudi, da mu prijevod takovih mjesta bude što pristojniji, pa ako i prevodi sve, što se nahodi u originalu, ipak svagdje pomnjivo ublažuje krupne riječi i izraze. Tako je on nadopunio na pr. Prijapov govor u Kunićevu prijevodu prve Teokritove pjesme, ali je kod toga st. 87. i d.:

ὠπόλος ὄκκ' ἐσορῇ τὰς μηκάδας οἷα βατεῦνται,
τάκεται ὀφθαλμώς, ὅτι οὐ τράγος αὐτὸς ἔγεντο.

ublažio time, što je grčku riječ βατεῦνται preveo blažim izrazom (st. 94. i d.):

hic namque irascitur ardens
Quum videt hirsutas hircis subsidere capras
Mollibus in pratis, quod non caper ipse sit ortus.

Dopunjujući njegov prijevod druge pjesme služi se također redovno blažim izrazima. Zgodan su primjer za to lijepi oni Teokritovi stihovi 138. i d.

ἐγὼ δέ οἱ ἀ ταχυπειθής
χειρὸς ἐφαψαμένα μαλακῶν ἔκλιν' ἐπὶ λέκτρων.
καὶ ταχὺ χρὼς ἐπὶ χρωτὶ πεπαίνετο, καὶ τὰ πρόσωπα
θερμότερ' ἢς ἢ πρόσθε, καὶ ἐψιθυρίσδομες ἀδύ.
χὤς κά τοι μὴ μακρὰ φίλα θρυλέοιμι Σελάνα,
ἐπράχθη τὰ μέγιστα, καὶ ἐς πόθον ἤνθομες ἄμφω.

Zamanjin se prijevod ovoga mjesta podudara doduše s originalom, ali sve je u njemu blaže izrečeno, razvodnjeno, te u prvi čas jedva i raspoznajemo original (st. 147. i d.):

ego facile dicenti credula, dextra
Correptum iuvenem mecum in penetralia traxi;

Digitized by Google

Mutuaque exarsit confestim in corpore flamma,
Oraque flagrabant dulci mussantia voce.
Neve diu teneam te dictis, optima luna,
Maxima res acta est, votorum fine potitis.

U četvrtoj je pjesmi Zamanja dodao Kunićevu prijevodu šest krajnjih stihova, ali je u toj dopuni ublažio sve krupnije izraze, pa prevodi μύλλει u st. 58. riječju: *amat*, φιλοῖφα u st. 62.: *lascive*, a rečenicu st. 60. i d.: πρόαν γε μὲν αὐτὸς ἐπενθών | καὶ ποτὶ τᾷ μάνδρᾳ κατελάμβανον ἄμος ἐνήργει od početka pa do kraja ublažuje ovako (st. 61. i d.): *modo lenta per otia vidi | Heic prope vicinum ludentes molliter antrum.* Spomenuo sam napokon, da je Kunić stihove 54. i d. u XVIII. pjesmi ukratko preveo sa tri riječi (isp. str. 177./21.). Zamanja je za prijevod toga mjesta trebao tri stiha, i ne može se reći, da je štogod izostavio, ali je ipak sve nekako blaže i obzirnije izrečeno (st. 59. i d.):

Vos modo dulce simul dormite, cupidinis ignem
Alter in alterius spirantes pectora; somno
Aurora excutiat, memoresque amor incitet ambo.

Zamanja je Kunićev prijevod u svom izdanju na nekoliko mjesta ispravio, ali tih ispravaka ne nahodimo u Marottijevu izdanju. Većim su dijelom ovi ispravci sasvim neznatni: tako je na pr. Zamanja u Kunićevu prijevodu prve pjesme u st. 109. riječ *lustra* izmijenio riječju *tesqua*, a u st. 144. riječ *dulci* riječju *suavi*, koja svakako bolje obilježuje pjevanje Tirsisovo. U prijevodu druge pjesme čitamo kod Zamanje u st. 9. *vafro* mjesto Kunićeva *viro*, u st. 42. *qui me | Sic viduam casta nuper pro virgine fecit* mjesto Kunićeva prijevoda (st. 41.): *qui me | Sic viduam sola digressus liquit in aede*, u st. 78. *Aspicio* mjesto *Conspexi*, u st. 175. *Laeserit heu* mjesto *Aufugiet.* U svakoj od ovih pjesama Zamanja je ispravio također Kunićev prijevod po jednoga interkalarnoga stiha. Teokritov naime stih u prvoj pjesmi (127. i dr.):

λήγετε βουκολικᾶς Μοῖσαι ἴτε λήγετ' ἀοιδᾶς.

Kunić je preveo nešto tvrđe (st. 121. i dr.):

Desine bucolicum, Musa, ohe desine carmen.

a Zamanja se uklonio onomu „*ohe*“ promijenivši njegov prijevod ovako (st. 136. i dr.):

Desine bucolium iam Musa, o desine carmen.

Digitized by Google

Jednako je Zamanja ispravio Kunićev prijevod poznatoga onoga interkalarnoga stiha u prvoj polovini druge Teokritove pjesme (st. 17. i dr.):

ἴυγξ, ἕλκε τὺ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα.

Kunić ga je naime preveo ovako (st. 17. i dr.):

Rhombe, malum trahe, rhombe malum ad mea limina Delphin.

a Zamanja je od njegova prijevoda zadržao samo posljednje dvije riječi (st. 18. i dr.):

Duc, Iynx, duc ipsa mihi tu ad limina Delphin.

U Kunićevu prijevodu XVIII. pjesme čitamo na kraju st. 10. riječ *nymphae*, a Zamanja je tu riječ izmijenio riječju *natae*. Takih sam sitnijih razlika opazio još nekoliko. Zamanja je dakako svagdje imao razloga, zašto je promijenio Kunićev prijevod. Tako na pr. Kunić prevodeći onaj interkalarni stih u drugoj pjesmi ukida razliku između riječî ἴυγξ i ῥόμβος, premda je Teokritu ἴυγξ vračarska ptica, a ῥόμβος kotačić, na kom se ta ptica okretala (st. 30.); Zamanja je tu razliku opet obnovio. Interjekciju *ohe* u Kunićevu prijevodu onoga interkalarnoga stiha iz prve pjesme uklonio je Zamanja već zbog toga, što je nema nigdje u Vergilija, a u svom se ispravku poveo za ovim Vergilijevim stihom (ekl. VIII, 61.):

Desine Maenalios, iam desine, tibia, versus.

Pa i riječ *lustra* u st. 109. Kunićeva prijevoda prve pjesme izmijenio je on riječju *tesqua* povodeći se za Vergilijem. Kunić je naime udružio riječ *lustrum* s riječju *dumus (horrentia dumis | Occultant quos lustra)*, premda ih Vergilije naročito razlikuje (En. XI, 570. *natam in dumis interque horrentia lustra)*.

I u onim pjesmama, što su ih obojica napose preveli, Zamanja nije izostavio nijedno od onih mjesta, što ih je Kunić sasvim mimoišao, nego je samo ublažio neka od njih. Tako su na pr. u Teokritovu zborniku zacijelo najprostiji ovi stihovi iz pete pjesme (41. i d.):

Κ. ἀνίκ' ἐπύγιζόν τυ, τὺ δ' ἄλγεες· αἱ δὲ χίμαιραι
αἴδε κατεβλῆχῶντο, καὶ ὁ τράγος αὐτὰς ἐτρύπη.
Λ. μὴ βάθιον τήνω πυγίσματος, ὗβε, ταφείης.

Kunić ovih stihova uopće nije preveo, a Zamanja se zadovoljio time, da svaku krupniju riječ blaže izreče, te samo glagola ἐπύ-

Digitized by Google

γιζον nije preveo, nego je točkama naznačio mjesto, na kojem ga treba u misli dopuniti (st. 41. i d.):

C. *Tum quum te pronus . . . memini clamasse dolentem:*
Balabantque caprae, balantesque hircus adibat.
L. *Altius haud illo subeas, gibbose, sepulcro.*

Spomenut ću još dva tri primjera. Stih 87. u istoj pjesmi:

καὶ τὸν ἄνηβον ἐν ἄνθεσι παῖδα μολύνει.

Kunić je sasvim slobodno preveo (st. 81.):

Et puer arridet formoso candidus ore.

dok se Zamanjin prijevod uklanja samo onoj prostoj riječi (st. 87.):

puerumque favet per florea prata.

Jednako je on i u XXVII. pjesmi ublažio nekoliko odviše realističkih mjesta, te prevodi na pr. st. 34.:

ὄμνυε μὴ μετὰ λέκτρα λιπὼν ἀέκουσαν ἀπενθεῖν.

nešto slobodnije (st. 34.):

Iura ergo, invita quod nusquam infidus abibis.

I oni lijepi stihovi 66. i d.:

ὣς οἱ μὲν χλοεροῖσι ἰαινόμενοι μελέεσσιν
ἀλλήλοις ψιθύριζον· ἄνυστο δὲ φώριος εὐνή.

u njegovu su prijevodu znatno ublaženi (st. 66. i d.):

Sic illi alternis inter se mollia dictis
Gaudia carpebant furtivo in caespite strati.

U II. Moshovoj pjesmi crta se na kraju ukratko, kako se Zeus došavši na Kretu objavio Europi u pravom svom obličju i njom se oženio. U tom dijelu pjesme čitamo i ovaj stih (160.):

λῦσε δέ οἱ μίτρην, καί οἱ ἔντυνον Ὧραι.

Zamanja je taj stih preveo sasvim slobodno zacijelo samo zbog toga, da ga ublaži (st. 168. i d.):

et iam
Connubium celebrat, circum famulantibus Horis.

Ali prevodeći ovaka mjesta Zamanja ne postupa onako strogo kao Kunić, te ne ublažuje ona mjesta, na kojima se govori o prirodnom i nedužnom očitovanju ljubavi, kako se ogleda na pr. u izmjenji-

Digitized by Google

vanju poljubaca, a i pederastije ne zabašuruje sasvim. Po tom je njegov prijevod mnogo vjerniji od Kunićeva, pa i od njega doznajemo u sedmoj i dvanaestoj pjesmi, na koji način Arat i ovaj bezimeni muškarac ljube svoje dječake, a u pjesmi XXIII. ne govori se kao u Kunića o tvrdoglavoj djevojci, nego jednako kao i u Teokrita o upornom dječaku, koji svojom hladnoćom nagoni nesrećnoga ljubovnika u smrt.

Želeći, da njegov prijevod bude što potpuniji, Zamanja ne samo nije izostavio nijedan stih grčkoga originala, nego je dvije pjesme pače nadopunio. Za XXV. naime Teokritovu pjesmu u njegovo se vrijeme općeno držalo da je na početku okrnjena. Scaliger se u nekom starom rukopisu namjerio na 38 heksametara, koji su upravljeni na Herakla ἀνδρώπων ταλαεργῶν πατέρα, a govore o njegovu boravku kod kralja Augije u Elidi, pa su zato stariji neki izdavači držali, da bi ih trebalo postaviti na početak naše pjesme. Međutim je već Valckenaer razabrao, da taj fragmenat ne pripada Teokritu. Fragmenat se raspada na dvoje. Prvi njegov dio (st. 1.—20.) nalik je na proemij dulje pjesme o Heraklu: pjesnik izjavljuje, da će pjevati o velikom pomagaču ljudskoga roda, i ukratko kazuje, kako se njegov junak pogodio s Augijom, da će mu za desetinu njegova stada očistiti zloglasne staje; ali zasada ne želi on pjevati o tom, kako je Augija prevario Herakla i kako ga je zbog toga zajedno s Heraklom ostavio i sin Filej, nego samo o dolasku Heraklovu u Elidu. Iz drugoga dijela (st. 21.—38.) doznajemo, da se Heraklo zaputio u Elidu, pošto je pogubio maratonskoga bika, zaogrnut lavskom kožom, pa kako se čudio ugledavši nebrojeno stado Augijino i zapitao starca pastira, komu to stado pripada. Ovim se drugim dijelom Zamanja sasvim slobodno poslužio, te je na početak svoga prijevoda postavio ovih deset stihova, koji se zgodno prislanjaju uz početak Teokritove pjesme:

Amphitryoniades ingressus in Elidos oras
Ibat, et ingentes pecudum miratus in agris
Passim errare greges armentaque pinguia gressum
Sustinuit, subitoque senem, quem forte laborem
Iuxta exercentem vidit, sic primus amicis
Affatus verbis: dic o mihi protinus, inquit,
Quisquis es, o pastor, cui regi maxima parent
Haec armenta boum, quove haec via ducit? an alta
Ad stabula Augiae, quem sol pater aspicit aequus
Ante alios opibus cumulans ingentibus auctum?

Digitized by Google

Samostalnije je Zamanja nadopunio onaj Bionov fragmenat, što se sačuvao u rukopisima pod natpisom Ἐπιθαλάμιος Ἀχιλλέως καὶ Δηιδαμίας. Od fragmenta se sačuvao 31 potpuni i jedan krnji heksametar. Sadržaj mu je ovaj: Mirson moli Likidu, da bi mu zapjevao koju ljubavnu pjesmu poput one, što ju je Polifem na obali morskoj pjevao svojoj Galatiji (st. 1.—3.). Likida ga pita, o čemu bi pjevao (st. 4.), a on izjavljuje, da bi rad čuti skirsku popijevku o ljubavi Ahilejevoj i Dejdamijinoj (st. 5.—9.). Likida ga posluša i pjeva, kako su svi Grci krenuli na vojnu protiv Troje, samo se Ahilej preodjeven u žensko ruho krio među kćerima skirskoga kralja Likomeda. Ali s obličjem nije se promijenilo i njegovo srce. Mladi se junak zaljubio u Likomedovu kćer Dejdamiju i cijeli je dan uz nju cjelivajući je kao tobožnja družica i pomažući joj kod posla. Samo ga noć dijeli od mile djevojke (st. 10.—26.). Fragmenat se završuje početkom Ahilejeva govora Dejdamiji, u kojem se tuži na tu nepravdu. Zamanjin prijevod fragmenta ima 41 heksametar. Da bi ga do kraja nadopunio, prevodilac je iz svoje glave dodao još 77 stihova.

U prvih 16 stihova njegove dopune Ahilej nastavlja svoj govor Dejdamiji moleći je, da bi kao ostale družice i on noću smio boraviti uz nju, kad mu tobože okrutna priroda nije dala, da bude muško čeljade, pa da je uzme za vjerenicu svoju (st. 42.—57.). On ne može da se obuzda boraveći uz milo biće, nego lije suze i obasiplje djevojku cjelivima (st. 58.—62.). Dejdamija se sažali na nj, jer prema tobožnjoj novoj svojoj drugarici ćuti osobitu naklonost od prvoga časa, otkako ju je upoznala, pa mu daje uputâ, kako će prevariti oca njezina te onda i obnoć zajedno boraviti (st. 63.—67.). Kad nadođe noć, Ahilej sa zebnjom u srcu i bojeći se njezina gnjeva polazi do Dejdamije, otkriva joj svu istinu, moli je, da mu oprosti, što se tako dugo zatajivao pred njom, i obriče, da će je uzeti za ženu, samo ako i ona privoli na to (st. 68.—84.). Djevojku omame nebrojeni poljupci Ahilejevi i prevlada žarka ljubav, što je u jedan mah planula u njezinu srcu, a kad se malo sabrala, u oduljem govoru priča svomu ljubovniku, kako se svagda s nekakom bojazni podavala njegovim cjelivima, kao da je slutila, da se pod ženskim ruhom krije mladenačko srce. I do nje je dopr'o glas o Ahileju, kako ga je majka prerušila, ali nije mogla pomišljati na to, da bi se toliki junak krio u tako nježnom i lijepom tijelu. Obećava mu napokon ljubav i vjeru do groba moleći Veneru, da joj bude milostiva (st. 85.—109.). Oni obilato uživaju

Digitized by Google

ljubav, primjećuje Likida završujući popijevku (st. 110.—112.), a slasti ljubavne nazivaju brakom: *nec furta putant, sed iura Dionis*. Mirson hvali lijepo pjevanje Likidino, koje ga je razdragalo kao mirisavi ač ovce na paši ili kao lahorenje zapadnjaka izmučene žeteoce. Moli ga, da bi mu uz drugu koju prigodu pjevao, kako je lukavi Odisej Ahileja i u djevojačkom ruhu prepoznao, pa kako je mladić polazeći u boj ostavio ljubovcu, koia se onesvijestila na pustoj obali (st. 113.—118.).

Zamanja je Bionov fragmenat dopunio prema stihovima 5.—9., u kojima Mirson Likidi pobliže naznačuje, kakvu bi popijevku želio da čuje, a koji u njegovu prijevodu glase ovako (st. 6. i d.):

M. *Scyria quae resonat pubes, dic oscula blanda,*
Furtivam et Venerem, furtivum et Achillis amorem:
Ut puer indutus peplum est, mentitus et oris
Molle decus natas inter Lycomedis; et ipsum
Deidamia diu non notum aversa refugit.

Već iz sadržaja, što sam ga podao, razbiramo, da i Zamanjina dopuna potpuno zadovoljava želju Mirsonovu. U drugu ruku ona je gotovo nadovezana na prijevod samoga fragmenta služeći se kod toga i onim ostatkom stiha 32. οὐ γὰρ ἐγὼ σέο (st. 42. i d.):

Ipsa, licet mollis tacitae mihi lumina somnus
Componat, tete nequeo deponere mente.

Ljepotu njezinu povećava birani pjesnički govor i vješto izmjenjivanje različnih stanki, koje se gotovo redovno podudaraju sa stankama po smislu. Iz nje razbiramo također, da je Zamanja bio temeljito upućen u grčku mitologiju. Ali njegova dopuna uza sve to nije prema duhu izgubljenoga grčkog originala. Najviše nam smetaju u njoj dugi govori, koji nas većma opominju na rimske pjesnike Augustova i kasnijih vijekova nego na bukolsko pjesništvo grčko. Mirsonov govor na kraju dopune izrađen je prema zaglavnim stihovima u prvoj Teokritovoj idili, u kojima se bezimeni αἰπόλος divi Tirsisovu pjevanju, no Teokritov je αἰπόλος živo biće, pa zato se i vraća na kraju k realnom svijetu, te doziva kozu, koju će Tirsis za nagradu podojiti. Ali već je Bionov Mirson lice bez ijedne individualne crte, a takovo je ostao i u Zamanjinoj dopuni.

Digitized by Google

III.

Prelazim sada na to, da pobliže obilježim i primjerima objasnim način Kunićeva i Zamanjina prevođenja, pa da se osvrnem na jezik i metar njihova prijevoda.

Već smo prije vidjeli, da njihov prijevod ima redovno više stihova negoli grčki original, ako i nije tako dug kao Hesov. U čitavom Kunićevu prijevodu samo je jedna Teokritova pjesma prevedena s jednakim od prilike brojem stihova: deseta naime pjesma ima u originalu 58 stihova, a u njegovu prijevodu 59 stihova. Osam pjesama ima u njegovu prijevodu manje stihova nego u Teokrita, ali u istinu i one su dulje. Već sam naime prije razložio, da je Kunić prevodeći Teokritove pjesme I, II, IV, V, VIII, XVIII. i XXIX. izostavio manji ili veći broj stihova, jer se uklanjao sablažnjivim mjestima, no ako i u Teokrita odbijemo jednaki broj stihova, razbiramo, da je Kunićev prijevod dulji. Pjesma Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν u njegovu je prijevodu samo na oko kraća, jer originalno je njezino mjerilo katalektički jampski dimetar (Ἀνακρεόντειον), a on se poslužio heksametrima. Zamanjin je prijevod redovno dulji od Kunićeva, ali i u njemu dvije pjesme imaju jednaki broj stihova kao i original, naime V. i XXVII. pjesma Teokritova zbornika. Pjesmu Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν preveo je on u originalnom mjerilu, a prijevod je njegov samo za jedan stih dulji od teksta, što ga je imao pred sobom, a u kojem nije bilo stiha 39. Jednakim je on nadalje brojem stihova preveo kratku pjesmu XIX. Teokritova zbornika, za koju je Kunić trebao jedan stih manje, pa tri kraće Bionove (IV, VI, VII.) i dvije Moshove pjesme (VI. i epigram).

Kod onih pjesama, koje su u njihovu prijevodu dulje negoli u originalu, opažamo opet, da su neke, tako na pr. III, VI, IX, XX, samo za nekoliko stihova dulje, dok je kod drugih, na pr. VII, XIII, XV, razlika dosta znatna. Tražimo li razlog toj pojavi, naći ćemo ga poglavito u tom, što je u prijevodu nekih pjesama trebalo koješta opširnije reći, a i dodati štogod, da bude lakše razumljiv, dok u drugima nije to bilo potrebno ili je bilo u manjoj mjeri. Znatno je na opseg njihova prijevoda utjecala i razlika između jezika grčkoga i latinskoga. Poznato je naime, da jednu istu misao ne možemo svagda u dva različna jezika izreći jednakim brojem riječi, želimo li, da ona bude u oba jezika jednako jasna i razumljiva. Pogotovu se to samo rijetko kada postiže u vezanom govoru, u kojem treba često zbog metra žrtvovati zgodniji izraz.

Digitized by Google

Hoće li dakle prevodilac, da njegov prijevod bude bar od prilike jednako jasan i razumljiv kao original, morat će mnogu misao prema duhu jezika, na koji prevodi, drukčije da izreče, da doda štogod, čega nema u originalu, da opiše riječi, kojih jezik njegova prijevoda ne poznaje, da nađe drugi koji zgodan izraz, ako onaj, koji bi bio najzgodniji, ne pristaje u metar njegova prijevoda itd. Poradi toga nijedan prijevod na svijetu nije sasvim istovetan sa svojim originalom, nego podaje tek bolju ili slabiju kopiju njegovu, pa i onda, kad je vredniji od njega.

Razlažući načela, kojih su se Kunić i Zamanja držali, vidjeli smo, da su obojica u prvom redu nastojali oko toga, da njihov prijevod bude pjesnički lijep i lako razumljiv, pa su se zato i oni obilato služili svima slobodama, za koje su držali da su dopuštene prevodiocu. Već smo imali zgode upoznati, da se Zamanja vjernije držao originala negoli Kunić, pa da nije ništa izostavljao. Jednako se on više nego njegov stariji zemljak trudio oko toga, da mu prijevod bude i bez komentara lako razumljiv, te je već poradi toga njegov prijevod dulji. Podajući primjere za njihov način prevođenja ja ću se dakako ograničiti samo na najobilježnije, da ne zapremim odviše prostora, ali ću ipak nastojati, da ti primjeri obuhvate čitav njihov prijevod, a da budu pregledniji, podijelit ću ih na manje odijeljke.

1. I Kunić i Zamanja često dodaju pojedinu riječ ili rečenicu, a lako se dade još danas raspoznati, koji su ih razlozi kod toga vodili. Kadšto se dakako na jednom istom mjestu sastaje više razloga, ali ja ću svagda nastojati, da odredim najznatniji, pa da ne navodim bez osobite potrebe jedan isti primjer više puta.

a) Obojica rado dodaju pojedinim riječima atribute, kojih original nema, a čine to jamačno zbog toga, jer žele, da dikcija njihova prijevoda bude pjesnički što dotjeranija. Tako čitamo u Teokrita I, 11.: τὺ δὲ τὰν ὄιν ὕστερον ἀξῇ, a u Kunićevu prijevodu st. 11. *Munus ovem niveam referes tu, dona secunda;* T. I, 16. τὸν Πᾶνα δεδοίκαμες: K. 17. *magnum metuo nam Pana;* T. I, 54. ὅσον περὶ πλέγματι γαθεῖ: K. 56. *textu sed gaudet inani;* T. I, 106. ὧδε κύπειρος: Z. 114. *heic densa cyperus;* T. I, 123. εἴτ' ἐσσὶ κατ' ὥρεα μακρὰ Λυκαίω: K. 117. *gelidi ceu nunc iuga celsa Lycaei;* T. II, 77. εἶδον Δέλφιν ὁμοῦ τε καὶ Εὐδάμιππον ἰόντας: K. 76. *Formosum Delphin formosumque Eudemippum | Conspexi;* T. IV, 44. τᾶς γὰρ ἐλαίας: K. 45. i d. *olivae viridis;* T. V, 3. i d. οὐκ ἐσορῆτε | τάν μευ

Digitized by Google

τὰν σύριγγα πρόαν κλέψαντα Κομάταν: Z. 3. i d. *non furem cernitis illum,* | *Garrula cui nuper Syrinx mea rapta, Comatam?;* T. V, 5. i d. τὺ γάρ ποκα, δῶλε Σιβύρτα, | ἐκτάσω σύριγγα: Z. 5. i d. *habuisti ecquando, o serve, sonantem* | *Tu syringa?;* T. V, 29. σφὰξ βομβέων τέττιγος ἐναντίον: K. 28. *O vespa argutae certans stridore cicadae:* Z. 29. *argutum contra mala vespa cicadam;* T. V, 114. καὶ γὰρ ἐγὼ μισέω τὼς καν∂άρος: K. 108. *Odi et ego virides scarabeos:* Z. 114. *Odi et ego turpes scarabeos;* T. V, 127. κηρία: Z. 127. *roscida mella;* T. VI, 6. i d. βάλλει τοι, Πολύφαμε, τὸ ποίμνιον ἁ Γαλάτεια | μάλοισιν: K. 7. i d. *Flava gregem, Polypheme, tibi pomis Galathea* | *Ecce petit:* Z. 7. i d. *En iactis, Polypheme, gregem tibi candida pomis* | *Nympha petit Galatea;* T. VII, 54. χώρίων ὅτ' ἐπ' ὠκεανῷ πόδας ἴσχει: Z. 62. i d. *sive asper Orion* | *Oceani pronus crura alto in gurgite tinget;* T. VII, 93. Ζηνός: K. 102. i d. *supremi Iovis;* T. VII, 150. Χείρων: Z. 174. *Phyllirides Chiron;* T. VII, 157. δράγματα καὶ μάκωνας ἐν ἀμφοτέραισιν ἔχοισα: K. 165. i d. *vescumque papaver* | *Atque manu flavos gestans utraque maniplos:* Z. 182. i d. *papaver,* | *Et gravidas manibus quassans ridebit aristas;* T. VIII, 62. τὰν πυματὰν δ' ὠδὰν οὕτως ἐξᾶρχε Μενάλκας: K. 62. i d. *Carmen* | *Postremum arguta sic orsus voce Menalcas;* T. IX, 13. ὅσσον ἐρῶντι πατρὸς μέλεται καὶ ματρὸς ἀκούειν: K. 13. *Verba patris matrisve furens quam curat amator;* T. X, 54. κάλλιον, ὦ 'πιμελητὰ φιλάργυρε, τὸν φακὸν ἔψειν: K. 55. *Quin, o parce, coquis Phariam nunc, villice, lentem;* T. XI, 73. i d. καὶ ∂αλλὸν ἀμάσας | ταῖς ἄρνεσσι φέροις: Z. 91. i d. *Frondea vel teneris ovibus virgulta parares* | *Sternere;* T. XII, 5. ὅσσον παρ∂ενικὴ προφέρει τριγάμοιο γυναικός: Z. 6. i d. *quanto ter nupta matre vigescit* | *Virgo pulcra magis;* T. XIII, 1. τὸν Ἔρωτα: K. 1. *Aligerum Amorem:* Z. 1. *tenerum Amorem;* T. XIV, 15. i d. ἀνῷξα δὲ Βίβλινον αὐτοῖς | εὐώδη: Z. 17. i d. *vinumque illis praedulce relevi* | *Byblinum, odoriferum;* T. XV, 64. πάντα γυναῖκες ἴσαντι, καὶ ὡς Ζεὺς ἀγάγε∂' Ἥραν: K. 71. i d. *Femina nil nescit: Iunonem duxerit altus* | *Iupiter id quoque non nescit:* Z. 74. i d. *Omnia noverunt vetulae: novere vel ipse* | *Iuppiter in thalamum Iunonem ut duxit amatam;* T. XVI, 38. ἀμ πεδίον Κραννώνιον: K. 44. *viridi Crananis in agro;* T. XVI, 100. Σεμίραμις: K. 115. *pharetrata Semiramis:* Z. 128. i d. *maxima Semiramis;*

Digitized by Google

T. XVII, 110. i d. πολλὸν δ' ἰφθίμοισι δεδώρηται βασιλεῦσι, | πολλὸν δὲ πτολίεσσι: Z. 126. i d. *multumque reportant | Et socii reges, et celsae turribus urbes;* T. XVIII, 1. ἔν ποκ' ἄρα Σπάρτᾳ: K. 1. *Spartae olim sede in celsa;* T. XX, 43. ἀ Κυβέλας κρέσσων καὶ Κύπριδος ἠδὲ Σελάνας: Z. 52. i d. *Et Cybele melior, Cytherea et pulcrior, alma | Et Luna;* T. XXI, 16. πενία σφιν ἑταίρα: K. 18. i d. *Una torique | Pauperies vitaeque comes;* T. XXII, 177. i d. ἅλις νέκυς ἐξ ἑνὸς οἴκου | εἷς: Z. 187. i d. *tristique unum sat funus in una | Triste domo;* T. XXIV, 3. ἐμπλήσασα γάλακτος: Z. 3. *saturatos nectare lactis;* T. XXV, 226. γλώσσῃ δὲ περιλιχμᾶτο γένειον: Z 258. i d. *tum longam exertans e gutture linguam | Mentum horrens lambebat;* T. XXVI, 25. ἐς Θήβας ἀφίκοντο πεφυρμέναι αἵματι πᾶσαι: K. 27. i d. *nec magnae ad moenia Thebae | Ulla domum rediit largo non foeda cruore;* T. XXVII, 18. πάλιν Ἄρτεμις ἄμμιν ἀρήγει: Z. 17. *Dictynna haud lenta iuvabit;* M. II, 137. i d. οὔτε τι ταῦροι | ἐν πόντῳ στείχουσι: Z. 146. *Sylvicolae nec tauri errant in gurgite ponti;* M. III, 3. καὶ ἄλσεα νῦν γοάοισθε: Z. 3. *flete et frondifera lustra;* M. III, 100. ἐν δὲ Συρακοσίοισι Θεόκριτος: Z. 104. *Inque Syracusiis bonus ille Theocritus;* M. VIII, 2. ἔρχεται εἰς Ἀρέθοισαν: Z. 2. i d. *Trinacrias Arethusae fertur ad oras | Laetus;* B. I, 7. ἐπ' ὄρεσι: Z. 7. *frondiferis in montibus;* B. III, 8. κίθαριν δ' ὡς ἀδὺς Ἀπόλλων: Z. 9. i d. *et garrula Phoebo | Ficta olim ut cithara est;* B. IV, 10. καὶ τόκα μοι χαίροισα διὰ στόματος ῥέει ᾠδά: Z. 11. *Ambrosio manat iucundum carmen ab ore;* B. VIII, 20. κόμας δ' ἐπύκαζε καλύπτρῃ: Z. 24. i d. *et aureos | Flammeolo crines molli vittisque tegebat.*

Veliki dio ovih atributa čitamo kao uobičajene stajaće pridijevke uz iste ili srodne riječi u latinskih pjesnika, naročito u Vergilija, kojemu je na pr. također gora Likej: *gelidus Lycaeus* (ekl. X, 15.), maslina: *viridis oliva* (En. V, 494. i dr.), mak: *vescum papaver* (Georg. IV, 131.), klas: *gravida arista* (Georg. I, 111.), ljubovnik: *furens amans* (En. I, 663. i dr.), bog ljubavi: *aliger Amor* (En. I, 667.), žena junakinja: *pharetrata* (En. XI. 649. *Camilla)* i t. d. I Kunić i Zamanja temeljito su poznavali Vergilija, pa su im njegovi stajaći pridijevci sami od sebe dolazili pod pero i njima su za volju često žrtvovali drugu koju riječ originala, ali su ih možda koji put upotrijebili i zato, da ispune stih.

Digitized by Google

b) Veoma često dodaju oni u svom prijevodu pojedinu riječ ili izraz zbog toga, što žele, da njihov prijevod bude i bez komentara razumljiv ili bar jasniji. Tako na pr. Teokritovo mjesto I, 21. i d. τῶ τε Πριήπω | καὶ τᾶν Κραναιᾶν κατεναντίον prevodi Kunić, st. 22. i d. *simulacra Priepi*, | *Fontanas contra et Nymphas;* T. I, 100. τὰν δ' ἄρα χὼ Δάφνις ποταμείβετο: K. 100. *Cui Daphnis graviter suspirans;* T. II, 39. ἀ δ' ἐμὰ οὐ σιγᾷ στέρνων ἔντοσθεν ἀνία: K. 39. *Non silet haec sed cura meo sub pectore gliscens;* T. II, 96. πᾶσαν ἔχει με τάλαιναν ὁ Μύνδιος: Z. 99. *totam nam Myndius urit* | *Me miseram, malus ille puer;* T. II, 126. εὖδόν τ', εἴ κε μόνον τὸ καλὸν στόμα τεῦς ἐφίλησα: Z. 133. i d. *Et si labra labris potuissem inferre, quiessem* | *Munere contentus parvo;* T. III, 38. i d. ἀσεῦμαι ποτὶ τὰν πίτυν ὥδ' ἀποκλινθείς· | καί κέ μ' ἴσως ποτίδοι, ἐπεὶ οὐκ ἀδαμαντίνα ἐστίν: Z. 44. i d. *hac tereti modulabor carmina pinu* | *Innixus; si forte meos si forte dolores* | *Respiciat; neque enim est totos adamantina sensus;* T. IV, 23. i d. καὶ μὰν ἐς Στομάλιμνον ἐλαύνεται ἔς τε τὰ Φύσκω | καὶ ποτὶ τὸν Νήαιθον: K. 23. i d. *Et tamen ad Stomalimnum agitur, Physcique virentis* | *Ad iuga, Neaethique in saltus;* T. IV, 38. i d. μόνας σέθεν οὐδὲ θανοίσας | λασεύμεσθ' ὅσον αἶγες ἐμὶν φίλαι, ὅσσον ἀπέσβης: K. 38. i d. *tui non immemor umquam* | *Battus erit cineris: crudeli heu perdita letho,* | *Pulcra Amarylli, meis fato es mihi rapta capellis* | *Carior;* T. V, 13. καὶ νῦν με τὰ λοίσθια γυμνὸν ἔθηκας: K. 11. i d. *et me* | *Tandem sublato liquisti tegmine nudum:* Z. 13. *ac furto fecisti denique nudum;* T. V, 31. i d. ἅδιον ᾄσῃ | τεῖδ' ὑπὸ τὰν κότυνον καὶ τᾶλσεα ταῦτα καθίξας: K. 30. i d. *Huc age agrestem* | *Hanc oleam subter cantabis dulcius umbra* | *In nemorum:* Z. 32. i d. *Suavius heic oleae sylvestri innixus in umbra* | *Egelida sub fronde canes;* T. V, 100. i d. ὧδε νέμεσθε, | ὡς τὸ κάταντες τοῦτο γεώλοφον αἵ τε μυρῖκαι: Z. 100. i d.: *Ite per acclivem balando et pascite collem,* | *Heic ubi stant thamarisci;* T. V, 126. i d. καὶ τὸ πότορθρον | ἀ παῖς ἀνθ' ὕδατος τᾷ κάλπιδι κηρία βάψαι: K. 120. i d. *mane puellae,* | *Cum veniet de more, favis ut compleat urnam*; T. VI, 3. i d. ἐπὶ κράναν δέ τιν' ἄμφω | ἐσδόμενοι θέρεος μέσῳ ἄματι τοιάδ' ἄειδον: K. 3. i d. *Stratus uterque,* | *Dum caeli medium pulsat sol igneus orbem,* | *Ad gelidum aestiva sic fontem luce canebant;* T. VI, 18. καὶ τὸν ἀπὸ γραμμᾶς κινεῖ λίθον: K. 22. *Usque levem ductans ultro citroque lapillum:* Z. 22. *Ac lapidem movet omnem extremaque fraudibus*

Digitized by Google

audet; T. VI, 26. i d. ἀ δ' ἀίοισα | ζαλοῖ μ',ὦ Παιάν, καὶ τάκεται, ἐκ δὲ θαλάσσας | οἰστρεῖ παπταίνοισα ποτ' ἄντρα τε καὶ ποτὶ ποίμνας: Z. 34. i d. *iactantem illa audit, et intus | Uritur, o Paean, aegra et tabescit ab undis | Prosiliens furiata; et ovilia lustrat et antra | Undique, si quam aliam videat sub rupe puellam;* T. VII, 6. i d. Βούριναν ὃς ἐκ ποδὸς ἄνυσε κράναν | εὖ ἐνερεισάμενος πέτρᾳ γόνυ: Z. 6. i d. *primus | Qui gelida de rupe, genu connixus utroque, | Aetherias fontem Burrhinum eduxit in auras, | Durum opus aggressus;* T. VII, 13. i d. ἧς δ' αἰπόλος, οὐδέ κέ τίς νιν | ἠγνοίησεν ἰδών, ἐπεὶ αἰπόλῳ ἔξοχ' ἐῴκει: Z. 16. i d. *vitaque caprarius: huic se | Omnia tam similem, gressumque, habitumque, ferebat, | Nosceret ut primo, quicumque aspexerit, ore;* T. VII, 31. ἀ δ' ὁδὸς ἅδε Θαλυσίας: K. 36. *Nunc iter est nobis ad festa Thalysia;* T. VII, 66. κύαμον δέ τις ἐν πυρὶ φρυξεῖ: Z. 76. i d. *dum flammis torret adustas | Castaneasque fabasque aliquis crepitantibus;* T. VII, 96. Σιμιχίδᾳ μὲν ἔρωτες ἐπέπταρον: K. 107. i d. *Simichidae magno laetum chorus omnis Amorum | Sternuit;* T. VII, 109. i d. εἰ δ' ἄλλως νεύσαις, κατὰ μὲν χρόα πάντ' ὀνύχεσσι | δακνόμενος κνάσαιο καὶ ἐν κνίδαισι καθεύδοις: Z. 125. i d. *Sin ferus abnueris, totos tibi morsibus artus | Diripiant; figantque ungues, somnumque petenti | Urticas, quibus ipse cubes, supponere certent;* T. VIII, 45. i d. μέλισσαι | σμήνεα πληροῦσιν: K. 46. i d. *nectare cellas | Complet apis;* T. VIII, 91. οὕτω καὶ νύμφα γαμεθεῖσ' ἀκάχοιτο: K. 89. i d. *qualis nova nupta | Flere solet carae complexu avulsa parentis;* T. IX, 4. i d. χοἱ μὲν ἀμᾷ βόσκοιντο καὶ ἐν φύλλοισι πλανῷντο | μηδὲν ἀτιμαγελεῦντες: Z. 5. i d. *Interea campis armenta vagentur, et una | Luxurient, passim teneras pascentia frondes | Tuta per herbosos saltus;* IX, 35. i d. οὓς γὰρ ὀρεῦντι | γαθεῦσαι, τοὺς δ' οὔτι ποτῷ δαλήσατο Κίρκα: K. 38. i d. *Namque vident placido Musae quem lumine, gaudet | Laetus ovansque, malae metuit nec pocula Circes;* T. X, 3. i d. ἀλλ' ἀπολείπῃ | ὥσπερ ὅις ποίμνας, ἃς τὸν πόδα κάκτος ἔτυψε: K. 3. i d. *atque relinqui | Te pateris, velut agna, pedem cui fixerit imum | Spina, gregem tardo sequitur male saucia gressu;* T. X, 14. τοιγάρτοι πρὸ θυρᾶν μοι ἀπὸ σπόρω ἄσκαλα πάντα: Z. 19. i d. *Immo inculta mihi stant omnia: squallet agellus | Ipsas ante fores non ullo semine laetus;* T. X, 26. i d. Βομβύκα χαρίεσσα, Σύραν καλέοντί τυ πάντες, | ἰσχνὰν ἁλιόκαυστον, ἐγὼ δὲ μόνος μελίχλωρον: Z. 34. i d. *Bombyce formosa, Syram te nomine dicunt, | Exustam-*

Digitized by Google

que genas aestu, gracilemque; sed ipsa | Concolor et melli mihi flavo, concolor auro; T. X, 45. ἀπώλετο χοὗτος ὁ μισθός: Z. 58. *domini periit male perdita merces;* T. X, 52. i d. εὐκτὸς ὁ τῶ βατράχω, παῖδες, βίος· οὐ μελεδαίνει | τὸν πιέειν ἐγχεῦντα· πάρεστι γὰρ ἄφθονον αὐτῷ: Z. 67. i d. *Cernitis, o pueri, facilis quam munere divum | Vita data est ranis? haud illae pocula curant | Irriguos latices fundentia: sufficit humor, | Quem madidae exsudant ultro, servantque lacunae;* T. XI, 3. ἦ ταὶ Πιερίδες: K. 3. *Pierios praeter cantus:* Z. 3. *Pieridum dulci valeat quam carmine;* T. XI, 33. πλατεῖα δὲ ῥὶς ἐπὶ χείλει: Z. 34. i d. *nasus et ingens | Labra super vasto se turgida pandit hiatu;* T. XI, 40. πολλάκι νυκτὸς ἀωρί: K. 43. *sub alta | Stratus humo in gelida somni sine munere nocte;* T. XII, 8. τόσσον ἔμ' εὔφρηνας σὺ φανείς: Z. 10. i d. *tanto mihi gratior omnibus unus | Deliciis tu grate venis;* T. XIII, 12. οὔθ' ὁπόκ' ὀρτάλιχοι μινυροὶ ποτὶ κοῖτον ὁρῷεν: Z. 14. i d. *Vel tenebris nox atra polum spargebat, ubi omnes | Respiciunt avium queruli sua culmina foetus;* T. XIII, 45. ἔαρ θ' ὁρόωσα Νύχεια: Z. 57. i d. *et pulchra Nychea | Ambrosium referens obtutu veris honorem;* T. XIV, 34. i d. τᾶμος ἐγών, τὸν ἴσαις τὺ Θυώνιχε, πύξ ἐπὶ κόρρας | ἤλασα, κἄλλαν αὖθις: Z. 41. i d. *Tunc ego, quem duco te nosse, Thyonice, pugnum | In faciem, rursusque alium correptus ab ira | Impegi;* T. XIV, 53. i d. πλὰν Σᾶμος ὁ τᾶς Ἐπιχάλκω ἐρασθείς | ἐκπλεύσας ὑγιὴς ἐπανῆνθ', ἐμὸς ἁλικιώτας: K. 57. i d. *Simus, meus ille sodalis, | Quem misere miserum torrebat nata Epichalci, | Puppe vias abiit longas, mentemque recepit, | Atque domum sanus rediit;* T. XV, 106. Κύπρι Διωναία: K. 119. i d. *Tu Cypri, ut perhibent, magnae tu magna Diones | Filia:* Z. 127. *Cypri, Dionae matris pulcherrima proles;* T. XV, 135. στήθεσι φαινομένοις λιγυρᾶς ἀρξεύμεθ' ἀοιδᾶς: K. 149. i d. *cavisque | Funereum in morem plangentes pectora palmis | Flebimus, et querula dicemus carmina voce;* T. XVI, 5. τίς γὰρ τῶν ὁπόσοι γλαυκὰν ναίουσιν ὑπ' ἀῶ: Z. 5. i d. *quisnam vero, quos roscida spectat | Coniugis e roseo surgens Aurora cubili, | Nunc hominum e coetu;* T. XVI, 21. οὗτος ἀοιδῶν λῷστος, ὃς ἐξ ἐμεῦ οἴσεται οὐδέν: K. 24. i d. *Vatum longe optimus ille | Est mihi, qui scripto pro carmine nil feret a me;* T. XVI, 40. i d. ἀλλ' οὔ σφιν τῶν ἦδος, ἐπεὶ γλυκὺν ἐξεκένωσαν | θυμὸν ἐς εὐρεῖαν σχεδίαν στυγνοῦ Ἀχέροντος: K. 46. i d. *Nulla tamen de re, post fata extrema, supremo | Postquam animam gemitu Stygiae infu-*

Digitized by Google

dere carinae, | *Nulla foret tanta de re iucunda voluptas;* T. XVI, 102. i d. τοῖς πᾶσι μέλοι Σικελὴν Ἀρέθοισαν | ὑμνεῖν σὺν λαοῖσι καὶ αἰχμητὰν Ἱέρωνα: K. 118. i d. *queis omnibus una* | *Cura sit haec: siculam cantu scriptisque Arethusam* | *Et populos celebrare armisque Hierona potentem;* T. XVII, 55. i d. ἀλλὰ Θέτις βαθύκολπος ἀκοντιστὰν Ἀχιλῆα | Αἰακίδᾳ Πηλῆι: K. 63. i d. *Pulchra Thetis dextra spargentem vulnera Peleo,* | *Diva homini, caeli sub lumina fudit Achillem;* T. XVII, 85. τῶν πάντων Πτολεμαῖος ἀγήνωρ ἐμβασιλεύει: K. 97. i d. *late quibus imperat unus* | *Atque suo cunctas flectit nutu Ptolemaeus;* T. XVII, 106. i d. οὐ μὰν ἀχρεῖός γε δόμῳ ἐνὶ πίονι χρυσός | μυρμάκων ἅτε πλοῦτος ἀεὶ κέχυται μογεόντων: K. 118. i d. *Congestum nec tamen aurum* | *Obruitur, completque iacens opulenta sine usu* | *Tecta, ut opes longo sibi quas male parca labore* | *Congerit, atque inopi servat formica senectae;* T. XVII, 118. i d. τὰ δὲ μυρία τῆνα, | ὅσσα μέγαν Πριάμοιο δόμον κτεάτισσαν ἑλόντες: K. 127. i d. *aggesta supellex* | *Illa ingens, vestes, aurumque, et regia gaza,* | *Quam Priami retulere domoque opibusque potiti;* T. XVIII, 29. i d. ἅτ' ἀνέδραμεν ὄγμος ἀρούρᾳ, | ἢ κάπῳ κυπάρισσος ἢ ἅρματι Θεσσαλὸς ἵππος, | ὣδε καὶ ἁ ῥοδόχρως Ἑλένα Λακεδαίμονι κόσμος: K. 24. i d. *Sulcus ut in culto procurrit maximus arvo,* | *Surgens pomifero celsa ut cupressus in horto,* | *Thessalus ut sonipes currum fremit ante sonantem:* | *Sic Lacedaemonias inter fuit illa puellas,* | *Cunctis una decus, cunctis praestantior una;* T. XX, 16. καὶ χρόα φοινίχθην ὑπὸ τῶλγεος ὡς ῥόδον ἔρσᾳ: K. 15. i d. *praeque dolore* | *Erubuere genae, rore ut rosa matutino* | *Sparsa comam rutilans primo sub Sole rubescit;* T. XXI, 53. i d. εἶχε δὲ δεῖμα, | μή τι Ποσειδάωνι πέλοι πεφιλαμένος ἰχθύς: K. 59. i d. *Subitus circumstetit horror* | *Attonitum, an* (Z. ispravio u: *ne) forte patri sacer Ennosigaeo* | *Piscis;* T. XXII, 84. ὁππότερος κατὰ νῶτα λάβοι φάος ἠελίοιο: Z. 88. i d. *Quis rutili accipiat post tergum spicula solis,* | *Aversamque tegat faciem;* T. XXII, 127. i d. αἰεὶ δ' ὀξυτέρῳ πιτύλῳ δηλεῖτο πρόσωπον, | μέχρι συνηλοίησε παρήια: Z. 134. i d. *Tum magis atque magis pugnorum grandine malas* | *Vulnerat, ingeminans ictus, dum contudit ora,* | *Ora ambasque genas;* T. XXIII, 27. οἶδα τὸ μέλλον: Z. 35. i d. *quaeque futuri* | *Praescius effabor, tu ne, puer improbe, spernas;* T. XXIV, 32. ἂψ δὲ πάλιν διέλυον, ἐπεὶ μογέοιεν ἀκάνθας: Z. 36. i d. *ut autem fessa labore* | *Terga gravi frustra sensere, ingentia rursus* | *Vincula sol-*

Digitized by Google

verunt, laxis e corpore spiris; T. XXIV, 95. ὡς νενόμισται: Z. 108. *ceu mos lustrare penates;* T. XXIV, 117. i d. καὶ περὶ νύσσαν | ἀσφαλέως κάμπτοντα τροχῶ σύριγγα φυλάξαι: Z. 131. i d. *et flectere iunctos | Alipedes metam circum, ne fervidus axis | Impete frangatur, radiosque in pulvere spargat;* T. XXV, 20. i d. κείνῃ, ὅθι πλατάνιστοι ἐπηεταναὶ πεφύασι | χλωρή τ' ἀγριέλαιος, Ἀπόλλωνος νομίοιο | ἱερὸν ἀγνόν, ξεῖνε, τελειοτάτοιο θεοῖο: Z. 32. i d. *Qua platani densae viridisque oleaster inumbrant | Sponte solum, ramisque tegunt frondentibus, hospes, | Marmoreum Nomio, quo non praestantior alter | Divus adest, Phoebo positum de more sacellum;* T. XXV, 105. πινέμεναι λιαροῖο μεμαότα πάγχυ γάλακτος: Z. 124. i d. *ut dulci de lacte bibant, quo turgida pastae* (sc. *matres*) *| Ubera distendunt;* T. XXV, 267. μὴ σάρκας ὑποδρίψῃ ὀνύχεσσι: Z. 305. i d. *ne versus acutis | Unguibus arreptos laniaret corporis artus;* T. XXVI, 16. i d. Πενθεὺς μὲν φεῦγεν πεφοβημένος, αἱ δ' ἐδίωκον, | πέπλως ἐκ ζωστῆρος ἐπ' ἰγνύαν ἐρύσασαι: Z. 19. i d. *trepidans fugit ocyus altos | Per scopulos Pentheus; illae sed voce sequutae | Horrifica suras cingebant tegmina supra, | Tollebantque sinus alte;* T. XXVI, 30. αὐτὸς δ' εὐαγέοιμι καὶ εὐαγέεσσιν ἄδοιμι: Z. 36. i d. *pius ipse agitans sine crimine vitam | Usque piis placeam securum agitantibus aevum;* T. XXVII, 14. φεῦ φεῦ τᾶς Παφίας χόλον ἄζεο καὶ σύγε κώρα: Z. 14. *Ah! taceas, ah virgo! ac respice Cypridis iram;* T. XXVIII, 8. i d. καὶ σὲ τὰν ἐλέφαντος πολυμόχθω γεγενημέναν | δῶρον Νικιάας εἰς ἁλόχω χέρρας ὀπάσσομεν: K. 10. i d. *Illic te nivei prognatam dente elephanti, | Hospitis uxori comitem famulamque dicabo, | ipse manu tradens;* T. XXVIII, 19. i d. ὃς πόλλ' ἐδάη σοφά | ἀνθρώποισι νόσοις φάρμακα λύγραις ἀπαλαλκέμεν: K. 24. *cui Phoebus Apollo | scire dedit morbos, morbisque inventa fugandis | Pharmaca;* T. XXIX, 16. i d. καὶ μέν σευ τὸ καλόν τις ἰδὼν ῥέθος αἰνέσαι, | τῷ δ' εὐθὺς πλέον ἢ τριέτης ἐγένευ φίλος, | τὸν πρῶτον δὲ φιλεῦντα τρίταιον ἐθήκαο: K. 12. i d. *Nam verbo si forte aliquis te laudet, amicus | Factus es huic subito, longo ceu cognitus usu | Iam foret, assiduus tres et conviva per annos. | At vetus interea tota de mente sodalis | Defluit, aut socios inter vix tertius haeret;* T. XXIX, 20. φίλη δ', ὥς κε ζόης τὸν ὅμοιον ἔχειν ἀεί: K. 19. i d. *Sic vivas valeasque; comes, quem legeris, uni | Usque mane, ac semper tibi consta;* M. I, 29. μή τι θίγῃς· πλάνα δῶρα· τὰ γὰρ πυρὶ πάντα βέβαπται: Z. 32. i d. *Nil capias, falax donum est: igne*

Digitized by Google

omnia tincta, | *Ille gerit quaecumque puer secum improbus, arma;* M. II, 20. ὀψὲ δὲ δειμαλέην ἀνενείκατο παρθένος αὐδήν: Z. 21. i d. *Ut vero attonitae longo post tempore cessit* | *Ille stupor, virgo sic fata;* M. II, 82. οὐδ' οἷος ποίμνης ἐπιβόσκεται: Z. 85. i d. *Non qualis ludit pecora inter agrestia campo* | *Luxurians;* M. II, 128. οὔτ' ὄρος αἰπύ: Z. 136. i d. *nec culmina celsa* | *Vertice frondifero;* M. III, 12. καὶ ὤλετο Δωρὶς ἀοιδά: Z. 12. *Pastorum et Dorica musa* (sc. *occidit);* M. III, 62. βόας δ' ἔτι σεῖο νομεύει: Z. 66. *Pascit et ipsa tuos per tristia prata iuvencos;* M. IV, 4. i d. ἦρ' ὅτι ἄλγεα πάσχει ἀπείρητα φαίδιμος υἱός | ἀνδρὸς ὑπ' οὐτιδανοῖο: Z. 4. i d. *An quod inexhaustis, tua proles inclyta, gnatus* | *Casibus heu premitur, nihili servire coactus* | *Usque viro;* M. IV, 10. ἠδ' ἔτι νῦν σέβομαί τε καὶ αἰδέομαι κατὰ θυμόν: Z. 12. i d. *toto vereor ceu corde coloque,* | *Nunc etiam nullo fortunae exterrita casu;* M. VIII, 2. ἔρχεται εἰς Ἀρέθοισαν ἄγων κοτινήφορον ὕδωρ: Z 2. i d. *Trinacrias Arethusae fertur ad oras* | *Laetus agens lymphis oleastrum;* B. I, 55. τὸ δὲ πᾶν καλὸν ἐς σὲ καταῤῥεῖ: Z. 56. i d. *quidquid ubique* | *Formosum est carumque, ad te devolvitur unam;* B. I, 64. i d. Δάκρυον ἀ Παφία τόσον ἐχχέει, ὅσσον Ἄδωνις | αἷμα χέει: Z. 67. i d. *Maesta Venus tantum lacrymarum effudit, Adonis* | *Sanguinis ipse gravi quantum de vulnere fudit;* B. II, 15. i d. οὗτος ὁ νῦν φεύγων καὶ ἐπάλμενος, αὐτὸς ἀφ' αὑτῶ | ἐλθὼν ἐξαπίνας κεφαλὰν ἔπι σεῖο καθίξει: Z. 15. i d. *ille ocyus ultro,* | *Qui fugit ac resilit nunc avius arbore opaca,* | *Adveniet, domitaque super cervice recumbet;* B. VII, 12. ἐπεὶ τόκα μ' ἄλιος ὀπτᾷ: Z. 12. *radiis nam sol ardentibus urit;* B. VIII, 25. i d. πάντα δ' ἐποίει | σπεύδων κοινὸν ἐς ὕπνον: Z. 33. i d. *et una* | *Vellet amans longa cupidus requiescere nocte* | *Communi in thalamo.*

c) Dosta često čitamo u njihovim dodacima i takvo štogod, čega Teokrit možda i hotimice nije napose izrekao, jer se može lako razabrati iz onoga, što je rečeno. Njima je do toga, da njihov prijevod bude što jasniji, pa ne mimoilaze ni toga, a kadšto su ovi dodaci dobro došli možda i zbog toga, da se ispuni stih. Tako na pr. Teokrit kaže u pjesmi I, 14. τὰς δ' αἶγας ἐγὼν ἐν τῷδε νομευσῶ, a Kunić prevodi ovo mjesto, st. 15. *Dum canis, ipse tuas pascam tibi rite capellas;* T. I, 92. τὼς δ' οὐδὲν ποτελέξαθ' ὁ βουκόλος: K. 92. *Haec illi; at pastor nil contra;* T. I, 138. i d. τὸν δ' Ἀφροδίτα | ἤθελ' ἀνορθῶσαι: K. 133. i d. *at Venus ulnis* | *Collapsum excepit, voluitque attollere, frustra,* | *Iam fru-*

Digitized by Google

stra; T. II, 64. νῦν δὴ μούνα ἐοῖσα πόθεν τὸν ἔρωτα δακρύσω: K. 64. i d. *Illa abiit: sum sola: meas nunc unde querelas* | *Ordiar?;* T. II, 89. αὐτὰ δὲ λοιπά | ὀστί' ἔτ' ἦς καὶ δέρμα: K. 89. i d. *Dira artus macies adduxerat, ossaque tantum* | *Duraque restabat cutis aegrae;* T. VI, 15. ἁ δὲ καὶ αὐτόθε τοι διαθρύπτεται: K. 18. *Dum cano egreditur fluctu. Nunc ludit in undis;* T. VI, 20. τῷ δ' ἐπὶ Δαμοίτας ἀνεβάλλετο καὶ τάδ' ἄειδεν: K. 25. *Haec Daphnis: contra Damoetas talibus infit:* Z. 25. *Haec Daphnis: tali est Damoetas voce sequutus;* T. VI, 45. ὠρχεῦντ' ἐν μαλακᾷ ταὶ πόρτιες αὐτίκα ποίᾳ: K. 52. i d. *Mira dulcedine tactae* | *Saltabant agiles per gramina laeta iuvencae:* Z. 56. i d. *Sono quo protinus ictae* | *In numerum saliere per herbida prata iuvencae;* T. VII, 27. τὸν δ' ἐγὼ ἀμείφθην: K. 30. *Ille mihi haec: laetus respondi talia contra:* Z. 33. *Dixerat. Huic referens . . . dixi;* T. VII, 125. εἷς δ' ἀπὸ τᾶσδε, φέριστε, Μόλων ἄγχοιτο παλαίστρας: Z. 147. i d. *His alium potius, quam nos, nunc denique curis* | *Perdat, et ille Molon male fractus membra palaestra* | *Hac pereat;* T. VIII, 8. τὸν δ' ἄρα χὠ Δάφνις τοιῷδ' ἀπαμείβετο μύθῳ: K. 8. *Haec prior ille; statim cui retulit talia Daphnis;* T. VIII, 71. δεύτερος αὖ Δάφνις λιγυρῶς ἀνεβάλλετ' ἀείδειν: K. 72. *Desierat: coepit suavi quum Daphnis ab ore;* T. IX, 22. τοῖς μὲν ἐπεπλατάγησα καὶ αὐτίκα δῶρον ἔδωκα: K. 22. i d. *Sic ambo paucis. plausique, et laetus utrique* | *Dona dedi;* T. IX, 27. ὁ δ' ἐγκαναχήσατο κόχλῳ: K. 28. i d. *Protinus ille* | *Corripuit, magnoque inflavit murmure concham:* Z. 33. *Ille datam accepit, sonituque implevit acuto;* T. X, 54. κάλλιον, ὦ 'πιμελητὰ φιλάργυρε, τὸν φακὸν ἔψειν: Z. 71. i d. *Tu vero, cui cura penum, mensamque parare,* | *Ah nimium ne parcus ad ignem apponere vescas* | *Lenticulas trepides. sine, flammis rite madescant;* T. XI, 34. ἀλλ' οὗτος τοιοῦτος ἐὼν βοτὰ χίλια βόσκω: K. 36. i d. *Hic tamen, hic, qualem cernis me cunque, puella,* | *Mille habeo Aetnaeis pascentes collibus agnas;* T. XI, 49. τίς κα τῶνδε θάλασσαν ἔχειν καὶ κύμαθ' ἕλοιτο: K. 54. *Haec ubi sunt rapidum quis iam colat aequor et undas?;* T. XI, 65. ποιμαίνειν δ' ἐθέλοις σὺν ἐμὶν ἅμα: K. 71. i d. *Lanigerumque gregem sectari et pascere mecum* | *Ne pudeat;* T. XII, 8. i d. σκιερὴν δ' ὑπὸ φηγόν | ἠελίου φρύγοντος ὁδοιπόρος ἕδραμον ὥς τις: K. 9. i d. *Cuius ego adventu properavi, fessus in aestu* | *Currit ut ad fagum rapido sub Sole viator;* T. XIII, 3. i d. οὐχ ἁμῖν τὰ καλὰ πράτοις καλὰ φαίνεται εἶμεν, | οἳ θνατοὶ πελόμεσθα, τὸ δ' αὔριον οὐκ ἐσορῶμες:

Digitized by Google

K. 2. i d. *nec pulcra putamus* | *Primi pulcra, viri mortales, quos brevis aevi* | *Terminus excipiet, quos et lux crastina fallit;* T. XIII, 13. σεισαμένας πτερὰ ματρὸς ἐπ' αἰθαλόεντι πετεύρῳ: K. 16. i d. *quos praevia mater* | *Voce vocans trabe de fumosa concutit alas;* T. XIII, 24. i d. βαθὺν δ' εἰσέδραμε Φᾶσιν, | αἰετὸς ὡς: Z. 27. *Phasimque profundum* | *Ingressa est, liquidos volitans super edita fluctus,* | *Ceu Iovis ales;* T. XIV, 50. κεἰ μὲν ἀποστέρξαιμι, τὰ πάντα κεν εἰς δέον ἔρποι: K. 54. i d. *Atque utinam hoc solvi possem vesanus amore,* | *Omnia recte irent;* T. XV, 6. παντᾷ κρηπῖδες, παντᾷ χλαμυδηφόροι ἄνδρες: Z. 6. *Cuncta sonant ocreis, chlamydatae et murmure pubis;* T. XV, 125. i d. πορφύρεοι δὲ τάπητες ἄνω μαλακώτεροι ὕπνω· | ἀ Μίλατος ἐρεῖ χὠ τὰν Σαμίαν κάτα βόσκων: K. 142. i d. *Purpurei o supra pendentia vela tapetes,* | *Molles vel molli somno mage; victa fateri* | *Quod neque Miletus nec iam Samos abnuat ipsa:* Z. 150. i d. *Purpurei rutilant suprema in parte tapetes,* | *Quos dicat somno mage molles et Samos omnis* | *Et Miletus, opus genti mirabile utrique;* T. XV, 137. i d. οὔτ' Ἀγαμέμνων | τοῦτ' ἔπαθ' οὔτ' Αἴας ὁ μέγας, βαρυμάνιος ἥρως: K. 155 i d. *Nullus id heroum potuit; non maior Atrides,* | *Horrendumve furens Aiax;* T. XVI, 26. αἰεὶ δὲ θεοῖς ἐπιβώμια ῥέζειν: Z. 34. i d. *sacra usque beatis* | *Dis facias variis cumulans altaria donis;* T. XVII, 132. οὓς τέκετο κρείουσα Ῥέα βασιλῆας Ὀλύμπου: Z. 149. i d. *peperit Rhea quos regina futuros* | *Siderea reges caeli omnipotentis in arce;* T. XVIII, 56. i d. νεύμεθα κἄμμες ἐς ὄρθρον, ἐπεί κα πρᾶτος ἀοιδός | ἐξ εὐνᾶς κελαδήσῃ ἀνασχὼν εὔτριχα δειρᾶν: K. 54. i d. *Mane novo, plumosa dabit per colla sonoros* | *Gallus ubi cantus, huc prima luce reversae* | *Certatim laeta dicemus carmina voce;* T. XX, 1. Εὐνείκα μ' ἐγέλαξε θέλοντά μιν ἀδὺ φιλᾶσαι: K. 1. i d. *Eunica irrisit male me quum pauca iocari* | *Atque meum vellem testari blandus amorem;* T. XXII, 30. i d. ἔνθα μιᾶς πολλοὶ κατὰ κλίμακος ἀμφοτέρων ἔξ | τοίχων ἄνδρες ἔβαινον Ἰησονίης ἀπὸ νηός: Z. 30. i d. *Nec mora: Iasoniae conferti navis utroque* | *Ex latere heroes descendunt pontibus altis;* T. XXII, 49. i d. ἠύτε πέτροι ὁλοίτροχου: Z. 52. i d. *teretes ceu saepe videmus* | *Stare alveo in sicco lapides;* T. XXII, 133. ὃν πατέρ' ἐκ πόντοιο Ποσειδάωνα κικλήσκων: Z. 140. i d. *Spectans ille autem ad caerula ponti,* | *Neptunumque vocans patrem;* T. XXIV, 138. εἵματα δ' οὐκ ἀσκητὰ μέσας ὑπὲρ ἔννυτο κνάμας: Z. 156. d. *mediasque super fluitantia suras* | *Tegmina pendebant fa-*

Digitized by Google

cili contexta minerva; T. XXV, 51. τὸν δ' ὁ γέρων ἐξαῦτις ἀμείβετο δῖος ἀροτρεύς: Z. 66. i d. *sic ille, ac talia dius* | *Ore refert senior;* T. XXV, 210. εὑρὼν σὺν πυκινῇσιν ὁλοσχερὲς ἔσπασα ῥίζας: Z. 237. i d. *Evulsaeque ab humo ipsis cum radicibus olim* | *Feci habilem, his contra processi interritus armis;* T. XXVI, 10. i d. Πενθεὺς δ' ἁλιβάτου πέτρας ἄπο πάντ' ἐθεώρει | σχῖνον ἐς ἀρχαίαν καταδύς, ἐπιχώριον ἔρνος: K. 10. i d. *Rupe haec vesanus ab alta* | *Abditus in densa lentisci fronde videbat* | *Pentheus, sacra oculis ausus temerare profanis;* T. XXVIII, 14. οὕτως ἀνυσίεργος, φιλέει δ' ὅσσα σαόφρονες: K. 17. i d. *tam parvo tempore ponit* | *Finem operi; partemque domus non negligit ullam,* | *Curans quod dignum cumque est sapiente bonaque;* T. XXIX, 24. κἤμε μαλθακὸν ἐξ ἐποίησε σιδαρίω: Z. 25. i d. *Meque ex ferro adeo dedit esse tenerrimum,* | *Et mollem nage cera;* M. II, 20. ὀψὲ δὲ δειμαλέην ἀνενείκατο παρθένος αὐδήν: Z. 21. i d. *Ut vero attonitae longo post tempore cessit* | *Ille stupor, virgo sic fata;* M. II, 84. τοῦ δ' ἤτοι τὸ μὲν ἄλλο δέμας ξανθόχροον ἔσκεν: Z. 88. i d. *Numquam alius talis fuerat conspectus: ut auro,* | *Corpore flavebat toto;* M. IV, 18. τόδ' οὐδ' ὄναρ ἦλυθεν ἄλλῳ: Z. 21. *horrendum facinus, quod somnia nulli* | *Vana vel ipsa ferant;* B. II, 6. τᾷ καὶ τᾷ τὸν Ἔρωτα μετάλμενον ἀμφεδόκευεν: Z. 5. i d. *et servat Amorem* | *Nunc huc nunc illuc salientem praepete penna;* B. VIII, 21. καὶ ἀνέρος εἶχεν ἔρωτα: Z. 26. i d. *flagrabat et igni* | *More maris, quem torret amor.*

d) Za neke se njihove dopune čini da su dodane samo poradi stiha, premda su mnoge od njih pjesnički veoma lijepe, pa ako i ne pridonose ništa za bolje razumijevanje, a ono bar ne škode ljepoti prijevoda. Tako čitamo na pr. u Teokrita I, 109. ὡραῖος χὤδωνις, a Zamanja prevodi ovo mjesto st. 107. *Pulcher adhuc tibi carus Adonis*, dodaje dakle tri riječi, kojima ne možemo naći drugoga razloga, nego da se ispuni stih. Evo još nekoliko takih primjera: T. IV, 55. ὀσσίχον ἐστὶ τὸ τύμμα καὶ ἁλίκον ἄνδρα δαμάσδει: K. 55. *O Pan magne! virum domat en res quantula quantum;* T. V, 19. οὔ τευ τὰν σύριγγα λαθὼν ἔκλεψε Κομάτας: Z. 17. i d. *Nec tibi .... syringa Comatas* | *Abstulit, aut umquam furto hoc laetatus abivit;* T. V, 35. i d. μέγα δ' ἄχθομαι, εἰ τύ με τολμῇς | ὄμμασι τοῖς ὀρθοῖσι ποτιβλέπεν: K. 34. i d. *crucior magis, improbe, rectis* | *Quod me oculis audes spectare, atque hiscere contra;* T. V, 68. i d. τὸ δ', ὦ φίλε, μήτ' ἐμὲ Μόρσων | ἐν χάριτι κρίνῃς, μήτ' ὢν τύγα τοῦτον ὀνάσῃς: K. 62. i d.

Digitized by Google

O Morson, mihi nec largire nec illi | Quidquam; fac sedeas, ut te decet, aequus utrique; T. VI, 18. i d ἦ γὰρ ἔρωτι | πολλάκις, ὦ Πολύφαμε, τὰ μὴ καλὰ καλὰ πέφανται: Z. 23. i d. *magno, Polypheme, videntur amori | Pulcra etiam non pulcra: trahit sua quemque cupido;* T. VII, 108. ὅτε κρέκ τυτθὰ παρείη: Z. 123. i d. *quum pinguibus extis | Mensa caret, stimulantque acrem ieiunia ventrem;* T. X, 12. ἀλλ' ἐγώ, ὦ Μῖλων, ἔραμαι σχεδὸν ἑνδεκαταῖος: Z. 15. i d. *Infelix ego amo, iam labitur altera, Milon, | A decima lux orta, heu vulnere fixus acerbo;* T. XIV, 11. ὅμως δ' εἶπον, τί τὸ καινόν: Z. 11. i d. *dic tamen, ista | Quae nova cura tibi, quae tanti causa doloris;* T. XV, 58. i d. ἵππον καὶ τὸν ψυχρὸν ὄριν τὰ μάλιστα δεδοίκω | ἐκ παιδός: K. 63. i d. *Anguem | Semper ego a puero gelidum, tum dira frementem | Semper equum timui: male me res utraque terret;* T. XVI, 15. νενίκηνται δ' ὑπὸ κερδέων: Z. 19. i d. *omnibus haerent | Corda lucro devincta, omnes amor urget habendi;* T. XVII, 8. ὕμνοι δὲ καὶ ἀθανάτων γέρας αὐτῶν: Z. 10. i d. *dii carmina curant, | Carmina diis etiam virtutum praemia grata;* T. XVII, 103. ἐπιστάμενος δόρυ πάλλειν: Z. 117. i d. *in hostem et spargere tela | Impiger, et patriis arcere a finibus arma;* T. XX, 43. ἁ Κυβέλας κρέσσων καὶ Κύπριδος ἠδὲ Σελάνας: K. 48. i d. *Digna, Venus cedat cui pulcra, et Luna, Deorum | Et mater Cybele, divûm et rex Jupiter ipse;* T. XXIII, 20. λάινε παῖ καὶ ἔρωτος ἀνάξιε: Z. 25. *Saxee, deliciis indigne et Cupidinis igne;* M. III, 68. καὶ στυγνὸν περὶ σῆμα τεὸν κλαίουσιν Ἔρωτες: Z. 70. i d. *et triste querunt(u)r Amores | Ad tumulum nunc ecce tuum, te voce vocantes;* B. I, 33. καὶ ποταμοὶ κλαίουσι τὰ πένθεα τᾶς Ἀφροδίτας: Z. 33. *Et fluvii Veneris luctum flent tristibus undis.*

e) Svagda ne možemo pouzdano reći, zašto su njih dva dodali u prijevodu koju riječ ili rečenicu, no bit će ih i kod tih dodataka vodila želja za što većom jasnoćom. Tako je na pr. stih 95. u prvoj Teokritovoj pjesmi: ἦνθέ γε μὰν ἁδεῖα καὶ ἁ Κύπρις γελάοισα Kunić preveo ovako (st. 95.): *Venit ab Idalio ridens Venus*, dodao je dakle pridjevak, kojega ne čitamo u Teokrita, ali je zato izostavio njegov pridjevak. Dalji su primjeri još ovi: T. II, 158. ἦ ῥ' οὐκ ἄλλο τι τερπνὸν ἔχει, ἁμῶν δὲ λέλασται: Z. 163. i d. *Immemor anne etiam nostri nova gaudia servat, | Deliciasque odit primas?;* T. VII, 19. i d. καί μ' ἀτρέμας εἶπε σεσαρώς | ὄμματι μειδιόωντι, γέλως δέ οἱ εἴχετο χείλευς: K. 20. i d. *Risu qui dulcia labra | Diducens, laetumque tuens (nam risus in ore | Illi*

Digitized by Google

semper inest) vultu sic fatus amico est; T. XI, 41. καὶ σκύμνως τέσσαρας ἄρκτων: Z. 51. i d. *Quatuor et catulos venanti in rupe repertos | Ursorum catulos ego servo;* T. XV, 64. πάντα γυναῖκες ἴσαντι, καὶ ὡς Ζεὺς ἀγάγεθ' Ἥραν: K. 71. i d. *Foemina nil nescit: Iunonem ut duxerit altus | Iupiter id quoque non nescit;* T. XV, 118. πάντ' αὐτῷ πετεηνὰ καὶ ἑρπετὰ τεῖδε πάρεστι: K. 134. i d. *Heic quaecumque solo reptant, heic aera pennis | Quae liquidum findunt magnum per inane volucres;* T. XVI, 75. ἔνθι Φρυγὸς ἠρίον Ἴλου: Z. 97. i d. *ubi marmore bustum | E niveo phrygii consurgens tollitur Ili;* T. XVIII, 47. i d. ὡς παριών τις | ἀννείμη: K. 45. *Quas legat aspiciens oculo properante viator;* T. XXV, 28. ἐς ληνοὺς δ' ἱκνεῦνται, ἐπὴν θέρος ὥριον ἔλθῃ: Z. 40. i d. *et bacchica dona | Fossores ad praela ferunt, quum praeterit aestas | Fervida, et expresso spumat vindemia musto;* M. IV, 62. δαιμονίη παίδων: Z. 68. *O nata, o prole infelix;* B. VIII, 25. ἤσθιε δ' οὐκ ἄλλᾳ σὺν ὁμάλικι: Z. 32. i d. *Semper mensa eadem fuerat; nec virgine tantum | Ulla laetus erat, quantum hac sibi compare.*

f) Često čitamo u njihovu prijevodu koju riječ više negoli u grčkom originalu zbog toga, što je trebalo opisati ili objasniti take grčke riječi, za koje u latinskom jeziku nema zgodna izraza ili ih ne bismo lako razumjeli, da su prevedene istovetnom latinskom riječju. Tako na pr. Teokrit odmah na početku prve pjesme dva puta upotrebljava glagol συρίσδεν, za koji u latinskom jeziku nema zgodne riječi, pa ga Kunić i ovdje i drugdje u svom prijevodu opisuje: T. I, 3. συρίσδες: K. 2. *sonat tua fistula;* T. I, 14. συρίσδεν: K. 14. *leves inflare cicutas;* T. VI, 9. συρίσδων: K. 11. *tereti medituris carmen avena:* Z. 12. *modularis arundine carmen;* T. VI, 44. σύρισδε: K. 51. i d. *avenas inflavit:* Z. 55. *syrinx sumpta;* T. VIII, 4. συρίσδεν: K. 4. *graciles labro percurrere avenas;* T. XI, 38. συρίσδεν: K. 42. *inflo avenas:* Z. 45. *canto.* Jednako od nužde obojica opisuju riječ βουκολιάσδομαι: T. V, 44. βουκολιαζῇ: K. 40. *alterna canemus:* Z 44. *carmine certes;* T. V, 60. βουκολιάσδευ: K. 56. *iacta carmina:* Z. 60. i d. *incipe carmen bucolicum;* T. VII, 36. βουκολιασδώμεσθα: K. 42. *alternis canito mecum:* Z. 43. *dicimus ambo;* T. IX, 1. βουκολιάζεο: K. 1. *incipe carmen dicere:* Z. 1. i d. *incipe carmen bucolicum.* Pridjevak pak Hekatin χθονίᾳ u drugoj Teokritovoj pjesmi (st. 12.) Kunić je u svom prijevodu ovako opisao (st. 11. i d.): *sub alta regnantem tellure,* jer istovetna latinska riječ: *inferna* nije dovoljno obilježna.

Digitized by Google

Iz velikoga obilja primjerâ uzet ću i opet samo izbor: T. I, 18. ποτὶ ῥινί: K. 19. *in summis naribus;* T. I, 28. ἀμφῶες: K. 30. *instructum ansis exstantibus;* T. I, 52. ἀκριδοθήραν: K. 54. i d. *captandis locustis septa;* T. II, 18. ἐπίπασσε: K. 19. *sparge molam* (prema Verg. ekl. VIII, 82.); T. III, 9. ἀπάγξασθαι: Z. 10. *laqueo perdere vitam;* T. III, 34. λευκάν: K. 39. i d. *tergore candet quae niveo;* T. IV, 12 μυκώμεναι: K. 12. *gemitu complentes rura;* T. V, 7. ποππύσδεν: Z. 7. *sibila rauca ciere;* T. V, 17. λιμνάδες: K. 16. *quae stagna frequentant:* Z. 17. *flumineas;* T. V, 113. ῥαγίζοντι: K. 107. *raptos vorant racemos:* Z. 113. *uvam populantes;* T. V, 141. φριμάσσεο: Z. 141. *fremat balatibus altis;* T. VI, 16. φρύγει: K. 20. *rapidis torret solibus:* Z. 20. *rapidis torruit ignibus;* T. VII, 76. κατετάκετο: Z. 89. *in lacrimas ibat;* T. VII, 85. ἐξεπόνασας: K. 95. *latuisti imperditus:* Z. 98. *durasti sospes;* T. VII, 92. βουκολέοντα: K. 101. i d. *armenta pascentem:* Z. 105. *simas ducentem agnas;* T. VIII, 52. φώκας: K. 53. *aequoreos greges;* T. VIII, 58. λίνα: K. 59. *retia tecta;* T. X, 3. ἀπολείπῃ: Z. 6. *vix vestigia torques;* T. X, 12. ἑνδεκαταῖος: K. 13. *undena luce:* Z. 15. i d. *labitur altera a decima lux orta;* T. X, 16. ποταύλει: K. 16. i d. *buxum inflabat;* T. X, 55. φακόν: K. 55. *Phariam lentem;* T. XI, 3. κοῦφον: Z. 3. i d. *lenis tactu;* T. XI, 62. τὸν βυθόν: K. 68. *salsas per undas;* T. XIII, 66. οἱ φιλέοντες: Z. 86. i d. *torret queis pectora flammis | Saevus amor;* T. XV, 21. τὰν περονατρίδα: Z. 24. i d. *aurea nectit | Fibula quam late, pallam;* T. XV, 80. ἐριθοι: Z. 93. i d. *manus lanificae;* T. XV, 88. τρυγόνες: Z. 104. i d. *ipsa etiam vobis iam garrula turtur | Cedit;* T. XV, 118. ἑρπετά: K. 134. *quaecumque solo reptant:* Z. 141. *repunt imo quae gramine;* T. XVI, 37. ἐμυκήσαντο: K. 43. *mugitibus replebant:* Z. 49. *implebant mugitibus;* T. XVI, 103. αἰχμητάν: Z. 134. *indomito cum Marte in bella ruentem;* T. XVII, 55. ἀκοντιστάν: K. 63. *dextra spargentem vulnera:* Z. 65. i d. *cursuque valentem | Et iaculo;* T. XVII, 87. κελαινῶν: K. 100. *vicino et sole nigrantes;* T. XVIII, 9. πρωιζέ: Z. 8. *iam nunc sub vesperis ortum;* T. XX, 38. βουκολέοντα: Z. 44. *virides ducentem armenta per agros;* T. XXII, 77. κομόωντες: Z. 80. *fusis per colla capillis;* T. XXII, 107. ὀρθωθέντος: Z. 113. i d. *postquam tellure levavit | Sese Amycus;* T. XXII, 217. ἀρήγοντες: Z. 227. *socia arma ferentes;* T. XXIV, 20. λιχμώμενοι: Z. 23. *lambentes linguis vibrantibus ora;* T. XXIV, 50. δμῶες: Z. 57. *captiva iuventus;* T. XXV, 63. κορύνην: Z. 80. i d. *nodosa clavae robora;* T. XXV, 127. ἕλικες: Z.

Digitized by Google

151. *lunatis cornibus*; M. II, 46. φοιταλέη: Z. 47. *pereita oestro*; M. II, 112. κιχάνειν: Z. 119. i d. *sequendo cursum aequare*; M. III, 20. μέλπει: Z. 20. *inflat avenas*; M. III, 95. ἀνακλαίουσι: Z. 99. *tristi lugent versu*; M. IV, 8. ἀμύμονος: Z. 10. *egregii sine labe*; M. V, 3. γαλάνα: Z. 3. i d. *aequoris unda strata procul*; B. I, 18. ὠρύσαντο: Z. 18. *complent ululatibus auras*; B. I, 52. ἄγριον: Z. 53. *immitem hominum votis*. a IV, 1. *agresti pectore*; B. I, 95. ἐπαείδουσιν: Z. 102. *revocant cantu*.

2. Već se iz ovoga izbora razbira, da se dodavanjem pojedine riječi ili rečenice u obilatijoj mjeri služio Kunić negoli Zamanja. No Zamanja je zato češće nego Kunić slobodno prevodio držeći se načela, da u prijevodu treba pojedine misli izricati onako od prilike, kako bi ih u tom jeziku izrekao sam pisac. U tom ga također vodi želja, da mu prijevod bude što razumljiviji, pa kadšto i na onim mjestima, koja je slobodnije preveo, dodaje koju riječ više. Uopće se i kod Zamanje i kod Kunića gotovo svagdje dade dosta pouzdano odrediti razlog, zašto su slobodnije prevodili.

a) Najčešće ih na to nagoni želja, da im prijevod bude razumljiviji. Tako na pr. Teokritovo mjesto u prvoj pjesmi st. 50. i d. οὐ πρὶν ἀνησεῖν | φατὶ πρὶν ἢ ἀκρατισμὸν ἐπὶ ξηροῖσι καθίζῃ Kunić u svom prijevodu upravo tumači (st. 51. i d.): *nec se* | *Missuram incautum dicit prius, omnia furtim* | *Quam voret, ac misero fletum et ieiunia linquat.* Jednako i Zamanja više tumači nego prevodi ovo mjesto u šestoj Teokritovoj pjesmi (st. 25. i d.): ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐγὼ κνίζων πάλιν οὐ ποθόρημι, | ἀλλ' ἄλλαν τινὰ φαμὶ γυναῖχ' ἔχεν: (st. 32. i d.) *Ipse etiam curis acuens praecordia nymphae* | *Cernere dissimulo venientem alioque teneri* | *Igne vafer fingo.* Tako su na pr. prevedena još ova mjesta: T. I, 43. i d. ὧδέ οἱ ὠδήκαντι κατ' αὐχένα πάντοθεν ἶνες | καὶ πολιῷ περ ἐόντι, τὸ δὲ σθένος ἄξιον ἥβας: K. 44. i d. *colloque tumentes* | *Ostendit venas, senior*; *sed digna iuventa* | *Firma viri se vis cano sub vertice prodit*; T. I, 56. αἰπολικόν τι θέαμα· τέρας κέ τυ θυμὸν ἀτύξαι: K. 58. i d. *Plurimus upilio veniens quem visere gestit,* | *Qui tibi miranti suspendet lumina, Thyrsi*; T. I, 140. χὠ Δάφνις ἔρα ῥόον: K. 136. *nigram petiit Styga*; T. II, 30. χὡς δινεῖθ' ὅδε ῥόμβος ὁ χάλκεος ἐξ Ἀφροδίτας: K. 30. *Rhombus ut hic rapido se turbine versat ahenus*; T. II, 106. i d. ἐκ δὲ μετώπω | ἱδρὼς μευ κοχύδεσκεν ἴσον νοτίαισιν ἐέρσαις: Z. 110. i d. *ac plurimus uda* | *Sudor iit de fronte, aura ceu tacta pruina* | *Liquitur austrina*; T. II, 162. Ἀσσυρίω, δέσποινα, παρὰ ξείνοιο λαβοῖσα: K. 112. *Assyrius quae me docuit miscere viator*; T. III, 9. ἀπάγ-

Digitized by Google

ξασθαί με ποιησεῖς: K. 10. *iam laqueum facies mihi denique nectam*; T. III, 28. ἔγνων πρᾶν, ὅκα μοι μεμναμένῳ εἰ φιλέεις με: Z. 31. i d. *Novi equidem: nam tristis ego dum nuper ad artes | Me solitas verti, cupiens, num fida maneres, | Noscere*; T. IV, 16. μὴ πρῶκας σιτίζεται ὥσπερ ὁ τέττιξ: K. 15. i d. *cicadas | Ut perhibent, num rore illam victare putandum est*; T. V, 56. i d. ὑπεσσεῖται δὲ χιμαιρᾶν | δέρματα τᾶν παρὰ τὶν μαλακώτερα τετράκις ἀρνεᾶν: K. 52. i d. *caprarum terga sedenti | Substernam, vincant quae lanam terque quaterque*; T. V, 60. i d. αὐτόθε μοι ποτέρισδε καὶ αὐτόθε βουκολιάσδευ᾽ | τὰν σαυτῶ πατέων ἔχε τὰς δρύας: Z. 6. i d. *Istinc iam certes mecum licet. incipe carmen | Bucolicum; quandoque placent, querceta teneto*; T. V, 139. i d. καὶ τὸ δὲ θύσας | ταῖς Νύμφαις Μόρσωνι καλὸν κρέας αὐτίκα πέμψον: Z. 139. i d. *quumque litans musis mactaveris agnum, | Morson laetitiae careat ne parte, memento*; T. VI, 3. i d. ἐπὶ κράναν δέ τιν᾽ ἄμφω | ἐζόμενοι θέρεος μέσῳ ἄματι τοιάδ᾽ ἄειδον: Z. 4. i d. *Proiecti vitreas vicini fontis ad undas | Lucis in aestivae mediis fervoribus ambo | Alterni haec cecinere*; T. VII, 9. χλωροῖσιν πετάλοισι κατηρεφέες κομόωσαι: Z. 10 i d. *comis umbracula texunt | Dulce viatori rabido lenimen in aestu*; T. VII, 25. i d. ὥς τοι ποσὶ νισσομένοιο | πᾶσα λίθος πταίοισα ποτ᾽ ἀρβυλίδεσσιν ἀείδει: Z. 31. i d. *pulsi pedibus resonantque lapilli, | Subsiliuntque in crura: omnis strepit impete vallis*; T. VII, 29. i d. τὸ δὴ μάλα θυμὸν ἰαίνει | ἀμέτερον᾽ καί τοι κατ᾽ ἐμὸν νόον ἰσοφαρίζειν | ἔλπομαι: Z. 35. i d. *nec artem | Invideo: laetor potius, quod laude secundus | Ipse etiam spero modulando aequare canentem*; T. VII, 43. i d. ᾽τάν τοι᾽ ἔφα ᾽κορύναν δωρύττομαι, οὕνεκεν ἐσσί | πᾶν ἐπ᾽ ἀλαθείᾳ πεπλασμένον ἐκ Διὸς ἔρνος᾽: Z. 51. i d. *Hanc age sis virgam ne respue: vera profaris | Omnia, demissum haud fallax Iove germen ab ipso*; T. VII, 54. χώρίων ὅτ᾽ ἐπ᾽ ὠκεανῷ πόδας ἴσχει: Z. 52. i d. *sive asper Orion | Oceani pronus crura alto in gurgite tinget*; T. VII, 95. ἀλλ᾽ ὑπάκουσον, ἐπεὶ φίλος ἔπλεο Μοίσαις: K. 105. i d. *En age, Musae | Namque tibi faciles adspirant, haec bonus aud·*; T. VII, 152. ὃς ὤρεσι νᾶας ἔβαλλε: K. 160. *Torquentem validis immania saxa lacertis:* Z. 176. i d. *qui grandia montis | Fragmina in aequoreas iaciebat desuper undas*; T. VIII, 35. i d. ἦν δέ ποκ᾽ ἔνθη | Δάφνις ἔχων δαμάλας, μηδὲν ἔλασσον ἔχοι: K. 36. i d. *nec pabula Daphnidi desint, | Quandocumque suas egerit huc vitulas*; T. VIII, 68. οὔτι καμεῖσθ᾽, ὅκκα πάλιν ἅδε φύηται: K. 69. *surgent rursus, quas carpitis, herbae*; T. VIII, 84. λάζεο τὰς σύριγγας: K. 82. *Utraque debetur tibi fistula*; T. IX, 3. μόσχως βουσὶν ὑφέντες, ὑπὸ στείρασι δὲ ταύρως:

Digitized by Google

Z. 3. i d. *Dum vitulos tempus submittere matribus instat,* | *Et nondum foetis saturos inducere tauros*; T. IX, 20. i d. ἔχω δέ τοι οὐδ' ὅσον ὥραν | χείματος ἢ νωδὸς καρύων ἀμύλοιο παρόντος: Z. 24. i d. *Frigora: quae metuo, quantum sine dentibus horret* | *Duras quisque nuces, adsint si mollia liba;* T. X, 7. Μίλων ὀψαυᾶτα, πέτρας ἀπόκομμ' ἀτεράμνω: Z. 9. i d. *O Milon, duri Milon de fragmine saxi* | *Membra gerens;* T. X, 10. τίς δὲ πόθος τῶν ἔκτοθεν ἐργάτᾳ ἀνδρί: Z. 11. i d. *messoribus ulla* | *Hunc ipsum an praeter sedeat mala cura laborem?;* T. X, 13. ἐκ πίθω ἀντλεῖς δᾶλον· ἐγὼ δ' ἔχω οὐδ' ἅλις ὄξος: Z. 17. i d. *In pleno tibi vina cado, quae dulcia sicces,* | *Cerno equidem: contra mihi vile et defit acetum;* T. X, 22. i d. ἄδιον οὕτως | ἐργαζῇ· καὶ μὰν πρότερόν ποκα μουσικὰς ἦσθα: K. 23. i d. *suave canenti* | *Fiet opus: quondam et, memini, cantare solebat;* T. X, 35. σχῆμα δ' ἐγὼ καὶ καινὰς ἐπ' ἀμφοτέροισιν ἀμύκλας: Z. 45. i d. *starem contra velatus amictu* | *Purpureo, vinctusque novis ego crura cothurnis;* T. X, 49. ἐκ καλάμας ἄχυρον τελέθει τημόσδε μάλιστα: K. 50. *exsiliunt sicco tunc hordea culmo:* Z. 62. i d. *melius paleas tum ventilat aura* | *E stipula ardenti volitantes;* T. XI, 7. οὕτω γοῦν ῥάιστα διᾶγ' ὁ Κύκλωψ ὁ παρ' ἁμῖν: K. 7. i d. *Hanc habuit requiem noster curaeque levamen* | *Ille Cyclops;* T. XI, 15. i d. ἔχθιστον ἔχων ὑποκάρδιον ἕλκος, | Κύπριδος ἐκ μεγάλας τό οἱ ἥπατι πάξε βέλεμνον: Z. 18. i d. *Erycina potens quo pectora fixit* | *Lethiferam condens alto sub corde sagittam;* T. XI, 49. τίς κα τῶνδε θάλασσαν ἔχειν καὶ κύμαθ' ἑλοιτο: Z. 60. i d. *quis amet post talia pontum* | *Incolere, aut glaucis non ultro haec praeferat undis?;* T. XI, 71. ὡς ἀνιαθῇ, ἐπεὶ κἠγὼν ἀνιῶμαι: Z. 87. i d. *tristis ut ipsa* | *Indoleat, tam tristis ego quum tempora duco;* T. XI, 78. κιχλίζοντι δὲ πᾶσαι, ἐπεί κ' αὐταῖς ὑπακούσω: Z. 97. i d. *Ipsae etiam rident, segnis quod vota petentum* | *Haud moror;* T. XIII, 23. ἀφ' οὗ τότε χοιράδες ἔσταν: K. 28. i d. *tempore ab illo* | *Ante vagae steterunt stantque alto in gurgite cautes:* Z. 29. i d. *iniquae ex illo tempore cautes* | *Instabiles quondam, fixa radice, stetere*; T. XIII, 47. ταὶ δ' ἐν χερὶ πᾶσαι ἔφυσαν: Z. 60. i d. *nymphae quum protinus omnes* | *Complexae manibus subter traxere paventem*; T. XIV, 29. ἤδη δ' ὧν πόσιος τοὶ τέσσαρες ἐν βάθει ἦμες: Z. 35. i d. *postquam vero bene poti* | *Nos quatuor socii fuimus*; T. XV, 20. ἔργον ἐπ' ἔργῳ: K. 20. i d. *laborem* | *Atque merum, qui me cruciet*; T. XV, 23. i d. ἀκούω χρῆμα καλόν τι | κοσμεῖν τὰν βασίλισσαν: Z. 27. i d. *cui pulcra novae spectacula pompae* | *Dicitur insueto luxu regina parare*; T. XV, 45. μύρμακες ἀνάριθμοι καὶ ἄμετροι: K. 49. i d. *Formicis plura vi-*

Digitized by Google

rorum | *Corpora desantur, nec finis cernitur ullus,* | *Nec numero omnigenum possis comprendere vulgus*; T. XV, 83. σαφόν τοι χρῆμ' ὥνθρωπος: Z. 98. i d. *magna deorum* | *Munere mens homini, magna est super addita virtus*; T. XV, 95. οὐκ ἀλέγω, μή μοι κενεὰν ἀπομάξῃς: K. 104. i d. (pozivajući se u bilješci na Muretovo tumačenje u Var. lect. II, 20.) *O bone nec mî* | *Abs te alapas metua, tua nec convicia curo:* Z. 114. i d. *Non mihi cura,* | *Ulla tui*; *nec dicta moror, nec munera posco*; T. XV, 136. i d. ἕρπεις ὦ φίλ' Ἄδωνι καὶ ἐνθάδε κεἰς Ἀχέροντα | ἡμιθέων, ὡς φάντι, μονώτατος: K. 152. i d. *Fortunate puer, soli cui contigit atram* | *Ire redire viam toties, Orcumque subire,* | *Atque iterum lucis dias emergere in auras*; T. XVI, 108. i d. τί γὰρ Χαρίτων ἀγαπατόν | ἀνθρώποις ἀπάνευθεν; ἀεὶ Χαρίτεσσιν ἅμ' εἶην: K. 126. i d. *Namque quid pulcrum, quid amabile cuiquam* | *Esse queat, Charites si desint? O mea mecum* | *Numina formosae Charites sint tempus in omne:* Z. 140. i d. *homini quid amabile namque* | *Esse potest Charisin sine dulcibus? usque sequantur* | *Me Charites, propiusque bonae vestigia servent*; T. XVII, 50. ἐς ναὸν κατέθηκας, ἐᾷς δ' ἀπεδάσσαο τιμᾶς: K. 57. i d. *In sedes raptam laetas, tua templa, tulisti,* | *Atque coli tecum iussisti, diva, per aras:* Z. 58. i d. *Abreptam in sublime sacrata in sede locasti* | *Nec socii templi, proprii nec honoris avara*; T. XVII, 77. i d. μυρίαι ἄπειροί τε καὶ ἔθνεα μυρία φωτῶν | λήιον ἀλδήσκουσιν ὀφελλόμεναι Διὸς ὄμβρῳ: K. 86. i d. *illum* | *Ingentes terrarum orae, populique beatis* | *Frugibus innumeri ditant*; *quas Iupiter auctat* | *Atque alit effuso densis de nubibus imbri*; T. XVIII, 21. ἦ μέγα κέν τι τέκοιτ', εἰ ματέρι τίκτοι ὅμοιον: K. 14. i d. *Nascitur forma quiddam aequum caelitibus diis,* | *Si matrem referet formoso filius ore*; T. XX, 20. ἆρά τις ἐξαπίνας με θεὸς βροτὸν ἄλλον ἔτευξε: K. 21. i d. *Anne aliquis mihi me Deus abstulit? An mihi forma* | *Quae fuit, ignaro tenues dilapsa per auras*; T. XXII, 148. ἡμῖν γάμος οὗτος ἐν ὅρκῳ: Z. 156. i d. *nobis connubia pacta* | *Firmavit magna testatus numina voce*; T. XXIII, 27. οἶδα τὸ μέλλον: K. 36. i d. *tibi quid formaeque futurum* | *Isti, non mendax augur praedicere possum*; T. XXIII, 61. νᾶμα δ' ἐφοινίχθη· παιδὸς δ' ἐπενάγετο φωνά: Z. 80. i d. *de vulnere sanguis* | *Purpureus fluxit, nigroque innare lavacro* | *Ultima vox audita, ita caeco murmure dicens*; T. XXIV, 38. i d. ἢ οὐ νοέεις, ὅτι νυκτὸς ἀωρί που, οἱ δέ τε τοῖχοι | πάντες ἀριφραδέες καθαρᾶς ἅπερ ἠριγενείας: Z. 44. i d. *Atque intepesta nonne omnia nocte per aedes* | *Collucere vides, quin aurea fulgeat Eos?*; T. XXIV, 63. ὄρνιθες τρίτον

Digitized by Google

ἄρτι τὸν ἔσχατον ὄρθρον ἄειδον: Z. 70. i d. *Iam volucrum cantu pars ultima noctis abibat | Pulsa procul veniente die*; T. XXV, 115. i d. οὐ γάρ κεν ἔφασκέ τις οὐδὲ ἐώλπει | ἀνδρὸς ληίδ' ἑνὸς τόσσην ἔμεν οὐδὲ δέκ' ἄλλων, | οἵτε πολύρρηνες πάντων ἔσαν ἐκ βασιλήων: Z. 137. i d. *neque enim sibi quisquam inducere possit | In mentem domino pingues errare tot uni | Laeta per arva greges; denis quia diceret illos | Regibus esse aequo plures, quos noverit ullus | Ante alios pecorum fama viguisse per oras;* T. XXV, 187. i d. οἱ δέ νυ καὶ ψεύδεσθαι ὀδοιπόρον ἀνέρ' ἔφαντο | γλώσσης μαψιδίοιο χαριζόμενον παρεοῦσιν: Z. 212. i d. *nec omnes | Credere dicebant dignum, quod fortc viator | Narrabat; vanumque etiam sub corde putabant, | Dulcibus et captos quaerentem fallere dictis;* T. XXV, 270. i d. μέχρι οἱ ἐξετάνυσσα βραχίονας ὀρθὸν ἀείρας | ἄπνευστον, ψυχὴν δὲ πελώριος ἔλλαβεν Ἄιδης: Z. 309. i d. *ut armos | Solveret exanimis. non vis, non ullus in ore | Spiritus: extincti raptum in sublime levavi | Corpus ego, horrendamque animam niger abstulit orcus;* T. XXVI, 23. καὶ Αὐτονόας ῥυθμὸς οὑτός: K. 25. i d. *praeda nec impar | Autonoe cessit:* Z. 29. i d. *furor idem concitat ipsam Autonöen;* T. XXVIII, 1. i d. Γλαύκας ὦ φιλέριθ' ἁλαλάτα δῶρον Ἀθανάας | γυναιξίν, νόος οἰκωφελίας αἶσιν ἐπάβολος: K. 1. i d. *Pulcra colus, lanae cultrix, magnumque domorum | Auxilium; quam casta bonis, memorabile donum, | Matribus inventam fertur donasse Minerva;* M. I, 10. i d. ἦν δὲ χολᾷ, νόος ἐστὶν ἀνάμερος, ἠπεροπευτάς, | οὐδὲν ἀλαθεύων· δόλιον βρέφος, ἄγρια πείσδει: Z. 11. i d. *sed quando irascitur, ardet. | Aspera mens, fraudem et mendacia fingere docta: | Vera odit vafer usque, ioco et crudelis in ipso est;* M. II, 88. ἄντυγος ἡμιτόμου κεραῆς ἅτε κύκλα σελήνης: Z. 93. i d. *haud aliter, quam quum nova Cynthia caelo | Invehitur; curvaque nitet nondum integra fronte;* M. II, 140. i d. ἦ τάχα καὶ γλαυκῆς ὑπὲρ ἠέρος ὑψόσ' ἀερθείς | εἴκελος αἰψηροῖσι ποτήσεκι οἰωνοῖσιν: Z. 148. i d. *Fors etiam volucri sublimis in aëra nisu | Effugies, summumque petes novus ales olympum;* M. III, 117. πῶς τευ τοῖς χείλεσσι ποτέδραμε κοὐκ ἐγλυκάνθη: Z. 122. i d. *quinam potuere attingere labrum | Illa tuum, subito nec sunt ea dulcia facta?;* M. IV, 70. i d. ἐπιγνώμων δέ τοι εἰμί | ἀσχαλάαν, ὅτε δή γε καὶ εὐφροσύνης κόρος ἐστί: Z. 77. i d. *ignoscoque tibi, quum nulla supersit | Laetitiae iam causa, et frustra gaudia quaeras;* M. VII, 6. i d. οὐκ ἐπὶ φωράν | ἔρχομαι, οὐδ' ἵνα νυκτὸς ὁδοιπορέοντ' ἐνοχλήσω: Z. 7. i d. *Non ego ad insidias tac ta ferus hostis in umbra, | Non ad furta feror;* B. I, 32. ὥρεκ πάντα λέγοντι καὶ αἱ δρύες· Αἴ τὸν Ἄδωνιν: Z. 32. *Heu repetunt iuga cuncta, heu moto vertice quercus;*

Digitized by Google

B. III, 1. ἁ μεγάλα μοι Κύπρις ἔθ' ὑπνώοντι παρέστα: Z. 1. i d. *Magna Venus, quum somnus adhuc mea membra rigaret,* | *Adstitit;* B. V, 7. ἦν τάχα μοχθήσαντί ποθ' ὕστερον ἐσθλὰ δέχεσθαι: Z. 7. i d. *post reddita tristes* | *Laetitia exciperet casus mortalia secla*; B. V, 13. i d. λαθόμεθ' ἦ ἄρα πάντες, ὅτι θνατοὶ γενόμεσθα, | χὠς βραχὺν ἐκ Μοίρας λάχομεν χρόνον: Z. 14. i d. *nos nostraque morti* | *Debemus*; *caecosque fugit tamen, invida Parca* | *Quam breve vivendi nobis concesserit aevum*; B. VIII, 22. ἐξ ἀοῦς δ' ἐπὶ νύκτα παρίζετο Δηιδαμείᾳ: Z. 27. i d. *surgentis ab ortu* | *Solis ad occasum semper comes additus ibat,* | *Deidamia, tibi*; B. IX, 6. ἐς τί δέ νιν πτανὸν καὶ ἑκαβόλον ὤπασας ἡμῖν: Z. 6. i d. *cur et super addere pennas,* | *Et voluisti armare procul iacu'ante sagitta*..

b) Dosta je često njihov prijevod slobodan poradi toga, jer su obojica željeli, da im posao bude što više prema duhu latinskoga jezika. Ovo je nastojanje bilo osobito živo u Kunića, i mnogo bismo mjesto u njegovu prijevodu mogli postaviti u pero svakoga klasičnoga pjesnika rimskoga. Tako prevodi on na pr. ono poznato Teokritovo mjesto iz prve pjesme (st. 28.): ἔτι γλυφάνοιο ποτόσδον prema duhu latinskoga jezika ovako (st. 30. i d.): *ipso* | *Nuper caelatum qui se testatur odore.* U stihu 21. i d. pete pjesme Teokrit se poslužio lijepom poslovicom: ἔστι μὲν οὐδέν | ἱερόν, za koju doznajemo iz starih sholija da se upotrebljava ἐπὶ τῶν μηδενὸς ἀξίων. No iz doslovnoga prijevoda značenje se toga mjesta ne bi moglo nikako razabrati ili se bar gubi poslovično obilježje njegovo. Zato ga je Zamanja sasvim slobodno preveo idući samo za tim, da izreče misao grčkoga originala (st. 21. i d.): *haud ulla Deorum* | *Vis vetat.* Kunić se pak poslužio riječju *sacer*, koja je stajaći pridjevak žrtvene životinje kod rimskih pjesnika (na pr. Verg. georg. II, 395. *sacer hircus)*, pa prevodi Teokritovo mjesto (st. 20.): *non sacer ille*, udružujući ove riječi s riječju ἔριφον, što ga Lakon predlaže za nagradu natjecanja. Rjeđa su ovakova mjesta u Zamanjinu prijevodu, ali ću ih također nekoliko spomenuti u izboru: T. I, 46. περκναῖσι σταφυλαῖσι καλὸν βέβριθεν ἀλωά: K. 47. *Vinea gravidis rubet aucta racemis*; T. I, 81. πάντες ἀνηρώτευν τί πάθοι κακόν: K. 84. i d. *quae te sic, Daphni, rogantes,* | *Quae miserum torquent curae*; T. II, 98. τηνεῖ δέ οἱ ἀδὺ καθῆσθαι: Z. 102. *longa illic otia degit*; T. III, 3. Τίτυρ' ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλημένε: K. 3. *Tityre, dulce caput*; T. III, 20. ἔστι καὶ ἐν κενεοῖσι φιλήμασιν ἀδέα τέρψις: Z. 23. *sunt dulcia et oscula vana* (a isti stih u pjesmi XXVII, 4. *sed vana placent tamen oscula nobis*, jer je poradi stihomitije trebao

Digitized by Google

potpuni heksametar); T. IV, 30. ἐγὼ δέ τις εἰμὶ μελικτάς: K. 30. i d. *Inflare cicutas* | *Doctus ego*; T. IV, 42. i d. ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες. | χώ Ζεὺς ἄλλοκα μὲν πέλει αἴθριος, ἄλλοκα δ' ὗει: K. 43. i d. *Vivo spes plurima, nulla sepulto.* | *Nunc ciet, effusos nunc sistit Iuppiter imbres*; T. V, 38. θρέψαι καὶ λυκιδεῖς, θρέψαι κύνας, ὥς τυ φάγωντι: K. 37. *Pasce lupos, et pasce canes: tua membra vorabunt:* Z. 38. *tua fata, canes i pasce luposque*; T. VI, 25. i d. ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐγὼ κνίζων πάλιν οὐ ποθόρημι. | ἀλλ' ἄλλαν τινὰ φαμὶ γυναῖκ' ἔχεν: K. 31. i d. *Sed, quae me totles pupugit, pungo ipse vicissim*; | *Nec specto*; *dicoque aliam me nuper adeptum* | *Nympham*; T. VII, 37. καὶ γὰρ ἐγὼ Μοισᾶν καπυρὸν στόμα: K. 43. i d. *nam mî quoque Musae* | *Ora cient*; T. VII, 60. ὅσαις τέ περ ἐξ ἁλὸς ἄγρα: K. 67. *praedae instant quae per vada salsa*; T. VIII, 10. οὔποτε νικασεῖς μ', οὐδ' εἴ τι πάθοις τύγ' ἀείδων: K. 10. *Non, si te rumpas, cantu me viceris umquam*; T. VIII, 48. χώ τὰς βῶς βόσκων χαὶ βόες αὐότεραι: K. 49. *Aridus aridulo cum bove pastor agit*; T. X, 23. καὶ μὰν πρότερόν ποκα μουσικὸς ἦσθα: Z. 30. i d. *carmina et ante* | *Dulcia fundentem laetae novere Camoenae*; T. XI, 11. ἀγεῖτο δὲ πάντα πάρεργα: K. 13. *Oblitus pecudesque ac munia sueta:* Z. 13. *cura haec fuit una, at cetera ludus*; T. XI, 42. καὶ ἑξεῖς οὐδὲν ἔλασσον: K. 47. *feres haec omnia munus*; T. XII, 2. οἱ δὲ ποθεῦντες ἐν ἥματι γηράσκουσιν: K. 2. *cupidis heu lux fert una senectam*; T. XII, 27. ἀριστεύοντες ἐρετμοῖς: Z. 37. *Neptunia pubes*; T. XIII, 45. ἔαρ θ' ὁρόωσα Νύχεια: K. 52. *tuens et dulce Nychea*; T. XIII, 66. σχέτλιοι οἱ φιλέοντες: K. 77. *Heu miseri quos versat Amor!*; T. XIV, 3. πράσσομες οὐχ ὡς λῷστα, Θυώνιχε: K. 3. *Dura urgent me fata, Thyonice*; T. XIV, 34. τὸν ἴσαις τὺ Θυώνιχε: K. 38. *qua nosti me bile, Thyonice*; T. XIV, 51. μῦς, φαντί, Θυώνιχε, γεύμεθα πίσσας: K. 55. i d. *nunc, mus, o amice, quod aiunt,* | *Ore picem arripui*; T. XV, 85. πρᾶτον ἴουλον ἀπὸ κροτάφων καταβάλλων: K. 95. i d. *tempora subter* | *Cui molles prima flavent lanugine malae*; T. XVI, 15. νενίκηνται δ' ὑπὸ κερδέων: K. 17. *Omnes urit enim lucri vesana cupido*; T. XVI, 51. ἑκατόν τε καὶ εἴκοσι μῆνας ἀλαθείς: K. 59. *duo qui patiens per lustra erravit*; T. XVII, 8. ὕμνοι δὲ καὶ ἀθανάτων γέρας αὐτῶν: K. 8. *Magni etiam docto clarescunt carmine divi*; T. XXI, 44. i d. καὶ γὰρ ἐν ὕπνοις | πᾶσα κύων ἄρτον μαντεύεται, ἰχθύα κἠγών: K. 49. i d. *nam sibi cernit* | *Praesentem in somnis offam canis, ast ego pisces*; T. XXII, 17. i d. ἀλλ' ἔμπης ὑμεῖς γε καὶ ἐκ βυθοῦ ἕλκετε νῆας | αὐτοῖσιν ναύτῃσιν οἰομένοις θανέεσθαι: Z. 17. i d. *Vos tamen e fundoque rates attol-*

Digitized by Google

litis imo, | *Retrahitisque ipsos nautas e faucibus orci*; T. XXIV, 49. δμῶες ἐμοί: Z. 55. i d. *famulantum o fida meorum* | *Pectora*; T. XXVI, 30. αὐτὸς δ' εὐαγέοιμι καὶ εὐαγέεσσιν ἄδοιμι: K. 34. *Purus ego puris placeam*; T. XXVII, 23. εἷς καὶ ἐγὼ πολλῶν μνηστὴρ τεὸς ἐνθάδ' ἱκάνω: Z. 23. *Unus ego e multis tua nunc connubia posco*; T. XXVIII, 7. Νικίαν, Χαρίτων ἱμεροφώνων ἱερὸν φυτόν: K. 8. i d. *fudere venustae* | *Quem Charites partu felici suaviloquentem*; T. XXVIII, 16. ἀμμετέρας ἔσσαν ἀπὺ χθονός: K. 21. *dulcis patriae mihi foedere iunctam*; T. XXVIII, 25. πάντα δὲ τιματὰ τὰ παρ φίλων: K. 32. i d. *spernere nec fas*, | *Pendere nec parvi, quidquid donavit amicus*; M. II, 22. ἡδὺ μάλα κνώσσουσαν: Z. 24. *Suaviter irriguo perfusam membra sopore*; M. VI, 4. ἔρως δ' ἐσμύχετ' ἀμοιβᾷ: Z. 4. *suberat vis mutua amoris*; B. I, 71. καὶ νέκυς ὢν καλός ἐστι, καλὸς νέκυς οἷα καθεύδων: Z. 75. i d. *extinctus licet ipse heu lumina clausit*, | *Est formosus adhuc ceu vinctus membra sopore*; B. VII, 8. λαλέειν γὰρ ἐπέτραπεν ἁ σχολὰ ἁμῖν: Z. 8. *vacant sermonibus horae*.

c) Za dvije Teokritove pjesme, XII. i XXIII., već sam prije spomenuo da ih je Kunić slobodno preveo, jer je želio, da ublaži njihov sadržaj. No da bi naknadio nepravdu, što ju je time nanio Teokritovu originalu, on se živo trudio, da njegov slobodni prijevod bude što više prema duhu latinskoga jezika, te je tako stvorio dvije latinske pjesme, koje nijesu doduše vjerno ogledalo Teokritovih misli, ali po pjesničkoj svojoj ljepoti i vrijednosti zapremaju odlično mjesto u pjesničkom njegovu radu. Slobodniji je također njegov prijevod XXIX. Teokritove pjesme i pjesme Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν. Sloboda se ta ogleda već u izvanjem obliku njegova prijevoda: obje su pjesme prevedene daktilskim heksametrima, premda se po originalnom mjerilu razlikuju međusobno, te je prva sastavljena u eolskim pentametrima, a druga u kratkom Anakreontovu stihu. U onom dijelu XXIX. pjesme, što ga je Kunić poznavao (st. 1.—25.), govor je doduše također o pederastiji: odrasli neki muškarac moli ljubljena dječaka, da mu ostane vjeran i da se čuva novih ljubovnika; ali već u originalnim stihovima samo se uzgred, osobito potkraj fragmenta razbira, kakova je ta ljubav k dječaku. U Kunićevu je prijevodu i opet zatrt svaki trag pederastije, ali zato se i ovdje prevodilac trudi, da mu prijevod bude što ljepši, te prevodi na pr. prvih jedanaest stihova pjesme samo sa sedam heksametara izostavljajući prvu polovinu stiha 6. pa stih 7. do 9., ali tih sedam heksametara dostojno naknađuju Teo-

Digitized by Google

kritovo mjesto. Njegovu pak slobodnomu prijevodu pjesme Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν upravo daktilski heksametar podaje neko dostojanstvo, kojemu ne nahodimo ni traga u originalnoj pjesmi. Tako je na pr. govor Afroditin u grčkom originalu sasvim jednostavan (st. 18. i d.):

πάντων κάκιστε θηρῶν,
σὺ τόνδε μηρὸν ἴψω;
σύ μου τὸν ἄνδρ' ἔτυψας;

U Kunićevu pak prijevodu ogleda se sva uzbuđenost nesrećne božice, koja u svom očajanju ponavlja iste riječi i ne može dovoljno da prekori divlju zvijer (st. 10. i d.):

talem tu talis bellua dente
Laesisti puerum? tu leto sternere nostros,
Sternere tu nostros ausus, foedissime, amores?

Pa i odgovor je veprov u Kunićevu prijevodu postao doduše nešto dulji, ali i ljepši, nego što je u grčkoj pjesmi. Zaglavna pak dva stiha pjesme (st. 45. i d.):

καὶ τῷ πυρὶ προσελθών
ἔκαιε τοὺς ὀδόντας

Kunić je prema duhu latinskoga jezika upravo vještački preveo ovako (st. 28. i d.):

Quosque habuit saevo tristes in amore ministros
Admovitque foco dentes, ac torruit igni.

d) I o tome je već bilo govora, da su Kunić i Zamanja slobodnije prevodili mjesta, koja su držali za sablažnjiva, a i primjere sam za to spomenuo. Ovdje ću navesti još nekoliko primjera, u kojima se također ogleda težnja, da taj slobodni prijevod bude što ljepši prema duhu latinskoga jezika: T. VII, 118. i d. βάλλετέ μοι τόξοισι τὸν ἱμερόεντα Φιλῖνον, | βάλλετ', ἐπεὶ τὸν ξεῖνον ὁ δύσμορος οὐκ ἐλεεῖ μευ: K. 132. i d. *Figite nunc omnes arcu certante Philinum,* | *Figite; ut immemorem subeat iam cura sodalis;* T. X, 17. i d. εὗρε θεὸς τὸν ἀλιτρόν· ἔχεις, πάλαι ὃν ἐπεθύμεις. | μάντις τοι τὰν νύκτα χροΐζεις' ἀ καλαμαία: K. 18. i d. *Invenit sontem vindex Deus. Illa locustae* | *Assimilis tibi iam continget lignea coniux:* Z. 24. i d. *Sonti numen adest. Quae longum optata petebas* | *Vota tenes: tecum vates requiescet agrestis;* T. XVII, 36. i d. τᾷ μὲν Κύπρον ἔχοισα Δικώνας πότνια κούρα | κόλπον ἐς εὐώδη ῥαδινὰς ἐσεμάξατο χεῖρας: K. 40. i d. *Hanc olim Cypris, pulcrae formosa Diones* |

Digitized by Google

Nata, manu tetigit mulcens, omnesque per artus | Divinum fudit formae caelestis honorem; T. XXV, 128. πάντες δ' ἐπιβήτορες οἵγ' ἔσαν ἤδη: Z. 153. i d. *delecta iuventus | Ad venerem;* T. XXVII, 48. τὶ δ' ἔνδοθεν ἄψαο μαζῶν: Z. 48. *manu quid tangere certas.*

e) Katkada dakako ne možemo odrediti razloga, zašto je njihov prijevod slobodan. Tako na pr. ne ćemo nigda znati, zašto je Zamanja namjesto Teokritovih riječi u prvoj pjesmi (st. 110.): καὶ θηρία πάντα διώκει rekao dosta nerazumljivo (st. 108.): *sequiturque horrentia lustra*, ili zašto Kunić ovo mjesto u trećoj pjesmi (st. 37. i d.): ἆρά γ' ἰδησῶ | αὐτάν nije zgodnije preveo, nego upravo ovako (st. 43. i d.): *Nympha videndam | Sene dabit?* Takvih mjesta nahodimo u njihovu prijevodu dosta, a ja ću ih primjera radi samo još nekoliko spomenuti: T. VII, 86. i d. αἴθ' ἐπ' ἐμεῦ ζωοῖς ἐναρίθμιος ὤφελες εἶμεν, | ὥς τοι ἐγὼν ἐνόμευον ἀν' ὥρεα τὰς καλὰς αἶγας: K. 96. i d. *O mihi tum fato divûm si vita fuisset!* | *Pavissemque tuas tecum alto in monte capellas* (Zamanja je ovo mjesto dosta točno preveo, st. 99. i d.: *Montibus his utinam nunc o! mihi vivus adesses;* | *Ipse tibi niveas iuga per frondentia capras | Servarem);* T. VII, 121. ἀϊαῖ φαντὶ Φιλῖνε, τό τοι καλὸν ἄνθος ἀπορρεῖ: Z. 142. i d. *Flos utinam flos iste tibi, quo, saeve, superbis,* | *Iam pereat, formose Philine;* T. XV, 129. ὀκτωκαιδεκέτης ἢ ἐννεακαίδεχ' ὁ γαμβρός: Z. 155. i d. *Nondum bis decimo pubescens sponsus in anno,* | *Sed minor aut binis, aut uno;* T. XVI, 21. οὗτος ἀοιδῶν λῷστος, ὃς ἐξ ἐμεῦ οἴσεται οὐδέν: Z. 28. i d. *Optimus ille quidem vatum est, qui praemia nulla | Accipere exstinctus dulci pro carmine sperat;* T. XXIX, 18. i d. τὸν πρῶτον δὲ φιλεῦντα τριταῖον ἐθήκαο. | ὕβριν τῶν ὑπερκνορέων δοκέεις πνέειν: K. 15. i d. *At vetus interea tota de mente sodalis | Defluit, aut socios inter vix tertius haeret:* | *Teque videt magno subnixum incedere fastu,* | *Atque supercilio subitam praetendere nubem.*

f) Samo se po sebi razumije, da i slobodniji prijevod Kunićev ili Zamanjin daleko zaostaje za grčkim originalom. Ta nema uopće prijevoda na svijetu niti će ga igda biti, koji bi se na pr. mogao da takmi sa sedmom pjesmom Teokritovom. Zato se i njihov slobodni prijevod često dóduše veoma približuje ljepoti originalnoga mjesta, ali i često daleko zaostaje za njim. Tako na pr. Teokrit u drugoj pjesmi (st. 166.) naziva zvijezde: ἀστέρες, εὐκήλοιο κατ' ἄντυγα νυκτὸς ὀπαδοί, a u Kunićevu prijevodu ne nahodimo gotovo ni traga ovoj lijepoj slici (st. 116.): *o placidae comites vaga sidera noctis.* One lijepe aposiopeze u sedmoj Teokritovoj pjesmi (st. 50.

Digitized by Google

i d.): κἠγὼ μὲν — ὄρη φίλος εἴ τοι ἀρέσκει | τοῦθ' ὅτι πρᾶν ἐν ὄρει τὸ μελύδριον ἐξεπόνασα nije u svom prijevodu uščuvao ni Kunić, koji ovo mjesto prevodi sasvim slobodno ovako (st. 57. i d.): *Prior ipse canam (fortasse probaris) | Hoc breve quod nuper meditans in monte polibam*, a ni Zamanja, premda se vjernije prislanja uz original (st. 58. i d.): *ego referam breve carmen, amice, | Quod modulans nuper vicino in colle notavi.* Teokrit se nadalje više puta služi figurama ponavljanja, a u njihovu prijevodu ne nahodimo ni traga tim figurama. Tako čitamo u Kiklopovoj popijevci u pjesmi jedanaestoj ova dva stiha (st. 22. i d.):

φοιτῇς εὐθὺς ἰοῖσ' ὅκκα γλυκὺς ὕπνος ἔχῃ με·
οἴχῃ δ' αὖθ' οὕτως, ὅκκα γλυκὺς ὕπνος ἀνῇ με.

U Kunićevu slobodnom prijevodu ne nahodimo ni traga tomu ponavljanju jednakih riječi i na jednakom mjestu (st. 23. i d.): *Nempe venis quum somnus habet mea membra: recedis | Rursus cum somnus mea dulcis membra reliquit.* Zamanja je prvi stih preveo dosta vjerno, ali drugi je udružio s idućim stihom, te i u njegovu prijevodu ne nahodimo traga simetriji Teokritovih riječi (st. 26. i d.): *Ipsa venis, quum dulcis habet mea lumina somnus; | Et subito fessos idem quum deserit artus, | . . . . . fugis ipsa vocantem.* Na ovom mjestu u XXVI. Teokritovoj pjesmi (st. 25. i d.): ἐς Θήβας δ' ἀφίκοντο πεφυρμέναι αἵματι πᾶσαι. | ἐξ ὄρεος πένθημα καὶ οὐ Πενθῆα φέροισαι nahodimo lijepu etimologičku figuru, koju ćemo opet uzalud tražiti u Kunićevu ili Zamanjinu prijevodu. Kunić je naime ova dva stiha preveo nešto opširnije ovako (st. 27. i d.): *nec magnae ad moenia Thebae | Ulla domum rediit largo non foeda cruore: | Luctum urbi e celso non Penthea monte ferentes.* A za Zamanjin sam prijevod toga mjesta već prije spomenuo da se podudara s Kunićevim (st. 31. i d.): *Ac repetunt Thebas maculatae sanguine, in urbem | Planctum infelicem non Penthea monte ferentes.* Ne će biti tek puki slučaj, što najviše takih mjesta nahodimo u njihovu prijevodu sedme Teokritove pjesme, nego i naša dva zemljaka uza svu svoju vještinu nijesu bili podobni, da najljepšoj tvorevini Teokritova duha podadu jednako lijepi oblik u latinskom jeziku. Evo nekoliko primjera: T. VII, 36. βουκολιασδώμεσθα· τάχ' ὥτερος ἄλλον ὀνασεῖ: Z. 43. i d. *quid dicimus ambo, | Quod valeat suavi dulcedine spargere mentem?;* T. VII, 43. i d. τάν τοι ἔφα κορύναν δωρύττομαι, οὕνεκεν ἐσσί | πᾶν ἐπ' ἀλαθείᾳ πεπλασμένον ἐκ Διὸς ἔρνος: K. 50. i d. *Hoc et ait iam*

Digitized by Google

iamque pedo donabere, germen | O manibus totum finxit quod Iupiter ipse; T. VII, 47. i d. καὶ Μοισᾶν ὄρνιχες, ὅσοι ποτὶ Χῖον ἀοιδόν | ἀντία κοκκύζοντες ἐτώσια μοχθίζοντι: Z. 55. i d. *Chioque audax quicumque poetae | Musarum nequidquam ales contendere certet;* T. VII, 60. i d. ἀλκυόνες, γλαυκαῖς Νηρηίσι ταί τε μάλιστα | ὀρνίχων ἐφίλησθεν, ὅσαις τέ περ ἐξ ἁλὸς ἄγρα: Z. 69. i d. *Halcyones, glaucis Nereo genitore puellis | Ante alias volucres quae carae in gurgite vivunt, | In scopulis parvos properent componere nidos;* T. VII, 69. i d. καὶ πίομαι μαλακῶς μεμναμένος Ἀγεάνακτος, | αὔαισιν κυλίκεσσι καὶ ἐς τρύγα χεῖλος ἐρείδων: Z. 79. i d. *plenusque lyaeo | Ingens crater erit. quem nos siccabimus imas | Ad faeces. tu cura aderis potantibus una, | Teque, puer, solum te pocula nostra sonabunt;* T. VII, 110. καὶ ἐν κνίδαισι καθεύδοις: K. 123. *detque aspra toros urtica iacenti;* T. VII, 143. πάντ' ὤσδεν θέρεος μάλα πίονος, ὤσδε δ' ὀπώρας: Z. 166. i d. *Omnia ver fugiens referebant, omnia messem; | Sed poma autumnum matura.* Ali takih mjesta ima i u njihovu prijevodu svake druge pjesme, a ja ću spomenuti samo nekoliko obilježnijih primjera: T. I, 92. i d. ἀλλὰ τὸν αὐτῶ | ἄνυε πικρὸν ἔρωτα καὶ ἐς τέλος ἄνυε μοίρας: K. 92. i d. *moestus acerbo | Indulgens magis atque magis moriturus amori;* T. V, 3. οὐκ ἀπὸ τᾶς κράνας; σίττ' ἀμνίδες: K. 3. *Cedite, oves, moneo, procul hinc a fonte;* T. VI, 7. δυσέρωτα καὶ αἰπόλον ἄνδρα καλεῦσα: K. 8. i d. *procul et convicia iactat, amorem | Atque tuum ludens et rustica munia ridet;* T. VIII, 11. i d. M. χρήσδεις ὧν ἐσιδεῖν; χρήσδεις καταθεῖναι ἄεθλον; | Δ. χρήσδω τοῦτ' ἐσιδεῖν, χρήσδω καταθεῖναι ἄεθλον: K. 11. i d. *M. Vin' certare igitur, posito sed pignore, mecum? | D. Et certare volo, renuo nec ponere pignus;* T. X, 15. τοιγάρ τοι πρὸ θυρᾶν μοι ἀπὸ σπόρω ἄσκαλα πάντα: K. 15. *Arva igitur operis post consita nil mihi factum;* T. XXII, 61. τά τ' ἐξ ἐμεῦ οὐκ ἐν ἑτοίμῳ: Z. 65. *nec tu hinc tibi munera speres* (prijevod nije ironičan); T. XXV, 242. i d. μακρὴν δέ περ' ἰγνύῃσιν ἐλίζε | κέρκον, ἄφαρ δὲ μάχης ἐμνήσατο: Z. 278. i d. (netočno) *longamque hirsuta revolvens | Ad genua immanis caudam se ad bella parabat;* T. XXVI, 18. i d. Πενθεὺς μὲν τόδ' ἔειπε' 'τίνος κέχρησθε, γυναῖκες'; | Αὐτονόα τόδ' ἔειπε' 'τάχα γνώσῃ πρὶν ἀκοῦσαι': K. 19. i d. *Quo furor iste, | Exclamat Pentheus; ruitis quo denique? Nosces | Ante ego quam dicam, Autonoe furibunda reponit:* Z. 22. i d. *quid denique, matres | Vultis? ait Pentheus. iam iam experiere, reponit | Autonoe, prius ipse queas quam discere verbis* (u njihovu se prijevodu gubi simetrija originala); M. III, 132. i d. εἰ δέ τι κἠγών | συρίσδεν δυνάμην, παρὰ Πλουτεῖ

Digitized by Google

καὐτὸς ἄειδον: Z. 140. i d. *et si* | *Fas mihi sit tantum, non haec mea fistula et ipsi* | *Abnuat umbrarum regi cantare sub orco;* B. I, 74. πόθει καὶ στυγνὸν Ἄδωνιν: Z. 79. i d. *sit quamvis tristis, amare* | *Ne pigeat visu tristem Dea tristis Adonin.*

3. Vidjeli smo, da je Kunićev i Zamanjin prijevod često slobodniji i dulji nego grčki original. No kašto je on i kraći od njega. Obojica naime drže, da se u prijevodu može također štogod izostaviti, ako je zališno za valjano razumijevanje, ili kraće izreći, ako to jezik prijevoda podnosi. Ovakih kraćih mjesta nahodimo češće u Kunićevu prijevodu, kod kojega uopće svagdje opažamo nastojanje, da mu prijevod ne bude dulji, nego je upravo prijeko potrebno. Zamanja naprotiv nije toliko pazio na broj stihova, koliko na to, da izreče sve, što je našao u originalu. Tako na pr. čitamo u Teokritovoj prvoj pjesmi (st. 45.) ovo: τυτθὸν δ' ὅσσον ἄπωθεν ἁλιτρύτοιο γέροντος, a Kunić kaže mjesto toga samo (st. 47.): *non longe*, jer se ostalo razbira iz sveze s predašnjim. Evo još nekoliko takih primjera: T. II, 35. Θεστυλί, ταὶ κύνες ἄμμιν ἀνὰ πτόλιν ὠρύονται: K. 35. *Audistine? canes ululant;* T. II, 85. i d. ἀλλά μέ τις καπυρὰ νόσος ἐξαλάπαξε | κείμαν δ' ἐν κλιντῆρι δέκ' ἄματα καὶ δέκα νύκτας: K. 84. i d. *morbo sed conflictabar acuto* | *Bis quinas luces bis quinas languida noctes;* T. IV, 49. ῥοικὸν τὸ λαγωβόλον: K. 50. *fustis;* T. V, 25. καὶ πῶς, ὦ κίναδος τύ τάδ' ἔσσεται ἐξ ἴσω ἄμιν: K. 24. *Aequa vafer poscis;* T. V, 60. i d. αὐτόθε μοί ποτέρισδε καὶ αὐτόθε βουκολιάσδευ' | τὰν σαυτῶ πατέων ἔχε τὰς δρύας: K. 56. *Ergo istinc certa; iacta istinc carmina;* T. V, 63. i d. ἀλλὰ τὸν ἄνδρα, | αἰ λῇς, τὸν δρυτόμον βωστρήσομες, ὃς τὰς ἐρείκας | τήνας τὰς παρὰ τὶν ξυλοχίζεται· ἔστι δὲ Μόρσων: K. 58. i d. *Qui deiicit iste myricas* | *Te prope lignator nos Morson audiat opto;* T. V, 137. τὺ δ' ὦ τάλαν ἔσσι φι ἐχθής: K. 127. *Iam desine tandem;* T. VII, 13. i d. ἦς δ' αἰπόλος, οὐδέ κέ τίς νιν | ἠγνοίησεν ἰδών, ἐπεὶ αἰπόλῳ ἔξοχ' ἐώκει: K. 14. i d *caprarius: ipso* | *Quod facile adspectu posses cognoscere;* T. VIII, 35. βόσκοιτ' ἐκ ψυχᾶς τὰς ἀμνάδας: K. 36. *Pascite oves illi;* T. IX, 4. i d. χοἱ μὲν ἀμᾷ βόσκοιντο καὶ ἐν φύλλοισι πλανῷντο | μηδὲν ἀτιμαγελεῦντες: K. 4. *Per nemus hic armenta errent non avia;* T. XI, 4. εὑρεῖν δ' οὐ ῥᾴδιόν ἐστι: K. 4. *rarum tamen;* T. XI, 15. i d. ἔχθιστον ἔχων ὑποκάρδιον ἕλκος | Κύπριδος ἐκ μεγάλας τό οἱ ἥπατι πᾶξε βέλεμνον: K. 16. i d *curis* | *Perditus, et Paphio confossus pectora telo;* T. XII, 23. i d. ἐγὼ δὲ σὲ τὸν καλὸν αἰνέων | ψευστὰς ῥινὸς ὕπερθεν ἀραιὰς οὐκ ἀναφύσω: K. 29 i d. *Haud mendax ego te laudator, amice,* | *Nunc celebro;*

*

Digitized by Google

T. XIV, 1. χαίρειν πολλὰ τὸν ἄνδρα Θυώνιχον: K. 1. *Salve, o Thyoniche;* T. XIV, 29. ἤδη δ' ὧν πόσιος τοὶ τέσσαρες ἐν βάθει ἦμες: K. 32. *Et iam finis erat potandi;* T. XV, 10. ποτ' ἔριν φθονερὸν κακόν, αἰὲν ὄμοιος: Z. 10. *acerba atque invida pestis;* T. XVIII, 22. i d. ἄμμες δ' αἱ πᾶσαι συνομάλικες, αἷς δρόμος ὠύτός | χρισαμέναις ἀνδριστὶ παρ' Εὐρώταο λοετροῖς, | τετράκις ἑξήκοντα κόραι, θῆλυς νεολαία: K. 16. i d. *Sex decies quindenae aevo florente puellae | Unguimur Eurotae prope flumina more virorum;* T. XXI, 37. i d. λέγε μοί ποτε νυκτός | ὄψιν, πάντα τεῷ δὲ λέγων μάνυσον ἑταίρῳ: K. 42. *Narra;* T. XXII, 174. χεῖρας ἐρωήσουτι ἀποσχομένω ὑσμίνης: Z. 184. *Spectantes cessent;* T. XXV, 44. τοῦ γάρ με καὶ ἤγαγεν ἐνθάδε χρειώ: Z. 59. *veni illius ergo;* T. XXV, 195. i d. ἀμφὶ δέ σοι τὰ ἕκαστα λέγοιμί κε τοῦδε πελώρου | ὅππως ἐκράανθεν· ἐπεὶ λελίησαι ἀκούειν: Z. 221. i d. *cetera dicam, | Quando poscis, ego;* M. III, 89. i d. Πίνδαρον οὐ ποθέοντι τόσον Βοιωτίδες ὖλαι· | οὐ τόσον Ἀλκαίῳ πέρι μύρατο Λέσβος ἐρυμνά: Z. 93. i d. *haud tantum est Pindarus oris | Boeotum optatus, nec Lesbo Alcaeus;* B. I, 59. κενοὶ δ' ἀνὰ δώματ' Ἔρωτες: Z. 61. *orbantur Amores.*

Osobito rado mimoilaze oni u svom prijevodu take riječi, za koje nema u latinskom jeziku zgodnih zamjena, te ih treba opisati. Tako nijesu oni preveli na pr. ovih riječi: T. I, 10. σακίταν: K. 10.; T. I, 25. διδυμάτοκον: K. 20.; T. II, 14. δασπλῆτι: K. 14; T. III, 12. θυμαλγές: Z. 13. (K. 13. *qui miserum cruciat);* T. IV, 20. πυρρίχος: K. 20.; T. V, 7. ποππύσδεν: K. 6. (Z. 7. *sibila rauca ciere);* T. VII, 73. ὁ βούτας: Z. 85. (K. 81. *bubulcus);* T. VIII, 19. λευκόν: K. 20.; T. VIII, 30. ἰυκτά: K. 31.; T. VIII, 93. ἄκρηβος: K. 92.; T. X, 7. ὀψαμᾶτα: Z. 9. (K. 8. *indefesse operum);* T. X, 42. πολύκαρπε: Z. 54. (K. 43. *ferens fruges);* T. X, 45. σύκινοι ἄνδρες: K. 46. (Z. 57. i d. *quam segnis inertia . . . Hos tenuit);* T. XIV, 52. ἀμηχανέοντος: Z. 64. (K. 56. *diro);* T. XV, 27. αἰνόθρυπτε: Z. 32. (K. 28. *cessatrix);* T. XV, 109 πολυώνυμε καὶ πολύναε: K. 120. (Z. 130. i d. *quae nomine gaudes | Multiplici, templisque novis);* T. XVI, 12. ἐπὴν ἄπρηκτοι ἵκωνται: K. 13. (Z. 15. i d. *quod cessit in auras | Spes omnis dilapsa, et cura fefellit inanis);* T. XVII, 4. ὁ γὰρ προφερέστατος ἄλλων: K. 3. (Z. 4. *quippe aliis praestat);* T. XVII, 88. Παμφύλοισι τε πᾶσι καὶ αἰχμηταῖς Κιλίκεσσι: K. 101. (Z. 100. *Pamphylios autem, et Cilicas);* T. XVII, 89. φιλοπτολέμοισι: K. 101., Z. 101.; T. XXII, 12ὁ. ἄλλη δὲ στόμα τύψε: Z. 133.; T. XXV, 4. εἰνοδίοιο: Z. 14.; T. XXV, 75 ἐρητύσασκε δ' ὑλαγμοῦ: Z 95.; T. XXVI, 13. μανιώδεος: K. 14. (Z. 15.

Digitized by Google

furentis); M. II, 101. βαθυπλοκάμοισι: Z. 108.; M. V, 11. βαθυφύλλῳ: Z. 12.

4. Želeći, da im prijevod bude što ljepši prema duhu latinskoga jezika, ne drže se oni originala strogo ni kod imenâ bogova, nego se često namjesto grčkoga imena služe imenom, koje je u latinskih pjesnika, poglavito u Vergilija, običnije. A i kod imenâ zemalja opažamo često razliku između originala i njihova prijevoda. Evo nekoliko primjera za jedno i za drugo: T. I, 77. Ἑρμῆς: K. 80. *Atlantiades;* T. I, 124. ἐπὶ νᾶσον | τὰν Σικελάν: K. 119. *Trinacrium ad litus;* T. II, 10. Σελάνα: K. 10. *Delia;* T. II, 67. Ἀρτέμιδος: K. 67. *Triviae* (i još nekoliko puta); T. IV, 8. Ἡρακλῆι: K. 8. *Alcidae* (i još nekoliko puta, a Zamanja još češće, naročito prevodeći pjesmu XXIV. i XXV.); T. V, 79. ὦ Παιάν: K. 73. *pro dii* (Z. 79. ne prevodi); T. VII, 3. Δηοῖ: K. i Z. 3. *Cereri;* T. VII, 47. Μοισᾶν ὄρνιχες: K. 54. *Pierias aves;* T. VIII, 56. Σικελὰν ἐς ἅλα: K. 57. *mare Trinacrium;* T. IX, 28. βουκολικαὶ Μοῖσαι: K. 30. *siluestres Musae:* Z. 34. *bucolicae o nymphae;* T. X, 33. τᾷ Ἀφροδίτᾳ: Z. 43. *ante Paphi dominam;* T. XI. 8. τᾶς Γαλατείας: Z. 8. *nympham aequoream;* T. XII, 17. πάτερ Κρονίδη: K. 22. *o divum rex Iupiter* (Z. 25. *edite Saturno pater);* T. XIV, 68. Αἴγυπτον: Z. 83. i d. *Canopi litora;* T. XV, 14. ναὶ τὰν πότνιαν: K. 14. *Mecastor:* Z. 14. *sic me Proserpina servet;* T. XV, 139. Ἑκάβας: K. 157. i Z. 168. *Cisseidos;* T. XVII, 73. Διὶ Κρονίωνι: Z. 83. *Tonanti* (K. 82. *pater Saturnius);* T. XIX, 4. Ἀφροδίτᾳ: Z. 4. *Acidaliae;* T. XXII, 1. Διός: Z. 1. *Tonantis;* T. XXVI, 33. Διόνυσος: Z. 40. *Aevius Evan;* T. XXVII, 14. Παφίας: Z. 14. *Cypridis;* T. XXVII, 15. Ἄρτεμις: Z. 15. *Latonia* (a 18. i M. IV, 31. *Dictynna);* M. II, 56. Ἑρμείης: Z. 59. *Maia generatus;* M. II, 161. Ζηνός: Z. 170. *Tonantis;* M. III, 43. παῖδα τὸν Ἀοῦς: Z. 45. *Titanide natum;* B. V, 5. Κρονίδας: Z. 5. *divum pater;* B. IX, 1. Κυπρογένεια: Z. 1. *Venus.*

5. Napose valja da se obazrem na način, kako su naši prevodioci prevodili složenice. Poznato je naime, da je jezik grčkoga pjesništva u svako doba obilovao složenicama, dok latinski jezik za njih nije bio osobito zgodan, te na pr. broj njihov u Vergilijevoj Enejidi gotovo sasvim iščezava prema broju složenica u Homerovim pjesmama. Zato sé i Kunić i Zamanja različno pomažu prevodeći složenice svoga originala.

a) I u njihovu je prijevodu broj složenica dosta neznatan, isporedimo li ga s brojem složenica u Teokrita, Mosha i Biona, a i

Digitized by Google

ne podudaraju se svagda sa svojim originalom. Znajući, da su se obojica u prvom redu povodili za Vergilijem, ne će nam biti nimalo za čudo, što se također ponajviše služe složenicama, koje nahodimo u Vergilijevima pjesmama. Služe se pak složenicama na tri načina:

aa) njihova je složenica točan ili približan prijevod grčke složenice, na pr. T. V, 145. κερουχίδες: K. 135. i Z. 145. *cornigerae* (Verg. En. VIII, 77.); T. VII, 34. εὔκριθον: Z. 41. *largifico;* T. VIII, 9. ειροπόκων: K. 9. *lanigeri* (Verg. En. III, 660. i dr); T. XII, 7. λιγύφωνος: Z. 9. *dulcisono;* T. XIII, 21. εὔεδρον: Z. 26. *velivolam* (Verg. En. I, 228.); T XIII, 75. ἄξενον: Z. 100. *inhospita* (Verg. En. IV, 41. i dr.); T. XIV, 16. εὐώδη: Z. 18. *odoriferum* (Verg. En. XII, 419.); T. XIV, 42. ἀμφιθύρω: Z. 51. *bifores valvas* (Verg. En. IX, 618. *biforem cantum)*; T. XVII, 5. ἡμιθέων: K. 5. i Z. 7. *semideum*; T. XVII, 47. πολύστονον: Z. 55. *luctificum* (Verg. En. VII, 324.); T. XVII, 103. ξανθοκόμας: K. 116. i Z. 117. *flavicomus*; T. XXII, 41. ἀκρόκομοι: Z. 42. *coniferae* (Verg. En. III, 680.); T. XXIV, 128. οἰνόπεδον: Z. 146. *vitiferum solum*; T. XXV, 5. ἐπουρανίων: Z. 15. *caelicolas* (Verg. En. II, 592. i dr.); T. XXV, 7. εὐτριχες: Z. 19. *lanigerae* (Verg. En. III, 660. i dr.); T. XXV, 99. εἰλιπόδων: Z. 118. *flexipedes*; T. XXVI, 2. μαλοπάραυος: Z. 2. *pomicolor*; T. XXVIII, 7. ἡμερόφωνων: K. 9. *suaviloquentem*; M. II, 29. θυμήρεας: Z. 30. *unanimes* (Verg. En. VII, 355. i dr); M. II, 34. ἀνθοδόκον: Z. 34. *florigeri*; M. 51. ἑπταπόρῳ: Z. 54. *septemplicis* (Verg. En. XII, 925.); M. II, 149. εὐρύκερως: Z. 157. *corniger*; M. II, 157. σκηπτοῦχοι: Z. 166. *sceptriferi*; M. IV, 49. πιτυώδεος: Z. 55. *piniferi* (Verg. En. X, 708. i dr.); M. V, 7. εὔσκιος: Z. 8. *frondiferae*; M. epigr. 4. πυροφόρον: Z. 4. *frugifera.*

bb) često se oni služe složenicom namjesto jednostavne riječi u originalu, na pr. T. V, 73. αἶγας: K. 67. *caprigenum pecus* (Verg. En. III, 221.); T VII, 155. ἀλῳάδος: K. 164. i Z. 181. *frugiferae*; T. XII, 9. σκιερήν: Z. 13. *frondiferae*; T. XII, 22. οὐρανίωνες: Z. 30. *caelicolae*; T. XV, 80. ἔριθοι: Z. 90. *lanificae*; T. XV, 135. λιγυρᾶς: Z. 164. *luctifico* (Verg. En. VII, 324.); T. XVI, 37. κεραῇσιν: K. 43. i Z. 50. *cornigeris*; T. XVII, 56. αἰχμητά: K. 65. *bellipotens* (Verg. En. XI, 8.), Z. 67. *magnanimo* (Verg. En. I, 264. i dr.); T. XVII, 110. ἰφθίμοισι: K. 124. *magnanimi*; T. XVIII, 30. ἵππος: K. 26. *sonipes* (Verg En. IV, 135. i dr.); T. XX, 39. Λάτμιον: Z. 46. *umbriferum* (Verg. En. VI, 473.); T. XXI, 6.

Digitized by Google

ἰχθύος: K. 6. *squamigerum genus*; T. XXII, 28. νιφόεντος: Z. 28. *nimbiferi*; T. XXII, 42. λασίαις: Z. 44. *melligeris*; T. XXIV, 117. ἵππους: Z. 132. *alipedes* (Verg. En. VII, 277.); T. XXV, 55. ἀγαυοῦ: Z. 71. *magnanimo*; T. XXVI, 34. ὕπατος: K. 38. *altisoni*; T. XXVII, 38. γηραλέῳ: Z. 38. *grandaevum* (Verg. En. I, 125. i dr.); T. XXIX, 2. ἀλάθεας: Z. 2. *veridicos*; M. II, 120. ταναοῖς: Z. 128. *raucisonis*; M. II, 156. κλυτούς: Z. 165. *magnanimos*.

cc) veoma rijetko preveo je Kunić složenicom izraz od više riječi, na pr. T. XIV, 63. πολλοῖς πολλὰ διδούς: K. 70. *munificus*; T. XV, 103. μαλακαὶ πόδας: K. 115. *mollipedes*; T. XV, 146. ὡς γλυκὺ φονεῖ: K. 164. *suaviloquens*. U Zamanjinu sam prijevodu našao samo jedan taki primjer: T. XXIV, 77. ἄστρα φέροντα: Z. 86. *astriferum*.

dd) više je puta složenica njihov dodatak, na pr. T. V, 150. (K. 140.) *malesane*; T. VII, 63. (K. 70.) *beneolenti*; T. VII, 139. (Z 162.) *raucisonis*; T. VII, 143 (K. 151.) *pomiferi*; T. XI, 16. (Z. 19.) *lethiferam* (Verg. En. III, 139. i dr.); T. XI, 22. (Z. 22.) *suavidico*; T. XI, 45. (Z. 56.) *odoriferae* (Verg. En. XII, 419.); T. XI, 65. (K. 71.) *lanigerum*; T. XIII, 1. (K. 1.) *aligerum* (Verg. En. I, 667.); T. XIII, 14. (Z. 18.) *anxifero*; T. XIII, 28. (K. 32.) *magnanimi*; T. XV, 45. (K. 51.) *omnigenum* (Verg. En. VIII, 689.); T. XV, 116. (Z. 139.) *omnigeno*; T. XV, 120. (Z. 144.) *aligeri*; T. XV, 133. (Z. 161.) *undisoni*; T. XVI, 72. (K. 82.) *luciferi* (Verg. ekl. VIII, 17. i dr.); T. XVII, 25. (K. 27.) *caelicolas*; T. XVII, 37. (Z. 43.) *flexanimos*; T. XVII, 58. (K. 67.) *circumflua*; T. XVII, 65. (K. 74.) *laetifico*; T. XVII, 70. (Z. 80.) *auricomo* (Verg. En. VI, 141.); T. XVII, 72. (K. 80.) *armiger* (Verg. En. IV, 447. i dr.); T. XVII, 91. (Z. 103.) *velivolum*; T. XVII, 132. (Z. 150.) *omnipotentis* (Verg. En. VI, 595. i dr.); T. XVIII, 30. (K. 25.) *pomifero*; T. XX, 10. (K. 8.) *graveolenti* (Verg. En. VI, 201. i dr.); T. XXIII, 58. (Z. 78.) *aliger*; T. XXIV, 71. (Z. 81.) *magnanimi*; T. XXIV, 97. (Z. 109.) *caelicolum*; T. XXIV, 117. (Z. 131.) *biiugos* (Verg. En. X, 253. i dr.); T. XXIV, 133. (Z. 152.) *magnanimum*; T. XXVIII, 11. (K. 14.) *omnigenam*; T. XXIX, 22. (K. 22.) *aligero*; M. II, 5. (Z. 5.) *noctivagis* (Verg. En. X, 216.); M. II, 53. (Z. 56.) *concolor* (Verg. En. VIII, 82.); M. II, 134. (Z. 146.) *sylvicolae* (Verg. En. X, 551.); M. II, 144. (Z. 152.) *undisonos*; B. I, 7. (Z. 7.) *frondiferis*.

b) Obično prevode oni složenice sa više riječi, na pr. T. I, 28. νεοτευχές: K. 31. *nuper caelatum*; T. II, 165. λιπαρόχροε: K. 115.

Digitized by Google

nitens candenti corpore; T. III, 9. προγένειος: Z. 9. *mento deformis adunco*; T. IV, 59. κυάνοφρυν: Z. 59. *oculis nigrantibus*; T. V, 24. εὔβοτον: Z. 24. *bene pastum*; T. VI, 3. ἡμιγένειος: K. 2. i d. *ora vix prima florens lanugine*: Z. 3. *vix tenera spargens roseas lanugine malas*; T. VI, 7. δυσέρωτα: Z. 9. i d. *male dulcibus aptum ignibus*; T. VII, 21. μεσαμέριον: Z. 26. *media luce*; T. VIII, 14. ἰσομάτορα: K. 14. *non matre minorem*; T. X, 7. ὀψαμᾶτα: K. 8. *indefesse operum*; T. X, 27. ἁλιόκαυστον: K. 28. *genas torrida*: Z. 35. *exustam genas*; T. X, 42. πολύσταχυ: K. 43. *spicas ferens*: Z. 54. *spicis redimita*; T. XII, 7. λιγύφωνος: K. 7. *dulci cantu*; T. XIII, 73. λιποναύταν: K. 87. i d. *carinae desertorem*; T. XIII, 74. τριακοντάζυγον: Z. 98. *ter denis transtris*; T. XV, 45. ἀνάριθμοι: Z. 54. *numero expertes*; T. XV, 53. κυνοθαρσής: Z. 63. *incitus ira*; T. XV, 86. τριφίλητος: Z. 102. *ter nimium dilectus, et exoptatus*; T. XVI, 39. φιλοξείνοισι: Z. 52. i d. *gaudentibus usque hospitio facili*; T. XVII, 53. κυάνοφρυ: K. 61. *nigra oculos*; T. XVII, 53. λαοφόνον: K. 61. *bonum bello*; T. XVIII, 50. κουροτρόφος: K. 48. *sobolis beatae nutrix*; T. XXII, 34. αἰολόπωλος: Z. 35. *equis gaudens*; T. XXII, 34. οἰνωπός: Z. 35. *fusco lumine*; T. XXII, 53. ἀεθλοφόρος: Z. 57. *pugilum victor*; T. XXII, 72. φοινικολόφων: Z. 76. *cristata fronte*; T. XXII, 136. ταχύπωλε: Z. 144. *equum domitor*; T. XXII, 157. εὔμηλος: Z. 167. *ovibus foecunda*; T. XXIV, 50. ταλασίφρονες: Z. 57. *operum patiens*; T. XXV, 11. πολυβότρυος: Z. 22. *consita vitibus*; T. XXV, 127. κνήμαργοι: Z. 152. *candentes pinguia crura*; T. XXV, 208. αὐτόφλοιον: Z. 235. *cortice adhuc viridi*; T. XXVI, 1. μαλοπάρυος: K. 1. *genas rubicunda*; T. XXVI, 35. εὐειδής: K. 39. *pulcra genas*; T. XXVIII, 1. φιλέριθ': K. 1. *lanae cultrix*; M. II, 35. ἀγχιάλους: Z. 36. *mari vicina*; M. II, 83. πολύφορτον: Z. 86. i d. *multo pondere*; M. II, 131. θεόταυρε: Z. 139. *divine bos*; M. III, 27. μελάγγλαινοι: Z. 27. *nigra in veste*; M. IV, 75. εὐέανος: Z. 83. i d. *crines decenter tecta*; M. IV, 118. σακέσπαλος: Z. 132. *clypeum quassans*; B. I, 58. τριπόδατε: Z. 60. *mea cura*; B. III, 7. πλαγίαυλος: Z. 8. *curva tibia*.

c) Često se složenica u njihovu prijevodu opisuje glagolskim izrazom, pa i oduljom rečenicom, na pr. T. III, 12. θᾶσαι μὰν θυμαλγὲς ἐμὸν ἄχος: K. 13. *Aspice, qui miserum cruciat dolor*; T. III, 31. ἀλαθέα κοσκινόμαντις: K. 36. i d. *moto verax quae pandere cribro | Cuncta solet sortes poscenti*: Z. 36. i d. *non inscia vates | Vera monens cribro*; T. III, 34. διδυματόκον: K. 40. *pleno geminos alit ubere foetus*: Z. 40. *geminos enixam corpore foetus*; T. IV, 22.

Digitized by Google

κακοχράσμων γὰρ ὁ δᾶμος: K. 22. *namque est mala gens, nec commoda cuiquam;* T. IV, 63. κακοκνάμοισι: Z. 64. *subter queis sunt exilia crura*; T. V, 65. ξυλοχίζεται: Z. 64. *valido diffindens robora ferro;* T. V, 77. τὺ δ' ἄγαν φιλοκέρτομος ἐσσί: Z. 77. *ut subitas mordax assurgis in iras;* T. VII, 21. μεσαμέριον: K. 23. i d. *igneus axe | Dum Sol in medio fervet;* T. VIII, 78. αἰθριοκοιτεῖν: K. 76. *stratum sub dio carpere somnos;* T. X, 44. ἀμαλλοδέται: K. 45. *qui legitis spicas:* Z. 56. *qui metitis;* T. XII, 29. τὸν φιλόπαιδα: Z. 39. i d. *quondam | Cui fuerunt lusus puerorum et munera curae;* T. XIV, 59. μισθοδότας: Z. 73. *didit opes large;* T. XV, 17. ἀνὴρ τρισκαιδεκάπηχυς: K. 17. *Longus homo, atque decem foede porrectus in ulnas:* Z. 19. *cubitis iam denis longior artus;* T. XV, 120. πολυώνυμε καὶ πολύνατε: Z. 130. i d. *quae nomine gaudes | Multiplici, templisque novis;* T. XVII, 19. αἰολομίτρας: K. 19. i d. *et auro | Insignem gestans regali vertice vittam;* T. XVII, 20. κενταυροφόνοιο: Z. 26. i d. *occisi tergora tauri | Ducit;* T. XVII, 53. κυάνοφρυ: Z. 62. *lumine tu nigro spectanda;* T. XVIII, 10. φίλυπνος: Z. 9. i d. *totas stertere noctes | Te iuvat;* T. XXII, 47. σφυρήλατος οἷα κολοσσός: Z. 49. i d. *qualia magni | Pulsibus ostentant durati ex aere colossi;* T. XXIII, 1. πολύφιλτρος: K. 1. *Vir facilis nimio succendi pectus amore;* T. XXIV, 1. δεκάμηνον: Z. 1. i d. *aevi mense vigentem in decimo;* T. XXIV, 18. αἱμοβόρους: Z. 20. *cupidos expleri sanguine;* T. XXIV, 31. ὀψίγονον: Z. 34. *crescentem tempore tardo;* T. XXV, 63. χειροπληθῆ: Z. 81. *quae dextram implebat;* T. XXV, 223. προδείελος: Z. 254. i d. *sera iam luce noctem ante umbriferam;* T. XXVII, 29. μογοστόκος: Z. 29. *partus levat dolorem*; T. XXVIII, 23. φιλαοίδω: K. 30. *cui dulcia carmina cordi;* M. II, 49. ποντοπόρον: Z. 51. *per salsa maris aequora euntem.*

d) Dosta često nahodimo u njihovu prijevodu namjesto složenice jednostavnu riječ, na pr. T. II, 102. λιπαρόχρων: Z. 106. *nitentem;* T. II, 166. εὐκήλοιο: K. 116. *placidae;* T. V, 24. εὔβοτον: K. 23. *pinguem;* T. V, 27. πρωτοτόκοιο: K. 25. *vigentis:* Z. 27. *tenera;* T. VII, 128. λαγωβόλον: K. 136. i Z. 152. *pedum;* T. X, 54. φιλάργυρε: K. 55. *parce*; T. XIII, 21. εὔεδρον: K. 25. *habilem*; T. XIII, 73. λιποναύταν: Z. 99. *profugus*; T. XIII, 74. τριακοντάζυγον: K. 88. *magnam;* T. XV, 27. αἰνόθρυπτε: K. 28. *cessatrix;* T. XVI, 39. φιλοξείνοισι: K. 45. *lautis*; T. XVII, 32. λευκοσφύρου: Z. 37. *ambrosiae*; T. XVII, 53. λαοφόνον: Z. 63. *fortem*; T. XVII, 55. βαθύκολπος: K. 63. *pulcra:* Z. 65. *alma*; T. XVII, 98. πολυκήτεα: K. 111. *piscoso:* Z. 111. *piscosum*; T. XVIII, 57. εὔτριχα: K. 54.

Digitized by Google

plumosa; T. XXII, 1. αἰγιόχου: Z. 1. *magni*; T. XXII, 49. ὁλοίτροχοι: Z. 52. *teretes*; T. XXII, 156. ἱππήλατος: Z. 166. *equestris*; T. XXIII, 1. πολύφιλτρος: Z. 1. *perditus*; T. XXV, 110. πολύφρονος: Z. 131. *sapiens*; T. XXV, 232. δαφοινόν: Z. 266. *fulvum*; T. XXVI, 35. εὐειδής: Z. 43. *formosa*; T. XXVIII, 13. εὐσφύρω: K. 17. *pulcrae*; M. II, 134. ὠκυάλοις: Z. 141. *pandis*; M. VIII, 7. δεινοθέτας: Z. 8. *gravis*; M. epigr. 1. βοηλάτιν: Z. 1. *acutam*; B. I, 4. κυανοστόλε: Z. 4. *atrata*; B. VII, 15. τριπόθατον: Z. 15. *iucundum*.

6. Moje razlaganje ne bi bilo potpuno, kad ne bih spomenuo i ona mjesta, na kojima njihov prijevod nije sasvim točan, a Kunićev kašto dapače i pogrješan. Razlog je toj pojavi na različnim mjestima različan, i ne da se svaki put pouzdano odrediti, ali često nahodimo istu pogrješku ili netočan prijevod već u latinskoj Vinsemijevoj vulgati, kojom su se obojica služili. A ne valja zaboraviti ni to, da je tekst njihovih izdanja bio prilično drukčiji, nego što ga danas čitamo, pa da se i komentar onoga vremena temeljio gotovo isključivo na starim sholijama, koje nijesu još bile kritički obrađene. Evo primjerâ za takova mjesta. T. I, 62 i d. τὰν γὰρ ἀοιδάν | οὔτι πᾷ εἰς Ἀίδαν γε τὸν ἐκλελάθοντα φυλαξεῖς preveo je Kunić netočno ovako (st. 65. i d.): *carmina quando* | *Non umbris, credo, immemori servabis et Orco*, jer ἐκλελάθειν znači ovdje: *facere ut quis penitus obliviscatur*, te već u Vinsemijevoj vulgati čitamo: *ad Plutonem obliviosum*. — T. II, 119. ἢ τρίτος ἠὲ τέταρτος ἐὼν φίλος Zamanja nije točno preveo (st. 125.): *Aut tribus aut quatuor sociis comitatus*. Teokritovo mjesto II, 124. καὶ μ' εἰ μέν κ' ἐδέχεσθε, τάδ' ἦς φίλα preveo je Vinsemije: *et si me admisissetis, id gratum fuisset* (sc. *mihi*), a Zamanja je uzeo, da se one tri riječi odnose na djevojku, pa je prema tome preveo (st. 130. i d.): *Quod si in tecta forem admissus, tibi dulce fuisset* | *Spero equidem*. — Teokritovu riječ III, 9. προγένειος tumače već stare sholije pogrješno: ὁ πολλὰς καθειμένας τρίχας ἔχων τοῦ πώγωνος ἤτοι ὁ πολυγένειος, pa zato nije čudo, ako je također Kunić (st. 9.) prevodi riječju: *hirsutus*. Zamanja ju je naprotiv zgodno opisao (st. 9.): *mento deformis adunco*, držeći se kod toga Reiskeova tumačenja. — Iz Teokrita VII, 5. ἀπὸ Κλυτίας ne doznajemo doduše ništa pobliže o tom licu, ali sholije nam kazuju, da je Klitija bila kći Meropova, žena Euripilova, a mati Halkona, kralja koskoga iz mitskih vremena, koji se odmah iza toga pominje. Kako njezino ime u Teokritovoj pjesmi nema uza se atributa, ne razbiramo dakako ni iz originala ni iz Vinsemijeve vulgate, da je Klitija bila

Digitized by Google

žena, te je ona tako u Kunićevu prijevodu lako postala muškarac (st. 5. i d.): *magni . . . Clytiae.* — U istoj pjesmi st. 79. κακαῖσιν ἀτασθαλίαισιν ἄνακτος preveo je Zamanja (st. 92.): *stultitia domini*, premda iz sholijâ doznajemo, da je taj vladalac bio opak i bezbožan, te je već Vinsemije preveo točno: *ob malam impietatem heri*, a Kunić (st. 89.): *vesani ad iussa tyranni.* — T. VIII, 85. i d. αἰ δέ τι λῇς με καὶ αὐτὸν ἁμ' αἰπολέοντα διδάξαι, | τήναν τὰν μιτύλαν δωσῶ τὰ δίδακτρά τοι αἶγα Kunić je prvi stih preveo sasvim slobodno sa dva stiha, pa ipak nije izrekao sve ono, što čitamo u njemu (st. 83. i d.): *Contigerit quod si te, Daphni, magistro | Mî quoque bucolicum meditari et discere carmen*; | *Pulcrum erit haec cornu mutilo tibi capra minerval.* — T. IX, 3. μόσχως βουσὶν ὑφέντες, ὑπὸ στείραισι δὲ ταύρως Kunić je izmijenio samo red rečenica, a drukčije točno preveo (st. 3.): *Non foetis tauros, vitulos submittite foetis*, ali je upravo poradi toga zapao također u pogrješku, što ju je počinio dosta nespretni kompilator početnih šest stihova u našoj pjesmi, pa je glagol *submittere* upotrijebio za dvije sasvim različne radnje. Zamanja se toj pogrješci uklonio i Teokritov stih nešto slobodnije preveo (st. 3. i d.): *Dum vitulos tempus submittere matribus instat, | Et nondum foetis saturos inducere tauros.* — U istoj pjesmi st. 35. i d. οὓς γὰρ ὀρεῦντι | γαθεῦσαι, τοὺς δ' οὔτι ποτῷ δαλήσατο Κίρκα Zamanja čita i rastavlja ovako: οὓς γὰρ ὁρῆτε, γαθεῦσιν, οὓς δ' οὐχί, ποτῷ δαλήσατο Κίρκα, pa je zato njegov prijevod nešto drukčiji (st. 43. i d.): *gaudent, facili quos lumine, Musae, | Aspicitis*; *quos non, Circes mala pocula laedunt.* — T. XIII, 8. i d. καί νιν πάντ' ἐδίδαξε, πατὴρ ὡσεὶ φίλον υἱέα, | ὅσσα μαθὼν ἀγαθὸς καὶ ἀοίδιμος αὐτὸς ἔγεντο· | χωρὶς δ' οὐδέποκ' ἦς, οὐδ' εἰ μέσον ἆμαρ ὄροιτο, | οὔθ' ὁπόχ' ἁ λεύκιππος ἀνατρέχοι ἐς Διὸς Ἀώς, | οὔθ' ὁπόκ' ὀρτάλιχοι μινυροὶ ποτὶ κοῖτον ὁρῷεν, | σεισαμένας πτερὰ ματρὸς ἐπ' αἰθαλόεντι πετεύρῳ Kunić kao da nije pravo razumio, jer u njegovu prijevodu čitamo ovo (st. 9. i d.): *Utque pater gnatum, sic moribus illum | Artibus atque bonis informans cuncta docebat. | Nec frustra: iam clarus Hylas, iam magnus haberi | Coeperat. Alcides operi noctesque diesque | Instabat nusquam secedens, Phoebus Olympi | Seu medium quateret, niveos Aurora iugales | Sive ageret Iovis ad sedem, spectare cubile | Seu queruli inciperent pulli, quos praevia mater | Voce vocans trabe de fumosa concutit alas.* — U istoj pjesmi st. 32. κατὰ ζυγά nije nijedan od njih pravo razumio. Kunić naime prevodi (st. 37.): *suspensa boum propter iuga*, a Zamanja (st. 40. i d.): *sub ipsa nave*,

Digitized by Google

dok je prema sholijama trebalo prevesti ovako: *secundum transtra.* Kunićev je prijevod sasvim pogrješan, jer nije razumio izraza: *iuxta iuga*, što ga je našao u Vinsemijevoj vulgati. — T. XIV, 2. τί δέ τοι τὸ μέλημα; znači zapravo: *quae est ista tua sollicitudo?*, pa zato Kunićev prijevod (st. 2.): *verum istuc tua quid refert?* nije ispravan, nego izriče nešto sasvim drugo. — U istoj pjesmi st. 12. i d. Ὠργεῖος κἠγὼν καὶ ὁ Θεσσαλὸς ἱπποδιώκτας | Ἄπις καὶ Κλεύνικος ἐπίνομες ὁ στρατιώτας Kunić raspoznaje pored govornika samo još dva lica (st. 13. i d.): *Nuper ego (Argivusque Apis, et Thessalus una | Miles Cleunicus) potabam scilicet.* No da su kod gozbe bila nazočna četiri druga, kaže pjesnik izrijekom nešto dalje (st. 29.), a tako je razumio i Zamanja. — U istoj pjesmi st. 20. ἄμμες μὲν φωνεῦντες ἐπίνομες, ὡς ἐδέδοκτο Eshin kazuje drugu Tionihu, da se kod gozbe napijalo po dogovoru, pa zato Ameis (u svom izdanju *Parisiis, editore Ambrosio Firmin Didot 1851.)* prevodi ovaj stih od riječi do riječi ovako: *nos quidem nomina edentes bibebamus, ut visum erat.* Ali oblika ἐδέδοκτο nije ni Kunić ni Zamanja pravo razumio, jer prvi prevodi ovo mjesto ovako (st. 21.): *Clamantes alii potant, ut cuique voluntas*, a tako i Zamanja (st. 24. i d.): *Ergo hilares potamus, et alta voce sonamus, | Quod placitum cuicumque.* No ovakovo razumijevanje nahodimo već u Vinsemijevu prijevodu: *Nos quidem clamantes bibebamus sicut placebat.* — U XIV. pjesmi Kunić je još jedno mjesto krivo razumio. Eshin naime kazuje u st. 44. i d., koliko je već vremena proteklo, otkako se zavadio sa svojom ljubovcom: εἴκατι ταιδ', ὀκτὼ ταιδ', ἐννέα ταιδ', δέκ' ἄλλαι, | σάμερον ἑνδεκάτα· ποτίθες δύο, καὶ δύο μᾶνες, | ἐξ ὦ ἀπ' ἀλλάλων t. j. želi reći, da još dva dana trebaju do dva mjeseca. U Kunićevu je prijevodu vrijeme njihove rastave mnogo dulje (st. 48. i d.): *Vicenae luces, octoque, novemque, decemque, | Undecima haec, istis et menses quattuor adde*, a st. 46. preveden je za se ovako: *Cum sumus abiuncti, nec Thracum more comamve | Aut barbam posui.* Zamanja je naprotiv ovo mjesto sasvim dobro razumio i preveo (st. 54. i d.): *Iam luces bisdenae, octoque, novemque, decemque | Rursum aliae fluxere; hodie est lux denique nata | Undecima; huic geminas super adde, et tempora mensis | Efficies bini, quo nos disiungimur ambo.* — T. XVI, 94. i d. νειοὶ δ' ἐκπονέοιντο ποτὶ σπόρον, ἀνίκα τέττιξ | ποιμένας ἐνδίους πεφυλαγμένος, ἔνδοθι δένδρων | ἀχεῖ ἐπ' ἀκρεμόνεσσιν Kunić je pogrješno razumio i preveo riječ πεφυλαγμένος (st. 107. i d.): *curvo tum dente novales | Proscindi, metuens pastorem rauca cicada | Cum sonitum summas*

Digitized by Google

inter dat condita frondes, jer ju je trebalo ovdje prevesti sa: *observans*, kojim se glagolom poslužio također Zamanja (st. 122.). — T. XVII, 63. i d. ὁ δὲ πατρὶ ἐοικώς | παῖς ἀγαπητὸς ἔγεντο u Kunićevu je prijevodu pogrješno izrečeno (st. 72. i d.): *in lucem prodisti, pulcra, parenti* | *Atque tuo similis*. Ali bit će, da ovdje imamo posla sa štamparskom ili izdavačevom pogrješkom, jer dva stiha dalje čitamo: *Salve, die puer* i t. d. — T. XXII, 103. i d. ἀλλ' ὅτε δή μιν ἀμηχανέοντ' ἐνόησε, | μέσσης ῥινὸς ὕπερθε κατ' ὀφρύος ἤλασε πυγμήν znači po Ameisovu prijevodu od riječi do riječi: *verum ubi iam confusum esse sensit, supra nasum de medio supercilio impegit ictum*. Zamanja je prvu rečenicu preveo nešto drukčije (st. 109. i d.): *mox toto ut corpore sensit* | *Deficere, immani nares super irruit ictu*, | *Ac totam avulsit frontem tenus ossibus*, jer je i latinska vulgata u njegovo vrijeme bila nešto drukčija: *verum cum ipsum deficere sensit, supra medium nasum inter supercilia impegit ictum*. — T. XXIII, 54. i d. οὐδ' ἐτυλίχθη | τὰν ψυχάν, οὐ κλαῦσε νέον φόνον, ἀλλ' ἐπὶ νεκρῷ | εἵματα πάντ' ἐμίαινεν ἐφαβικά· βαῖνε δ' ἐπ' ἄθλον | γυμνασίων, καὶ τᾶλε φίλων ἐπεμαίετο λουτρῶν Kunić uzima, da mladić — kod njega dakako djevojka — polazi u kupelj zato, da opere sa sebe ljage, što ih je dobio od mrtvaca, pa to izriče također u svom prijevodu (st. 69. i d): *durum nec ferrea pectus* | *Molliit, extinctum se propter caede recenti* | *Nec flevit*; *vestemque incestans triste cadaver* | *Contigit e foribus dum prodit. Nec mora gressu* | *Inde cito fugit, patriae certamina luctae* | *Nota petens: puro et contactum abolere lavacro* | *Festinans labem*. — T. XXV, 12. χωρὶς δὲ σηκοί σφι τετυγμένοι εἰσὶν ἑκάσταις Zamanja nije točno izrekao misao originala (st. 23.): *cunctis sua ovilia surgunt*. — U istoj pjesmi st. 204. i d. τὸν μὲν ἐμοὶ πρώτιστα τελεῖν ἐπέταξεν ἄεθλον | Εὐρυσθεύς, κτεῖναι δέ μ' ἐφίετο θηρίον αἰνόν glagol ἐφίεσθαι znači *mandare, praecipere, iubere*, pa zato čitamo u Ameisovu izdanju ovaj latinski prijevod: *hoc mihi primum certamen perficiendum mandaverat Eurystheus, et interficere me iussit saevam bestiam*. U Zamanjino je vrijeme latinska vulgata bila nešto drukčija: *hic mihi primum certamen perficere mandavit Eurystheus: cupiebat autem, ut me interficeret saeva bestia*, a toga se prijevoda držao Zamanja, te i u njega čitamo (st. 231. i d.): *Hoc me certamen primum tentare coëgit* | *Eurystheus, saevo cupiens me perdere letho*. — T. XXVIII, 10. i d. σὺν τᾷ πολλὰ μὲν ἔργ' ἐκτελέσεις ἀνδρείοις πέπλοις, | πολλὰ δ' οἷα γυναῖκες φορέοισ' ὐδάτινα βράκη Kunić

Digitized by Google

nije pravo razumio riječi ὑδάτινος, koja znači: *perlucidus tamquam aqua (de vestibus tenuissimis),* pa je zato ova dva stiha slobodnije preveo ovako (st. 12. i d.): *quacum* (Zamanja ispravio u: *quicum) tu multa virorum,* | *Multa puellarum facies velamina, vestem* | *Omnigenam, ventos contra munimen et imbres.* — B, I, 60. σοὶ δ' ἅμα κεστὸς ὅλωλε Zamanja je preveo (st. 62.): *Et Cestus periit* držeći se vulgate svoga vremena, u kojoj također riječ κεστός *(cingulum)* nije prevedena: *tecum vero una cestus periit.*

U Zamanjinu prijevodu opažamo uopće svagdje, da se vjerno prislanja uz latinsku vulgatu. Kunić je naprotiv slobodnije prevodio, ali upravo zbog toga njegov je prijevod na nekoliko mjesta netočan ili dapače pogrješan, pa nam i ta pojava dokazuje, da prijevod njegov nije bio namijenjen za javnost, nego samo za njegovu ličnu porabu i da nije još bio sasvim dotjeran. Potvrde za to naći ćemo i u metrici njegova prijevoda.

7. Glavne osobine Kunićeva jezika razložio je već Fr. Maixner u spomenutoj raspravi o njegovu životu i radu (Rad XCVI, str. 164. i d.). Zato ću se ja ograničiti na to, da ono razlaganje potkrijepim primjerima iz našega prijevoda i nadopunim svojim opažanjima. Primjeri iz Zamanjina prijevoda pokazuju, da se jezik njegov u svemu podudara s Kunićevim jezikom, pa da se i on tijesno prislonio uz jezik prvih rimskih pjesnika, a glavni uzor da mu je bio Vergilije[1].

a) I u našem prijevodu dosta su brojni deminutivni oblici za imenice i pridjeve. Takovim se oblicima osobito rado služio Katul, dok su u Vergilija rjeđi. Evo nekoliko primjera iz Kunićeva i Zamanjina prijevoda:

aa) deminutivi od imenicâ: *agellus* (Z. X, 24.), *asellus* (Z. XXII, 21.), *barbula* (K. XX, 6.), *capella* (K. VII, 109.), *caseolus* (Z. V, 86.), *catella* (K. XV, 46.), *cymbula* (Z. M. V, 10.), *facula* (Z. XXIX, 23.), *fiscella* (K. XI, 39.), *labellum* (K. XV, 99.), *lacrymula* (K. XXIII, 50), *lapillus* (K. VI, 22.), *medulla* (Z. M. VII, 8.), *muliercula* (K. XX, 19.), *nidulus* (Z. XXIX, 12.), *ocellus* (K. XV, 12.), *puellus* (K. XV, 45.), *pullus* (K. XIII, 16.), *quasillus* (K. XVIII, 29.), *sacellum* (Z. XXV, 35.), *suillus* (K. XIV, 14.),

[1] Kratkoće radi samo ću Moshove i Bionove pjesme napose naznačiti, a kod primjerâ redovno navoditi samo po jedno mjesto, ako se koji od njih i ponavlja.

Digitized by Google

tigillum (K. XXI, 13.), *umbracula* (Z. XV, 143.), *virguncula* (K. XII, 5.).

bb) deminutivi od pridjevâ: *aridulus* (K. VIII, 49.), *aureolus* (Z. B. I, 91.), *fulgidulus* (K. XV, 129.), *gemellus* (Z. V, 84.), *improbulus* (Z. XXIX, 13.), *pusillus* (K. VIII, 67.), *quantulus* (Z. XIX, 5.), *tantulus* (K. XIX, 5.), *turgidulus* (K. XIX, 3.).

b) Povodeći se za Vergilijem obojica upotrebljavaju kod *o*-osnova stariji oblik *-um* za genitiv množine, na pr. *Achivûm* (Z. XXV, 223.), *deûm* (K. XVI, 2.), *divûm* (K. III, 56.), *equûm* (Z. XIV, 4.), *exstinctûm* (Z. XXII, 189.), *semideûm* (Z. XVII, 7.), *superûm* (K. XVII, 122.), *virûm* (K. XIII, 21.).

c) Za Vergilijem se obojica povode i u tome, što kod participijâ prez. za genitiv plur. gotovo redovno upotrebljavaju stariji nastavak *-um* mjesto mlađega *-ium*, na pr. *bellantum* (Z. XXIV, 141.), *canentum* (K. VIII, 30.), *euntum* (Z. XXIV, 21.), *famulantum* (Z. XXIV, 55.), *gerentum* (K. XV, 6), *minantum* (Z. XXIV, 27.), *nigrantum* (Z. XVII, 99.), *petentum* (Z. XI, 97.), *pugnantum* (Z. XXII, 231.), *sonantum* (Z. XVI, 90.), *venientum* (Z. XXV, 115.), *videntum* (Z. XXII, 105.), *vocantum* (K. VIII, 29.).

d) Vergilije dosta rijetko opisuje komparativ pridjeva, koji za taj stepen imaju osobiti oblik. Češće čitamo takove opisane oblike u Kunićevu i Zamanjinu prijevodu, a kašto još i pojačane prilozima, na pr Z. M. I, 25. *mage multo saevior*. Osobito se često na taj način opisuje komparativ pridjevâ: *dulcis, gratus, mollis, suavis*, na pr. K. I, 7. *dulce mage*; K. V, 47. *molle magis*; K. IX, 36. *mage dulce*; K. XI, 53. *dulcem . . magis*; K. XV, 143. *molles . . . mage*; K. XX, 30. *mage dulcia*; Z. V, 50. *mage mollia*; Z. V, 57. *magis mollia multo*; Z VII, 139. *mage mollis*; Z XI, 41. *multum mage suave*; Z. XII, 4. *mage suavia*; Z. XII, 23. *dulcia mage*; Z. XV, 151. *mage molles*; Z. XX, 30. *grata mage*; Z. XXIX, 26. *mollem mage*; Z. M. V, 8. *mage suaviter*. Ali tako se opisuje i komparativ drugih pridjeva, na pr. Z. VII, 108. *mage amabile*, Z. XVII, 146. *mage clarum*; K. XIV, 67. *mage dignum*; Z. M. X, 7. *mage fida*; Z. VI, 48. *nivei mage*.

e) Kod dvije sam grčke riječi svega tri puta našao grčki nastavak za dativ ili ablativ množine, naime K. epigr. I, 2. *Heliconiasin*; Z. XVI, 141. i M. II, 74. *Charisin*.

f) Zamjenicama se obojica služe od prilike jednako, povodeći se i opet za Vergilijem:

Digitized by Google

aa) Lične zamjenice često podvostručavaju, na pr. Z. XXIII, 47. *meme*; K. V, 79. *tute*; Z. XXIII, 27. *tete*; Z. XXV, 221. *tutemet*; K. XVII, 12. *sese*.

bb) Pokaznim zamjenicama, osobito zamjenicama *iste*, *ille*, obojica se često služe samo poradi toga, da ispune stih, na pr. K. X, 40. i d. *barba | vae vae isti fatuo tibi se quae tanta profudit*; Z. VII, 14. i d. *extemplo venit ecce Cydonius hospes | Obvius, Aonidum non inscius ille sororum*. Kako Vergilije tako i Zamanja često upotrebljava starije oblike zamjenice *ille*, na pr. VII, 94. *olli*. U Kunićevu sam prijevodu taj oblik našao samo jednom: V, 130.

cc) I u njihovu prijevodu nahodimo često za dativ i ablativ množine od zamjenicâ *qui* i *quis* oblike *quîs* i *queis* mjesto običnijega oblika *quibus*, na pr. K. IX, 35.; Z. IV, 64.

g) Više se puta brojevi grčkoga originala u njihovu prijevodu opisuju, ako latinsko njihovo ime ne pristaje u metar na onom mjestu, na pr. T. II, 86. δέκα: K. 85. *bis quinas*; T. IV, 10. εἴκατι: K. 10. *bis denas*; T. X, 12. ἑνδεκαταῖος: Z 15. i d. *iam labitur altera a decima lux orta*; T. XI, 40. ἕνδεκα: Z. 49. *bis quinas unamque super*; T. XVIII, 24. τετράκις ἑξήκοντα: K. 16. *sex decies quindenae*; T. XXIV, 80. δώδεκα: Z. 89. *bissena*. Ovakim se opisivanjem nekih latinskih brojeva i Vergilije često služi, te na pr. broj 12 obično opisuje.

h) Običniji su nego drugdje u njihovu prijevodu glagolski oblici, koji se svršuju na *-re* mjesto na *-ris* ili *-runt*. Osobito su brojni oblici na *-re* mjesto na *-runt* u njihovu prijevodu pripovjesnih Teokritovih idila, na pr. Z. XXII, 12. *insiliere*, 20. *fugere*, 37. *invenere*, 67. *experiere*, 80. *venere*, 149. *tetigere*, 150. *desiliere*, 178. *diripuere*, 198. *direxere*; K. XXVI, 2. *duxere*, 5. *struxere*, 8. *deprompsere*, 9. *coepere*, 16. *fremuere*, 27. *discerpsere*, 40. *laudavere*. Evo još nekoliko primjera za svršetak *-re* mjesto svršetka *-ris*: K. I, 86. *dicere*; Z. IV, 63. *numerabere*; Z. V, 22. *experiere*; K. X, 21. *loquare*; K. XVII, 146. *ferere*; Z. XVII, 153. *celebrabere*; Z. M. II, 164. *ungere*; Z B. II, 12. *sequare*.

i) Stariji su glagolski oblici u njihovu prijevodu dosta rijetki, te sam zabilježio samo ove, kojima se ponajviše služi i Vergilije: K. VIII, 15. *ausim* (Verg. ekl. III, 32. i dr.); K. X, 44. *face*; K. XIV, 73. *potis es* (Verg. En. III, 671. i dr.); Z. M. I, 30. *fugesis*; Z. M. II, 157. *infit* (Verg. En. V, 708. i dr.); Z. M. II, 162. *metirier*; Z. B. VIII, 16. *ulciscier*. Zanimljiva je pojava,

Digitized by Google

da u Zamanje nahodimo starije oblike samo u prijevodu Moschovih i Bionovih pjesama, koji je nešto stariji nego prijevod Teokritovih pjesama.

j) Govoreći o osobinama Kunićeva jezika spomenuo je Fr. Maixner također nekoliko partikula, koje tobože nijesu pjesničke, a Kunić ih je upotrebljavao u svojim pjesmama i pjesničkim prijevodima. Gotovo sve te partikule nahodimo često i u Kunićevu i u Zamanjinu prijevodu grčkih idila, ali također u mnogih rimskih pjesnika, poglavito u Vergilijevim djelima, te po tome one nijesu baš nepjesničke, na pr. *quippe* K. I, 146. i dr., Z. XVII, 4. i dr., ali također Verg. En. I, 43. i dr.; *equidem* K. VI, 41. i dr., Z. III, 31. i dr., ali također Verg. En. I, 580. i dr.; *nempe* K. VIII, 27. i dr., ali također Verg. Georg. III, 259. i dr.; *scilicet* K. VI, 41. i dr., Z. XV, 165. i dr., ali također Verg. Georg. I, 282. i dr.

k) Kod različnih uzvika, što ih čitamo u njihovu prijevodu, ne može se nigda pouzdano reći, da su upotrijebljeni samo zato, da bi se ispunio stih. Tako bi na pr. mogao tkogod pomisliti, da je uzvik *io* zališan na ovom mjestu u Zamanjinu prijevodu (T. V, 86. i d.): *Caseolis prope bisdenos Lacon calathiscos | Implet io*; ali i u Teokritova originalu nahodimo na tom mjestu uzvik: φεῦ φεῦ, kojega Kunić u svom prijevodu (st. 80. i d.) nije izrekao, no zato ga Zamanja nije sasvim mimoišao. Obojica se služe doduše uzvicima i na takovim mjestima, na kojima ih u originalu nema, ali i ti uzvici stoje na svom mjestu i nigda nijesu sasvim zališni. K tome ne valja smetnuti s uma, da su uzvici uopće običajniji i brojniji u latinskih pjesnika nego u grčkih, te na pr. uzvik *heu* ili *o* Vergilije nebrojeno puta upotrebljava, pa često također dva puta redom, u čemu se opet oba naša prevodioca povode za njim, te čitamo na pr. u Kunićevu prijevodu ovoga Teokritova mjesta (III, 52.): ἀλγέω τὰν κεφαλάν dva puta uzvik *heu* (st. 58.): *Heu caput heu doleo*, a tako i Zamanja prevodi ovaj Teokritov stih (XI, 67.): ἀ μάτηρ ἀδικεῖ με μόνα, καὶ μέμφομαι αὐτᾷ umećući dva puta uzvik *heu* (st. 82. i d.): *Heu mater, me sola heu mater perdidit*; *ipsam | Saucius incuso.*

l) Dosta su brojne grčke riječi u njihovu prijevodu, ali veliki ih dio otpada na nazivlje za bilje i životinje, koje se već u starini prilično udomaćilo u latinskom jeziku, na pr. *myrica, amaranthus, acanthus, cyperus, narcissus, telephilon, melitea. aspalathus, anemone, cyclaminum, philomela, acanthides, thoes* i t. d. Rijetke su naprotiv grčke riječi drugoga značenja, na pr. *acta*

Digitized by Google

Z. VI, 43. i dr.; *aïten* Z. XII, 21.; *eispnilon* Z. XII, 20.; *euge* K. XIV, 24. i dr.; *pharmaca* K. II, 58. i dr.; *philtra* K. II, 108. i dr.; *pyxis* Z. II, 166.; *thalamus* Z. II, 145. i dr.

m) Mnoge nas također sintaktičke osobine u njihovu prijevodu živo opominju na dikciju rimskih pjesnika, u prvom redu dakako opet Vergilija:

aa) Veoma rado upotrebljavaju oni genitiv uz pridjeve i participije. Tako čitamo u Zamanjinu prijevodu XIII, 93. *inops animi*; XXII, 92. *furens animi*; XXIV, 119. *longe ditissimus agri*; XXV, 96. *fidens animi*; M. II, 113. *indiga vocis*, a sve te i još mnoge druge izraze nahodimo također u Vergilija.

bb) Kako u latinskih pjesnika tako i u njihovu prijevodu uz mnoge glagole stoji padež bez prijedloga i na takovim mjestima, na kojima bi dobra latinska proza zacijelo upotrijebila prijedložni izraz, na pr. K. III, 6. *cavo cur me non prospicis antro*; Z. III, 11. i d. *sunt arbore lecta,* | *Qua legere et voluisti*; K. XI, 66. i d. *discam liquidum mox nare per aequor,* | *Siquis forte rati veniet huc nauta*; K. XIV, 4. *Multa et barba horret mento*; Z. B. I, 70. *Nata cruore rosa est, lacrymis nata est anemone*; Z. B. VIII, 46. *tua haeret pectore imago*, 72. *vacuaque tori se parte locavit.*

cc) I u njihovu se prijevodu prijedlog često postavlja iza imenice, pridjeva ili zamjenice, na pr. K. V, 31. i d. *Huc age agrestem* | *Hanc oleam subter cantabis dulcius umbra* | *In nemorum*; K. V, 65. *verum praeter et aequum*; K. VI, 12. i d. *quae tibi fida* | *Pone subit custos ovium*; K. VI, 47. i d. *Cotyttaris, Hippocoonta* | *Quae modo apud cantu messoribus una praebat*; K. XVII, 146. i d. *Salve, rex Ptolemaee, pari mihi laude ferere* | *Semideos inter*; Z. XXII, 38. i d. *quem subter ab ima* | *Tellure exiliunt alii vena ubere rivi*; Z. XXII, 153. i d. *quae mens tam dira puellas* | *Non vestras propter saevire*; K. XXIX, 16. *aut socios inter vix tertius haeret*; K. XXIX, 22. *infidos contra qui saevit*; Z. M. VIII, 5. *Ille imos fluctus subter fluit*; Z. B. I, 77. i d. *Illum ipsis depone in vestibus, in quibus olim* | *Tecum in nocte iacens assuevit carpere somnos* | *Aurea strata super.*

dd) Dosta često stoji u njihovu prijevodu uz određene glagolske oblike srednji rod pridjevâ u službi prilogâ, na pr. K. II, 10. *Interea purum fulgeto, Delia*; K. IV, 36. i d. *Magna puellae* | *Clamarunt;* Z. VII, 96. *O felix*; *tu longum haec non ingrata tulisti*; K. VII, 107. i d. *Simichidae magno laetum chorus omnis Amorum* | *Sternuit*; Z. VII, 135. *malis et suave rubetis, Amores*; K.

Digitized by Google

XVI, 53. *Quae manet ad seros longum et mansura nepotes*; K. XXVI, 16. *Ipsa furens dirum fremuit.*

ee) Uz pasivne glagolske oblike upotrebljavaju oni kašto dativ mjesto ablativa s prijedlogom *a*, na pr. Z. V, 3. i d. *non furem cernitis illum, | Garrula cui nuper Syrinx mea rapta, Comatam?*; Z. VI, 55. *Fistula Damoetae, syrinx sua Daphnidi sumpta*; Z. XII, 48. i d. *labroque tenus iam lydius optat | Esse lapis, rutili quo bractea fulva metalli | Saepe fabro vigili, ne sit vitiata, probatur*; K. XX, 34. *Fistula seu manibus, seu tibia sumpta canenti est*; Z. B. VIII, 14. i d. *cuncti liquere Mycenas, | Elidaque, et validis regnata Laconibus arva.*

ff) Dvije negacije u jednoj istoj rečenici nahode se u njihovu prijevodu dosta često, na pr. K. V, 17. *Sic nunquam mihi non faveant facilesque bonaeque*; K. XV, 71. i d. *Foemina nil nescit: Iunonem ut duxerit altus | Iupiter id quoque non nescit;* K. XVI, 96. *Moenia magna, deûm nullis non ditia donis;* K. XX, 36. *flos iuvenum, nulli non dignus amari;* Z. XXV, 36. i d. *Nec non et recto surgentia tramite cernis | Agricolis sua tecta;* Z. XXV, 95. i d. *increpuitque minans, nec non tamen intus | Gaudebat.*

gg) I Kunić i Zamanja služe se veoma obilato veznicima, osobito kopulativnima, te u njihovu prijevodu nema gotovo strane, na kojoj ne bismo našli bar jedan polisindeton. Kašto se čini, kao da su veznici dodani samo zato, da se ispuni stih, jer ih se odviše nakupilo na jednom mjestu. Tako je na pr. na ovom mjestu u Kunićevu prijevodu (T. VI, 8. i d.): *procul et convicia iactat, amorem | Atque tuum ludens et rustica munia ridet* veznik *et* drugi put upotrijebljen jamačno samo poradi toga, da se ispuni stih, jer je sasvim zališan. A tako je mogao izostati jedan veznik i na ovom mjestu u Zamanjinu prijevodu (T. IX, 26. i d.): *Hos ego laudavique pares, et munera utrique | Digna dedi.*

hh) O figurama i tropima njihova prijevoda ne treba napose da govorim, jer gotovo sve nahodimo također u grčkom originalu. Samo figure ponavljanja u njihovu su prijevodu brojnije, na pr. T. II, 84. i d. οὐδ' ὡς πάλιν οἶκαδ' ἀπῆνθον | ἔγνων: K. 83. i d. *nec quaeve domum sim, quave reversa | Commemini;* T. III, 39. καί κέ μ' ἴσως ποτίδοι, ἐπεὶ οὐκ ἀδαμαντίνα ἐστίν: Z. 45. i d. *si forte meos si forte dolores | Respiciat; neque enim est totos adamantina sensus*; T. XI, 34. ἀλλ' οὗτος τοιοῦτος ἐὼν βοτὰ χίλια βόσκω: K. 36. i d. *Hic tamen, hic, qualem cernis me cunque, puella, | Mille habeo Aetnaeis pascentes collibus agnas;* T. XII, 15. ἦ ῥα τότ' ἦσαν |

Digitized by Google

χρύσειοι πάλιν ἄνδρες, ὅτ' ἀντεφίλησ' ὁ φιληθείς: Z. 23. i d. *tunc aurea certe | Secla hominum viguere, ubi amatus amabat amantem;* T. XXI, 40. i d. δειπνεῦντες ἐν ὥρᾳ, | εἰ μέμνη, τᾶς γαστρὸς ἐφειδόμεθ': K. 44. i d. *breve quiddam, | Ut nosti, parce parci gustavimus ambo;* T. XXII, 127. i d. αἰεὶ δ' ὀξυτέρῳ πιτύλῳ δηλεῖτο πρόσωπον, | μέχρι συνηλοίησε παρείαν: Z. 134. i d. *Tum magis atque magis pugnorum grandine malas | Vulnerat, ingeminans ictus, dum contudit ora, | Ora ambasque genas;* M. I, 24. ἦν τύ γ' ἔλῃς τᾶνον, δάσας ἄγε, μηδ' ἐλεήσῃς: Z. 27. *Duc age duc vinctum, si ceperis: haud miserere.* Kašto je ovakovo ponavljanje udruženo s hijastičkim poretkom riječî, na pr. K. II, 104. i d. *Quippe alio captus, miseram fastidit amore, | Captus amore alio.*

ii) Kako u Vergilija i ostalih rimskih pjesnika, tako i u njihovu prijevodu veznici *nam, namque, sed* stoje često na drugom ili na još daljem mjestu, na pr. K. II, 39. *Non silet haec sed cura meo sub pectore gliscens*; K. II, 98. *magni nostis namque omnia Divi;* K. XVI, 79. i d. *via nam perplexaque duraque Musis | Concilio incertis;* Z. XXV, 111. i d. *quot namque prioribus usque | Agglomerant rapidi violento flamine venti;* Z. M. II, 76. i d. *ut vidit ab axe | Namque deûm genitor nympham.*

jj) I drukčije je poredak riječî u njihovu prijevodu često dosta tvrd i neobičan, na pr. K. II, 19. *infelix, abiit quo mens tua longe?;* Z. X, 29. *Atque aliquos iam nunc age cantus incipe nymphae;* K. XI, 11. i d. *Quippe etenim non ille rosis pomisque cicinisque, | At furiis miser indomitum exercebat amorem;* Z. XII, 6. i d. *quanto ter nupta matre vigescit | Virgo pulcra magis;* Z. XXIII, 19. *Sic tamen et formosus erat;* K. XXVIII, 31. *Quippe aliquis forsan te cernens . . dicet;* Z. XXIX, 10. i d. *Nunc si me audieris iuvenis mage te senem, | Laudabis quoque me, utilius tibi consulens;* Z. M. IV, 113. i d. *Tunc alto in sulco defigens pone ligonem | Induere, assuerat queis vestibus ante, parabat;* Z. B. V, 10. *Angustusque brevisque mage usque est terminus aevi.*

8. Na metriku sam se Kunićeva i Zamanjina prijevoda već više puta uzgred obazreo, pa ću ovdje spomenuti samo još nešto. Kunić je sve Teokritove pjesme (izuzevši dakako epigrame) preveo jednim istim mjerilom: daktilskim heksametrom. Za Zamanju sam već spomenuo da je kratku Teokritovu XIX. pjesmu preveo elegijskim distisima, a na to ga je valjada potaknuo epigramatski karakter pjesme. Dvije pjesme preveo je on originalnim mjerilom ne pitajući dakako kod toga mnogo, da li je to mjerilo običajno

Digitized by Google

u pjesništvu latinskom. XXIX. je naime Teokritova pjesma složena u tako zv. eolskim daktilskim pentapodijama, u kojima je prva stopa slobodna, te namjesto daktila može stajati spondej, trohej, jamb ili pirihij *(basis Hermanniana)*. Zamanja se tim mjerilom poslužio tako, da je prva stopa u njega redovno spondej, a samo u tri stiha (6., 12. i 19.) jamb. Pjesmu pak Εἰς νεκρὸν Ἄδωνιν, koja se sastoji od jampskih katalektičkih dimetara, Zamanja je preveo jednakim mjerilom služeći se kao i original samo dvosložnim stopama.

Među Kunićevim heksametrima ima ih nekoliko, koji nijesu sasvim dotjerani. Tako u njegovu prijevodu XI. Teokritove pjesme nahodimo ovaj stih (11.):

Quippe etenim non ille rosis pomisque cicinisque,

u kojem bismo u riječi *pomisque* dugi slog *-mis* morali pokratiti, a kratki slog *que* produžiti, kad bismo htjeli dobiti heksametar. U ovom stihu njegova prijevoda (XIII, 49.):

Pubescensque apium et flexu mollis agrostis

peta je stopa pirihij (Z. XIII, 54. ăgrōstĭs) ili najviše jamb. A stih 31. u njegovu prijevodu XV. Teokritove pjesme ima samo pet stopa:

Affer aquam: primo hac opus. Aspice lenta
Ut fert?

Ova mjesta već sama za sebe opravdavaju mišljenje, da Kunićev prijevod nije bio dogotovljen za štampu ili bar neke pjesme u njemu da nijesu bile sasvim dotjerane. U tom nas mišljenju još utvrđuju stihovi, kao što su na pr. ova dva (XII, 17. i d.):

certantes omnibus inter
Se laeti officiis extremae ad fata senectae.

ili stih XXI, 61.:

Piscis, deliciumve foret flavae Amphitrites

sa spondejem u 4. i 5. stopi.

No u glavnom se Kunić, a pogotovu Zamanja, strogo drže metričkih pravila služeći se obilato slobodama, što su ih ta pravila dopuštala. Osobito su brojne u njihovim stihovima različne elizije, siniceze i sinkope. Stihovi sa više elidiranih slogova nijesu u nji-

Digitized by Google

hovu prijevodu nikakova rijetkost. Tako se na pr. Zamanjin prijevod VII. Teokritove pjesme počinje ovim stihom:

Ipse in Halenta olim procul urbe atque Eucritus una.

Povodeći se za rimskim pjesnicima elidiraju oni kašto također krajnji slog u stihu, ako se na početku idućega stiha nahodi samoglasnik, na pr. Z. XVII, 29. i d.

Queis senium e membris detersit Iupiter, aevoque
Immortali una tranquilla in pace fruuntur

ili K. XVII, 70. i d.

vigorem
Membra per et fudit praesens, curamque laboremque
Abstulit.

Od neobičnijih siniceza, koje se u njihovu prijevodu ponavljaju, pominjem onu u pridjevâ *beneolens*, *graveolens* (na pr. Z. III, 26. K. III, 27. K. V, 48. Z. V, 50.) pa u imenice *genua* (Z. XIV, 86. XVIII, 9.), a od rjeđih sinkopa ove: *didit* Z. XIV, 73.; *dixti* Z. XV, 46.; *dilexti* K. XVII, 53. XXIX, 3.

Potpuni prijevod grčkih bukolika posljednje je prevodilačko djelo Zamanjino, a i Kunićev je prijevod Teokritovih pjesama od veće česti prvi put izišao istom nakon njegove smrti. Na temelju dakle tih dvaju prijevoda mi ne možemo izreći sud o njihovu prevodilačkom radu uopće, jer nema sumnje, da su se obojica u posljednjim svojim prijevodima okoristili obilnim iskustvom, što su ga prije toga stekli, tako na pr. prevodeći Homerove pjesme, te možemo a priori tvrditi, da su ta dva prijevoda u mnogočemu bolja od starijih prijevoda. Ali u drugu ruku upravo na njihovu prijevodu Teokritovih pjesama najjasnije se ogleda razlika između prevodilačkoga rada njihova i vrijednosti njihova prijevoda, budući da je 19 Teokritovih pjesama svaki od njih za sebe preveo.

Prevodeći Teokrita obojica se u glavnom drže jednih istih pravila. Jednako im je naime mnogo stalo do toga, da njihov prijevod bude što razumljiviji i bez osobitoga tumača. Zato i jedan i drugi ne tvrduje s kraćim ili duljim svojim dodacima, a mnoga mjesta prevode uopće slobodnije: Kunić se u obilatijoj mjeri služio svojim dodacima, ali Zamanja je zato češće slobodno prevodio. Glavna je razlika između njihovih prijevoda u tome, što je Kunić ublaživao

Digitized by Google

ili sasvim izostavljao sva mjesta, koja je držao za sablažnjiva, dok je Zamanja samo neka najsablažnjivija od njih ublažio, a izostavio nije nijedno, nego još nadopunio u starijem Kunićevu prijevodu nekih pjesama takova izostavljena mjesta. Zamanjin je dakle prijevod potpuniji od Kunićeva. Što više, prvi je prijevod i vjerniji od drugoga, jer Zamanja i onda, kad koje mjesto slobodnije prevodi, u prvom redu nastoji oko toga, da izreče sve, što je našao u originalu. Kunić ne pazi na to tako strogo te češće negoli Zamanja kraće izriče ili također mimoilazi koju misao svoga originala. No nastojeći odviše, da mu se prijevod što tješnje prisloni uz original, Zamanja je često manje mario za oblik svoga prijevoda, te nije na pr. toliko koliko Kunić gledao na to, da zajedno sa stihom završi i pojedinu misao, nego se više puta redom u nekoliko stihova različne misli otpočinju i završuju u sredini različnih stihova.

Ali još je nešto znatnije Zamanja žrtvovao želji, da mu prijevod bude što vjerniji, a to je pjesnička dikcija. Njegov se prijevod često samo po mjerilu razlikuje od proze, njegovi heksametri imaju samo ritam, no nemaju sadržaja na pr. Vergilijevih heksametara. U tom je Kunić daleko nadvisio svoga mlađega zemljaka: njegova je dikcija od početka pa do kraja pjesnička. Već sam prije spomenuo za prijevod nekih pjesama, da je upravo vještački izrađen, a sada mogu dodati još i to, da je Kunić ne samo kraće, nego također kud i kamo vještije preveo svaku od onih pjesama, što ih je svaki od njih za sebe preveo. Osobito je pjesnički lijep njegov prijevod X. Teokritove idile, a kod toga je samo za jedan stih dulji od Teokritova originala. Zamanjin je naprotiv prijevod za 19 stihova dulji od Teokritove pjesme i vjerniji od Kunićeva, ali bez osobite pjesničke vrijednosti. Razliku između njihovih prijevoda svak će lako raspoznati iz primjera, što sam ih dosele naveo, pa zato ću ovdje spomenuti samo još jedan kraći, ali osobito obilježni primjer. Početak XVI. Teokritove pjesme:

αἰεὶ τοῦτο Διὸς κούραις μέλει, αἰὲν ἀοιδοῖς,
ὑμνεῖν ἀθανάτους, ὑμνεῖν ἀγαθῶν κλέα ἀνδρῶν.
Μοῖσαι μὲν θεαὶ ἐντί, θεοὺς θεαὶ ἀείδοντι·
ἄμμες δὲ βροτοὶ οἶδε· βροτοὺς βροτοὶ ἀείδωμες.

Zamanja je vjerno preveo, ali kod toga je manje mario za to, da mu prijevod bude također pjesnički lijep, a misli da se završuju zajedno sa stihom, kako je to našao u originalu:

Digitized by Google

Haec habet et Musas, et semper cura poëtas,
Carmine perpetuo divos celebrare, virosque
Eximios fama. Musae sunt numina, cantu
Numina concelebrant; at nos mortalia secla
Mortales.

Kunićev prijevod ovoga mjesta nije doduše sasvim vjeran, ne izriče svaku misao originala, ali je zato zaokružen, a po svojoj dikciji takav, da ne bi bio nimalo neobičan u peru makar kojega klasičnoga pjesnika rimskoga:

Hoc Musae curant unum, curantque poetae,
Usque Deûm laudes, laudes cantare virorum.
Musae quippe Deos cantant, nos corpore creti
Mortali contra canimus mortalia secla.

Sada mislim, da možemo dosta vjerojatno odgovoriti na pitanje, zašto su se i Kunić i Zamanja dali na jedan isti posao. Obojica su zacijelo živo osjećali potrebu, da humanistički svijet dobije jednom što vjerniji i ljepši prijevod Teokritovih pjesama, te ne bi više trebao da ljepote grčkoga bukolskoga pjesništva upoznaje samo posredno i nepotpuno preko Vergilija. Kunić je ovu potrebu god. 1764. samo djelomice zadovoljio, pa zato se Zamanja, dovršivši prijevod Homerove Odiseje, dao na to, da prevede pjesme grčkih bukolika. Kod toga nije on iznova prevodio onih pjesama, koje je Kunić već objelodanio, nego se zadovoljio time, da u sienskom izdanju nadopuni u njegovu prijevodu izostavljena mjesta. Da je Kunić dotada preveo još koju Teokritovu pjesmu, ili bar da je Zamanja za taki prijevod znao, jamačno bi bio nagovorio svoga učitelja, da taj prijevod objelodani ili napose ili zajedno s njegovim, jer i drukčije nije imao ni nakraj pameti, da se možda takmi sa starijim svojim zemljakom, kojega je vrlo cijenio. U drugu ruku jedva možemo vjerovati, da Zamanji ne bi bio potanko poznat sav rad Kunićev, pa zato možemo pouzdano tvrditi, da Kunić prije god. 1784., a možda i prije god. 1788., nije nastavio svoga prijevoda Teokritovih pjesama od god. 1764.

A zašto se on pod stare dane dao na taj mučni posao, kad je već Zamanjin prijevod ugledao svijet? Na to pitanje može se dati samo ovaj dosta vjerojatni odgovor: Zato, jer ga Zamanjin prijevod nije zadovoljio! Njega je boljelo, što u onom prijevodu sablažnjiva mjesta nijesu bila ili sasvim izostavljena ili dajbudi prikrita, nije mu bilo drago, što je njegov učenik u njegovu prijevodu takova mjesta dapače nadopunio, nije mu se sviđao prijevod,

Digitized by Google

koji je za volju vjernosti pustio kašto s oka pjesničku dikciju. Ovi razlozi i možda još koji drugi sklonili su starca Kunića, da se sam dade na prevođenje Teokritovih pjesama, pa da iznova u čistom njegovu ruhu objelodani također svoj prijevod od god. 1764. On dakle nije želio, da rad Zamanjin podvrgne oštroj kritici ili javno prekori, nego samo, da ga mučke ispravi. Prijevod mu je dakako Zamanjin bio dobro poznat, pa zato mu se često kod njegova rada potkralo iz njega koje mjesto, možda i preko volje. Tako bar najlakše razumijemo srodstvo između njihovih prijevoda, koje nije tako veliko, da bismo mogli reći, e se jedan od njih očito povodi za drugim.

Nešto slično opažamo nekoliko godina kasnije u Zamanjinu radu. Njegov vršnjak Đuro Ferić objelodanio je god. 1798. latinski prijevod poznate Menčetićeve pastirske pjesme o Radonji. Kao što je Menčetićeva idila bila rasprostranjena po Dubrovniku, tako se i Ferićev prijevod naskoro udomaćio, te ga je već neko pet godina kasnije Appendini nanovo štampao *(Notizie istorico-critiche II*, str. 275. i d.) zajedno s hrvatskim originalom Menčetićevim. No Zamanju Ferićev prijevod kao da nije zadovoljio, a i nas danas ne može da zadovolji, jer je odviše slobodan, kašto neispravan, a ima i dva tri sasvim zališna dodatka (o tome prijevodu raspravlja I. Kasumović, O latinskom prijevodu nekijeh naših narodnijeh pjesama. Sarajevo 1900. str. 8. i d.). Uza sve to on nije htio da svoje nezadovoljstvo javno pokaže, nego je Menčetićevu pjesmu sam vještije i ljepše preveo držeći se i kod toga utvrđenih svojih principa. Toga prijevoda nije jamačno odredio za štampu, nego ga je možda tek pročitao svojim prijateljima, a nekoliko godina iza Ferićeve i njegove smrti prvi ga je put objelodanio Appendini (sp. knjiga o Zamanji, str. 98.).[1]

Kuniću nije više bilo suđeno, da svoj posao dovrši. U kasnijem njegovu prijevodu nekoliko mjesta ili je pogrješno ili bar nekorektno prevedeno. U tome nastavku ima i metričkih pogrješaka, koje bi on zacijelo bio uklonio, da mu je smrt dopustila. Pa i pjesmi XXVII. Teokritova zbornika bio bi on možda podao drugi, pristojniji oblik, nego što ga ona ima u vjernom Zamanjinu prijevodu, da je poživio još koju godinu. Marotti pak nije htio da dira u rad svoga učitelja, nego je njegove pjesme izdao vjerno onako,

[1] Isporedi moj člančić: Još jedan latinski prijevod Menčetićeva „Radonje" u „Nastavnom Vjesniku", XIV. str. 346.—350.

Digitized by Google

kako ih je našao u njegovoj ostavštini, a samo za one pjesme preštampao je Zamanjin prijevod, kojih Kunić sam nije dospio da prevede.

Da je Zamanjin prijevod ispunio znatnu prazninu u humanističkoj književnosti svoga vremena, razbiramo već odatle, što je u kratko vrijeme od osam godina doživio tri izdania. Ako i ne možemo pristati uza sud Stojanovićev (Dubrovačka književnost. Dubrovnik 1900. str. 23.), da Zamanjini „latinski prijevodi iz Teokrita, Moska i Biona takme se, a gdje gdje nadmašuju u ljepoti maticu", ipak valja reći, da se taj prijevod najbolje podudara s originalom grčkim od svih onih, što su izrađeni u vezanom govoru. Kunićev pak prijevod i u krnjem svom obliku jedan je od najdragocjenijih spomenika, što nam ih je ostavilo humanističko pjesništvo svih vremena i naroda, i svakako najljepši latinski prijevod Teokritova zbornika.

Žaliti je samo, što su oba ta prijevoda ugledali svijet u drugoj polovini osamnaestoga stoljeća, dakle u vrijeme, u koje su dani humanizmu i humanističkome pjesništvu bili već izbrojeni, te nijesu više mogli da dođu u tome pjesništvu do prave svoje vrijednosti i da ostave u njemu dubljih tragova. A milije bi nam i to bilo, da je Kunić svoj posao mogao dovršiti.

Digitized by Google